ALEXIS DE TOCQUEVILLE

AMINTIRI

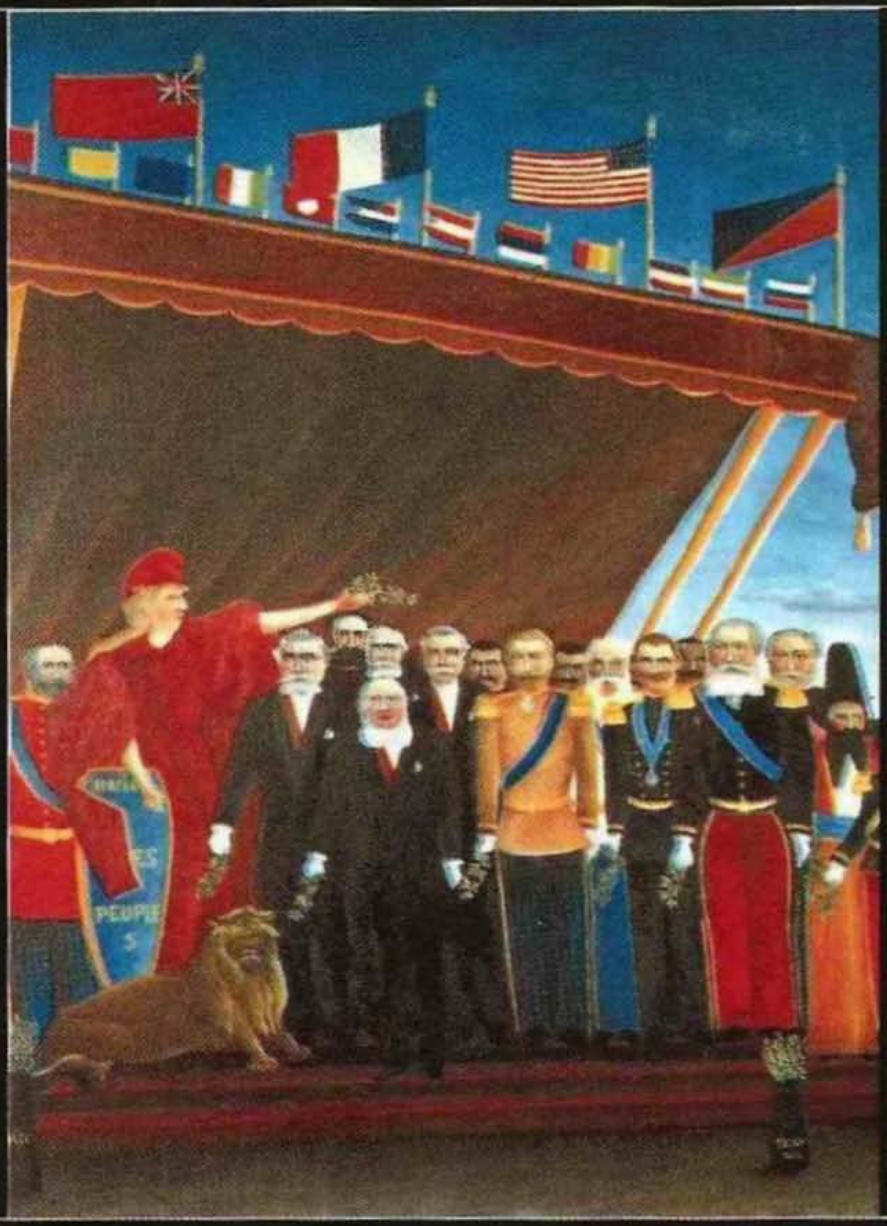

idei politice fundamentale

ALEXIS DE ToCQUEVILLE (1805-1859) este unul dintre cei mai importanţi autori politici. Cărа precum *Despre democraţie în America* (1835-1840) şi *Vechiul Regim şi revoluţia.* (1856) au fost redescoperite în secolul XX, devenind instrumente indispensabile pentru înţelegerea lumii moderne. *Amintirile,* redactate între 1850 şi 1851, apar pentru prima dată-în limba română: ele ne înfăţişează un Tocqueville implicat în vâltoarea evenimentelor revoluţiei paşoptiste şi devenit ministru de externe al Republicii în 1849.

ALEXIS DE TOCQUEVILLE

AMINTIRI

Traducere din limba franceză,
studiu introductiv, cronologie şi note
CRISTIAN PREDA

MLMIRA

Coperta colecţiei: Dana MOROIU, Corneliu ALEXANDRESCU
Ilustraţia copertei: Henri Rousseau, *Les representants des puissances etrangeres...*, detaliu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
TOCQUEVILLE, ALEXIS de
Amintiri / Alexis de Tocqueville; trad.: Cristian Preda
Bucureşti, Nemira, 2007
ISBN 978-973-569-964-2

I. Preda, Cristian (trad.)

821.133.1-94=135.1

Alexis de Tocqueville
SOUVENIRS
Calmann-Levy, Paris, 1893

© Editura Nemira & Co, 2007

Redactor: Andrei NICULESCU
Tehnoredactor: Niţă CONSTANTIN

Tiparul executat de Alfoldi Nyomda Rt.

Orice reproducere, totală sau parţială, a acestei lucrări,
fără acordul scris al editorului, este strict interzisă
şi se pedepseşte conform Legii dreptului de autor.

ISBN 978-973-569-964-2

STUDIU INTRODUCTIV

UN LIBERAL ÎN VREMURI DE REVOLUȚIE

Amintirile nu sunt primul text al lui Tocqueville tradus în limba română[1], dar ele ne înfățișează un alt chip al autorului decât cel cunoscut până acum de publicul de la noi. Nu mai este vorba despre filosoful politic care explică naşterea democraţiei americane sau relaţiile dintre Vechiul Regim şi noua ordine politică zămislită de Revoluţia franceză de la 1789, ci despre omul politic Tocqueville[2]. Autorul nu mai este, deci, simplu spectator, ci actor al evenimentelor revoluției pașoptiste și ministru de externe al Republicii născute din aceasta, el înscriindu-și astfel numele în galeria liberalilor francezi din secolul al XIX-lea angajați în acțiune, nu doar în reflecție[3].

Trebuie ştiut însă că *Amintirile* nu au fost destinate publicării. Ele „nu sunt aşternute pe hârtie decât pentru mine", spunea Tocqueville, care îşi descria apoi scrierea ca pe „o oglindă în care mă voi uita cu plăcere la contemporanii mei şi la mine... Nici măcar cei mai buni prieteni ai mei nu vor şti dc ea, pentru că vreau să-mi păstrez libertatea de a-i zugrăvi, şi pe ei, şi pe mine, fără a flata pe cineva" (1,1)[4]. Citind textul, realizăm că această libertate a fost asumată fără rezerve...

Aşa cum scria un comentator, *Amintirile* alcătuiesc „o galerie de portrete deloc flatante pentru prieteni şi feroce pentru duşmani"[5]. Pentru un alt interpret, textul nu făcea altceva decât să exprime firea autorului: „Tocqueville e ranchiunos, dar în cazul acesta trebuie ţinut seama şi de verva sa, ca şi de slăbiciunea lui pentru caricatură"[6]. Un exemplu care vădeşte maniera caricaturală de portretizare adoptată de Tocqueville, inclusiv prin referirea la trăsăturile fizice ale adversarilor, poate fi găsit în cel de-al doilea capitol al primei părţi *& Amintirilor:* acolo este vorba despre un ministru al justiţiei pe nume Hebert, care, scria Tocqueville, „rămăsese procuror până în măduva oaselor. El avea firea şi chipul unei asemenea funcţiuni. Imaginaţi-vă o. feţişoară crispată, prefăcută, micşorată către tâmple, o frunte, un nas şi o bărbie ascuţite, nişte ochi uscaţi şi vii şi nişte buze supte şi fără contur; adăugaţi la toate acestea o pană lunguiaţă aşezată de^icei de-a lungul gurii şi care, de departe, semăna cu barba zbârlită a unei pisici şi veţi avea portretul unuia dintre oamenii cei mai asemănători cu un animal înspăimântător pe care i-am văzut vreodată. In ciuda acestei înfăţişări, Hebert nu era nici prost şi nici rău, dar avea o minte dusă şi strâmbă, care trecea pe lângă scopul pe care-l urmărea, fiindcă nu se putea întoarce sau opri la timp şi care ajungea fără să vrea la violenţă, fiindcă ignora totdeauna nuanţele".

Referinţele la trăsături fizice monstruoase pot fi întâlnite la tot pasul în text. Aşa, de pildă, într-o scurtă descriere a unui chestor al Adunării constituante alese în 1848, Tocqueville scria că „Degousse, care era un om de treabă, avea cel mai patibular chip şi cea mai cavernoasă voce care pot fi imaginate" (II, 7). Autorul nu se sfia să înfăţişeze ticurile unor personaje şi să le dea o interpretare politică: aflăm astfel că, în preajma izbucnirii revoluţiei din

februarie, ministrul de interne „își mișca gâtul și umerii - ticul său obișnuit - mult mai tare și mult mai des decât de obicei; îmi amintesc că acest detaliu mi-a dat mai mult de gândit decât orice altceva" (I, 3). Menționând acest episod, Tocqueville găsea o inedită emblemă a confuziei care domnea în Paris, ale cărui străzi erau pline de mulțime și care urma să cunoască în câteva ore ocupația militară.

În orice caz, portretele impresionează pentru că personajele sunt creionate cu siguranța de sine a unui mare scriitor, așa cum se întâmplă în cazul lui Lamennais, om al contrastelor stridente: „Deși purta ciorapi albi, vestă galbenă, cravată pestriță și redingotă verde, Lamennais rămăsese preot prin firea sa și chiar prin înfățișarea sa. El înainta cu pași mici, grăbiți și discreți, fără a întoarce capul și fără a privi pe cineva, și se strecura astfel în mulțime cu un aer neîndemânatic și modest, ca și cum ar fi ieșit dintr-o sacristie, și cu un orgoliu atât de mare că ai fi zis că îi călca în picioare pe regi și îi ține piept lui Dumnezeu" (II, 11). Tocqueville era, se vede cu ușurință, necruțător.

Adevărul este că nici contemporanii săi nu erau blânzi cu el, inclusiv în privința aspectelor fizice. Iată, de pildă, ce scria despre autorul nostru marchizul de Custine: „L-am cunoscut pe Tocqueville, autorul *Democrației americane*. E un om bolnăvicios, slab, mărunt și încă tânăr. Are însă ceva dintr-un bătrân, dar și dintr-un copil: e cel mai naiv dintre ambițioși. Privirea sa e seducătoare, dar lipsită de sinceritate, gura pare a fi a unui bătrân și este prost desenată, chipul îi e livid. Fizionomia sa expresivă e mai degrabă îngrijorătoare decât seducătoare. Se vede că vorbește vrute și nevrute și că opinia lui e o armă pentru a atinge un scop. Așa arată noul astru din orizontul nostru politic!"[7].

Putem spune că Tocqueville prelua spiritul unui mediu politico-literar foarte conflictual. Pentru Lefort, portretele sunt totuși surprinzătoare, pentru că aparțin unui autor a cărui operă „nu vădea ironie și virulență"[8]. In schimb,

Jean-Claude Lamberti consideră că seria de portrete acide din *Amintiri* constituie o parte a unui demers sociologic: „S-a subliniat adeseori eleganța rapidă și ironică a portretelor sale și s-a notat siguranța trăsăturilor care merge uneori până la cruzime. Cititorul va găsi ilustrări ale acestei precizii nemiloase de fiecare dată când autorul îi evocă pe liderii politici ai vremii sale, și în primul rând pe regele Louis-Philippe și pe principele Louis-Napoleon. Dar memorialistul e și un om politic și un sociolog, iar notațiile sale nu sunt expresia unei ferocități particulare. In realitate, ele descriu o societate și explică o criză"[9].

Văzute ca instrumente sociologice, portretele capătă un sens: cum autorul avea convingerea că epoca pe care o trăia este confuză, alcătuirea lor era, în ochii săi, procedeul prin care putea fi organizată și stabilizată o tramă a evenimentelor. Expresivitatea portretelor califică situațiile istorice. Așa de pildă, argumentând că regele Louis-Philippe ignora frământările unei societăți care ajunsese să fie dominată de egoismul claselor mijlocii, Tocqueville scria că acesta „semăna cu un om care refuză să creadă că i s-a dat foc la casă întrucât are cheia în buzunar" (I, 1). Louis-Napoleon, viitorul Napoleon al III-lea, nu era nici el apreciat de Tocqueville[10], care considera că acesta era un om „extraordinar nu datorită geniului său, ci datorită împrejurărilor care reușiseră să-i înalțe atât de sus mediocritatea", sau mai exact un personaj în care „coexistau doi oameni. Primul era fostul conspirator, visătorul fatalist care se credea chemat să fie stăpânul Franței și, prin ea, să domine Europa. Celălalt era un epicurian care se delecta leneș cu noua bunăstare și cu plăcerile facile pe care i le aducea actuala poziție, pe care nu avea chef s-o pună în pericol pentru a urca și mai sus"[11].

Uneori, portretele trec însă dincolo de un personaj sau altul, pentru a evoca liniile generale ale unui tip uman. Așa e portretul făcut lui Falloux, în care Tocqueville vedea

modelul liderului de partid: pentru autor, care adoptă în acest caz un ton machiavellian, Falloux „poseda simultan cele două lucruri care sunt în cea mai mare măsură necesare în conducerea unui partid: o convingere pasionată care-l împingea fără încetare spre scopul său, fără a se lăsa deturnat de eşecuri sau de pericole, şi o minte pe cât de suplă, pe atât de fermă, care mobiliza o mulţime şi o diversitate prodigioasă de mijloace în realizarea unui plan. Era sincer - în sensul în care nu lua în seamă, aşa cum şi spunea, decât cauza sa, nu interesul său particular -, dar şi foarte viclean, de o viclenie care era, de altfel, neobişnuită şi foarte eficace, fiindcă reuşea să amestece într-o clipă, în propria credinţă, adevărul şi falsul, înainte de a oferi acest amestec minţii celorlalţi; acesta este, de altfel, unicul secret care poate oferi avantajele sincerităţii atunci când, de fapt, minţi şi care-ţi îngăduie să-i induci în eroarea pe care o crezi benefică pe cei pe care-i frecventezi sau îi conduci" (III, 3).

Ambasadorii Franţei sunt zugrăviţi cu aceeaşi asprime ca şi liderii de partid. Tocqueville îi descoperă în momentul în care devine, pentru câteva luni, din iunie în octombrie 1849, ministru de externe. Dacă oamenii politici sunt sinceri şi vicleni, diplomaţii sunt grafomani şi superficiali: „Ambasadorii noştri, în majoritatea lor, se temeau să se asocieze vreunei politici în ţara în care ne reprezentau şi evitau chiar să trimită propriului lor guvern opinii care le-ar fi putut fi mai târziu imputate ca nişte crime. Aveau, deci, grijă să se ascundă şi să se protejeze cu un talmeş-balmeş de fapte neînsemnate cu care-şi umpleau corespondenţele, căci în diplomaţie trebuie întotdeauna să scrii, chiar dacă nu ştii nimic sau nu vrei să spui nimic" (III, 4).

Candidat, deputat, ministru

Amintirile conţin însă nu doar portretele aliaţilor şi duşmanilor, ci şi un autoportret. Descoperim astfel, sub

chipul filosofului politic care a marcat istoria liberalismului modern, şi candidatul la alegerile din 1848 şi 1849, şi pe unul dintre reprezentanţii poporului revoluţionar, şi pe ministrul de externe care negociază echilibrul european post-paşoptist.

Candidatul Tocqueville nu era lipsit de orice experienţă politică, pentru că fusese deja ales de mai multe ori în timpul Monarhiei din iulie, ezitând, ca poziţionare politică, între centru-stânga şi stânga dinastică[12]. în martie 1848, Franţa inventa însă sufragiul universal[13]. Aşa cum remarca Lefort, Tocqueville nu a crezut, cum n-au făcut-o nici Marx şi nici Proudhon, în virtuţile revoluţionare ale acestui nou statut al votului[14]. Autorul *Amintirilor* a perceput însă faptul că momentul era însemnat, fiind emoţionat până la lacrimi în campania pentru scrutinul din 23 aprilie 1848. E adevărat că textul nu dezvăluie în chip direct aceste emoţii. O face însă corespondenţa privată a lui Tocqueville. Iată ce-i scria el soţiei sale după întâlnirea din 19 martie cu alegătorii din Cherbourg^răşel aflat în inima ţinutului său, Manche, un departament în care „opinia era simultan egalitară şi conservatoare", după cum observa Andre Jardin[15]: „Când am ajuns aici, în singurul loc din lume pe care-l iubesc, am simţit o strângere de inimă şi - ceea ce nu aş îndrăzni să mai spun altcuiva - am plâns ca un copil... în vremurile pe care le trăim, asemenea emoţii nu sunt bune. Ele te vlăguiesc. Sper ca de-acum încolo să le evit, fiindcă am nevoie de forţele mele. Sunt şi şocat, şi impresionat văzând câte speranţe îşi leagă de mine această populaţie, cu toate că eu nu îi pot influenţa soarta. Ai zice că viitorul lor stă în mâinile mele. Dar cine poate face azi ceva pentru viitorul cuiva în marele joc de noroc pe care-l joacă Franţa ?"[16].

La alegerile din 13 mai 1849, deşi nu se afla în Franţa, Tocqueville e ales din nou. Candidatul era conştient de mecanismul care explica gestul alegătorilor de a-i acorda din

nou încredere: „Lumea m-a votat, dar nu atât pentru opiniile mele, cât pentru marea considerație personală de care mă bucuram în afara politicii, o poziție onorabilă, de bună seamă, dar greu de asumat între atâtea partide și care era sortită să devină foarte precară în ziua în care, recurgând la violență, acestea ar fi ajuns foarte intolerante" (III, 1).

Ales, așadar, în Constituantă, apoi, un an mai târziu, în Legislativ, Tocqueville e incomodat de contextul istoric. Nu-i plac revoluțiile, iar vremurile pe care le trăiește în 1848-1849, perioada acoperită de *Amintiri,* sunt vremuri revoluționare. El vorbește, de altfel, despre o singură revoluție, cu momentul său republican din februarie și cel proletar din iunie 1848. Succesiunea acestor momente îi creează impresia că Franța nu poate scăpa de revoluție, pe care o vedea legată sau potențată de centralizare[17]. Așa cum va spune Furet un secol și jumătate mai târziu[18], pe urmele lui Tocqueville, 1848 relua 1793. Tocqueville notează conștiincios caracterul teatral al acestei repetiții, dar și efectele sale tragice: „Mi se părea fără încetare că suntem pe cale mai degrabă să jucăm Revoluția franceză decât s-o continuăm... cu toate că întrevedeam că deznodământul piesei va fi groaznic, nu am putut lua vreo clipă în serios actorii, iar totul mi s-a părut a fi o tragedie proastă jucată de histrioni de provincie" (I, 5).

Deși o dată cu alegerea în Constituantă, Tocqueville are pentru prima oară sentimentul că aparține unei majorități[19], el nu se simte totuși în largul său, pentru că-l apasă trecutul legitimist, pentru că nu iubește cu adevărat Republica și pentru că se teme de socialism. Iată de ce va lua în calcul varianta abandonării carierei politice, dar și, la polul opus, posibilitatea de a se angaja și mai mult, după ce fusese, începând din 1840, în opoziție față de regimul lui Guizot. Dar la fel cum înainte de 1848, el nu se raliase banchetelor opoziției, tot astfel, după această dată va rămâne izolat, fiindcă nici o tabără nu e pe placul său[20]. De

altfel, taberele sunt numeroase, fragile, iar raporturile lor în Adunare se schimbă foarte frecvent, născând ciocniri violente. Foarte ingenios, Tocqueville evocă duritatea conflictelor parlamentare vorbind despre sala în care se ţineau lucrările, o incintă în care „se respira aerul războiului civil. Intervenţiile la tribună erau scurte, gesturile - violente, cuvintele - excesive, iar atacurile - injurioase şi directe. Eram deocamdată reuniţi în vechea sală a Camerei deputaţilor. Această sală, care era amenajată să primească patru sute şaizeci de membri, cuprindea cu greu şapte sute cincizeci. Ne atingeam, deşi ne detestam, eram înghesuiţi unii în ceilalţi, deşi urile ne ţineau la distanţă: inconfortul sporea mânia. Ne duelam într-un butoi" (III, 2). Relaţia guvernelor cu preşedintele şi cu majorităţile din Cameră complică şi mai mult situaţia autorului nostru, cu atât mai mult cu cât Tocqueville votează împotriva alegerii lui Louis-Napoleon ca preşedinte, iar acesta devine încet-încet o piesă importantă în dispozitivul puterii.

In ciuda acestor poziţionări, el devine nmistru pentru câteva luni. Avem de-a face în acest caz cu o doză de ambiţie, poate şi de oportunism, dar şi cu tentaţia de a se confrunta, după votul universal, cu responsabilitatea dirijării unui minister. Nu e chiar ministerul la care visa - fiindcă ar fi vrut instrucţiunea publică, dar Falloux nu putea fi clintit de acolo - drept pentru care, după ce va refuza portofoliul agriculturii, va ajunge la externe, un domeniu pentru care avea un oarecare interes şi pentru că îi trezise în deceniul anterior adversitatea faţă de Guizot.

In momentul intrării sale în guvern, opţiunea republicanilor moderaţi pentru guvernare era aceea de a „întemeia, dacă se poate, Republica sau cel puţin de a o menţine ceva timp, guvernând-o în chip normal, cu moderaţie, în spirit conservator şi deplin constituţional"[21]. Opţiunea lui Tocqueville, care nu iubea Republica[22], pare clar conturată doar dintr-o perspectivă etico-patriotică: „Simţeam că nu voi sta în

guvern prea mult, dar speram să rămân suficient de mult pentru a-mi putea sluji bine țara și pentru a mă înnobila pe mine însumi"[23]. Tocqueville era departe de a fi un naiv entuziast. Dimpotrivă, textul *Amintirilor* vădește strategiile unui om politic veritabil, așa cum reiese, între altele, din calculul făcut la numirea unui ambasador: „In fruntea susținătorilor noștri din Adunarea națională se afla generalul Lamoriciere; mă temeam foarte tare de elanul său nestăpânit, de opiniile sale imprudente și mai ales de lenea lui. M-am decis să-i ofer o mare și îndepărtată ambasadă. Rusia recunoscuse foarte repede Republica și se cuvenea să reluăm relațiile diplomatice cu ea, relații aproape rupte sub ultima guvernare. Am pus ochii pe Lamoriciere pentru a-i încredința această misiune extraordinară și îndepărtată. Era, de altfel, omul potrivit pentru o asemenea slujbă, în care doar generalii, și anume cei celebri, reușesc" (III, 3). în interiorul cabinetului, Tocqueville a căutat de altfel soluții de stabilizare, ceea ce uneori a reprezentat un consum de energie însemnat. El însuși mărturisește că efortul de a-i pune de acord pe Dufaure și Falloux i-a răpit mai mult timp decât afacerile specifice ministerului: „O lună am mediat între cei doi, cheltuind în această privință mai multe eforturi și mai multă diplomație decât am cheltuit, în acea perioadă, pentru a trata marile chestiuni ale Europei" (III, 3).

Abil, Tocqueville a recurs și la „manevre" - acesta e chiar termenul folosit de el - pentru a capta bunăvoința membrilor opoziției: „Trei erau oamenii care, prin rangul pe care-l ocupaseră înainte, se credeau îndreptățiți să conducă politica noastră externă: de Broglie, Mole și Thiers. I-am copleșit pe toți trei cu deferenta mea; i-am chemat adeseori la mine și m-am dus uneori la ei pentru a-i consulta și pentru a le cere, cu oarece modestie, sfaturi de care nu am profitat aproape niciodată; dar asta nu i-a împiedicat pe cei trei mari oameni să se arate foarte mulțumiți. Le

eram mult mai simpatic cerându-le părerea fără a o urma decât dacă aş fi urmat-o fără a le-o cere" (III, 4).

Mai trebuie spus că măsurile luate de guvernul din care Tocqueville a făcut parte nu erau liberale, câtă vreme instituirea stării de asediu la Lyon sau suspendarea unor gazete au făcut parte din arsenalul guvernamental al acelui timp (III, 3). Tocqueville justifica aceste măsuri prin presiunea exercitată asupra cabinetului de către conservatori, dar îşi exprima el însuşi rezervele faţă de un regim al libertăţii: „Conservatorii nu doreau doar o administraţie viguroasă, ci considerau că trebuie profitat de victorie pentru a face legi represive şi preventive. Resimţeam şi noi [guvernul] nevoia de a o apuca pe acest drum, fără a vrea să mergem atât de departe ca şi ei. în ceea ce mă priveşte, consideram că era înţelept şi necesar să facem în această privinţă mari concesii fricilor şi resentimentelor legitime ale naţiunii şi că, după o revoluţie violentă, singurul mijloc prin care puteam salva libertatea era de a o limita" (III, 3). Descoperim astfel un liberaj^care mizează pe virtuţile limitării libertăţii!

Acţiunea guvernamentală a lui Tocqueville nu a avut parte de prea multe aprecieri. Astfel, într-o scrisoare pe care Augustin Cochin i-o adresa lui Montalembert, Tocqueville era judecat foarte sever: „Ceea ce e grav este faptul că acest mare gânditor, acest mare autor nu a fost un bun ministru"[24]. Pentru a sublinia acelaşi lucru, Claude Lefort relua chiar o frază a lui Tocqueville adresată prietenului său Gustave de Beaumont: „Dacă voi lăsa o urmă în această lume, va fi mai degrabă datorită celor scrise decât celor făcute de mine". Pentru Lefort, în *Souvenirs* ar trebui să-l admirăm „mai degrabă pe autorul-filosof decât pe actorul politic", deoarece „politica lui Tocqueville de la sfârşitul lui februarie 1849 şi până în octombrie 1849, data căderii guvernului Barrot în care el e ministru vreme de cinci luni, se traduce în ezitări, iniţiative neinspirate, erori,

compromisuri pe care el le credea abile, dar care n-au succes, şi printr-un eşec final"[25].

Tocqueville nu era însă lipsit de abilităţi ministeriale. El se va ocupa, de pildă, cu conceperea unui sistem de informare zilnică asupra politicii externe destinat şefului statului, Louis-Napoleon: „Mi-am dat seama foarte repede că acest om, pe care orgoliul îl făcea să-şi dorească să conducă totul, nu fusese în stare să ia măcar o măsură pentru a fi informat în vreo privinţă. Eu am fost cel care i-am propus să-i fac o analiză zilnică a tuturor depeşelor şi să i-o trimit. înainte de asta, el nu ştia ce se petrece în lume decât din auzite şi nu ştia decât ceea ce ministerul Afacerilor externe voia să-i spună" (III, 4).

Un efect neaşteptat al ministeriatului este acela că experienţa responsabilităţii îi dă mai multă încredere de sine: „M-am simţit perplex, tare îngrijorat, descurajat şi extrem de agitat în faţa unor responsabilităţi mici. în faţa unora dintre cele mai mari, resimţeam o mare siguranţă a minţii şi un calm aparte. Sentimentul însemnătăţii lucrurilor de care mă ocupam m-a înălţat pe dată la nivelul lor şi m-a menţinut acolo" (III, 4). Aceeaşi experienţă îl va conduce şi la câteva observaţii însemnate în ordinea teoriei politice. Aşa, de pildă, Tocqueville notează, plecând de la situaţia Elveţiei, că în democraţii politica internă determină politica externă[26]; alteori, adoptând un ton profetic, el imaginează o politică externă a Franţei orientată spre Germania pentru a construi o opoziţie faţă de Rusia ţaristă: cum „Occidentul nostru este ameninţat să cadă, mai devreme sau mai târziu, sub jugul sau cel puţin sub influenţa directă şi irezistibilă a ţarilor, consider că interesul nostru principal este de a favoriza toate rasele germanice pentru a le opune ţarilor" (III, 4). E interesant de notat că temerii faţă de Rusia nu îi e contrapus modelul american[27], ci cel al Angliei, care e descrisă ca „avocat al libertăţii şi dreptăţii"[28].

Ubicuitatea fricii

Teama faţă de Rusia este, de fapt, un aspect marginal în economia lucrării. Sau, mai bine zis, aceasta e doar una dintre nenumăratele temeri şi frici pe care le descrie autorul *Amintirilor*. La drept vorbind, cartea ar putea fi citită ca un breviar al panicii stârnite de succedarea momentelor revoluţionare.

Asociată cu haosul[29], revoluţia produce frică. Tocqueville o descoperă atunci când sub ochii lui se petrec scene tulburătoare, aşa cum e rănirea unuia dintre apropiaţii săi, Lamoriciere: „Capul îi era pe jumătate zdrobit, braţele îi erau străpunse de lovituri de baionete, toate membrele sale erau rănite şi paralizate" (II, 2). Efectele vizibile ale revoluţiei sunt mai mult decât convingătoare: „Ferestre sparte, uşi distruse, case împestriţate de gloanţe sau străpunse de ghiulele, copaci doborâţi, pietre din pavaj îngrămădite, paie amestecate cu sânge şi balegă" (II, 10).

Frica e, deci, descoperită în stradă, în evenimente dintre cele mai banale. Astfel, aflat în preajmaCamerei în zilele insurecţiei din iunie, autorul povesteşte că „o bătrână cu o căruţă cu legume" i-a tăiat calea: „I-am spus cu asprime să se dea la o parte; în loc să facă aşa ceva, s-a dat jos din căruţă şi a venit spre mine cu atâta hotărâre încât mi s-a făcut teamă. Expresia hidoasă şi plină de groază de pe chipul ei m-a înfiorat, întrucât conţinea fervoarea pasiunilor demagogice şi furia războaielor civile" (II, 9). Această teamă, intens personalizată, e amplificată de zvonurile care se amestecau cu informaţiile adevărate[30]; unul dintre zvonuri privea chiar posibila ucidere a lui Tocqueville de către portarul imobilului în care locuia, un „socialist din naştere" al cărui portret merită citat *in extenso*: „Aveam pe atunci portar la casa în care locuiam pe rue de la Madeleine un bărbat cu o proastă reputaţie în cartier, un fost soldat, puţin ţicnit, beţiv şi mare derbedeu, care îşi petrecea la

cabaret tot timpul pe care nu-l folosea ca să-şi bată nevasta. Am putea spune că acest om era socialist din naştere mai curând decât din temperament. Primele succese ale insurecţiei îl exaltaseră şi, în dimineaţa zilei despre care vorbesc, colindase cabaretele din împrejurimi şi, între alte răutăţi pe care le spusese, afirmase că mă va ucide seara, când mă voi întoarce acasă, dacă mă voi mai întoarce vreodată şi chiar arătase în public cuţitul de care spera să se folosească" (II, 10). Să notăm că, pe drumul spre casă, Tocqueville îşi încarcă două pistoale, astfel încât episodul - memorabil - al intrării sale în imobil este traversat de suspans.

Nu e singura dată când autorul apare în text înarmat. Astfel, la serbarea de pe Champ-de-Mars din 21 mai 1848, el mergea bine echipat pentru a se apăra de orice pericol: „In fiecare buzunar îmi pusesem câte un pistol şi, discutând cu colegii mei, am aflat că şi ei se înarmaseră cu discreţie: unul îşi luase o sabie, altul un pumnal, aproape toţi aveau un mijloc de apărare" (II, 8). Această sărbătoare e prezentată, în acelaşi capitol, sub semnul ridicolului, ca şi cum autorul ar fi dorit ca, plecând de la frica penibilă care-l măcina, să fixeze locul ocupat de pasiunile mulţimii şi ale liderilor ei pe scena parodică a revoluţiei: „Se aflau acolo cel puţin trei sute de tinere îmbrăcate în costumul lor virginal într-un mod atât de viril încât ai fi zis că erau băieţi îmbrăcaţi în fete. Fiecare dintre ele primise un buchet mare, pe care ni-l arunca în mod galant atunci când trecea prin faţa noastră. Cum braţele lor erau foarte puternice, fiind obişnuite, din câte mi-am dat seama, mai degrabă să sape decât să împrăştie flori, buchetele ne cădeau în cap ca o grindină deasă şi neplăcută. O tânără mai înaltă s-a desprins de tovarăşele ei şi, oprindu-se în faţa lui Lamartine, a recitat un imn în cinstea lui; încet-încet, ea s-a însufleţit atât de tare încât chipul i-a devenit înspăimântător, iar trupul i s-a contorsionat într-un mod groaznic. **Niciodată entuziasmul** nu

mi s-a părut mai apropiat de epilepsie; atunci când a terminat de recitat, poporul a vrut ca Lamartine s-o sărute; aşa că fata i-a întins un obraz inundat de sudoare, pe care el l-a sărutat, destul de ezitant, cu vârful buzelor"[31].

Teama apare ca sentiment dominant şi în momentul alegerilor, aşa cum o atestă episodul întâlnirii lui Tocqueville cu cetăţenii chemaţi să-l voteze: „Teama, care se instalase mai întâi în înaltul societăţii, a coborât până în străfundurile clasei populare, şi o teroare universală a pus stăpânire pe întreaga regiune" (II, 4). De la urne, teama se mută în Adunare, efectele ei fiind impresionante: trupurile stau atârnate de pereţi şi cad pe podea cu zgomot de tun[32], iar preşedintele Camerei, sub influenţa fricii, ajunge de nerecunoscut: „Preşedintele bodogănea câteva cuvinte ce voiau să însemne că şedinţa e suspendată, după care a coborât sau, mai degrabă, a lunecat de pe estrada pe care era aşezat jilţul său. L-am văzut trecând prin faţa mea: părea un obiect lipsit de formă; nu am crezut că teama poate inspira o asemenea viteză sau, mai degrabă, că ea poate transforma dintr-o dată un trup atât de mare într-un soi de masă fluidă" (I, 5). Cazată în legislativ, teama e depăşită doar de oroarea faţă de tiranie, aşa cum se întâmplă în clipa în care Constituanta discută starea de asediu[33].

Avem aici de-a face cu o excepţie, care nu relativizează constatarea fundamentală a *Amintirilor,* şi anume ubicuitatea fricii. Această constatare îl conduce pe Tocqueville la consideraţii de filosofic morală, în care teama capătă virtuţi nebănuite: astfel, ea pare să îndepărteze orice alte pasiuni[34], tot ea are capacitatea să discrimineze între proşti şi deştepţi[35] şi chiar să funcţioneze, pentru o vreme, ca liant social[36].

Revoluţia şi socialismul

Capitolul al treilea din prima parte a *Amintirilor* conţine două observaţii însemnate pentru viziunea lui Tocqueville

despre revoluţii. Prima dintre ele este aceea că revoluţiile izbucnesc pe neaşteptate, primele lor aparenţe fiind înşelătoare: „In mulţime puteai auzi mai degrabă cântece decât strigăte. Ştiu că asemenea aparenţe înşală. De obicei, insurecţiile pariziene sunt pornite de copilandri, care le declanşează în general cu voioşie, semănând cu nişte şcolari care merg în vacanţă" (I, 3). A doua observaţie, plasată la sfârşitul aceluiaşi capitol, priveşte mecanismul declanşării revoluţiei, legat în mod esenţial de propagarea emoţiilor şi de exploatarea la maximum a circumstanţelor : „Revoluţiile - care se săvârşesc prin emoţie populară - sunt îndeobşte mai degrabă dorite decât premeditate. Cel care se laudă că le-apus la cale nu a făcut altceva decât să tragă profit de pe urma lor. Ele se nasc în chip spontan dintr-o maladie generală a spiritelor împinsă dintr-o dată în starea de criză de o circumstanţă fortuită pe care nimeni n-a prevăzut-o; în ceea ce-i priveşte pe pretinşii inventatori sau capi ai revoluţiilor, ei nu inventează şi nu conduc nimic; unicul lor merit este, ca şi în cazul aventurierilor, acela de a fi descoperit teritorii necunoscute, îndrăznind să meargă drept înainte câtă vreme vântul bate în acea direcţie"[37].

Revoluţia de la 1848 e dublă, Tocqueville distingând episodul republican din februarie de cel insurecţional din iunie. Pe primul îl judecă înainte de toate din perspectiva efectelor sale asupra societăţii. Astfel, februarie 1848 generează „o societate haotică, dominată de confuzie, în care abilitatea devenea mai puţin necesară şi mai puţin prizată decât nepăsarea şi curajul, o societate în care firea era mai însemnată decât arta retorică sau capacitatea de a-i guverna pe oameni, dar mai ales o societate în care nu era loc pentru îndoială, fiindcă ţi se spunea că ai de ales între salvarea ţării şi respectiv ruinarea ei" (II, 3). Aşa cum observă Claude Lefort, autorul ezita în privinţa interpretării date acestui moment, care e înfăţişat „fie ca un

episod al Revoluţiei franceze, care se vădea o dată în plus incapabilă să întemeieze o ordine stabilă, fie ca o expresie a vechii maladii democratice, fie ca un eveniment fără precedent care purta însemnele unei scindări a corpului social, socialismul devenind astfel trăsătura sa esenţială"[38]. Ceea ce este, în schimb, sigur este că autorul *Amintirilor* era îngrijorat de succedarea unor momente revoluționare, pentru că ele distrugeau libertatea, aşa cum rezultă dintr-un pasaj din II, 1: „Dacă o mare revoluţie poate întemeia libertatea într-o ţară, în schimb, mai multe revoluţii ce vin una după cealaltă fac imposibilă, pentru multă vreme, orice libertate constantă"[39].

Intre februarie şi iunie, Tocqueville descoperă că revoluţionarii sunt proşti[40], dar şi nebuni. într-adevăr, pe 15 mai 1848, când masele pătrund în Adunarea constituantă, Tocqueville e convins că are de-a face cu nişte nebuni: i-o sugerează un medic[41], iar el însuşi e atât de sedus de această ipoteză, încât ajunge la o generalizare şocantă din perspectiva unei teorii a acţiunii revoluţionare: „Am crezut mereu că în revoluţii şi mai ales în revoluţiile democratice, nebunii - nu cei cărora li se dă acest nume din curtoazie, ci cei veritabili - joacă un rol politic foarte însemnat. E sigur însă că o semi-nebunie nu strică în asemenea timpuri, ba chiar uşurează succesul"[42].

Dacă sensul mişcării din februarie îl punea pe gânduri, insurecţia din iunie avea un înţeles clar: în primul rând, ea era"cea mai mare şi mai deosebită din câte au existat în istoria noastră şi poate în întreaga istorie; cea mai mare, întrucât timp de patru zile, au fost angajaţi în evenimente mai mult de o sută de mii de oameni; cea mai deosebită, deoarece insurgenţii au luptat fără strigăte de luptă, fără căpetenii, fără steaguri şi totuşi cu o coeziune admirabilă şi cu o experienţă militară care i-a uimit pe ofiţerii cei mai experimentaţi" (II, 9). Insurecţia aducea cu sine prima revoluţie făcută în afara burgheziei şi împotriva ei: o revoluţie

socialistă. Noutatea e anticipată, pe un ton profetic, chiar la începutul *Amintirilor,* unde Tocqueville scrie că în curând „lupta politică se va da între cei care posedă şi cei care nu posedă; câmpul de bătălie va fi proprietatea, iar principalele dezbateri politice vor privi modificările mai mult sau mai puţin profunde aduse dreptului de proprietate" (I, 1). Cele două clase se vor înfrunta la Paris, după exprimarea votului universal: „Societatea era ruptă în două: de o parte se aflau cei care nu posedau nimic şi care aveau în comun invidia; de cealaltă - cei care posedau ceva, reuniţi de o angoasă comună" (II, 5). Aprinsă de dispersarea atelierelor naţionale[43], insurecţia vădeşte opoziţia proletarilor faţă de dreptul de proprietate, „care fusese de milenii garanţia ordinii sociale"[44], dar şi „relaţia dintre centralizare şi spiritul revoluţionar"[45].

Socialismul are, deci, ca sursă ura săracului faţă de bogat, o ură care va fi transformată în teorie la scară europeană[46]. Autorul refuza pretenţia socialismului de a fi „desăvârşirea Revoluţiei franceze"[47]: avem de-a face acum cu „lupta de clasă"[48], un concept folosit de Tocqueville în a doua parte a *Amintirilor.* Descrierea socialismului este ironică şi devalorizantă, aşa cum rezultă dintr-un fragment în care sunt evocate planurile imaginate pentru a schimba societatea din temelii: „Unul cerea distrugerea inegalităţii averilor, altul — inegalitatea inteligenţelor, în timp ce un al treilea spera să niveleze cea mai veche dintre inegalităţi, cea dintre bărbat şi femeie; se avansau măsuri împotriva sărăciei şi remedii pentru răul de muncă, un rău ce frământă omenirea încă de la apariţia ei. Aceste teorii, care erau foarte diverse, adeseori contrare, uneori inamice, dar care vizau toate nu guvernul, ci societatea pe care se întemeiază el, au căpătat numele de socialism" (II, 2). Resimţite în insurecţia din iunie prin efectele lor „necesare şi funeste"[49], teoriile socialiste supravieţuiesc acestui moment. Intr-adevăr, chiar dacă socialiştii au fost înfrânţi[50],

scrie Tocqueville, în penultimul capitol al părţii a doua, „teoriile socialiste au continuat să pătrundă în minţile poporului, sub forma unor pasiuni precum lăcomia şi invidia, sădind seminţele unor revoluţii viitoare".

Amintirile nu au un final. Rămase neterminate, ele par să se deschidă spre necunoscut. Spre revoluţii sângeroase şi catastrofe politice zămislite de ura faţă de libertate. Tocqueville descrie astfel o epocă din care se va hrăni un întreg secol.

Note

[1] în română au fost traduse deja cele două cărţi fundamentale ale lui Tocqueville: *Despre democraţie în America,* traducere de Magdalena Boiangiu şi Beatrice Staicu (voi. 1) şi Claudia Dumitriu (voi. 2), Humanitas, Bucureşti, 1992 şi 1995, respectiv *Vechiul Regim şi Revoluţia,* traducere de Cristian Preda şi Constantin Davidescu, cu o prefaţă de Cristian Preda, Nemira, Bucureşti, 2000. Au mai^Sunoscut versiuni în română şi două articole importante: „Impresii despre Anglia" şi „Dreptul la muncă, socialismul şi revoluţia", ambele traduse de Cristian Preda, in *Polis,* nr. 1/1995, pp. 50-65; primul fragment a fost reluat în Cristian Preda (antologie, prefaţă şi note de), *Liberalismul,* Nemira, Bucureşti, 2000, pp. 146-157 (ediţia a doua Humanitas, 2003, pp. 170-182), iar cel de-al doilea în Adrian-Paul Iliescu, Emanuel-Mihail Socaciu (coord.), *Fundamentele gândirii politice moderne,* Polirom, Iaşi, 1999, pp. 227-235.

[2] Despre text, Jean-Claude Lamberti, „Introduction aux *Souvenirs",* in Alexis de Tocqueville, *De la democraţie en Amârique. Souvenirs. LAncien Regime et la revolution,* introductions et notes de Jean-Claude Lamberti et de Francoise Melonio, Robert Laffont, Paris, 1986; Claude Lefort, „Preface", in Tocqueville, *Souvenirs,* col. Folio Histoire, 2004. Despre Tocqueville ca om politic în anii la care se referă *Amintirile,* v. Andre **Jardin,** *Alexis de Tocqueville (1805-1859),* Hachette, Paris, 1984, în **special,** pp. 387-437. V. şi situl www.tocqueville.culture.fr, cai e < uprinde şi o schiţă bibliografică.

[1] în interpretarea lui Claude Lefort, Tocqueville ar fi considerat *Souvenirs* o „parantează în viaţa sa intelectuală pentru că anii 1848-1849, OU l oale că îi stimulează reflecţia, i se par o parantează nefericită, făcân-Bd I să piardă şirul revoluţiei democratice şi chiar pe cel al revoluţiei 11 .uiceze" (Lefort, *op. cit.,* p. VII). Despre liberalismul francez în secolul al XIX-lea, v. Lucien Jaume, *L'Individu effacc ou leparadoxe du libcralisme francais,* Fayard, Paris, 1997; Andre Jardin, *Histoire du lihcralisme politique. De la crise de l'absolutisme ă la Constitution de 1875,* Hachette, Paris, 1985; Louis Girard, *Les liberaux francais 1814-1875,* Aubier, Paris, 1985.

Toate pasajele din *Amintiri* citate în studiul introductiv vor fi însoţite de precizarea părţii (I, II sau III) şi a capitolului corespondent (marcat cu cifre arabe).

[5] Michel Bressolette, „Tocqueville, memorialiste feroce", in *Litteratures,* 19, 1972, pp. 61-69, apud Jardin, *Alexis de Tocqueville,* p. 358. Jean-Claude Lamberti sugerează că Beaumont, atunci când a pregătit textul pentru tipar, ar fi putut interveni în redactarea lor şi în ştergerea unor pasaje care conţineau judecăţi aspre despre el însuşi (Lamberti, *op. cit,* p. 719). V. şi nota asupra ediţiei.

[6] Andre Jardin, *op. cit.,p.* 358.

[7] Textul provine dintr-o scrisoare pe care Custine i-a adresat-o în februarie 1841 lui Varmhagen von Ense (apud Jardin, *op. cit.,p.* 355).

[8] Claude Lefort, *op. cit.,* p. X.

[9] Jean-Claude Lamberti, *op. cit.,* pp. 703-704.

[10] De altfel, aşa cum *Amintirile* o dovedesc, el va regreta opţiunea pe care a făcut-o în comisia constituţională de a fi votat în favoarea ineligibilităţii preşedintelui pentru un al doilea mandat, propunând un sistem de vot prin mari electori, ca în America, şi limitarea puterii preşedintelui ales prin sufragiu universal sau pur şi simplu instituirea reeligibilităţii, pentru a evita ca o confruntare între adunare şi preşedinte să aibă drept rezultat despotismul (v. şi Lamberti, *op. cit.,* pp. 720-724).

[11] Pasajele citate fac parte din III, 3. Lovitura de stat îl va duce pe Tocqueville la o separare clară de Louis-Napoleon: el s-a aflat „printre cei trei sute de deputaţi care s-au reunit la primăria arondismentului X, în dimineaţa de 2 decembrie 1851 pentru a rezista loviturii de stat; ei au proclamat demiterea preşedintelui, dar au fost arestaţi de militari şi închişi câtva timp la cazarma din Quay d'Orsay" (Lamberti, *op. cit.,* p. 725). Jardin precizează că Tocqueville va rămâne închis până

în seara de 3 decembrie, citând de asemenea fragmentele pe care Victor Hugo le-a consacrat acestui episod în *Histoire d'un crime* unde descoperim un Tocqueville bolnav primind o bucată de pâine de la un soldat şi dormind pe jos în arest (Jardin, *op. cit,* pp. 436-437). Napoleon al 111-lea a rămas de altfel o figură foarte puţin iubită în Franţa. Abia în ultimii ani, acţiunea lui a fost reevaluată: vezi, de pildă, bibliografia din volumul *Napoleon III et l'Europe,* apărut în 2006 cu ocazia aniversării a 150 de ani de la Congresul de la Paris, ca album al expoziţiei organizate de Arhivele MAE francez, Editions Artlys, 2006; o atenţie specială merită capitolul „Napoleon III et la Roumanie", scris de Agnes Moinet-Le Menn (pp.116-119) cu atât mai mult cu cât împăratul francez a avut întotdeauna parte de admiraţie în România.

[12] înainte de 1848, centru-stânga era reprezentat de Thiers, iar stânga dinastică de Barrot. Acţiunea lor solidară îşi propunea să mobilizeze poporul împotriva guvernanţilor şi a clasei mijlocii care asigura sprijinul guvernamental. Modul de acţiune ales au fost banchetele opoziţiei. Capitolul al doilea din prima parte a *Amintirilor* explică mecanismul care a declanşat revoluţia, Tocqueville folosindu-se de o retorică a efectului pervers: „Evenimentul care a declanşat-o a fost produs şi aproape dorit de cei pe care ea urma să-i răstoarne^de la putere, fiind anticipat şi temut doar de către cei care urmau să iasă învingători tocmai datorită lui" (1,2). Pentru locul retoricii efectului pervers în imaginarul politic modem, v. Albert Hirschman, *Deux siecles de rhetorique rea.ctionna.ire,* Artheme Fayard, Paris, 1991.

[13] Despre procedurile electorale, v. Philippe Tanchoux, *Lesprocedures electorales en France,* Comite des travaux historiques et scientifiques, Paris, 2004, în special, pp. 395-554.

[14] Claude Lefort, *op. cit,* p. XXX.

[15] Andre Jardin, *op. cit,* p. 389.

[16] Scrisoare din 20 martie 1848, cit. in Jardin, *op. cit,* pp. 391-392. Dacă lacrimile emoţiei produse de instaurarea sufragiului universal nu sunt mărturisite în *Amintiri,* în schimb apar acolo lacrimile regretului, într-o secvenţă referitoare la începuturile regimului pe care îl distrugea revoluţia de la 1848: „Pe 30 iulie 1830, în zori, zărisem pe bulevardele din apropiere de Versailles, trăsurile regelui Charles X, cu ecusoanele distruse, mergând încet, în şir şi cu un aer de înmormântare; în faţa unui asemenea spectacol, nu mi-am putut stăpâni lacrimile" (II, 1).

[17] V. Lamberti, *op. cit,* p. 708. Cartea despre *Vechiul Regim şi Revoluţia* va dezvolta această temă câţiva ani mai târziu.

[18] François Furet, *Reflecţii asupra Revoluţiei franceze,* traducere de Mircea Vasilescu, cu o introducere de Sorin Antohi, Humanitas, Bucureşti, 1992.

[19] „Pentru întâia dată de când intrasem în viaţa publică, simţeam că sunt parte a unei majorităţi şi că urmam împreună cu ea singura direcţie acceptată de sensibilitatea mea, de raţiunea mea şi de conştiinţa mea... îmi dădeam seama că această majoritate vrea să ţină piept socialiştilor şi Montagnarzilor şi că avea de gând, în mod sincer, să menţină şi să organizeze Republica" (II, 5).

[20] De pildă, în comisia constituţională alcătuită în mai 1848, majoritatea era alcătuită din grupul de la *National,* adică de tabăra iacobină (Marrast, Martin, Pages, Dornes, Coquerel, Tourret, Vaulabelle, Cormenin etc), socialiştii îl aveau pe Consideram, iar moderaţii erau reprezentaţi de Beaumont, Barrot, Dufaure, Dupin, Vivien, Tocqueville (Lamberti, *op. cit,* p. 713). în *Amintiri,* Tocqueville notează că majoritatea membrilor acestei comisii fuseseră administratori ai Vechiului Regim, iar republicanii „aveau puţine idei" (II, 11).

[21] Pasajul e extras din III, 1. La alegerile din 1849, republicanii moderaţi se situaseră între Montagnarzi şi conservatori, dar majoritatea care a susţinut guvernul din care a făcut parte şi Tocqueville era alcătuită dintr-o fracţiune de republicani moderaţi, din legitimişti şi partizani ai Monarhiei din iulie, ca şi dintr-o semnificativă fracţiune de conservatori, care erau dispuşi să susţină guvernul de teama unui rău mai mare (III, 3). De fapt, guvernul Barrot a mizat pe sprijinul unei majorităţi compozite, care era în dezacord cu liderii partidelor care alcătuiau această majoritate (III, 3). Tocqueville va analiza necruţător fragilitatea relaţiei dintre guvern şi legislativ: „Cabinetul avea o mare slăbiciune: el urma să guverneze cu sprijinul unei majorităţi formate dintr-o coaliţie, fără a fi el însuşi un guvern de coaliţie" (III, 2).

[22] în lectura lui Lamberti, Tocqueville avea reţineri faţă de Republică (pentru că o vedea ca o formă de regim fără contraponderi) preferând monarhia constituţională (cu toate că era foarte critic la adresa lui Charles X şi Louis-Philippe). Lamberti conchide că, la fel ca şi alţi liberali francezi din secolul al XIX-lea, Tocqueville era puţin interesat de forma regimului politic, fiind preocupat mai degrabă de condiţia libertăţii, aşa cum o arată şi o scrisoare din 1837, emblematică pentru

întreaga sa carieră: „Sunt înfăţişat ca un om de partid, iar eu nu sunt deloc aşa ceva; mi se atribuie pasiuni, iar eu n-am decât opinii sau, mai degrabă, am o singură pasiune, dragostea de libertate şi de demnitate umană. Toate formele guvernamentale sunt în ochii mei doar mijloace mai mult sau mai puţin capabile să satisfacă această sfântă şi legitimă pasiune a omului" (Scrisoare către Reeve din 22 martie 1837, apud Lamberti, *op. cit.*, p. 727). Susţinerea Republicii e bazată, în cazul lui Tocqueville, pe un calcul de oportunitate: „Republica e un tip de guvernare lipsit de contrapondere, care promitea întotdeauna mai multă, dar oferea întotdeauna mai puţină libertate decât monarhia constituţională. Cu toate acestea, eu voiam în mod sincer păstrarea Republicii şi, ca să zicem aşa, cu toate că nu existau deloc republicani în Franţa, consideram că păstrarea ei nu era absolut imposibilă. Voiam să o menţinem, întrucât nu vedeam ceva gata sau bun de pus în locul ei" (III, 2).

[23] Pasajul e extras din III, 1. In acelaşi loc, Tocqueville îşi rezuma filosofia personală a puterii cu ajutorul maximei: „A mă purta, ca ministru, ca şi când a doua zi ar trebui să părăsesc cabinetul, adică fără a-mi trăda firea din nevoia de a rămâne în post".

[24] Jardin, *op. cit.*, p. 425.

[25] Claude Lefort, *op. cit.*, pp. XLVI şi L.

[26] *Amintiri*, III, 4.

[27] Despre America nu este, practic, vorba decât în pasajele - foarte puţin numeroase - referitoare la comisia constituţională. Renăscută odată cu revoluţia de la 1848, aşa-numita „şcoală americană", adică admiratoare a Constituţiei Statelor Unite, era reprezentată în dezbaterea constituţională de Michel Chevalier, Garnier-Pages, Drouyn de l'Huys, Tocqueville (Lamberti, *op. cit.*, p. 716). Referinţa americană - de pildă, în chestiunea descentralizării - era refuzată de Marrast, Vaulabelle, dar şi de Consideram. Marrast va determina, de altfel, şi votul din 1848 în favoarea unui sistem unicameral, în ciuda pledoariei lui Tocqueville în favoarea bicameralismului, sistem justificat prin trimitere la modelul american şi prin ideea că divizarea legislativului împiedică abuzurile executivului, dar şi tirania unei legiferări fără limite (Lamberti, *op. cit.*, pp. 717-719). Din tabăra sa, Barrot şi Vivien îl vor susţine, în schimb Dufaure, Dupin şi Beaumont vor vota în favoarea unicameralismului (Lamberti, *op. cit.*, p. 719).

[28] *Amintiri*, II, 11 şi III, 4.

[29] *Amintiri*, I, 4.

[30] De pildă, pasajul din II, 9: „Unii spuneau că trupele noastre începeau să rămână fără muniţii; alţii - că o parte a trupelor depusese armele sau trecuse de partea insurgenţilor".

[31] Momentele ridicole fac parte din descrierea generală a agitaţiei revoluţionare: „Preşedintele a declarat şedinţa suspendată şi a vrut, potrivit tradiţiei, să-şi pună pălăria pe cap; cum el avea însă darul de a cădea în ridicol în cele mai tragice situaţii, a luat în grabă pălăria unuia dintre secretari şi, crezând că e a lui, şi-a tras-o până peste ochi" (1,5). Uneori, Tocqueville recurge la umor pentru a vehicula observaţii politice, aşa cum se întâmplă în pasajul referitor la un... bucătar care voia să ajungă în preajma celui în care vedea un viitor preşedinte: „In Franţa cerşetoria politică se regăseşte în toate regimurile, ea sporeşte o dată cu revoluţiile care sunt îndreptate împotriva ei, fiindcă toate revoluţiile ruinează un anumit număr de oameni, iar printre noi un om ruinat nu se sprijină decât pe stat pentru a se reface. Se aflau acolo oameni de toate felurile, atraşi cu toţii de licărirea de putere cu care prietenia lui Lamartine îl ilumina, în chip trecător, pe Champeaux. îmi amintesc, între alţii, de un bucătar, ce nu părea foarte priceput, dar care voia cu tot dinadinsul să intre în slujba lui Lamartine, o dată devenit, spunea el, preşedinte al Republicii. « Dar nu e încă preşedinte », îi striga Champeaux. « Dacă, aşa cum ziceţi, nu e încă preşedinte », insista bucătarul, « atunci va fi şi trebuie să se ocupe deja de bucătărie». Pentru a scăpa de ambiţiosul şi încăpăţânatul ucenic, Champeaux i-a promis că-i va vorbi lui Lamartine despre el, de îndată ce acesta va deveni preşedinte al Republicii; bietul om a fost foarte fericit, visând fără îndoială la splendorile imaginare ale viitoarei sale poziţii" (II, 6).

[32] Intrarea poporului în Adunarea constituantă pe 15 mai îi oferă autorului ocazia unei descrieri sugestive: „Presaţi de mulţimea care venea în urma lor şi îi împingea fără măcar să-i vadă, primii sosiţi au trecut dincolo de balustrada de la tribune şi, aflaţi la circa zece metri deasupra solului, n-au găsit altă soluţie decât să se agate de pereţi şi să sară apoi în sală de la cinci-şase metri. Căderea acestor trupuri, care loveau podeaua unul câte unul, a produs o bubuială surdă, pe care - în mijlocul agitaţiei - am luat-o drept zgomotul îndepărtat al unor tunuri. în vreme ce o parte din popor cădea în acest fel în sală, o altă parte - alcătuită în principal din şefii cluburilor - intra pe toate uşile, purtând emblemele terorii şi agitând steaguri, unele dintre ele împodobite cu bonete roşii" (II, 7).

[33] „M-am împotrivit paragrafului care instituia starea de asediu în Paris, dar am făcut-o mai degrabă din instinct decât în urma unei reflecţii. Am, din fire, un asemenea dispreţ şi o asemenea oroare faţă de tirania militară încât aceste sentimente s-au învolburat în inima mea de îndată ce am auzit vorbindu-se despre starea de asediu şi ele s-au dovedit a fi mai puternice decât sentimentele născute din teamă" (II, 9).

[34] „Văzută de sus, revoluţia nu mi se părea diferită de cea pe care o văzusem mai întâi de jos. Am descoperit aici multă teamă, dar şi la fel de puţină pasiune veritabilă" (II, 3)

[35] „Mi s-a părut întotdeauna interesant să urmăresc evoluţiile involuntare ale fricii la oamenii deştepţi. Proştii îşi arată, în chip grosolan, teama în toată nuditatea ei, în timp ce oamenii deştepţi ştiu să o acopere cu un văl atât de fin şi atât de bine ţesut cu mici minciuni credibile, încât e oarecum o plăcere să urmăreşti această trudă ingenioasă a inteligenţei" (II, 9).

[36] „Teama, care se instalase mai întâi în înaltul societăţii, a coborât până în străfundurile clasei populare, şi o teroare universală a pus stăpânire pe întreaga regiune. Aşa am găsit-o atunci când am sosit, pe la mijlocul lui martie. Am fost frapat pe dată de un spectacol care m-a înspăimântat şi m-a încântat. E adevărat că, în rândul muncitorimii din oraşe, domnea o anumită agitaţie demagogică, în^eme ce la ţară toţi proprietarii, indiferent de origine, de antecedente, de educaţie, de avere, se solidarizaseră şi păreau să formeze o singură clasă; vechile dispute de opinii, vechile rivalităţi de castă şi de avere nu se mai vedeau. Dispăruseră gelozia sau orgoliul dintre ţăran şi bogat, dintre aristocrat şi burghez, lor luându-le locul încrederea mutuală, respectul şi bunăvoinţa reciproce. Proprietatea, la toţi cei care se bucurau de ea, devenise un soi de frăţie. Cei mai bogaţi erau fraţii mai mari, cei mai puţin bogaţi - fraţii mai mici; toţi se considerau înrudiţi ca fraţii, având interesul de a apăra moştenirea comună. Cum Revoluţia franceză răspândise posesia pământului la infinit, întreaga populaţie părea să facă parte din această mare familie. Nu mai văzusem ceva asemănător, şi nimeni nu-şi amintea să mai fi văzut aşa ceva în Franţa. Experienţa a dovedit că această unire nu era aşa de intimă precum părea şi că vechile tabere şi diferitele clase se apropiaseră fără a şterge diferenţele dintre ele; teama acţionase asupra lor aşa cum o presiune mecanică ar acţiona asupra unor corpuri dure: ele sunt forţate să rămână legate unele de altele cât timp acţionează aceasta, dar se îndepărtează de îndată ce presiunea va fi slăbită" (II, 4).

[37] Tocqueville notează tot aici o eroare de percepţie produsă frecvent în timpul revoluţiilor, o eroare care sporeşte confuzia: „într-un oraş aflat în revoluţie, la fel ca şi pe un câmp de bătălie, fiecare ia incidenml la care e martor drept evenimentul cel mai însemnat al zilei" (I, 4). De altfel, el descrie tipul de explicaţie pe care îl asumă în chip polemic: semnalând erorile oamenilor de litere (care propun abstracţiuni ce le hrănesc vanitatea), dar şi ale oamenilor politici (care cred doar în hazardul absolut), el propune o explicaţie care pune accentul pe instituţii şi moravuri, şi care acceptă accidentul, fără a exclude, pe de altă parte, misterul: „Am trăit în mijlocul unor oameni de litere, care au scris istorie fără a fi părtaşi la ea, şi în mijlocul unor politicieni, care n-au făcut altceva decât să producă aceste evenimente, fără a se gândi vreodată să le descrie. Am remarcat mai demult că primii vedeau peste tot cauze generale, în vreme ce ceilalţi, trăind în mijlocul incoerenţei faptelor cotidiene, îşi imaginau că totul ar trebui atribuit unor incidente particulare, şi că micile resorturi - pe care ei le mânuiau - erau chiar cele care pun lumea în mişcare. Cred că şi unii, şi ceilalţi se înşală. Eu urăsc sistemele absolute care explică toate evenimentele istoriei prin intermediul unor mari cauze prime, ce ar fi legate unele de celelalte cu un lanţ al fatalităţii şi care suprimă, ca să zic aşa, oamenii din istoria speciei umane. Consider că, deşi aparent măreţe şi la fel de precise ca un adevăr matematic, ele sunt, de fapt, limitate şi false. Chiar dacă acest lucru nu le va fi pe plac scriitorilor care au născocit aceste sublime teorii ca să-şi hrănească vanitatea şi să-şi uşureze munca, eu cred că multe din faptele istorice importante n-ar putea fi explicate decât cu ajutorul unor împrejurări accidentale şi că multe altele rămân de neexplicat. Cred, de asemenea, că întâmplarea - sau mai degrabă acea înlănţuire de cauze secunde pe care o numim întâmplare întrucât nu ştim s-o explicăm - influenţează mult din ceea ce vedem pe scena lumii; cred însă că întâmplarea nu face nimic care să nu fie pregătit dinainte. Faptele deja petrecute, natura instituţiilor, dispoziţia minţilor, starea moravurilor alcătuiesc stofa din care întâmplarea croreşte ceea ce ne miră şi ne sperie" (II, 1).

[38] Lefort, *op. cit,* p. XXXVI. Acelaşi comentator observa că, în discursul din 12 septembrie 1848 din Adunarea constituantă, Tocqueville va susţine în schimb că revoluţia din februarie nu a fost absolut deloc socialistă, ci o continuare a Revoluţiei franceze. In schimb, într-o scrisoare din 14 decembrie 1851, în care se arăta foarte aspru cu socialismul, dar şi cu naţiunea franceză, Tocqueville va vedea în revoluţia din

februarie originea loviturii de stat date de Louis-Napoleon: „Ceea ce s-a întâmplat la Paris este abominabil şi în fond şi în formă, iar atunci când detaliile vor fi cunoscute, autorii vor părea şi mai josnici decât evenimentul în sine. Cât priveşte evenimentul, el era conţinut în germene în revoluţia din februarie aşa cum puiul e conţinut în ou: pentru a-l aduce la viaţă nu trebuie decât să se aştepte incubaţia. Din momentul în care a apărut socialismul, era clar că va urma domnia săbiei. Primul dă naştere celei de-a doua. Mă aşteptam de multă vreme la asta şi, cu toate că resimt multă ruşine şi multă durere pentru ţara noastră, ca şi multă indignare faţă de anumite violenţe şi mojicii care depăşesc măsura, nu mă mir prea tare şi nici nu sunt tulburat... în acest moment, naţiunea e înnebunită de frica socialiştilor şi de dorinţa pasională de bunăstare; ea e incapabilă şi, o spun cu regret, nedemnă să fie liberă. Se cuvine ca naţiunea, care a uitat vreme de treizeci şi patru de ani ce e despotismul birocratic şi militar să-l guste din nou şi, de data aceasta, fără condimentul reprezentat de măreţie şi glorie" (apud Jardin, *op. cit,* p. 437).

[39] Vezi şi pasajul din acelaşi capitol în care Tocqueville scrie: „Monarhia constituţională urmase Vechiului Regim, Republica - Monarhiei, Imperiul - Republicii, Restauraţia - Imperiului, după care venise Monarhia din iulie. După fiecare dintre aceste schimbări succesive, se spusese că Revoluţia franceză, terminând ceea ce se numea cu trufie opera ei, era încheiată; s-a spus aşa ceva şi s-a crezut aşa ceva. Vai! eu însumi sperasem asta în timpul Restauraţiei şi de asemenea după căderea guvernării Restauraţiei şi iată că acum reîncepea Revoluţia franceză, căci e vorba de aceeaşi revoluţie. Pe măsură ce înaintăm, sfârşitul ei se îndepărtează şi devine mai obscur".

[40] „în istorie, au existat revoluţionari mai răi decât cei de la 1848, dar nu cred să fi existat unii mai proşti" (II, 5).

[41] „Am fost abordat de către Trelat, un revoluţionar sentimental şi visător care conspirase în favoarea Republicii în vremea monarhiei, care era, altfel, un medic capabil ce conducea atunci unul dintre principalele spitale de nebuni din Paris, deşi el însuşi era puţin ţicnit. Mi-a apucat cu emoţie mâinile şi mi-a spus cu lacrimi în ochi: «Vai, Domnule, ce nenorocire! E ciudat să te gândeşti că am ajuns aici din pricina unor nebuni, a unor nebuni veritabili. I-am consultat sau tratat pe toţi. Blanqui e un nebun, Barbes e un nebun, Sobrier e un nebun, Huber mai ales e nebun, toţi sunt nebuni, domnule, şi ar trebui să fie nu aici, ci la clinica

mea Salpetriere». S-ar fi pus, fără îndoială, şi pe el pe listă, dacă s-ar fi cunoscut pe sine la fel de bine cum îi cunoştea pe foştii săi pacienţi" (II, 7).

[42] Pasajul e extras din II, 7. Descrierea serbării de pe Champ-de-Mars din 21 mai 1848 îi oferă ocazia de a aborda nebunia în forma ei alegorică: „întrucât revoluţionarii de la 1S48 nu voiau sau nu puteau să imite nebuniile sângeroase ale înaintaşilor lor, ei se consolau cu imitarea nebuniilor ridicole ale acestora" (II, 8).

[43] „Scânteia răzmeriţei a fost aprinsă de dispersarea atelierelor naţionale. Neîndrăznind să concedieze dintr-o dată redutabila miliţie pe care o alcătuiau muncitorii din aceste ateliere, s-a încercat dispersarea ei prin trimiterea în departamente a unora dintre aceştia; însă ei au refuzat să plece şi pe 22 iunie, au străbătut Parisul în grupuri mari, cântând în cadenţă şi pe un ton monoton: «Nu plecăm, nu plecăm...»" (II, 9).

[44] Jardin, *op. cit.*, p. 387. Pe această bază, Immanuel Wallerstein va considera în *After Liberalism* (New Press, New York, 1995) că revoluţia de la 1848 reprezintă momentul separării liberalilor de socialişti, cei care până atunci luptaseră împreună împotriva conservatorilor, ca susţinători ai progresului împotriva celor care voiau menţinerea ordinii.

[45] Jean-Claude Lamberti, *op. cit,* p. 708. Pentru Lamberti, „socialiştii îl îngrijorează pe Tocqueville în mult mai mare măsură datorită tendinţelor lor centralizatoare decât datorită atacurilor lor împotriva dreptului de proprietate, fiindcă în societăţile democratice, cele din urmă au în calea lor obstacole, în vreme ce primele merg în aceeaşi direcţie cu tendinţele cele mai periculoase ale democraţiei" (p. 710). Centralizarea i se părea a fi indestructibilă: „în Franţa, un singur lucru e imposibil de realizat - şi anume o guvernare liberă, şi un singur lucru imposibil de distrus - şi anume centralizarea. Cum ar putea ea să dispară ? Duşmanii guvernului o iubesc, iar guvernanţii o adoră" (II, 11). în viziunea lui Tocqueville, influenţa centralizării este probată chiar de eşecul insurecţiei: „în Franţa - că e vorba de ordine, că e vorba de răsturnarea ei - Parisul face legea" (III, 2).

[46] Această pasiune se regăseşte şi în Franţa, dar şi în Germania: „Ura şi gelozia naturală a săracului faţă de bogat se transforma în teorii socialiste în multe locuri, mai ales în micile state din Germania centrală şi în marea vale a Rinului" (III, 4).

[47] Jean-Claude Lamberti, *op. cit,* p. 711.

[48] Aşa cum remarcă Lamberti, conceptul de „luptă de clasă" era preluat de Tocqueville de la Gui/.ot, Marx nefiind, deci, creatorul noţiunii

(Jean-Claude Lamberti, *op. cit,* p. 1145, nota 29). Diferenţa dintre Tocqueville şi Marx constă în aceea că „în vreme ce Marx le reproşează revoluţionarilor de la 1848 că n-au înţeles, dincolo de aparenţele politice, necesitatea unei revoluţii sociale, Tocqueville le reproşează socialiştilor de la 1848 că n-au perceput semnificaţia veritabilă a idealurilor de la 1789 şi că s-au îndepărtat de idealul unei democraţii politice. Diferenţa dintre cele două puncte de vedere ţine de divergenţa viziunilor istorice ale celor doi autori şi maniera lor de a vedea lupta de clasă. Pentru Tocqueville, clasele fuseseră suprimate în 1789, iar democraţia politică va desăvârşi dispariţia resturilor lor. Pentru el, nu societatea modernă se defineşte prin clase, ci Vechiul Regim" (Jean-Claude Lamberti, *op. cit,* p. 712).

[49] Această insurecţie, scrie Tocqueville, „nu a avut drept scop schimbarea formei de guvernare, ci schimbarea ordinii societăţii... Caracterul formidabil al acestei insurecţii s-a ivit din şi a constat în amestecul de dorinţe lacome şi de teorii false. Săracii au fost convinşi că binele bogaţilor avea într-un anume fel drept cauză faptul că ei erau furaţi. Li se spusese că inegalitatea averilor era contrară nu doar moralei şi societăţii, ci şi naturii, şi mulţi dintre ei, împinşi de nevoi şi de pasiuni, au crezut ce li se spunea. O viziune obscură şi brutală despre drepturi a fost amestecată cu forţa brută şi i-a dat acesteia o energie, o tenacitate şi o forţă pe care nu le-ar fi putut avea singură" (11^)-

[50] Explicaţia eşecului insurecţiei e formulată în capitolul al nouălea din partea a doua *a Amintirilor:* „Am înfrânt totuşi această formidabilă insurecţie; mai mult decât atât, ceea ce o făcea atât de groaznică a fost şi ceea ce ne-a salvat, astfel încât se aplică aici perfect cuvintele celebre pe care prinţul de Conde le rostise despre războaiele religioase: «Am fi pierit dacă n-am fi fost atât de aproape de a pieri». Dacă revolta ar fi avut un caracter mai puţin radical şi un aspect mai puţin fioros, e probabil că burghezii, în majoritatea lor, ar fi rămas la casele lor, Franţa nu ne-ar fi venit în ajutor, Adunarea naţională ar fi cedat poate şi ea - cel puţin o minoritate ar fi sfătuit-o să facă aşa -, iar energiile ar fi fost foarte slăbite. Insurecţia a fost însă de aşa natură încât orice înţelegere cu ea a părut imediat imposibilă, nelăsând de la bun început drept opţiuni decât înfrângerea ei sau pierzania noastră" (II, 9).

NOTĂ DESPRE TEXT, EDITAREA LUI ŞI PREZENTA TRADUCERE

Textul *Amintirilor* e neîncheiat. El a fost redactat în1850-1851. Autorul a indicat la debutul fiecărei părţi data redactării: astfel, partea întâi a fost „redactată în iulie 1850 la Tocqueville"; partea a doua este deschisă de o notă cu următorul conţinut: „Tot ceea ce conţine acest caiet - de la 1 la numărul 11 inclusiv - a fost scris la Sorrento, cu întreruperi, în noiembrie şi decembrie 1850, în ianuarie, februarie şi martie 1851", iar partea a treia conţine la început precizarea: „Ministeriatul meu. Parte începută la Versailles pe 16 septembrie 1851, în timpul prorogării Adunării naţionale. Ca să ajung la această parte a amintirilor mele, sar peste epoca anterioară, care se întinde de la sfârşitul evenimentelor din iunie 1848 până la 3 iunie 1849. Voi reveni mai târziu la această epocă, dacă voi avea timp. Mi s-a părut mai important, câtă vreme amintirile mele sunt proaspete, să evoc cele cinci luni în care m-am aflat în guvern".

Textul a fost publicat prima dată în 1893, de către contele Christian de Tocqueville, nepotul autorului, care a dat şi numele subcapitolelor, păstrate în toate ediţiile operei. Primul editor al *Amintirilor* a folosit o variantă a textului stabilită de Gustave de Beaumont şi de soţia lui Tocqueville, care au operat modificări ale manuscrisului. Această variantă a textului a fost republicată în ediţia Alexis de Tocqueville, *De la democraţie en Amerique. Souvenirs. LAncien Regime et la revolution,* introductions et

notes de Jean-Claude Lamberti et de Francoise Melonio, Robert Laffont, Paris, 1986,1178 pp. Această variantă include în apendice patru texte (intitulate „Le 24 fevrier, suivant G. de Beaumont", „Conversation avec Barrot (10 octobre 1850). Le 24 fevrier suivant sa version", „Traces du 24 fevrier 1848. Efforts de M. Dufaure et de ses amis pour empecher la revolution de Fevrier. Responsabilite de M. Thiers, qui Ies rend impuissants" şi „Revision de la Constitution. Conversation que j'ai eue avec Berryer, le 21 juin 1851, dans un rendez-vous que je lui avais donne chez moi. Nous etions tous deux members de la Commission de Revision") şi însoţite de nota următoare: „Am regăsit nu cu mult timp în urmă aceste patru note în depozitul de hărţi al bunicului meu, unde avea obiceiul să depoziteze, alături de cele mai preţioase arhive ale familiei noastre, toate manuscrisele provenite de la fratele său. Mi s-a părut că ele aruncă o lumină asupra revoluţiei din februarie şi asupra chestiunii revizuirii Constituţiei din 1851 şi că merită să fie publicate alături de *Amintiri.* Contele de Tocqueville". în ediţia prezentă, primele trei texte au fost introduse în note&fclin cel de-al patrulea capitol al părţii întâi, iar cel de-al patrulea - în notele din capitolul final al celei de-a doua părţi.

Souvenirs a cunoscut o a doua ediţie datorată lui Luc Monnier, care a recitit manuscrisul. Textul astfel stabilit a fost tipărit mai întâi în 1942 la Gallimard şi reluat în volumul al XII-lea al *Operelor complete* ale lui Tocqueville publicate de Gallimard în 1964, 326 pp. Această variantă a fost republicată în colecţia *Folio histoire* de la Gallimard începând cu 1978 şi a cunoscut numeroase retipăriri: ultima este *Souvenirs,* pref. Claude Lefort, ed. Luc Monnier, notes J.P. Mayer, B.M. Wicks-Boisson, 1999. Ea include patru texte suplimentare în apendice, unul fiind procesul-verbal al Adunării legislative din 18 octombrie, în care a fost discutată suplimentarea creditelor alocate expediţiei la Roma - acest text nu a fost tradus în ediţia de faţă; celelalte trei, regăsite între manuscrisele văzute de Monnier, poartă titlurile: „Notes pour Ies *Souvenirs* du mois de juin 1848 au mois

de juin 1849 (avril 1851)", „Diverses notes sur la pârtie qui me ieste â ecrire des *Souvenirs* (avril 1851 en route, pour revenir)" şi „Conversation que j'ai eue avec le President de la Republique le 15 mai 1851", primele două fiind introduse în notele din primul capitol al părţii a treia, iar ultimul - în III, 3.

în sfârşit, urmare a unei noi lecturi a manuscrisului datorate lui Francoise Melonio, textul a apărut în cel de-al treilea volum din operele lui Tocqueville incluse în colecţia „Bibliotheque de la Pleiade", volum intitulat *Etat social etpolitique de la France avânt et depuis 1789 (1836), L'Ancien Regime et la Revolution (1856), Esquisses de «L'Ancien Regime et la Revolution» (1853-1856), Souvenirs (1850-1851),* introduction par Francois Fureţ et Francoise Melonio, textes presentes par Francois Furet et Francoise Melonio, etablis et annotes par Francoise Melonio, Paris, Gallimard, 2004, XXVII-1294 pp. Această a treia versiune a textului include un dosar suplimentar de texte în apendice - „Vers Fempire (decembre 1851-avril 1857)", dosar care nu a fost reluat în versiune română.

La baza prezentei traduceri a stat versiunea din 1893. Notele grupate la sfârşitul volumului cuprind variantele Monier (citată sub sigla M1942) şi Melonio (citată sub sigla M2004], inclusiv însemnările făcute pe marginea textului de Tocqueville, dar şi informaţii de ordin istoric despre personajele evocate de autor.

CRONOLOGIE

1805 Naşterea, pe 29 iulie, a lui Alexis de Tocqueville la Paris.

1820-1822 Tocqueville urmează cursurile colegiului din Metz.

1826 Tocqueville îşi ia licenţa în drept, după doi ani de studii la Paris.

1826-1827 Călătorii în Italia şi în Sicilia.

1827 în aprilie, Tocqueville e numit judecător-auditor la tribunalul din Versailles.

1829-1830 Asistă la cursurile ţinute de Francois Guizot la College de France.

M

1830 După revoluţia din iulie, Tocqueville jură credinţă noului regim.

1831 (martie) -**1832** (aprilie) împreună cu Gustave de Beaumont, vizitează Statele Unite pentru a studia sistemul penitenciar american.

1832 (mai) Tocqueville îşi dă demisia din postul de judecător-supleant, în semn de solidaritate cu Beaumont, care fusese revocat din post.

1833 Publicarea lucrării *Du systeme penitentiaire aux Etats- Unis et de son application en France,* scrise în urma călătoriei în Statele Unite. Tocqueville călătoreşte în acest an pentru prima dată în Anglia.

1835 în ianuarie sunt publicate primele două părţi *din De la democraţie en Amerique.* Intre aprilie şi septembrie, Tocqueville face cea de-a doua călătorie în Anglia, unde îl cunoaşte pe J.St. Mill, pentru ca în octombrie să se căsătorească cu o englezoaică, Mary Mottley.

1836 Călătorie în Elveţia.

1837 Tocqueville este decorat cu Legiunea de onoare. în noiembrie, pierde alegerile din Valogne.

1838 Tocqueville devine membru al Academie des sciences morales et politiques.

1839 Tocqueville este ales deputat în circumscripţia Valogne (din departamentul Manche). În acelaşi an, elaborează raportul parlamentar despre abolirea sclaviei în colonii.

1840 Apar ultimele două părţi din *De la democraţie en Amerique.*

1841 După ce călătoreşte în mai-iunie în Algeria, e ales - în decembrie - la Academia franceză.

1843 Tocqueville elaborează raportul parlamentar despre reforma închisorilor.

1846 A doua călătorie în Algeria.

1847 Tocqueville elaborează un raport parlamentar despre Algeria.

1848

27 ianuarie Tocqueville vorbeşte în Cameră despre iminenţa unei revoluţii.

22 februarie Interzicerea banchetului Opoziţiei din Champs-Elysees.

23 februarie Demisia lui Guizot.

24 februarie Abdicarea regelui Louis-Philippe şi proclamarea Republicii.

2 martie Proclamarea sufragiului universal.

5 martie Decretarea alegerii Constituantei.

23 aprilie Alegeri pentru Constituantă. Tocqueville e ales în circumscripţia Valogne.

4 mai Reunirea Constituantei.

15 mai Invadarea Constituantei de către revoluţionari.

20 mai-30 august Elaborarea proiectului de Constituţie, unul din membrii Comisiei fiind Tocqueville.

23-26 iunie Insurecţia proletară.

4 septembrie începe dezbaterea proiectului constituţional în Constituantă.

4 noiembrie Promulgarea noii Constituţii.

10 decembrie Alegerea lui Louis-Napoleon ca preşedinte. Tocqueville votează în favoarea lui Cavaignac.

20 decembrie Formarea primului cabinet Barrot.

1849

13 mai Alegeri legislative. Tocqueville este ales în Legislativ, în timp ce se afla în călătorie în Germania.

3 iunie Tocqueville devine ministru de externe în al doilea cabinet Barrot.

30 octombrie Demisia cabinetului Barrot.

1850-1851 Tocqueville călătoreşte în Italia şi redactează *Amintirile.*

1851 In iulie, Tocqueville redactează un raport de revizuire a Constituţiei, pentru a face posibilă realegerea lui Louis-Napoleon. Pe 2 decembrie, are loc lovitura de stat a lui Louis-Napoleon, Tocqueville fiind arestat pentru că se opunea acestei lovituri. După eliberarea sa din închisoare, decide să abandoneze cariera politică.

1852 Tocqueville conferenţiază la Academie des sciences morales et politiques şi începe să cerceteze Vechiul Regim.

1853 Tocqueville lucrează în arhivele de la Tours.

1854 Călătoreşte din nou în Germania.

1856 In iunie apare *LAncien Regime et la Revolution.*

1857 Călătoreşte în Anglia.

1858 Lucrează la o a doua parte a lucrării consacrate Vechiului Regim.

1859 Pe 16 aprilie, Tocqueville moare de tuberculoză.

AMINTIRI

PRIMA PARTE

1. ORIGINEA ŞI CARACTERUL ACESTOR AMINTIRI. FIZIONOMIA GENERALĂ A EPOCII CARE A PRECEDAT REVOLUŢIA DE LA 1848. SEMNELE PREVESTITOARE ALE ACESTEI REVOLUŢII

Retras pentru moment de pe scena publică[1], mă văd obligat, în singurătate, să reflectez o clipă la mine însumi sau, mai bine zis, să iau în seamă evenimentele contemporane al căror actor sau martor am fost. Gel mai bun mod de a-mi umple timpul este acela de a schița derularea acestor evenimente, de a zugrăvi chipurile celor pe care i-am văzut luând parte la ele şi de a reţine şi grava în acest fel în propria memorie, atât cât îmi stă în putință, trăsăturile confuze care alcătuiesc fizionomia agitată[2] a vremii mele.

Nu e singura hotărâre pe care am luat-o; m-am mai decis să fac ceva şi sper să mă țin şi în această privință de cuvânt: aceste amintiri vor fi rodul destinderii minţii mele şi nu o operă literară. Nu sunt aşternute pe hârtie decât pentru mine. Scrierea mea va fi o oglindă[3] în care mă voi uita cu plăcere la contemporanii mei şi la mine, şi nicidecum un tablou destinat publicului. Nici măcar cei mai buni prieteni ai mei nu vor şti nimic despre ea[4], fiindcă vreau să-mi păstrez libertatea de a-i zugrăvi, şi pe semenii

mei, şi pe mine, fără a flata pe cineva. Am de gând să aflu care au fost motivele secrete care ne-au împins să acţionăm - pe mine, pe ei şi pe ceilalţi oameni - şi, după ce am înţeles aceste motive, vreau să le aştern pe hârtie. Pe scurt: îmi doresc ca amintirile mele să fie expuse cu sinceritate, iar pentru asta e nevoie ca ele să rămână absolut secrete[5].

Nu am intenţia să merg mai departe de revoluţia de la 1848 şi nici mai încoace de plecarea mea de la minister, în 30 octombrie 1849[6]. Doar evenimentele acestei perioade au oarece măreţie, iar poziţia în care m-am aflat mi-a îngăduit să le surprind cu adevărat[7].

Am trăit, chiar dacă la o oarecare distanţă, în lumea parlamentară a ultimilor ani ai Monarhiei din iulie[8]. Cu toate acestea, mi-ar fi greu să zugrăvesc într-un mod precis ce s-a întâmplat în această perioadă foarte apropiată, dar rămasă atât de confuză în memoria mea[9]. Firul amintirilor mele se pierde în labirintul micilor incidente, al micilor idei, al micilor pasiuni, al vederilor personale şi al proiectelor contradictorii care consumaşi pe de-a-ntregul viaţa oamenilor publici dm acea vreme. Nu îmi rămâne clară în minte decât fizionomia generală a epocii, pe care o luam în seamă adeseori cu o curiozitate amestecată cu teamă şi căreia îi deosebeam trăsăturile particulare.

Văzută de la distanţă şi în ansamblul ei, istoria noastră de la 1789 la 1830 nu trebuie să apară decât ca[10] scena unei înfruntări îndârjite[11] între Vechiul Regim, tradiţiile sale, amintirile, speranţele sale şi oamenii săi reprezentaţi de aristocraţie şi, respectiv, Franţa cea nouă condusă de clasa mijlocie. 1830 a fost[12] punctul final al revoluţiilor noastre sau, mai curând, al revoluţiei noastre, pentru că nu e decât una, o revoluţie care a traversat numeroase destine[13], o revoluţie căreia părinţii noştri î-au văzut începuturile şi căreia, foarte probabil, noi nu-i vom apuca sfârşitul[14], in 1830, triumful clasei mijlocii a fost atât de clar şi de complet încât puterile politice, libertăţile, prerogativele, gu-

vernarea în întregul său au fost toate condensate şi oarecum întemniţate în limitele stricte ale acestei clase[15], excluzând *de. iure* tot ceea ce era inferior acesteia şi *defacto* lot ceea ce îi fusese superior. Se poate spune că, în acest fel, ea a fost nu doar căpetenia unică a societăţii, ci şi proprietara ei. Ea a ocupat toate poziţiile dm societate, a sporit în chip prodigios numărul acestora şi s-a obişnuit să trăiască la fel de bine din banii publici ca şi de pe urma firii sale întreprinzătoare[16].

Imediat ce s-a consumat acest eveniment, pasiunile politice au fost cu totul domolite[17], nu părea să se mai întâmple nimic, iar bogăţia publică a sporit cu repeziciune. Spiritul specific clasei mijlocii a devenit spiritul general al guvernării, dominând atât politica externă, cât şi treburile dinlăuntru: un spirit activ, întreprinzător, adeseori lipsit de onestitate, în general serios, rareori temerar - din vanitate ori din egoism, timid ca temperament, moderat în toate, mai puţin în ceea ce priveşte căutarea bunăstării, şi mediocru[18]; un spirit care, amestecat cu cel al poporului sau al aristocraţiei, poate face minuni, dar care singur nu produce decât o guvernare lipsită de virtute şi de măreţie. Stăpână peste toate cum nici o aristocraţie n-a fost şi probabil nici nu va fi vreodată, clasa mijlocie s-a confundat cu guvernarea şi a căpătat aparenţele unei industrii private; ea s-a cantonat în propria ei putere şi, curând, în propriul egoism, fiecare dintre membrii săi gândindu-se mai degrabă la afacerile sale private decât la cele publice şi mai curând la propriile sale plăceri decât la măreţia naţiunii[19].

Posteritatea - care reţine îndeobşte doar marile crime, nu şi viciile mărunte - nu va afla probabil niciodată în ce măsură se transformase guvernul de atunci, către sfârşitul perioadei, într-un soi de companie industrială, în care toate acţiunile se fac având în vedere beneficiul pe care-l pot avea asociaţii[20]. Aceste vicii ţineau de instinctele naturale ale clasei dominante, de puterea sa absolută, de carac-

terul epocii[21]. Regele Louis-Philippe a contribuit şi el la sporirea lor[22].

Acest principe avea o fire aparte pe care aş fi putut s-o înfăţişez mai bine dacă l-aş fi văzut mai mult şi l-aş fi cunoscut mai îndeaproape[23].

Deşi nu am fost vreodată membru în consiliile sale, am avut totuşi ocazia de a-l întâlni destul de des. Ultima dată l-am văzut de aproape cu puţin înainte de catastrofa din februarie[24]. Eram în acea vreme directorul Academiei franceze[25] şi trebuia să îi expun regelui ceva legat de această instituţie; după ce i-am vorbit despre motivul care mă adusese la el, am dat să mă retrag; regele m-a reţinut, s-a aşezat pe un scaun, m-a pus să mă aşez şi eu pe altul şi mi-a spus pe un ton familiar: „Pentru că sunteţi aici, domnule de Tocqueville, haideţi să discutăm; vreau să îmi vorbiţi puţin despre America". îl ştiam suficient de bine ca să ştiu ce însemnau cuvintele lui: „Voi vorbi despre America". Şi, într-adevăr, a vorbit despre America îndelung şi într-un mod foarte curios, fără să*mi lase posibilitatea sau măcar dorinţa de a plasa vreun cuvânt, fiindcă expunerea sa realmente mă interesa. El zugrăvea locurile ca şi cum le-ar fi avut în faţa ochilor; îşi amintea oamenii distinşi pe care îi întâlnise în urmă cu patruzeci de ani[26] ca şi cum i-ar fi văzut cu o zi înainte; le cita numele şi prenumele, vârsta pe care o aveau atunci când i-a întâlnit, vorbea despre viaţa lor, despre înaintaşii şi despre urmaşii lor cu o precizie impresionantă şi cu infinite detalii, fără a fi însă plicticos. De la America a trecut, pe nerăsuflate, la Europa, vorbindu-mi despre toate afacerile noastre externe sau interne cu o aşa nonşalanţă încât nu-mi venea să cred, căci nu eram unul din oamenii săi de încredere; mi-a spus numai rele despre ţarul Rusiei, căruia îi spunea *Monsieur Nicolas*[27], iar pe lordul Palmerston[28] l-a numit haimana, sfârşind prin a-mi vorbi îndelung despre căsătoriile spaniole, care tocmai avuseseră loc şi despre

neplăcerile pe care ele i le creaseră în relaţiile cu Anglia: „Regina e supărată pe mine şi foarte iritată", a spus el, „dar până la urmă", a adăugat, „toate aceste planşete nu vor sta *în drumul caleştii mele*"[29]. Deşi expresia era din vremea Vechiului Regim, mă îndoiam că Louis XIV o folosise vreodată după ce a acceptat succesiunea la tronul Spaniei. De altfel, cred că Louis-Philippe se înşela şi cred, ca să vorbesc şi eu ca el, că tocmai căsătoriile spaniole i-au răsturnat caleaşca[30].

După trei sferturi de oră, regele s-a ridicat, mi-a mulţumit pentru plăcerea pe care i-o procurase conversaţia noastră (deşi eu nu rostisem patru cuvinte) şi şi-a luat rămas bun, încântat de mine aşa cum e oricine încântat de cel în faţa căruia crede că a vorbit foarte bine. Aceasta a fost ultima oară când mi-a vorbit.

Acest principe improviza toate răspunsurile pe care le dădea, chiar şi în momentele cele mai critice, instituţiilor statului; în asemenea împrejurări, vorbea la fel[31] ca şi în privat, dar cu mai puţină încântare şi mai puţin stil[32]. în asemenea situaţii, devenea adesea obscur, lansându-se, cu greutate şi, ca să zic aşa, cu capul plecat, în fraze lungi, pe care nu ştia cât şi până unde să le ducă, fraze pe care le încheia până la urmă forţat, alterându-le sensul şi fără a-şi duce gândul până la capăt[33].

Intr-o lume politică astfel alcătuită şi astfel condusă, ceea ce lipsea mai mult, îndeosebi către sfârşit, era chiar viaţa politică. Ea nu se putea naşte şi nici nu putea dura în limitele legale trasate de Constituţie, întrucât vechea aristocraţie era învinsă, iar poporul era exclus. Cum totul se trata între membrii unei singure clase, în interesul său propriu, în spiritul său propriu[34], nu exista un câmp de bătălie în care mari partide să se poată înfrunta. Omogenitatea remarcabilă de poziţii, de interese şi, prin urmare, de vederi care domnea în ceea ce Guizot numise ţara legală, răpea dezbaterilor parlamentare întreaga lor originalitate,

realitatea lor şi, în consecinţă, orice pasiune adevărată[35]. Am petrecut zece ani în compania unor mari spirite, care se agitau tot timpul fără a se putea înflăcăra şi care îşi foloseau întreaga lor perspicacitate ca să descopere subiecte de dezacord fără să le găsească vreodată.

Pe de altă parte, preponderenţa pe care regele Louis-Philippe o căpătase în treburile publice[36] şi care făcea că, dacă voiai să reuşeşti, nu trebuia să te îndepărtezi niciodată de ideile lui, reducea diferenţele dintre partide la mici nuanţe, iar înfruntarea politică la certuri pe cuvinte. Nu ştiu să fi existat vreun alt Parlament (includ aici şi Adunarea constituantă, cea adevărată, de la 1789) care să cuprindă mai multe talente diverse şi sclipitoare decât erau în Parlamentul ultimilor ani ai Monarhiei din iulie. Cu toate acestea, pot să afirm că aceşti mari oratori se plictiseau de moarte ascultându-se unul pe celălalt şi, mai mult decât atât, naţiunea se plictisea ascultându-i pe toţi[37]. Ea se obişnuia încet-încet să vadă în luptele din Camere mai degrabă simple exerciţii intelectuale decât s^te discuţii serioase, iar diferenţele dintre partidele parlamentare - majoritate, centru-stânga şi opoziţia dinastică - păreau să fie doar certuri între copiii aceleiaşi familii[38]. Descoperirea, din întâmplare, a unor fapte grave de corupţie a făcut naţiunea să creadă că altele stau ascunse peste tot, convingând-o că întreaga clasă guvernantă era coruptă şi făcând-o să aibă faţă de aceasta un dispreţ calm, ce trecea drept supunere necondiţionaă şi satisfăcută.

Ţara era împărţită, în acea vreme, în două părţi sau, mai curând, în două zone inegale: în cea de sus, care trebuia să concentreze întreaga viaţă politică a naţiunii, domneau lâncezeala, neputinţa, imobilismul şi plictiseala; în cea de jos, dimpotrivă, viaţa politică începea să se manifeste, simptomele ei febrile şi neregulate putând fi sesizate cu uşurinţă de către un observator atent.

Eram unul dintre aceşti observatori şi, cu toate că nu credeam că răsturnarea era atât de aproape şi că ea va fi atât de teribilă, simţeam cum se naşte nemulţumirea şi cum în mintea mea creşte pe nesimţite şi se înrădăcinează ideea că ne îndreptăm spre o nouă revoluţie. Gândirea mea cunoştea o mare schimbare, căci liniştea şi aplatizarea universală ce urmaseră revoluţiei din iulie mă făcuseră să cred multă vreme că eram destinat să-mi petrec viaţa într-o societate agitată şi paşnică. Iar cine ar fi privit doar interiorul maşinăriei guvernamentale ar fi fost convins de acelaşi lucru. Toate păreau în aşa fel aranjate încât resorturile libertăţii să producă o putere regală enormă[39], dacă nu chiar despotică; acesta era, de altminteri, rezultatul real produs de mişcarea regulată şi calmă a maşinăriei. Regele Louis-Philippe[40] ajunsese să se convingă singur că, atâta vreme cât nu se va atinge de preţiosul instrument[45], şi—l va lăsa să funcţioneze după regulile lui, era la adăpost de toate pericolele. Singura lui grijă era să-l ţină în ordine şi să-l facă să funcţioneze potrivit propriilor sale viziuni, uitând de societatea pe care se sprijinea ingeniosul mecanism[42]; principele semăna cu un om care refuză să creadă că i s-a dat foc la casă întrucât are cheia în buzunar. Nu puteam avea aceleaşi interese şi aceleaşi griji, fapt care-mi îngăduia să trec dincolo de mecanismul instituţiilor şi de masa de neînsemnate fapte cotidiene şi să iau în seamă starea moravurilor şi a opiniilor din ţară. Aşa se face că vedeam cu claritate apărând multe din semnele care anunţă îndeobşte aproprierea revoluţiilor şi începeam să cred că în 1830 luasem sfârşitul unui act drept sfârşitul piesei[43].

O mică scriere rămasă inedită pe care am redactat-o atunci, ca şi un discurs pe care l-am pronunţat la începutul lui 1848 vădesc frământările mele.

în octombrie 1847, mai mulţi prieteni parlamentari se reuniseră pentru a se pune de acord asupra căii de urmat în sesiunea legislativă care începea. S-a convenit să publicăm

un program sub forma unui manifest, mie revenindu-mi scrierea lui; ulterior, ideea publicării a fost abandonată, deşi eu redactasem textul care-mi fusese solicitat. Cum l-am găsit printre hârtiile mele, copiez un pasaj aici. După ce descriam lâncezeala vieţii parlamentare, adăugam următoarele[44]:

„ .. .Va veni o vreme când ţara va fi din nou împărţită în două mari tabere. Revoluţia franceză a abolit toate privilegiile şi a distrus toate drepturile exclusive, lăsând însă în viaţă unul, şi anume dreptul de proprietate. Proprietarii n-ar trebui să se iluzioneze în privinţa forţei ce decurge din situaţia lor actuală şi nici să-şi imagineze că dreptul de proprietate este o fortăreaţă inexpugnabilă întrucât nicăieri până în prezent ea n-a fost cucerită, deoarece nici o epocă nu seamănă cu alta. Atunci când dreptul de proprietate nu era decât originea şi temelia multor altor drepturi, el era apărat fără prea mare dificultate sau, mai curând, nu era atacat; dreptul de proprietate constituia în acea vreme zidul de incintă al societăţii, celelalte drepturi fiind oarecum avanposturile acestei apărări loviturile nu ajungeau până la el şi nici măcar nu se încerca un atac la modul serios împotriva lui. Astăzi, însă, când dreptul de proprietate apare doar ca ultima rămăşiţă a unei lumi aristocratice distruse, când e singurul rămas în picioare, ca un privilegiu izolat aflat în mijlocul unei societăţi nivelate, acum, când el nu mai e la adăpost, în spatele multor altor drepturi, mai contestabile şi mai detestate, situaţia s-a schimbat; el şi doar el trebuie să reziste zilnic la atacurile directe şi neîncetate ale opiniilor democratice...

Curând[45], lupta politică se va da între cei care posedă şi cei care nu posedă; câmpul de bătălie va fi proprietatea, iar principalele dezbateri politice vor privi modificările mai mult sau mai puţin profunde aduse dreptului proprietarilor. Vom revedea atunci marile agitaţii publice şi manie partide.

Cum se face că semnele prevestitoare ale acestui viitor nu sunt văzute de toată lumea ? Se crede oare că e o întâmplare, un capriciu trecător al minții faptul că apar pretutindeni doctrine ce poartă nume dintre cele mai diverse, dar care au toate drept principală trăsătură negarea dreptului de proprietate, doctrine care, fără excepție, tind să limiteze, să diminueze, să împiedice exercitarea acestui drept ? Doar un orb nu vede aici ultimul simptom al vechii maladii democratice care ne-ar putea apropia de o criză"[46].

Eram şi mai explicit şi mai insistent în discursul pronunțat în Camera deputaților pe 29 ianuarie 1848 și care poate fi citit în *Monitorul* din 30. Iată principalele sale pasaje[47]:

„Se spune că nu e nici un pericol, pentru că nu există vreo răzvrătire; se spune că, întrucât nici o dezordine materială nu afectează suprafața societății, revoluțiile sunt departe de noi.

Domnilor, să-mi dați voie să vă spun că vă înșelați. E neîndoielnic că dezordinea nu este în fapte, dar ea a intrat profund în minți. Priviți ce se întâmplă în sânul claselor muncitoare care astăzi sunt, recunosc acest lucru, liniștite. E adevărat că ele nu sunt tulburate de pasiunile politice propriu-zise aşa cum au fost altădată, dar nu vedeți oare că, din politice, pasiunile lor au devenit sociale ? Oare nu observați că în sânul lor se răspândesc încet-încet opinii, idei care nu vor răsturna cutare legi, cutare minister, nici măcar cutare guvern, ci societatea în întregul ei, zdruncinându-i temeliile pe care e așezată în momentul de față ? Nu ascultați ce se spune în fiecare zi în mijlocul lor ? Nu auziți, repetat fără încetare, că toți cei aflați deasupra lor sunt incapabili şi nedemni de a le guverna, că repartiția bunurilor aşa cum a fost făcută până acum în lume este nedreaptă şi că proprietatea nu are temelii echitabile ? Nu credeți oare că atunci când asemenea opinii se înrădăcinează, când ele se răspândesc aproape pretutindeni, când coboară profund în rândul maselor, aduc cu necesitate, mai devreme

sau mai târziu, nu ştiu exact când şi nici cum, revoluţiile cele mai teribile ?

Convingerea mea profundă, domnilor, este că dormim pe un vulcan...

Vă spuneam adineauri că acest rău va aduce mai devreme sau mai târziu - chiar dacă nu pot spune cu precizie în ce fel şi din ce cauze - revoluţiile cele mai cumplite pe care le-a cunoscut această ţară. Să fim convinşi de asta!

Când caut în diverse vremuri, în epoci diferite, la diferite popoare, cauza decisivă care a determinat căderea claselor guvernante, dau peste un eveniment, un om ori o cauză accidentală sau superficială; vă rog însă să mă credeţi că adevărata cauză, cauza decisivă care îi îndepărtează pe oameni de la putere este faptul că ei au devenit nedemni să o mai asume.

Gândiţi-vă, domnilor, la vechea monarhie; ea era mai puternică decât domniile voastre, mai puternică prin originea sa; monarhia se sprijinea, mult mai bine decât dumneavoastră, pe vechi cutume, pe ve$hi obiceiuri, pe antice credinţe; era mai puternică decât domniile voastre şi, cu toate astea, a fost nimicită. De ce a fost distrusă ? Credeţi oare că un accident particular explică această cădere ? Credeţi că a distrus-o un om sau o lipsă oarecare, jurământul de la Jeu de Paume[48] sau un om ca La Fayette[49] ori Mirabeau[50] ? Nu, domnii mei, cauza este alta: clasa care guverna atunci devenise, datorită indiferenţei sale, datorită egoismului şi viciilor ei, incapabilă şi nedemnă de a guverna.

Iată adevărata cauză!

Ei bine, domnilor, dacă se cuvine ca soarta patriei să ne preocupe în orice moment, oare în clipa de faţă nu este şi mai important să veghem la ea ? Nu simţiţi - printr-un fel de intuiţie instinctivă ce nu poate fi analizată, dar care este sigură - că pământul se clatină din nou în Europa ? Nu simţiţi - cum să spun ? - că în aer bate un vânt de revoluţie ? Nu se ştie unde se naşte acest vânt, nici de unde

vine, nici - credeţi-mă - pe cine va lua cu el. Iar în asemenea vremuri, domniile voastre rămân calme, deşi vedem cu toţii cum s-au degradat - cuvântul nu e prea tare - moravurile publice.

Vă vorbesc aici fără resentiment, vă vorbesc, cred eu, I arâ spirit partizan. Ii atac pe unii oameni fără furie, dar - ce să fac ? - mă văd obligat să spun ţării mele ce cred în chip profund şi cu convingere. Ei bine, convingerea mea profundă este că moravurile publice se degradează şi că această degradare vă va aduce în scurt timp - poate chiar I oarte repede - noi revoluţii. Să se întâmple oare aşa pen-(ru că viaţa regilor atârnă de un fir mai tare şi mai greu de rupt decât firele de care atârnă viaţa celorlalţi oameni ? Aveţi oare, în clipa aceasta, certitudinea zilei de mâine ? Ştiţi oare ce anume se poate întâmpla în Franţa peste un an, peste o lună sau măcar mâine ? Nu ştiţi. Dar ceea ce ştiţi este că furtuna se zăreşte la orizont, că vine peste voi. Vă veţi lăsa oare surprinşi de ea ?

Domnilor, vă implor să nu faceţi aşa ceva. Nu vă cer, vă implor! Mă aşez şi în genunchi, dacă este nevoie, într-atât este de real şi de serios pericolul, într-atât cred că a-1 semnala nu reprezintă un artificiu retoric. Da, pericolul e mare! Conjuraţi-1 cât mai este timp; corectaţi răul pe căi eficace, adică nu atacând simptomele lui, ci chiar pe el.

S-a vorbit despre schimbări în legislaţie. Sunt înclinat să cred că aceste schimbări sunt nu doar foarte utile, ci chiar necesare: aşa de pildă, cred că o reformă electorală este utilă, că o reformă parlamentară este urgentă; dar, domnilor, nu sunt atât de naiv încât să ignor faptul că nu legile fac destinul popoarelor. Nu, domnilor, marile evenimente nu sunt produse de mecanismul legilor, ci de spiritul guvernării. Păstraţi legile, dacă vreţi; deşi cred că aţi greşi dacă aţi face aşa ceva, păstraţi-le dacă vreţi; păstraţi chiar şi oamenii, dacă asta vă face plăcere; în ceea ce mă priveşte, nu mă voi opune în nici un fel; dar, pentru Dumnezeu!,

schimbaţi spiritul guvernării, întrucât, repet, spiritul de azi vă duce la pierzanie".

Aceste sumbre predicţii au fost primite cu râsete batjocoritoare de către majoritate. Opoziţia m-a aplaudat cu căldură, dar a făcut-o mai curând din spirit partizan decât din convingere. Adevărul este că nimeni nu credea în mod serios în pericolul pe care-l anunţam, cu toate că eram atât de aproape de cădere. Obişnuinţa înveterată - pe care o contractaseră toţi oamenii politici de-a lungul acestei lungi comedii parlamentare - de a-şi colora peste măsură sentimentele şi de a-şi exagera în chip nefiresc gândurile îi făcuse insensibili la realitate şi la adevăr. De mai mulţi ani, majoritatea spunea în fiecare zi că opoziţia punea societatea în pericol, iar opoziţia repeta fără încetare că miniştrii duc de râpă monarhia. Şi unii şi ceilalţi spuseseră aceste lucruri, fără să le creadă, de atâtea ori încât sfârşiseră prin a nu le mai da crezare absolut deloc, chiar în momentul în care evenimentele urmau să le dea dreptate şi unora şi celorlalţi[5]*?* Până şi cei care-mi erau aliaţi credeau că îmi depăşisem scopul[52] şi că spusele mele aveau ceva retoric.

îmi amintesc că, atunci când am coborât de la tribună, Dufaure[53] m-a tras de-o parte şi mi-a spus, cu acea inspiraţie parlamentară care constituie unicul său merit: „Aţi reuşit, dar aţi fi reuşit şi mai bine dacă nu puneaţi la încercare sentimentele Adunării şi nu voiaţi să ne speriaţi atât de tare". Acum, când sunt singur cu mine însumi şi încerc să-mi amintesc dacă eram, într-adevăr, atât de speriat pe cât păream, cred că răspunsul este nu; dar îmi dau seama cu uşurinţă că evenimentele m-au confirmat mult mai repede şi în chip mult mai complet decât credeam, ceea ce alţi profeţi politici, mai îndreptăţiţi decât mine să prezică viitorul, trebuie să fi păţit uneori[54]. Nu, nu mă aşteptam deloc la o revoluţie precum cea pe care aveam s-o vedem! Dar cine s-ar fi putut aştepta la ea ? Cred că întrezăream

mai clar decât alţii cauzele generale care pregăteau evenimentele[55], dar nu vedeam împrejurările care le vor precipita. Zilele care ne separau de marea catastrofă se scurgeau însă cu repeziciune.

2. BANCHETELE. SECURITATEA GUVERNULUI. PREOCUPAREA ŞEFILOR OPOZIŢIEI. ACUZAREA MINIŞTRILOR

Nu am vrut să mă amestec în agitaţia banchetelor[56]. Aveam motive - şi mari, şi mici - să fiu rezervat în această privinţă. Motivele cărora le zic „mici" - adaug că ele sunt şi rele, deşi, într-o afacere privată ele s-ar fi putut dovedi foarte onorabile şi chiar minunate - erau iritarea şi dezgustul pe care mi le provocau firea şi manevrele celor care conduceau această întreprindere, deşi - trebuie s-o recunosc — în politică, sentimentul pe care ţi—l inspiră oamenii nu este cel mai bun ghid.

în vremea aceea, se formase o coaliţie foarte strânsă între domnii Thiers[57] şi Barrot[58], ajungându-se la o veritabilă fuziune a celor două părţi ale opoziţiei cărora, în jargonul nostru parlamentar, le spuneam centru-stânga şi stânga. Aproape toate minţile rigide şi nesupuse, atât de frecvent întâlnite în acest din urmă partid, fuseseră rând pe rând îmblânzite, destinse şi pliate, moderate cu ajutorul promisiunilor de locuri împărţite cu dărnicie de către Thiers. Cred, de altminteri, că era pentru prima dată când Barrot se lăsa nu propriu-zis cucerit, ci surprins cu argumente de acest fel. între cei doi mari şefi ai opoziţiei se înfiripase o intimitate deplină în toate privinţele, iar Barrot, ale cărui slăbiciuni, dar şi virtuţi au ceva neghiob în ele, se străduia cu tot dinadinsul să aducă triumful aliatului său, chiar de-ar fi fost să piardă el. Thiers îl lăsase să se angajeze în această poveste a banchetelor, cred chiar că îl

împinsese în această direcţie fără să se angajeze el-însuşi, dorindu-şi rezultatul, dar nu şi responsabilitatea acestei periculoase agitaţii. El rămăsese, înconjurat de prietenii săi apropiaţi, la Paris, fără să scoată o vorbă, în vreme ce Barrot colinda ţara în lung şi-n lat de mai bine de trei luni, ţinând, în toate oraşele în care se oprea, lungi discursuri şi ajungând să semene, după părerea mea, cu un gonaş care face mare zgomot pentru a-i aduce vânătorului aflat la pândă prada în faţa puştii. Nu voiam să mă amestec într-o aşa partidă de vânătoare. Dar motivul principal şi serios care mă făcea reticent era unul pe care-l mărturisisem celor care voiseră să mă antreneze în aceste reuniuni politice:

„Pentru prima dată în ultimii 18 ani", le spuneam acestora, „v-aţi apucat să vorbiţi poporului şi căutaţi un sprijin în afara clasei mijlocii. Dacă nu reuşiţi să agitaţi poporul" - acesta mi se părea a fi rezultatul cel mai probabil - „veţi fi şi mai detestaţi decât sunteţi acum de guvernanţi, ca şi de către clasa mijlocie care, în majoritatea ei, îi sprijină pe aceştia, astfel încât veţi ajunge să întăriţi administraţia pe care vreţi s-o răsturnaţif#impotrivă, dacă veţi reuşi să agitaţi poporul, nu veţi putea - cum nu pot nici eu - prevedea unde vă va conduce o asemenea agitaţie".

Pe măsură ce campania banchetelor se prelungea, cea de-a doua ipoteză părea, în ciuda aşteptărilor mele, tot mai aproape de confirmare. O anumită nelinişte începea să-i cuprindă chiar pe agitatori: era, ce-i drept, o nelinişte vagă, care le traversa mintea fără a prinde rădăcini. De la Beaumont[59], care era pe-atunci unul dintre principalii agitatori, am aflat că tulburarea creată în ţară de către banchete depăşea nu numai speranţele, dar şi dorinţele celor care o porniseră, astfel încât aceştia se străduiau de-acum mai degrabă s-o potolească decât s-o sporească[60]. Intenţia lor era să nu se organizeze un banchet la Paris şi să nu se mai ţină vreunul pe undeva după convocarea Camerelor. Adevărul este că nu mai doreau altceva decât să găsească o

ieşire din situaţia nefericită în care intraseră. E cert că banchetul final a fost pus la cale în ciuda voinţei lor; nu i s-au asociat decât pentru că erau constrânşi să o facă, odată antrenaţi în mişcarea aceasta, şi[61] pentru că vanitatea lor era deja compromisă. Guvernul, provocator, împingea el însuşi opoziţia către acest periculos demers, crezând că în acest fel o va duce la pierzanie. La rândul ei, opoziţia, bravând şi nedorind să creeze impresia că dă înapoi, s-a angajat pe acest drum. Iritându-se şi îmboldindu-se reciproc, guvernul şi opoziţia se îndreptau împreună către catastrofă. Mergeau şi unul, şi cealaltă fără să o vadă încă[62].

îmi amintesc că, exact cu două zile înainte de revoluţia din februarie, aflându-mă la un bal dat de ambasadorul Turciei[63], l-am întâlnit pe Duvergier de Hauranne[64], pentru care aveam stimă şi amiciţie; cu toate că avea aproape toate defectele unui spirit partizan, el le adăuga şi un soi de dezinteres, ca şi acea sinceritate pe care o întâlnim, în adevăratele pasiuni - două avantaje rare în zilele noastre, când singura pasiune adevărată este pasiunea de sine; i-am spus cu familiaritatea la care ne dădeau dreptul relaţiile noastre: „Curaj, bunul meu prieten, pentru că jucaţi o partidă periculoasă!". La care el mi-a replicat, pe un ton grav şi fără a da în vreun fel semne că se teme: „Să ştiţi că totul va fi bine. De altfel, nu se poate să nu riscăm ceva[65]. Orice guvern liber trece prin asemenea încercări". Răspunsul îl caracterizează în chip perfect pe acest om hotărât şi limitat - limitat cu toate că avea multă minte, o minte care, deşi vede clar şi în detaliu tot ceea ce se află în orizontul său, nu-şi închipuie nicidecum că orizontul se poate schimba. E un om erudit, dezinteresat, înflăcărat[66], vindicativ, din acea rasă savantă şi sectară care face politică imitându-i pe străini şi imitând istoria, şi care are în minte o singură idee care îl însufleţeşte şi îl orbeşte.

La rândul său, guvernul era şi mai puţin îngrijorat decât şefii opoziţiei. Cu câteva zile înainte de conversaţia cu

Duvergier de Hauranne, avusesem o alta cu ministrul de interne Duchâtel[67]. Eram în bune relaţii cu acest ministru, cu toate că de opt ani eram într-un război foarte aprig - prea aprig chiar, mărturisesc, în privinţa politicii externe - cu guvernul în care el era unul dintre responsabili. De altfel, nici nu ştiu dacă acest defect nu cumva mă avantaja în faţa lui, întrucât am impresia că, în străfundul inimii sale, avea o tandră slăbiciune pentru cei care îl atacau pe colegul său de la afaceri externe, Guizot. O înfruntare pe care o susţinusem împreună - Duchâtel şi cu mine - în urmă cu câţiva ani în privinţa sistemului penitenciar ne apropiase şi într-un anume fel ne legase unul de celălalt. Duchâtel nu semăna defel cu cel despre care am vorbit mai sus: pe cât era el de greoi la trup şi în purtări, pe atâta era celălalt de pricăjit, de colţuros şi uneori de acru şi tranşant. Cât era Duchâtel de sceptic, atâta era celălalt de înflăcărat în convingeri; indiferenţă blândă de o parte, activitate febrilă - de cealaltă. Duchâtel avea o minte foarte suplă, foarte liberă, foarte subtilă, în ciu4a trupului său masiv; înţelegea în chip admirabil afacerile şi vorbea cu superioritate; cunoştea foarte bine urzeala pasiunilor rele şi mai ales a pasiunilor rele ale propriului său partid, ştiind mereu cum să profite de pe urma lor; lipsit de prejudecăţi, neranchiunos, cu un chip cald, disponibil şi întotdeauna gata să te ajute, dacă interesul său nu era astfel contrazis, Duchâtel era plin de dispreţ şi de bunăvoinţă faţă de semenii săi[68].

Cu câteva zile înainte de catastrofă, l-am luat de-o parte pe Duchâtel într-un colţ al sălii de conferinţe şi i-am spus că guvernul şi opoziţia păreau să trudească împreună pentru a împinge lucrurile către o extremă ce putea sfârşi prin a dăuna tuturor, cerându-i să îmi spună dacă nu întrevede o ieşire onestă din această situaţie supărătoare, o înţelegere onorabilă care să îngăduie fiecărei părţi să facă un pas înapoi. Am adăugat că prietenii mei şi cu mine am fi fost fericiţi să ni se indice o asemenea cale şi că am fi făcut

tot ce ne-ar fi stat în putinţă pentru ca şi colegii noştri din opoziţie să o accepte. M-a ascultat cu atenţie, asigurându-mă că înţelege ce-i spun. Am văzut însă că nu pricepea. „Lucrurile au ajuns într-un punct - îmi spuse el — în care ieşirea pe care o căutaţi nu mai e posibilă. Guvernul este îndreptăţit să acţioneze şi nu mai poate ceda. Dacă opoziţia persistă pe această cale, se va ajunge probabil la o înfruntare de stradă, aşa cum se putea anticipa de multă vreme. Iar dacă guvernul este, aşa cum se afirmă, mânat de pasiuni rele, îşi va dori această înfruntare, nu se va teme de ea şi de bună seamă va ieşi învingător". Mi-a expus apoi, cu calm şi în detaliu, toate măsurile militare ce fuseseră prevăzute, mulţimea resurselor afectate, câte trupe erau mobilizate, ce muniţii... L-am părăsit cu convingerea că guvernul - deşi nu făcuse ceva anume ca să iniţieze revolta - era departe de a lua în seamă pericolul pe care aceasta îl reprezenta şi că - sigur de victorie - ministrul vedea în evenimentul care se pregătea singurul mijloc care-i rămăsese pentru a-şi mobiliza susţinătorii şi pentru a-i reduce pe adversari la neputinţă. Mărturisesc că şi eu credeam acelaşi lucru, întrucât siguranţa sinceră a ministrului mă convinsese.

In acel moment, singurii cu adevărat îngrijoraţi de eveniment în Paris erau liderii radicalilor sau oamenii care erau suficient de apropiaţi de popor şi de partida revoluţionară pentru a şti ce anume se petrece în acest mediu. Am motive să cred că mulţi dintre aceştia se temeau de evenimentele care stăteau să înceapă, fie pentru că păstraseră tradiţia vechilor lor pasiuni mai degrabă decât pasiunile însele, fie pentru că începuseră să se obişnuiască, după ce o blestemaseră, cu o stare de lucruri în care ocupau de-acum o poziţie însemnată, fie pentru că se îndoiau de succesul ei, fie mai degrabă pentru că, văzând de aproape şi cu claritate pe cine se puteau baza, erau îngroziţi de perspectiva de a le datora acestor oameni victoria. Chiar în zorii evenimentelor, doamna de Lamartine a venit să o

vadă pe soţia mea[69] şi i-a mărturisit cât de îngrozită era, lucru vădit şi de surescitarea ei, de mintea oarecum tulburată de numeroase idei sinistre; soţia mea, mişcată de această întâlnire, mi-a relatat-o chiar în acea seară.

Una dintre caracteristicile cele mai stranii ale acestei singulare revoluţii este, de bună seamă, aceea că evenimentul care a declanşat-o a fost produs şi aproape dorit de cei pe care ea urma să-i răstoarne de la putere, fiind anticipat şi temut doar de către cei care urmau să iasă învingători tocmai datorită ei.

în acest punct, sunt silit să restabilesc cât de cât ordinea evenimentelor istorice, pentru a le putea asocia mai uşor firul amintirilor mele personale.

Toată lumea îşi aminteşte că la deschiderea sesiunii parlamentare din 1848, regele Louis-Philippe spusese, în discursul Coroanei[70], că autorii banchetelor sunt nişte oameni excitaţi de *pasiuni oarbe sau duşmănoase.* în acest fel, el înfrunta peste o sută de membri ai Camerei. O asemenea insultă, care nu făcea <M;ât să-i enerveze pe nişte oameni care erau deja frământaţi de ambiţii, a fost picătura care a umplut paharul şi i-a făcut să-şi piardă raţiunea. Era de aşteptat să urmeze o dezbatere violentă, dar aceasta nu s-a produs imediat. Primele discuţii pe marginea discursului regelui au fost calme: la început, majoritatea şi opoziţia - ce semănau cu doi oameni care, ştiindu-se furioşi, se tem, într-o asemenea stare, să facă sau să spună prostii - s-au abţinut de la excese.

Dar pasiunea a izbucnit până la urmă şi a ţâşnit cu o violenţă neobişnuită; ardoarea extraordinară a acestor dezbateri prevestea deja războiul civil, pentru cine e în stare să miroasă de departe revoluţiile.

In focul bătăliei, oratorii opoziţiei moderate au ajuns să afirme că un drept în cea mai mare măsură necesar şi incontestabil este dreptul de reunire în cadrul unor banchete; ei afirmau că a contesta un asemenea drept însemna

a călca în picioare libertatea însăşi şi a viola Carta[71], fără a-şi seama că în acest fel ei făceau neîndoielnic apel nu la discuţie, ci la arme. La rândul lui, Duchâtel, care era îndeobşte foarte abil, s-a arătat în această împrejurare de o desăvârşită neîndemânare[72]. A negat fără nici o reţinere dreptul de reunire, fără a spune totuşi în mod clar că guvernul era decis să împiedice începând din acea clipă orice manifestare de acest fel; dimpotrivă, el părea să invite opoziţia să se aventureze din nou pe acest teren, astfel încât tribunalele să poată fi sesizate de delict. Colegul său, ministrul de justiţie Hebert[73], a fost şi mai neîndemânatic, dar în cazul său era ceva obişnuit. Am remarcat mai demult că magistraţii nu se pot transforma în oameni politici, dar n-am întâlnit nici unul căruia să-i fie mai greu decât îi era lui Hebert. Acesta rămăsese procuror până în măduva oaselor. El avea firea şi chipul unei asemenea funcţiuni. Imaginaţi-vă o feţişoară crispată, prefăcută, micşorată către tâmple, o frunte, un nas şi o bărbie ascuţite, nişte ochi uscaţi şi vii şi nişte buze supte şi fără contur; adăugaţi la toate acestea o pană lunguiaţă aşezată de obicei de-a lungul gurii şi care, de departe, semăna cu barba zbârlită a unei pisici şi veţi avea portretul unuia dintre oamenii cei mai asemănători cu un animal înspăimântător pe care i-am văzut vreodată. în ciuda acestei înfăţişări, Hebert nu era nici prost şi nici rău, dar avea o minte dusă şi strâmbă, care trecea pe lângă scopul pe care-l urmărea, fiindcă nu se putea întoarce sau opri la timp şi care ajungea fără să vrea la violenţă, fiindcă ignora totdeauna nuanţele. Trebuie că Guizot punea prea puţin preţ pe conciliere dacă a trimis un asemenea orator la tribună în împrejurări precum cele în care ne aflam; exprimarea sa a fost atât de exagerată şi de provocatoare încât Barrot, ieşindu-şi din fire, a început, fără voia lui, să ţipe, spunând, cu o voce aproape sufocată de mânie, că nici măcar miniştrii lui Charles X[74], Polignac şi Peyronnet[75], nu îndrăzniseră să vorbească

într-un asemenea fel. îmi amintesc că, fără să vreau, am tremurat în banca mea atunci când l-am auzit pe acest om - altfel, din fire, moderat[76], dar ajuns la exasperare - evocând pentru prima dată teribilele amintiri ale revoluţiei de la 1830, dând-o într-un fel drept exemplu şi sugerând involuntar ideea de a o imita.

Se ştie că rezultatul acestei discuţii înflăcărate a fost un fel de duel între guvern şi opoziţie, care şi-au dat întâlnire în faţa tribunalului, convenind cu uşurinţă că opozanţii vor organiza un ultim banchet şi că puterea nu va împiedica o asemenea reuniune, dar îi va urmări pe autori, iar tribunalele vor decide.

Dezbaterile pe marginea discursului Coroanei s-au încheiat, dacă-mi aduc bine aminte, pe 12 februarie[77]. Mişcarea revoluţionară s-a înteţit imediat după acest moment. Opoziţia constituţională, care de luni bune era agitată de tabăra radicală, a fost condusă începând din această clipă[78] nu atât de oamenii acestui partid care ocupau fotolii în Camera deputaţilor (întrucâfăceştia, în majoritatea lor, se domoliseră şi fuseseră oarecum răpuşi de atmosfera parlamentară) cât de oamenii mai tineri, mai îndrăzneţi, dar şi mai puţin dotaţi care scriau în presa demagogică[79]. Această înlocuire s-a văzut îndeosebi în două fapte, care au avut o influenţă determinantă asupra evenimentelor: este vorba despre programul banchetului şi despre punerea sub acuzare a miniştrilor[80].

Pe 20 februarie, a apărut în aproape toate gazetele opoziţiei[81], sub titlul de program al viitorului banchet, o veritabilă proclamaţie, care chema toată populaţia la o imensă manifestaţie publică, convocând de asemenea şcolile şi invitând garda naţională să ia parte în corp la ceremonie[82]. Citind textul, ai fi zis că e deja un decret al guvernului provizoriu, care avea să se formeze trei zile mai târziu. Guvernul, blamat deja de o parte din membrii săi pentru că îngăduise organizarea banchetului, a crezut că este

îndreptățit să dea înapoi, așa că a anunțat oficial că îl interzice, inclusiv prin recursul la forță.

Această declarație a puterii a creat condițiile înfruntării. Pot să afirm, deși așa ceva pare de necrezut, că programul care a transformat dintr-o dată banchetul în insurecție a fost compus, definitivat și publicat fără participarea și fără știința parlamentarilor care credeau în continuare că ei sunt cei care conduc mișcarea căreia îi dăduseră naștere. Programul a fost, de fapt, opera nocturnă și grăbită a câtorva jurnaliști și radicali, șefii opoziției dinastice luând cunoștință de el, ca și publicul, din presă a doua zi dimineața.

Iată cât de ocolite sunt căile evoluției! Odilon Barrot, care critica acest program mai mult decât oricine altcineva, nu a îndrăznit să-l dezavueze, de teamă ca nu cumva să-i rănească pe cei care păruseră să-i fie până atunci alături; apoi, atunci când guvernul, speriat de publicarea textului, a interzis banchetul, Barrot, simțind că se află în fața războiului civil, a dat înapoi. A renunțat el însuși la periculoasa manifestare, însă în timp ce făcea această concesie opiniilor moderate, el conceda extremiștilor punerea sub acuzare a miniștrilor[83]. El îi acuza pe aceștia că, interzicând banchetul, au violat Constituția, furnizând în acest fel o scuză celor care urmau să apuce armele pentru a apăra Constituția.

Principalii șefi ai partidului radical, care credeau că o revoluție era prematură și care de aceea nu o doreau deloc, s-au văzut astfel obligați - în cadrul banchetelor - pentru a se diferenția de aliații lor din opoziția dinastică, să țină discursuri foarte revoluționare și să atâțe focul pasiunilor insurecționale. La rândul ei, opoziția dinastică - care nu mai voia să audă de vreun banchet - fusese forțată să persevereze pe această cale greșită, pentru a nu părea că dă înapoi în fața sfidărilor puterii; în sfârșit, masa conservatorilor, care credeau că e nevoie de mari concesii și doreau să le facă, a fost împinsă de violențele adversarilor

săi şi de pasiunile unora dintre şefii ei, să nege până şi dreptul de reunire în cadrul unor banchete private, refuzând astfel ţării speranţa unei minime reforme[84].

Doar cine a trăit multă vreme în mijlocul acestor partide şi în vâltoarea în care acţionează ele va înţelege în ce măsură oamenii se împing reciproc dincolo de ţelurile lor şi în ce fel destinul acestei lumi este efectul - cel mai adesea pervers - al voinţelor[85] care îl produc, oarecum la fel cum un zmeu îşi croieşte drum în înaltul cerului datorită interacţiunii vântului şi a sforii cu care e tras.

3. TULBURĂRILE DIN 22 FEBRUARIE. ŞEDINŢA DIN 23. NOUL GUVERN. CE CREDEAU DUFAURE ŞI DE BEAUMONT

Ziua de 22 februarie nu mi s-a părut a da naştere unor nelinişti serioase. Mulţimea umplea deja străzile, dar aveam impresia că această mulţime** compusă nu atât din spirite sediţioase, cât mai curând din oameni împinşi de curiozitate şi frondă: când se întâlneau, soldaţii şi burghezii schimbau amabilităţi, iar în mulţime puteai auzi mai degrabă cântece decât strigăte[86]. Ştiu că asemenea aparenţe înşală. De obicei, insurecţiile pariziene sunt pornite de copilandri, care le declanşează în general cu voioşie, semănând cu nişte şcolari care merg în vacanţă.

Când m-am întors la Cameră, m-a întâmpinat o atmosferă aparent impasibilă, dar care trăda fierberea a mii de pasiuni strunite. Acesta era singurul loc din Paris în care n-aş fi îndrăznit în acea zi să vorbesc cu voce tare despre ceea ce preocupa în acea clipă întreaga Franţă. Se discuta cu nonşalanţă crearea unei bănci la Bordeaux, dar la drept vorbind doar cel aflat la tribună şi cel care trebuia să-i răspundă erau atenţi la o asemenea chestiune. Duchâtel mi-a spus că totul merge bine. Tonul lui, atunci când mi-a

spus asta, era şi sigur, şi agitat, fapt care mi s-a părut suspect. Am remarcat că îşi mişca gâtul şi umerii - ticul său obişnuit -- mult mai tare şi mult mai des decât de obicei; îmi amintesc că acest detaliu mi-a dat mai. mult de gândit decât orice altceva.

Am aflat că în mai multe puncte din Paris - pe care nu apucasem să le văd - se produseseră tulburări serioase, mai mulţi oameni fiind ucişi sau răniţi. Nu mai eram obişnuiţi cu asemenea grozăvii, aşa cum se întâmplase în urmă cu câţiva ani sau aşa cum avea să se întâmple câteva luni mai târziu; Camera era dominată de o vie emoţie. In acea zi, fusesem invitat să iau masa de seară la unul din colegii mei de Cameră şi de opoziţie, Paulmier[87], deputat de Calvados. Am ajuns cu greu la el, strecurându-mă printre trupele care păzeau străzile înconjurătoare. Casa gazdei mele era cu fundul în sus: doamna Paulmier, care era pe-atunci însărcinată, fusese speriată de o ceartă petrecută sub fereastra sa şi se dusese să se culce. Dineul era magnific, dar masa era goală: din douăzeci de invitaţi, veniseră doar cinci, unii neputând să ajungă, iar alţii fiind prea îngrijoraţi de evenimente ca să dea curs invitaţiei. La masă, în faţa unei abundente inutile, aveam cu toţii un aer foarte îngrijorat[88]. Printre meseni se afla Sallandrouze[89], moştenitorul marii case de comerţ cu acelaşi nume, care se îmbogăţise din fabricarea ţesăturilor[90]. Sallandrouze era unul din acei tineri conservatori care, dispunând mai curând de bani decât de onoruri, vădea din când în când veleităţi de opoziţie sau mai degrabă de frondă, mai ales, cred eu, ca să-şi dea importanţă. în ultima discuţie pe marginea adresei Coroanei, el propusese un amendament[91] care, dacă era adoptat, ar fi compromis cabinetul. în vremea în care acest incident era la ordinea zilei, Sallandrouze a mers într-o seară la recepţia de la Tuileries, sperând că de data aceasta nu va trece neobservat. într-adevăr, de îndată ce regele Louis-Philippe l-a văzut, a venit la el şi l-a

tras într-un colţ, cu un aer preocupat, începând să-i vorbească pe dată, cu mult interes şi căldură, despre industria căreia tânărul deputat îi datora averea. Intr-un prim moment, Sallandrouze nu s-a mirat să audă ce-i spune regele, crezând că principele, priceput într-ale minţii, apucase acest drumeag pentru a ajunge pe ocolite la marile treburi ale ţării. Se înşela însă, întrucât după un sfert de ceas, regele a schimbat nu subiectul de conversaţie, ci interlocutorul, lăsându-l pe omul nostru foarte surprins în mijlocul lânii şi covoarelor sale. Sallandrouze nu digerase încă această batjocură, dar începuse să se teamă foarte tare că va fi răzbunat cu mult prea aspru. El ne-a povestit că Emile Girardin[92] îi spusese deunăzi că "în două zile, Monarhia din iulie nu va mai exista". Fraza ni s-a părut pe moment o exagerare de jurnalist, şi poate că aşa şi era, dar mai târziu ne-am dat seama că fraza fusese profetică.

A doua zi, pe 23 februarie, am aflat încă de dimineaţă că, în loc să scadă, agitaţia din Paris sporea. M-am dus foarte devreme la Cameră; în jurul ei domnea liniştea, întrucât mai multe batalioane de infanterie ocupaseră şi blocaseră accesul la ea, iar câteva escadroane de cavalerie erau dispuse de-a lungul zidurilor clădirii. In interior, pasiunile erau în fierbere, fără a şti prea bine de ce.

Şedinţa fusese deschisă la ora obişnuită, dar întrucât Adunarea nu avusese curajul să joace iarăşi comedia parlamentară din ziua precedentă, îşi suspendase lucrările. Ea se mulţumea să asculte zgomotele oraşului, aştepta să se întâmple ceva şi număra orele într-o stare de lenevire febrilă. La un moment dat, un zgomot puternic de trompete se auzi de afară. Curând, am aflat că, pentru a-şi omorî timpul, soldaţii de la cavalerie care păzeau Camera începuseră să cânte muzică de fanfară. Sunetele triumfale şi vesele ale acestui instrument contrastau într-un mod atât de dureros cu gândurile ascunse ale deputaţilor, încât aceştia s-au grăbit

să oprească acea muzică incomodă şi indiscretă, care îl < >bhgase pe fiecare să se confrunte în mod penibil cu sine[93].

In Cameră, începuse să se discute cu glas tare ceea ce loţi deputaţii spuneau de ore bune cu voce joasă. Un deputat din Paris, Vavin[94], a interpelat guvernul asupra stării oraşului; era ora trei când Guizot a apărut la uşa sălii. A intrat foarte decis şi cu un aer foarte mândru; a traversat în tăcere culoarul şi a urcat la tribună dându-şi mult capul pe spate, de teamă ca nu cumva să pară că îl pleacă, după care a anunţat în două cuvinte că regele tocmai l-a însărcinat pe Mole[95] să formeze un nou guvern. Niciodată n-am văzut o asemenea lovitură de teatru!

Din băncile lor, toţi membrii opoziţiei şi-au strigat bucuria şi satisfacţia de a fi fost răzbunaţi. Liderii lor au rămas, în schimb, tăcuţi, fiind profund frământaţi de felul în care vor putea asuma acest triumf şi evitând să jignească o majoritate de care era posibil să aibă nevoie curând. Lovită atât de năpraznic, această majoritate a tremurat o clipă precum o singură fiinţă, fără a putea şti pe ce parte va cădea; membrii săi au coborât însă, imediat după aceea, în hemiciclu, ca un torent şi fie i-au înconjurat pe miniştri pentru a le cere explicaţii sau pentru a le aduce ultime omagii, fie - cei mai mulţi - pentru a-i critica zgomotos şi a-i acoperi cu injurii. „E o laşitate incredibilă să părăseşti guvernul şi să-ţi abandonezi prietenii politici în asemenea împrejurări", spuneau unii dintre ei, în vreme ce alţii strigau că trebuie să meargă cu toţii la Tuileries şi să-l forţeze pe rege să revină asupra unei decizii atât de nefericite. Această disperare nu este deloc surprinzătoare, dacă e să ne gândim la faptul că, în majoritatea lor, deputaţii se simţeau lezaţi nu doar în privinţa opiniilor lor politice, ci şi a interesului lor privat. Răsturnarea guvernului compromitea averea unuia, zestrea fiicei altuia sau cariera fiului unui al treilea. Aproape toţi depindeau în acest fel de guvern. Cei mai mulţi dintre ei nu numai că se ridicaseră datorită unor

favoruri, ci trăiseră tot timpul din ele; ei trăiau în continuare de pe urma lor şi sperau să continue să o facă, pentru că, întrucât guvernul era în funcţie de 8 ani, ei se obişnuiseră să creadă că va dura etern, forţa acestei obişnuinţe fiind la fel de mare precum cea pe care un proprietar onest şi paşnic o are faţă de domeniul său. Din banca mea, vedeam această mulţime care fremăta, iar pe chipurile îngrozite zăream, amestecate în diverse doze, surpriză, mânie, teamă, lăcomie; aveam impresia că, exceptându-mă pe mine, toţi legislatorii semănau cu o haită de câini cărora li se smulge din gura pe jumătate plină hrana ce le fusese aruncată[96].

De fapt, trebuie recunoscut că mulţi dintre membrii opoziţiei nu aşteptau decât o ocazie pentru a se da în spectacol. Dacă mulţi conservatori nu apărau guvernul decât pentru a-şi păstra avantajele şi locurile, trebuie să spun că mulţi opozanţi nu păreau să-l atace decât pentru a le cuceri. Adevărul - unul deplorabil - este că dorinţa de a ocupa funcţii publice şi de a trăi de pe urma bugetului nu reprezintă o boală a unui partid, ci o mare infirmitate care afectează în mod continuu întreaga naţiune, fiind efectul combinat al Constituţiei democratice a societăţii şi al centralizării excesive a guvernării noastre; acesta e râul secret care a măcinat toate puterile şi care le va măcina şi pe cele care vor veni de-acum încolo[97].

Până la urmă, agitaţia s-a mai domolit, cei prezenţi aflând mai multe despre natura evenimentului, declanşat de tendinţele insurecţionale ale unui batalion din a cincea legiune şi de un demers făcut pe lângă rege de către mai mulţi ofiţeri din acea garnizoană.

De îndată ce a aflat ce se întâmpla, regele Louis-Philippe - care, ca nimeni altul, îşi schimba rar ideile, dar foarte des purtarea - a decis, fără alte comentarii şi în doar două minute, să demită guvernul, după ce-i îngăduise să stea 8 ani la putere.

Camera şi-a suspendat lucrările fără întârziere, fiecare membru al ei gândindu-se la schimbarea guvernului şi dând uitării revoluţia.

Am ieşit împreună cu Dufaure şi mi-am dat seama pe dată că era nu doar preocupat, ci şi constrâns de împrejurări: am înţeles la fel de repede că se simţea în postura critică şi complicată a unui şef al opoziţiei aflat în pragul transformării sale în ministru şi care, după ce a realizat în ce măsură îi sunt utili prietenii săi, începe să se gândească la neplăcerile pe care i le-ar putea provoca pretenţiile lor.

Dufaure avea o minte întrucâtva ipocrită, care era frământată în secret de asemenea gânduri, dar şi un fel de rusticitate naturală care, amestecată cu o mare onestitate, nu-i îngăduia deloc să ascundă acele gânduri. De altfel, el era omul cel mai sincer şi de departe cel mai calificat dintre toţi cei care aveau în acel moment şansa de a deveni miniştri. Dufaure credea că e pe punctul de a lua puterea şi, de aceea, şi-o dorea cu o pasiune cu atât mai devoratoare cu cât era obiectul unei dispute şi rămăsese discretă. In locul său, Mole ar fi fost mult mai egoist şi încă şi mai ingrat, dar şi mai deschis şi mai amabil.

L-am părăsit curând şi m-am dus la Gustave de Beaumont, unde toată lumea era încântată. Eram departe de a împărtăşi această bucurie şi, întrucât mă aflam în compania unor oameni în faţa cărora puteam vorbi liber, am explicat care sunt motivele atitudinii mele rezervate. Garda naţională din Paris - spuneam eu - a distrus un cabinet, ceea ce înseamnă că noii miniştri vor guverna sub controlul bunului plac al gărzii naţionale. Vă bucuraţi că a căzut guvernul, dar oare nu vă daţi seama că puterea însăşi e la pământ ? Lui Beaumont nu-i prea era pe plac această polemică întristată, pentru că la el ranchiuna şi ambiţia erau mult mai tari[98]. „întotdeauna vedeţi lucrurile în negru: să ne bucurăm, mai întâi, de victorie şi abia apoi să ne facem griji în privinţa consecinţelor sale".

Doamna de Beaumont, prezentă la aceste conversații, părea să împărtășească înflăcărarea soțului său, probând astfel cum nu mi-a mai fost dat să văd că spiritul partizan are o putere irezistibilă de contaminare, întrucât interesul și ura erau, în chip natural, cu totul străine de inima acestei femei distinse și generoase, care asuma virtutea cu sinceritate și fără rezerve, știind să facă din ea o atracție și o plăcere, așa cum rar mai poți întâlni. Nobleţea inimii o moștenea de la familia sa, la Fayette, și ea îi adăugase spirit, finețe, delicatețe, bunăvoință și dreptate".

în ciuda acestui fapt, îmi mențin părerea că și ea, și Gustave de Beaumont se înșelau, fiindcă la urma urmei, incidentul era nefericit sau, altfel spus, trebuia să vedem în el mai mult decât un incident: aveam de-a face cu un mare eveniment ce avea să schimbe fața tuturor lucrurilor. Ce-i drept, mi-era ușor să filosofez în acest fel, întrucât nu împărtășeam iluziile prietenului meu Dufaure. Mișcarea imprimată mașinăriei politice mi se părea prea violentă pentru ca puterea să revină acelor pături intermediare cărora le aparțineam și eu; presimțeam de altfel că această putere urma să ajungă curând pe mâini care îmi erau aproape la fel de ostile ca și cele cărora ea le scăpa.

Am fost la cină la un alt prieten, Lanjuinais[100], despre care voi mai vorbi adeseori; invitații erau destul de numeroși și foarte diferiți în privința opțiunilor lor politice; mulți se bucurau văzând rezultatul zilei, însă alții se alarmau; toți credeau că mișcarea insurecțională urma să se oprească de la sine, pentru a reizbucni mai târziu și sub o altă formă. Toate zvonurile care ne ajungeau din oraș păreau să confirme această credință; strigătele războinice erau înlocuite de strigăte de bucurie. Printre invitați se afla Portalis[101], cel care, câteva zile mai târziu, avea să ajungă procuror general al Parisului: e vorba nu de fiul, ci de nepotul primului președinte al Curții de casație. Acest Portalis nu avea nici inteligența rară, nici exemplarele moravuri, nici pioasa platitudine care-l caracterizau pe

unchiul său. Mintea sa - grosolană, violentă şi capricioasă - îmbrăţişase de bună voie toate ideile false şi toate opiniile extremiste ale vremii noastre. Cu toate că Portalis era legat de majoritatea celor care au fost numiţi autorii şi căpeteniile revoluţiei de la 1848, pot spune că, în acea seară, se aştepta la fel de puţin ca şi noi ceilalţi la această revoluţie. Sunt convins că, în acea clipă, acelaşi lucru se putea spune şi despre majoritatea prietenilor săi. Ar fi o pierdere de vreme să încercăm să descoperim conspiraţiile secrete care ne-au adus asemenea evenimente. Revoluţiile -- care se săvârşesc prin emoţie populară - sunt îndeobşte mai degrabă dorite decât premeditate. Cel care se laudă că le-a pus la cale nu a făcut altceva decât să tragă profit de pe urma lor. Ele se nasc în chip spontan dintr-o maladie generală a spiritelor împinsă dintr-o dată în starea de criză de o circumstanţă fortuită pe care nimeni n-a prevăzut-o; în ceea ce-i priveşte pe pretinşii inventatori sau capi ai revoluţiilor, ei nu inventează şi nu conduc nimic; unicul lor merit este, ca şi în cazul aventurierilor, acela de a fi descoperit teritorii necunoscute, îndrăznind să meargă drept înainte câtă vreme vântul bate în acea direcţie.

Am plecat devreme şi m-am dus direct la culcare. Cu toate că locuiesc foarte aproape de clădirea ministerului Afacerilor externe, n-am auzit împuşcăturile care aveau să exercite o influenţă decisivă asupra destinelor şi am adormit fără să ştiu că trăisem ultima zi a Monarhiei din iulie[102].

4. 24 FEBRUARIE. PLANUL DE REZISTENŢĂ AL MINIŞTRILOR. GARDA NAŢIONALĂ. GENERALUL BEDEAU

A doua zi, pe 24 februarie, cum am ieşit din dormitor, am dat peste bucătăreasă, care se întorcea din oraş: complet bulversată, a încercat să-mi vorbească, dar era atât de

dezlânată şi de smiorcăită încât n-am înţeles decât un singur lucru, şi anume că guvernul masacra sărăcimea. Am ieşit imediat din casă şi nici n-am apucat să pun bine piciorul în stradă că am şi simţit, pentru întâia dată, atmosfera revoluţiilor. Mijlocul străzii era gol. Nici o prăvălie nu-şi deschisese porţile. Nu se zărea nici o trăsură şi nici un trecător. Lipseau de asemenea ţipetele obişnuite ale negustorilor ambulanţi. In faţa porţilor, strânşi în grupuri mici, vecinii discutau cu voce joasă, iar pe chipuri li se citea spaima. De altfel, toţi erau daţi peste cap de teamă şi de mânie. în calea mea, s-a ivit unul dintre membrii gărzii naţionale care, cu puşca în mână, grăbise pasul şi avea un aer tragic; l-am oprit, dar n-am putut afla de la el altceva decât că guvernul poruncise masacrarea poporului (adăugând că garda naţională va putea să restabilească ordinea). Auzeam acelaşi refren. Se înţelege că această explicaţie nu lămurea nimic. Cunoşteam prea bine viciile guvernării Monarhiei din iulie pentru a-mi da seama că între ele nu se afla şi cruzimea. Ştiam că *etk* vorba despre una dintre cele mai corupte guvernări, dar şi una dintre cele mai puţin sângeroase din câte existaseră; spun însă aceste lucruri doar pentru a arăta că revoluţiile îşi croiesc drum cu ajutorul unor asemenea zvonuri.

M-am grăbit să ajung la Gustave de Beaumont, care locuia pe strada vecină; acolo am aflat că regele îl chemase în timpul nopţii[103]. Acelaşi lucru mi-a fost spus şi la reşedinţa lui Remusat[104], unde am mers imediat după aceea. Corcelle[105], cu care m-am întâlnit de asemenea, mi-a relatat ce anume se întâmplase, dar într-o manieră foarte confuză, pentru că într-un oraş aflat în revoluţie, la fel ca şi pe un câmp de bătălie, fiecare ia incidentul la care e martor drept evenimentul cel mai însemnat al zilei. Am aflat de la el despre schimbul de focuri care avusese loc pe Boulevard des Capucines şi că acest act gratuit de violenţă constituise cauza sau pretextul dezvoltării rapide a

insurecției; am mai aflat despre refuzul lui Mole de a prelua guvernarea în aceste condiții și despre chemarea la Palat a lui Thiers, Barrot[106] și a prietenilor lor însărcinați să formeze un cabinet - fapt prea bine cunoscut ca să mai insist asupra lui. L-am întrebat pe Corcelle cum anume voiau să domolească spiritele noii miniștri. „Știu de la Ilemusat - mi-a răspuns el - că planul care a fost adoptat prevede ca toate trupele să fie retrase și ca *Parisul să fie inundat de gărzile naționale*". Chiar așa s-a exprimat. Am observat mai demult că, în politică, pieri adeseori Inndcă ai o memorie prea bună.

într-adevăr, oamenii însărcinați să oprească revoluția din 1848[107] erau chiar cei care făcuseră revoluția din 1830. Ei își aminteau că în acele vremuri rezistența armatei nu reușise să-i oprească și că, dimpotrivă, prezența gărzii naționale - imprudent dizolvată de către Charles X - ar fi putut să-i încurce și să-i împiedice în întreprinderea lor. Ei au adoptat, deci, măsura exact contrară celei pe care o luase guvernul la 1830, ajungând însă la același rezultat. Cred, de aceea, în adevărul următor: deși omenirea rămâne aceeași, întâmplările istoriei sunt diferite, așa că trecutul nu ne învață mare lucru despre prezent[108], tablourile vechi cărora vrem să le punem cu tot dinadinsul rame noi nefiind tocmai reușite.

După ce am sporovăit preț de câteva clipe despre pericolele care apăsau asupra treburilor publice, am plecat - eu și Corcelle - să-l găsim pe Lanjuinais, plecând apoi toți trei către Dufaure, care locuia pe rue Le Peletier; bulevardul pe care am apucat-o ne oferea un spectacol straniu. Nu se zărea nimeni, deși era aproape nouă dimineața, și nu se auzea nici măcar o voce; în schimb, toate gheretele înălțate de-a lungul acestui larg bulevard păreau să se miște, să se clatine din temelii: din când în când, câte una cădea cu mare zgomot, tot așa cum copacii imenși plantați pe margine se prăvăleau și ei pe bulevard, aparent din

senin. Aceste acte de distrugere erau, de fapt, opera unor inşi izolaţi, care le săvârşeau în tăcere, cu o anume regularitate, dar şi cu repeziciune, pregătind astfel materia primă pentru baricadele pe care tovarăşii lor urmau să le înalţe. Nu mi-a mai fost dat să văd o experienţă care să semene într-atâta cu o adevărată profesie, iar pentru majoritatea acestor oameni, chiar asta reprezenta ea: plăcerea unei asemenea experienţe provenea, în acest caz, din instinctul dezordinii, în vreme ce teoria ei era dedusă din cele câteva insurecţii precedente la care respectivii participaseră. Nu ştiu să fi simţit în alt moment al zilei o emoţie mai mare decât cea pe care o încercam traversând acest deşert, în care, ca să zicem aşa, se vedea agitaţia celor mai rele pasiuni umane, fără ca pasiunile bune să-şi facă simţită prezenţa. Aş fi preferat să întâlnesc în acele locuri o mulţime furioasă şi îmi amintesc că, atunci când i-am arătat lui Lanjuinais gheretele şi copacii care se prăbuşeau, i-am spus câteva cuvinte care-mi stăteau de multă vreme pe limbă: „De data asta, să fiţi sigur că nu mai este vorba despre o răzmeriţă, ci despre o revoluţie".

Dufaure ne-a povestit ce ştia despre incidentele din seara precedentă şi din timpul nopţii[109]. Mai întâi, Mole îi ceruse ajutorul în formarea noului cabinet; agravarea rapidă a situaţiei i-a făcut pe amândoi să înţeleagă că rataseră clipa în care ar fi trebuit să intervină. Potrivit afirmaţiilor lui Dufaure, Mole i-ar fi spus toate acestea regelui către miezul nopţii; regele a trimis atunci după Thiers, care a refuzat la rândul său puterea dacă Barrot nu era numit adjunctul său. Din acest punct, Dufaure nu ştia mai mult decât ştiam cu toţii. Ne-am despărţit fără a putea decide ceva în privinţa a ceea ce ne rămânea de făcut şi convenind doar să mergem la Cameră de îndată ce ea se va deschide.

Dufaure n-a mai venit până la urmă şi nu ştiu care au fost motivele precise ce pot explica un asemenea gest. Nu era de bună seamă vorba despre vreo slăbiciune, căci

de-atunci l-am văzut foarte calm şi foarte ferm în împrejurări mult mai periculoase. Cred că, îngrijorat de soarta familiei, a vrut mai întâi de toate să o pună la adăpost undeva în afara Parisului. Virtuţile sale private şi virtuţile sale publice - căci avea şi dintr-unele şi din celelalte, şi încă unele foarte mari - nu mergeau deloc în acelaşi ritm, primele având întotdeauna prioritate, aşa cum vom vedea şi mai târziu, în alte numeroase cazuri. La urma urmei, nu-i pot face vreun reproş serios în această privinţă. Virtuţile de orice fel sunt atât de rare încât nu se cuvine să îi blamăm pe cei care le deţin, indiferent de specia şi de rangul lor.

Cât stătusem noi la Dufaure, răzvrătiţii apucaseră să înalţe numeroase baricade de-a lungul drumului pe care îl străbătusem. Când am trecut din nou pe-acolo, mai aveau foarte puţin până să termine. Baricadele erau construite cu mare artă, de către o mână de oameni, care lucrau cu multă sârguinţă, nu ca nişte persoane vinovate grăbite să nu fie prinse în flagrant delict, ci ca nişte muncitori care doreau să-şi facă treaba foarte repede şi bine. Publicul îi privea cu calm, fără să-i aprobe, dar şi fără să-i susţină[110]. Nu vedeam nicăieri acea clocotire universală pe care o văzusem în 1830 şi care, în acel moment, mă făcuse să compar întregul oraş cu un mare cazan în fierbere. De data aceasta, guvernul nu era doborât, ci lăsat să cadă.

Pe bulevard, am dat peste o coloană de infanterie care făcea cale întoarsă, mergând spre Madeleine; n-avea pe nimeni la comandă, iar retragerea ei părea a fi complet haotică. Coloana rupsese rândurile, soldaţii mergeau în dezordine, cu capul plecat şi cu un aer ruşinat şi înfricoşat; de îndată ce unul dintre ei se îndepărta de masa celorlalţi, era înconjurat, prins, îmbrăţişat, dezarmat şi apoi lăsat liber, toate acestea petrecându-se într-o clipită[111].

Traversând la întoarcere Place de Havre, am întâlnit, pentru prima dată, un batalion al acelei gărzi naţionale care trebuia să inunde tot Parisul. Membrii săi mergeau

cu un aer mirat şi cu un pas nesigur, fiind înconjuraţi de copii care strigau: „Trăiască reforma!" şi cărora ei le răspundeau cu aceeaşi formulă, dar cu o voce voalată şi oarecum chinuită; batalionul aparţinea cartierului meu, iar majoritatea celor care îl compuneau mă cunoşteau din vedere, deşi eu nu-l ştiam aproape pe nici unul dintre ei. S-au strâns în jurul meu şi mi-au cerut insistent ultimele noutăţi; le-am spus că am obţinut tot ceea ce ne puteam dori, că guvernul a fost schimbat şi că toate abuzurile care fuseseră denunţate urmau să fie corectate, singurul pericol la care ne expuneam fiind acum acela de a grăbi lucrurile prea tare, ei fiind singurii care puteau interveni în această privinţă. Mi-am dat seama că nu înţelegeau ce le spun. „Bine, domnule - îmi spuseră ei - dar guvernul şi-a făcut-o cu mâna lui, acum să se descurce cum o putea..." Degeaba le-am spus că acum era vorba de ei, nu de guvern. „Dacă Parisul cade pradă anarhiei - le spuneam - şi confuzia domneşte în tot regatul, credeţi că doar regele va avea de suferit?". Nu am avut succes, singurul lucru pe care l-am scos de la ei fiind această uimitoare nerozie: guvernul a greşit, el să plătească, noi nu vrem să ne riscăm viaţa pentru unii care au guvernat atât de prost. Iată cum vorbea clasa mijlocie, căreia, de 18 ani încoace, i se făcuseră toate nazurile. Curentul opiniei publice o cucerise şi o împingea acum împotriva celor care o flataseră într-atât încât ajunseseră să o corupă.

Cu această ocazie, mi-am dat seama de un lucru, care de atunci mi-a revenit adeseori în minte, şi anume că în Franţa un guvern greşeşte dacă se va sprijini doar pe interesele particulare şi pe pasiunile egoiste ale unei singure clase. Aşa ceva nu poate reuşi decât în cazul naţiunilor mai interesate şi mai puţin vanitoase decât cea franceză: la noi, atunci când un asemenea guvern devine nepopular, chiar membrii clasei din pricina cărora el îşi pierde popularitatea aleg mai curând să guste plăcerea de a se ralia criticilor

decât privilegiile oferite de guvern. A dovedit-o întâia dată vechea aristocraţie franceză, care era mai luminată decât clasa noastră mijlocie şi avea un spirit de corp mult mai puternic: ea a ajuns la convingerea că se cuvine să-şi blameze privilegiile şi a-nceput să tune şi să fulgere împotriva abuzurilor de pe urma cărora trăia. Cred, de aceea, că până la urmă metoda cea mai sigură pe care o poate urma la noi guvernul pentru a se menţine este de a guverna bine, de a guverna în interesul tuturor. Dar, trebuie s-o spun, chiar dacă ar face aşa, tot n-ar fi sigur că rămâne mult la putere.

Am plecat spre Camera deputaţilor, deşi ora deschiderii lucrărilor nu fusese anunţată. Cred că era pe la ora 11. în Place Louis XV nu erau oameni simpli, ci mai multe regimente de cavalerie. Văzând trupe atât de numeroase şi atât de bine rânduite, m-am gândit că străzile nu fuseseră abandonate decât pentru a reuni forţele în jurul palatului de la Tuileries ce trebuia apărat; la baza obeliscului se afla statul-major, în rândurile căruia l-am recunoscut pe Bedeau[112], pe care destinul potrivnic îl întorsese, cu puţin timp în urmă, din Africa, pentru a participa la îngroparea monarhiei. Cu un an înainte, petrecusem cu el câteva zile la Constantine, rămânând de-atunci apropiaţi. Nici n-a apucat bine să mă vadă, că a şi sărit de pe cal, a venit la mine să-mi strângă mâna, într-un mod care mi-a vădit imediat agitaţia minţii sale. Conversaţia pe care am avut-o a accentuat această impresie. Nu mă miram, pentru că remarcasem de multă vreme că oamenii care-şi pierd cel mai uşor capul şi care se arată de obicei cei mai slabi în zilele de revoluţie sunt militarii[113]; obişnuiţi să aibă drept adversar o forţă organizată şi să aibă sub comandă o forţă supusă, ei sunt tulburaţi cu uşurinţă în faţa ţipetelor năvalnice ale mulţimii şi la vederea ezitării şi uneori chiar a conivenţei propriilor lor soldaţi cu revoluţionarii. E clar că Bedeau era tulburat; toată lumea ştie care au fost consecinţele acestei tulburări, în ce fel a fost

invadată Camera de o mână de oameni, care au trecut cu uşurinţă prin faţa escadroanelor care-i apărau pe deputaţi, în ce fel a fost proclamată destituirea Adunării şi apoi ales guvernul provizoriu. Rolul jucat de Bedeau în această zi fatală a fost, din păcate pentru el, atât de considerabil încât vreau să mă opresc o clipă pentru a vorbi despre el şi despre motivele care l-au mânat. Am fost, şi înainte, şi după acest eveniment suficient de apropiaţi pentru a putea să vorbesc despre Bedeau în cunoştinţă de cauză. E sigur că i se transmisese ordinul să nu lupte, dar de ce oare a respectat el acest ordin atât de straniu şi pe care împrejurările îl făceau imposibil de executat ?

Bedeau nu era, de bună seamă, timid şi nici propriu-zis nehotărât; de îndată ce lua o decizie, îşi urmărea scopul cu fermitate, cu calm şi îndrăzneală, dar avea mintea cea mai metodică, cea mai bănuitoare, cea mai nc-aventurieră şi cea mai nepregătită pentru surprize dintre câte există. Era obişnuit ca înainte de a acţiona să întoarcă ce avea de făcut pe toate feţele, începând cu ce*ra mai rău şi pierzând un timp preţios cu exprimarea unuia şi aceluiaşi gând în felurite vorbe. Era însă un om drept, moderat, liberal, de omenie - nici n-ai fi zis că, vreme de 18 ani, purtase războiul din Africa -, modest, moral, onest, chiar delicat şi religios, acel fel de om de bine pe care rareori îl vezi înfrânt, ci mai întotdeauna învingător. Nu frica explică actele pe care le-a săvârşit, deşi acestea puteau da o asemenea impresie, fiindcă era curajos în orice împrejurare. Cu atât mai puţin se poate crede că mobilul său a fost trădarea. Deşi nu a fost legat de familia d'Orleans, era la fel de puţin capabil să o trădeze ca şi prietenii cei mai apropiaţi ai acesteia, spre deosebire de creaturile orleaniste. Nenorocirea e că el a fost amestecat în evenimente ce nu erau pe măsura lui, că a avut doar merit acolo unde ar fi fost nevoie de geniu, mai precis de acel geniu particular al revoluţiilor, ce constă în mod esenţial în a-ţi adapta acţiunile la

fapte şi a şti să nu te supui la momentul oportun. Amintirile din februarie au otrăvit viaţa generalului Bedeau şi au lăsat în străfundul sufletului său o rană adâncă, durerea provocată de ea fiind trădată fără încetare de nesfârşitele povestiri şi explicaţii referitoare la evenimentele din această vreme.

în timp ce el tocmai îmi împărtăşea nedumeririle sale şi-mi explica faptul că datoria opoziţiei era de a descinde *in corpore* în stradă pentru a calma emoţia populară cu ajutorul discursurilor, o mulţime de oameni se strecura pe lângă copacii de pe Champs-Elysees şi se îndrepta spre Place Louis XV pe marele bulevard. Bedeau i-a zărit, m-a luat cu el la vreo sută de paşi de escadroanele pe care le comanda şi s-a apucat să le vorbească, întrucât avea o plăcere de a ţine discursuri cum n-am mai văzut la vreun bărbat care poartă sabie.

Pe când vorbea mulţimii, mi-am dat seama că auditorii noştri deveneau tot mai numeroşi, putând ajunge la un moment dat să ne încercuiască. Printre nătăfleţii care se aflau în faţă, am zărit strecurându-se unii cu chip de revoltaţi, şi am început să aud, ca în surdină, în adâncul mulţimii câteva cuvinte periculoase: „L-a trimis Bugeaud[114]!". M-am aplecat la urechea generalului şi i-am şoptit: „Am mai multă experienţă în mişcări populare decât aveţi dumneavoastră, aşa că vă rog să-mi daţi ascultare: urcaţi la loc pe cal, pentru că, dacă rămâneţi aici, veţi fi ori ucis, ori prins în mai puţin de cinci minute". M-a ascultat şi bine a făcut. Oamenii pe care voia să-i convertească au masacrat, câteva clipe mai târziu, postul militar de pe Champs-Elysees[115]. Eu însumi am trecut cu mare dificultate printre ei. Unul dintre ei, scund şi îndesat, care părea să provină din rândurile modeste ale industriei, m-a întrebat unde mă duc. I-am răspuns că merg la Cameră, după care am adăugat, pentru a-i arăta că sunt din opoziţie: „Trăiască reforma! Ştiţi că guvernul Guizot a fost dat

jos „Da, domnule, ştiu", mi-a răspuns acest ins cu un aer mucalit, arătându-mi apoi Tuileries şi adăugând: „Vrem însă ceva mai mult".

5. ŞEDINŢA CAMEREI. DOAMNA DUCESĂ D'ORLEANS. GUVERNUL PROVIZORIU

Am intrat în Cameră. Şedinţa nu începuse. Deputaţii se plimbau de colo-colo pe coridoare, cu un aer pierdut, hrăniţi cu zvonuri şi lipsiţi de noutăţi. Era mai puţin o adunare, cât o mulţime, fiindcă nimeni nu mai conducea.

Liderii principali ai celor două partide erau absenţi. Vechii miniştri fugiseră, iar cei noi nu-şi făcuseră apariţia. Se cerea cu glas tare începerea şedinţei, mai curând dintr-o dorinţă vagă de acţiune decât cu o intenţie clară. Preşedintele refuza să deschidă lucrările. Era obişnuit să nu facă decât ce i se spunea şi cum, începând din acea dimineaţă, nimeni nu mai poruncea nîîlVic, el nu ştia cum să procedeze. Am fost rugat să merg să-1 caut, ca să-1 determin să urce la prezidiu şi m-am dus[116]. L-am găsit pe acest om minunat - căci era minunat, deşi îşi îngăduise adeseori să recurgă la viclenii benigne, la minciuni nevinovate, la micile josnicii şi păcate pe care o inimă timidă şi o minte nedecisă le pot sugera unui suflet onest - l-am găsit, spuneam, pe acest om plimbându-se singur în biroul său, căzut pradă celei mai vii emoţii. Se ştie că Sauzet[117] avea trăsături frumoase, lipsite însă de distincţie, o demnitate de ţârcovnic, un trup mare şi greoi, de care atârnau două braţe scurte. In clipele când era neliniştit şi tulburat - iar asta se întâmpla aproape tot timpul - îşi mişca mâinile scurte în mod convulsiv, învârtindu-lc în jurul său aşa cum face un om care se îneacă. In vreme ce vorbeam, se zbătea într-un mod straniu, mergea, se oprea, se aşeza, punându-şi un picior sub fundul său mare, aşa cum făcea

ori de câte ori era foarte agitat, se ridica, apoi se aşeza din nou, fără a ajunge la vreo concluzie. A fost o mare nenorocire pentru familia d'Orleans să aibă un om atât de onest la şefia Camerei într-o asemenea zi[118]. Un ticălos îndrăzneţ ar fi fost mai nimerit.

Sauzet mi-a oferit multe motive pentru neînceperea şedinţei, însă un motiv, pe care el nu l-a menţionat, m-a convins. Văzându-l debusolat şi atât de incapabil să găsească o direcţie singur, mi-am dat seama că el ar fi sporit confuzia dacă ar fi vrut să dirijeze minţile reunite în Cameră. L-am părăsit. Dându-mi seama că e mai important ca adunarea să fie apărată decât ca ea să se reunească, am ieşit pentru a mă duce la ministerul de Interne şi a cere ajutor.

Pe drumul spre Interne, pe când traversam piaţa Palatului Bourbon, am văzut o mulţime foarte heteroclită care însoţea doi oameni, pe care i-am recunoscut imediat: erau Barrot şi Beaumont. Cei doi aveau pălăriile trase pe ochi, hainele murdare de praf, faţa trasă şi ochii obosiţi: nici un alt învingător n-a semănat vreodată mai bine cu un condamnat la ştreang! M-am îndreptat repede spre Beaumont şi l-am întrebat ce se întâmplă. Mi-a şoptit că regele abdicase în fata lui si fugise, că Lamoriciere[1] "fusese probabil ucis în timp ce anunţa insurgenţilor abdicarea regelui (un aghiotant venise, într-adevăr, să spună că îl văzuse, de departe, căzând din şa), că totul era în derivă şi că, în sfârşit, ei, Beaumont şi Barrot, se duceau la ministerul de Interne ca să pună mâna pe el şi să încerce să stabilească undeva un centru de autoritate şi de rezistenţă. „Şi Camera ?", am întrebat eu, „aţi făcut ceva ca s-o apăraţi?". Auzind această întrebare, Beaumont râse, ca şi când aş fi vorbit de apărarea propriei case. „Cine să se mai gândească la Cameră?", mi-a răspuns el pe dată, „cui poate folosi ea şi cui poate dăuna în momentul acesta ?". Aveam impresia că greşeşte gândind astfel, şi chiar greşea. Ce-i drept, Camera era în acea clipă foarte neputincioasă,

majoritatea sa fiind disprețuită, iar minoritatea - depășită de opinia curentă. Dar Beaumont uita că organele cele mai firave ale dreptului sau chiar obiectele sale exterioare capătă însemnătate mai ales în vremuri de revoluție, reamintind spiritului poporului ideea legii. In mijlocul anarhiei și al bulversării universale resimțim în mod acut nevoia de a recurge fie și la un simulacru de tradiție și de autoritate pentru a salva rămășițele unei Constituții pe jumătate distruse sau pentru a o distruge cu totul. Dacă deputații ar fi putut proclama regența[120], aceasta ar fi putut să se impună, în ciuda nepopularității lor; pe de altă parte, nu se poate nega faptul că guvernul provizoriu și-a datorat apariția unei întâmplări, petrecute între cele patru ziduri ocupate de multă vreme de Adunarea reprezentativă.

I-am urmat pe prietenii mei până în locul în care mergeau, adică la ministerul de Interne. Mulțimea care ne însoțea a intrat și ea în clădire sau, mai degrabă, s-a năpustit năvalnic pe ușă și a pătruns pjhiă în micul birou pe care tocmai îl părăsise Duchâtel. Barrot a încercat să se descotorosească de această gloată, dar n-a izbutit.

Mi-am dat seama că oamenii care alcătuiau mulțimea erau împărțiți în două tabere, cu opinii divergente, unii fiind republicani, iar alții apărători ai Constituției. Ei au început să dialogheze cu vehemență și cu noi, și între ei despre căile ce trebuiau urmate și, întrucât eram foarte înghesuiți, căldura, praful, confuzia și vacarmul au devenit curând îngrozitoare. Barrot, care făcea mereu lungi fraze pompoase în momentele cele mai critice și își păstra un aer demn și aproape misterios chiar și în situațiile cele mai ridicole, perora *in angustiis*". Vocea sa domina uneori tumultul, dar fără a reuși să-l oprească. Disperat și dezgustat la vederea unei scene atât de violente și de burlești, am părăsit incinta în care se vehiculau aproape tot atâtea îmbrânceli câte raționamente, și m-am întors la Cameră.

Eram deja în faţa intrării acestei adunări, fără a-mi face iluzii asupra discuţiilor din interior, când am văzut un grup de oameni care alergau şi ţipau că doamna ducesă d'Orleans, contele de Paris şi ducele de Nemours[122] ajunseseră acolo. La auzul acestei veşti, am urcat în grabă scările clădirii şi m-am grăbit să intru în sală.

In faţa tribunei, aşezaţi cu spatele la ea, se aflau într-adevăr cei trei principi. Ducesa d'Orleans era aşezată, îmbrăcată în doliu, palidă şi calmă; am observat că era foarte emoţionată, dar emoţia ei semăna cu cea pe care o resimt sufletele curajoase apte mai curând de eroism decât de frică.

Contele de Paris avea îngrijorarea tipică vârstei sale şi nepăsarea precoce a principilor. în picioare, alături de ei, se afla ducele de Nemours, strâns în uniforma lui, drept, ţeapăn, rece[123]. După părerea mea, el a fost singurul care s-a aflat în pericol în această zi. Uitându-mă la el, vedeam un soi de curaj ferm şi taciturn[124].

In jurul acestor nefericiţi principi, se înghesuiau gărzi naţionale sosite odată cu ei, deputaţii şi, în număr mic, oameni din popor. Tribunele asistenţei erau goale şi închise, cu excepţia celei ocupate de jurnalişti, în care pătrunsese o mulţime neînarmată, dar foarte zgomotoasă. Am fost mai impresionat de strigătele care se auzeau din acea direcţie decât de tot restul şedinţei.

De cincizeci de ani, nu se mai văzuse un asemenea spectacol. De la Convenţie încoace, tribunele erau mute, tăcerea lor intrând în obiceiurile noastre parlamentare. Cu toate acestea, în momentul despre care vorbesc, Camera se simţea deja jenată, nu însă complet blocată de vociferări; deputaţii erau încă în număr mare, deşi principalii lideri de partid lipseau şi acum. Din toate părţile se întreba unde sunt Thiers şi Barrot. Nu ştiam ce se întâmplase cu Thiers, dar ştiam prea bine ce făcea Barrot. L-am trimis pe unul dintre prietenii noştri să-l prevină în legătură eu

ceea ce se întâmpla[125], iar acesta a plecat degrabă, căci - după cum îl ştiu - nu i-a fost teamă niciodată.

După ce am scrutat această şedinţă extraordinară, mi-am ocupat fără să mai zăbovesc locul meu obişnuit, în băncile de centru-stânga. Am urmat întotdeauna principiul potrivit căruia, în momente de criză, se cuvine nu doar să fii prezent în Adunarea din care faci parte, dar şi să stai în locul în care ceilalţi sunt obişnuiţi să te vadă.

Tocmai începuse un fel de deliberare confuză şi agitată. L-am ascultat pe Lacrosse[126], ce avea să devină curând coleg cu mine în guvern, strigând în mijlocul larmei generale: „- Dl. Dup in[127] cere cuvântul. - Nu, nu! - Nu, nu cer cuvântul", spunea acesta. „- Nu contează!", i se răspundea din toate părţile. „Vorbiţi! Vorbiţi!" împins în acest fel, Dupin a urcat la tribună şi a propus în două vorbe să se revină asupra legii din 1842, iar ducesa d'Orleans să fie proclamată regentă[128]. Au urmat aplauze în Cameră, strigăte la tribună şi murmure pe culoare, care începuseră să se umple de lume, creâM îngrijorare. Poporul nu intra încă în Cameră în valuri. Deocamdată, oamenii intrau unul câte unul. în fiecare clipă, se ivea câte un chip nou, creându-sc astfel o inundaţie prin infiltraţie. Cei mai mulţi din noii veniţi aparţineau celor mai de jos clase, iar unii dintre ei erau înarmaţi.

Vedeam, de departe această invazie ce sporea văzând cu ochii şi simţeam cum creşte pericolul de la minut la minut. Căutam din ochi în toată Camera care ar putea fi omul cel mai în stare să se opună torentului. Doar Lamartine părea să aibă poziţia necesară şi capacitatea de care era nevoie ca să încerce aşa ceva. îmi aminteam că în 1842, el fusese singurul care propusese regenţa ducesei d'Orleans. Pe de altă parte, ultimele sale discursuri şi mai ales ultimele sale gesturi îi aduseseră simpatia populară. Genul său de de talent era de altfel pe gustul poporului. Nu ştiam în acea clipă că doar cu jumătate de oră mai înainte el susţinuse

perspectiva instaurării Republicii, în faţa mai multor jurnalişti şi deputaţi reuniţi într-unui dintre birourile Camerei[129]. L-am zărit în picioare în dreptul băncii sale, mi-am croit drum prin mulţime şi, ajuns la el, i-am spus cu voce joasă şi în grabă: „Pierim, iar dumneavoastră sunteţi singurul care în această clipă poate să se facă ascultat; urcaţi la tribună şi luaţi cuvântul!". Chipul lui m-a uimit şi parcă-l văd şi acum, când scriu aceste rânduri. îl văd aşa cum era, înalt şi subţire, cu jumătate de chip întors spre hemiciclu, cu o privire fixă şi goală, absorbit mai curând de o contemplaţie interioară decât de ceea ce vedea în jurul său. La auzul cuvintelor mele, nu s-a întors către mine, ci s-a mulţumit să întindă braţul către locul în care şedeau principii, răspunzând mai degrabă propriilor sale gânduri decât solicitării mele: „Nu voi vorbi deloc", spuse el, „câtă vreme această femeie şi acest copil se află aici". Nu i-am mai cerut altceva. Era suficient[130]. M-am întors în banca mea şi, trecând prin centru-dreapta, aproape de locul în care se găseau aşezaţi Lanjuinais şi Billault[131], i-am întrebat: „Credeţi că am putea face ceva ?". Mi-au făcut, întristaţi, semn că nu, iar eu mi-am continuat drumul.

In acest timp, mulţimea se înghesuise atât de tare în hemiciclu încât principii riscau în orice moment să fie zdrobiţi sau sufocaţi.

Degeaba a vrut preşedintele să elibereze sala! Nereuşind să facă acest lucru, el a rugat-o pe ducesa d'Orleans să se retragă, dar curajoasa prinţesă a refuzat. Susţinătorii săi au smuls-o însă cu mare greutate din mijlocul presei şi au silit-o să urce în vârful băncilor ocupate de centru-stânga, unde se aşeză alături de fiul său şi de ducele de Nemours.

Mărie[132] şi Cremieux[133] tocmai propuseseră - stârnind tăcere între deputaţi şi aclamaţiile poporului - instituirea guvernului provizoriu, când îşi făcu apariţia Barrot. Era sfârşit, dar nu speriat. A urcat treptele tribunei şi a spus: „Datoria noastră e stabilită; coroana Monarhiei din iulie

stă pe capul unui copil şi al unei femei". Recăpătând curaj, Camera s-a trezit şi a izbucnit în aclamaţii, în vreme ce poporul tăcu. Ducesa d'Orleans s-a ridicat, a părut să vrea să vorbească, a ezitat o clipă şi, dând ascultare unor sfaturi timide, s-a aşezat la loc. Ultima licărire a destinului său se stinsese. Barrot şi-a încheiat discursul, dar nu a mai reuşit să obţină efectul de la început. Cu toate acestea, Camera era întrucâtva încurajată, iar poporul ezita.

In acel moment, mulţimea care umpluse hemiciclul a fost împinsă de un val venit din afară către băncile din centru, care erau parţial ocupate, debordându-le şi răspândindu-se printre ele. Dintre deputaţii care le ocupau, unii s-au ferit şi au părăsit sala, în vreme ce alţii au început să se retragă din bancă în bancă, aşa cum fac acei oameni lipsiţi de noroc care, suprinşi de mareea ascendentă, se retrag din stâncă în stâncă, urmăriţi de marea care se tot înalţă. Toată mişcarea era produsă de două grupuri de oameni, cei mai mulţi înarmaţi, care avansau pe cele două culoare, fiecare având în frunte ofj^eri ai gărzii naţionale şi drapele. Cei doi ofiţeri care purtau drapele - dintre care unul, cu o faţă de fanfaron era, aşa cum mi s-a spus mai târziu, colonelul în retragere Dumoulin[134] - au urcat la tribună cu paşi teatrali, au agitat stindardele şi au zbierat cu multă emfază şi gesturi melodramatice o bolboroseală revoluţionară. Preşedintele a declarat şedinţa suspendată şi a vrut, potrivit tradiţiei, să-şi pună pălăria pe cap. Cum el avea însă darul de a cădea în ridicol în cele mai tragice situaţii, a luat în grabă pălăria unuia dintre secretari şi, crezând că e a lui, şi-a tras-o până peste ochi.

Asemenea şedinţe nu pot fi suspendate, aşa cum s-ar putea crede, iar încercarea preşedintelui n-a făcut altceva decât să creeze şi mai mult haos.

Din acea clipă, n-a mai fost decât un tumult, întrerupt de câteva momente de tăcere. De-acum, oratorii nu îşi făceau apariţia la tribună decât în grupuri. Cremieux,

Ledru-Rollin[135] şi, în sfârşit, Lamartine s-au înghesuit în acelaşi timp. Ledru-Rollin voia să-l dea la o parte pe Cremieux şi s-a agăţat de pupitru cu ambele mâini, în vreme ce Lamartine, fără a se desprinde de tribună şi fără a lupta, aştepta să-şi sfârşească discursul colegul său. Ledru-Rollin începu să divagheze, întrerupt în fiecare clipă de nerăbdarea aliaţilor săi: „Concluzia! concluzia!", îi striga Berryer[136], mult mai experimentat decât el, dar şi mai înflăcărat în ranchiuna lui dinastică decât era celălalt în pasiunea sa republicană. Ledru-Rollin a cerut, în sfârşit, numirea unui guvern provizoriu şi a coborât de la tribună.

Când Lamartine s-a apropiat de tribună, s-a lăsat linişte. El a început cu un minunat elogiu al curajului ducesei d'Orleans, iar poporul - care nu e niciodată insensibil la sentimente generoase îmbrăcate în cuvinte mari - a aplaudat. Deputaţii au respirat uşuraţi. „Aşteptaţi", le-am spus celor din jurul meu, „acesta nu e decât exordiul". Şi, într-adevăr, Lamartine a întors imediat fraza şi a cerut ceea ce ceruse cu puţin timp în urmă şi Ledru-Rollin.

Până în această clipă, aşa cum am spus, toate tribunele asistenţei - cu excepţia celei a jurnaliştilor - rămăseseră goale şi închise. Când vorbea Lamartine însă, uşa uneia dintre ele a răsunat de zgomote puternice şi, până la urmă, a cedat sub presiune. Tribuna a fost pe dată invadată de către o gloata înarmată care a ocupat-o cu mare tărăboi şi, apoi, de către toţi ceilalţi. Un om din popor a pus un picior pe cornişa interioară şi şi-a îndreptat puşca spre preşedintele Adunării şi spre orator, în vreme ce ceilalţi păreau să vrea să le îndrepte către restul deputaţilor. Prieteni devotaţi i-au scos pe ducesa d'Orleans şi pe fiul său din sală, ducându-i în coridorul din fund, în timp ce preşedintele bodogănea câteva cuvinte ce voiau să însemne că şedinţa e suspendată, după care a coborât sau, mai degrabă, a lunecat de pe estrada pe care era aşezat jilţul său. L-am văzut trecând prm faţa mea: părea un obiect lipsit

de formă. Nu am crezut că teama poate inspira o asemenea viteză sau, mai degrabă, că ea poate transforma dintr-o dată un trup atât de mare într-un soi de masă fluidă. Deputaţii conservatori care mai rămăseseră s-au împrăştiat, astfel încât gloata s-a putut lăfăi în băncile din centru strigând: „Să luăm locul vânduţilor!".

In timp ce se petreceau aceste scene pătimaşe, rămăsesem ţintuit la locul meu, foarte atent şi emoţionat doar pe jumătate. Acum, când încerc să văd de ce n-am resimţit o emoţie mai puternică în faţa evenimentului care avea să exercite o influenţă majoră asupra destinului Franţei şi asupra destinului meu, cred că forma pe care a luat-o această mare aventură a diminuat foarte mult efectul pe care l-a avut asupra mea.

In timpul revoluţiei din februarie, am asistat la două-trei spectacole grandioase (pe care voi avea ocazia să le descriu la timpul lor). Celui la care asistam acum îi lipsea măreţia, fiindcă adevărul se.găsea în afara sa[537]. Francezii noştri, mai ales la Paris, amestecă depună voie amintirile din literatură şi din teatru cu manifestările lor cele mai serioase; dm acest motiv, se crede adeseori că sentimentele lor sunt false, când de fapt ele sunt doar ornamente prost aşezate. In cazul pe care-l discut, imitaţia a fost atât de vizibilă încât teribila originalitate a faptelor a rămas ascunsă. Era vremea în care toate imaginaţiile erau mânjite cu culorile îngroşate pe care Lamartine le folosise pentru a zugrăvi personajele sale din *Girondins*[138]. Oamenii primei revoluţii erau vii în toate minţile, actele şi cuvintele lor fiind prezente în memoria fiecăruia. Tot ceea ce am trăit în acea zi a purtat amprenta acestor amintiri. Mi se părea tot timpul că suntem pe cale mai degrabă să jucăm Revoluţia franceză decât s-o continuăm.

Deşi peste tot puteai vedea săbii, baionete şi muschete, n-am avut vreo clipă senzaţia că aş fi fost ameninţat cu moartea sau că altcineva s-ar fi aflat în pericol. La drept

vorbind, cred sincer că nu exista un asemenea pericol. Ura sângeroasă şi-a făcut apariţia abia mai târziu, căci nu avusese vreme să se nască. Spiritul care avea să individualizeze revoluţia din februarie nu era încă vizibil. In aşteptarea acestui spirit, ne mulţumeam cu toţii să ne încălzim cu pasiunile părinţilor noştri, fără a reuşi pe de-a-ntregul. Erau imitate gesturile şi atitudinile lor aşa cum fuseseră văzute acestea la teatru, dar entuziasmul lor nu putea fi imitat, iar frenezia lor nu putea fi resimţită. Inimi împietrite urmau tradiţia actelor violente, fără a o înţelege prea bine. Cu toate că întrevedeam că deznodământul piesei va fi groaznic, nu am putut lua vreo clipă în serios actorii, iar totul mi s-a părut a fi o tragedie proastă jucată de histrioni de provincie.

Mărturisesc că singurul lucru care m-a impresionat cu adevărat în acea zi a fost vederea femeii şi copilului asupra cărora cădea întreaga greutate a unor fapte pe care ei nu le comiseseră. O priveam adeseori cu compasiune pe această principesă străină aruncată în mijlocul discordiilor noastre civile; iar atunci când a fugit, mi-a revenit brusc în minte amintirea privim sale triste, blânde şi ferme cu care o văzusem scrutând Adunarea de-a lungul acestei lungi agonii[139]. îmi era atât de milă de principesa fugară, gândindu-mă ce pericole o pândesc, încât m-am ridicat brusc în picioare şi m-am îndreptat către locul în care credeam - ştiind bine locurile - că se putuse refugia ea împreună cu fiul ei. Am traversat într-o clipă mulţimea, am intrat în sala de conferinţe, am parcurs vestiarul şi am ajuns astfel până la scara ascunsă care duce de la intrarea din rue de Bourgogne la acoperişul palatului. Un uşier, pe care l-am iscodit în timp ce alergam, mi-a dat de înţeles că mă aflam pe urmele princiare şi, într-adevăr, am auzit mai multe persoane care se aflau în partea de sus a scării. Am continuat, deci, căutarea şi am ajuns la un palier. Zgomotele de paşi care mă precedaseră nu se mai auzeau de câteva momente.

Ajuns în faţa unei uşi închise, bat, dar nu mi se deschide[140]. Dacă principii i-ar fi semănat lui Dumnezeu, cel care citeşte în inimi şi ia intenţia drept acţiune, atunci îmi vor fi fost recunoscători pentru ceea ce am vrut să fac în acea zi; dar ei nu o vor şti niciodată, fiindcă nimeni nu m-a văzut şi nici n-am spus nimănui ce am făcut atunci.

Am revenit în sală şi mi-am reluat locul; aproape toţi deputaţii plecaseră. Băncile erau ocupate de oameni din popor. Lamartine, care se afla tot la tribună, între cele două drapele, continua să peroreze mulţimii sau mai degrabă să converseze cu ea, întrucât mi s-a părut că se aflau acolo tot atâţia oratori câţi ascultători. Confuzia era deplină, într-un moment mai liniştit, Lamartine a început să citească o listă care conţinea numele diferitelor persoane propuse - nu se ştia de cine - pentru a face parte din guvernul provizoriu care tocmai fusese decretat, dar fără a se şti în ce fel. Majoritatea acestor nume au fost aclamate, la auzul unora sala a vociferat, la auzul altora - s-au spus glume, întrucât în scenele populare, la fel ca şi în dramele lui Shakespeare, dai întotdeauna peste ceva burlesc amestecat cu ceVa groaznic, râsetele combinându-se uneori cu frenezia revoluţionară. Când s-a ajuns la numele lui Garnier-Pages, o voce a strigat: „Vă înşelaţi, Lamartine, mortul e cel bun!". Se ştie că Garnier-Pages avusese un frate celebru, căruia nu-i semăna decât cu numele[141]. Am impresia că Lamartine începuse să fie foarte stânjenit de poziţia în care se afla[142], căci într-o revoltă, la fel ca şi într-un roman, cel mai greu de inventat e finalul; atunci când s-a găsit cineva care să spună: „Să mergem la Hotel de Viile! să mergem la Hotel de Viile!", Lamartine a răspuns : „Da, hai să mergem!" şi a ieşit imediat din sală, trăgând după el jumătate din mulţime[143]; cealaltă jumătate a rămas cu Ledru-Rollin, care, mânat, cred, de gândul de a păstra un rol de primă mână a crezut de cuviinţă să reînceapă la rândul său acelaşi simulacru de alegere, după care

a plecat şi el la Hotel de Viile. Parada electorală a fost luată de la capăt acolo, iar în această privinţă nu mă pot împiedica să nu citez anecdota pe care, câteva luni mai târziu, mi-a povestit-o Marrast[144]. Ea întrerupe oarecum firul expunerii mele, dar înfăţişează în chip admirabil doi oameni care jucau în acea clipă un rol însemnat, arătând cât de diferiţi erau aceştia, dacă nu în privinţa sentimentelor, cel puţin a educaţiei şi a purtării lor. Marrast mi-a spus că se făcuse, în mare grabă, o listă cu candidaţii pentru guvernul provizoriu şi se punea problema ca ea să fie făcută cunoscută poporului; Marrast i-a dat lista lui Lamartine rugându-l s-o citească de la tribună cu voce tare. „Nu pot" - i-a răspuns Lamartine, după ce a citit-o - „fiindcă numele meu se află acolo". Marrast i-a dat atunci lista lui Cremieux, care - după ce a parcurs-o - a zis: „Vă bateţi joc de mine propunându-mi să citesc poporului o listă care nu conţine şi numele meu!"

Când l-am văzut pe Ledru-Rollin părăsind sala, în care nu se mai aflau decât canaliile insurecţiei, am înţeles că nu mai era nimic de făcut acolo. Am ieşit, deci, dar cum nu voiam să ajung în mijlocul gloatei care se îndrepta spre Hotel de Viile, am luat-o în direcţia contrară şi am început să cobor scara dreaptă şi lunecoasă, ce seamănă cu scara unei pivniţe şi care duce în curtea interioară a clădirii. Am văzut atunci îndreptându-se către mine o coloană de gărzi naţionale înarmate care urcau în fugă scara respectivă, cu baioneta la puşcă. în fruntea lor, se aflau doi oameni îmbrăcaţi ca nişte burghezi, care păreau să-i conducă şi care strigau foarte puternic: „Trăiască ducesa d'Orleans şi regenţa!". I-am recunoscut pe cei doi: unul dintre ei era generalul Oudinot[145], iar celălalt - Andryane[146], cel care fusese întemniţat la Spielberg şi care-şi scrisese memoriile imitându-le pe cele ale lui Silvio Pellico[147]. N-am mai văzut pe altcineva, fapt care arată cum nu se poate mai bine cât de greu este ca publicul să

afle adevărul despre evenimentele petrecute în tumultul unei revoluții. Știu că există o scrisoare a mareşalului Bugeaud în care acesta relatează că reuşise să adune câteva companii ale celei de-a zecea legiuni, pe care le-a pus în slujba ducesei d'Orleans şi le-a condus în viteză, prin curtea Palatului Bourbon, până la porţile Camerei, care era însă goală. Relatarea e adevărată, cu excepţia prezenţei mareşalului, pe care l-aş fi remarcat, de bună seamă, cu mare uşurinţă dacă ar fi fost acolo. La faţa locului nu se aflau, repet, decât generalul Oudinot şi Andryane. Acesta din urmă, văzând că nu zic nimic, m-a apucat cu violenţă de braţ şi a strigat: „Domnule, trebuie să veniţi alături de noi, pentru a o elibera pe ducesa d'Orleans şi pentru a salva monarhia. - Domnule", i-am răspuns eu, „intenţia dumneavoastră este bună, dar veniţi prea târziu: ducesa d'Orleans a dispărut, iar membrii Camerei s-au dus care încotro". Unde îl vom găsi în acea seară pe vajnicul apărător al monarhiei ? Chestiunea merită povestită şi scoasă în evidenţă ca una dintre numeroasele^ovezi de versatilitate de care este plină istoria revoluţiilor: Andryane se afla în biroul lui Ledru-Rollin, administrând în numele Republicii, ca secretar general, ministerul de Interne.

Revenind la coloana pe care o conducea, trebuie să spun că m-am alăturat acesteia, deşi nu mai speram ca ea să facă mare lucru. Supunându-se mecanic mişcării care-i fusese imprimată, ea a ajuns până la porţile Camerei; acolo, oamenii care o alcătuiau au aflat ce se întâmplase, s-au învârtit în cerc o vreme, după care au rupt rândurile. De-ar fi ajuns cu o jumătate de oră mai devreme, acest grupuscul de gărzi naţionale ar fi putut, aşa cum avea să se întâmple pe 15 mai, să schimbe destinul Franţei. Am aşteptat ca şi această mulțime să plece, apoi mi-am reluat drumul către casă, singur şi îngândurat, nu înainte de a arunca o ultimă privire asupra acestei săli, de-acum goală şi mută, în care putusem auzi, vreme de 9 ani, atâtea discursuri elocvente şi zadarnice.

Billault, care părăsise Camera cu câteva minute înaintea mea, prin poarta ce dă în rue de Bourgogne, mi-a povestit că s-a întâlnit pe respectiva stradă cu Barrot, care - spunea el - „mergea foarte grăbit fără a-şi da seama că nu mai avea pălăria pe cap şi că părul său cărunt, pe care de obicei îl pieptăna cu grijă pe tâmple, îi cădea pe umeri, zburând în dezordine; părea să-şi fi pierdut firea". Barrot făcuse toată ziua eforturi eroice pentru a susţine monarhia, ce se ducea la vale după ce fusese împinsă chiar de el, şi părea acum zdrobit de căderea acesteia. Beaumont, care nu-l părăsise o clipă, mi-a spus că dimineaţa, Barrot înfruntase cu succes douăzeci de baricade, ducându-se spre ele cu mâinile goale, fără arme, fiind uneori înjurat, adeseori luat în bătaia puştii, dar reuşind întotdeauna să-i cucerească, doar cu vorba bună, pe cei care le păzeau. Cuvintele sale aveau, într-adevăr, forţă asupra mulţimii, Barrot având tot ceea ce-i trebuie pentru a acţiona, la un moment dat, asupra ei: o voce puternică, o elocinţă plină de emfază şi curaj.

Chiar în clipa în care Barrot părăsea în neorânduială Camera, Thiers - care era şi mai tulburat - hoinărea în jurul Parisului, neîndrăznind să se întoarcă acasă. Fusese zărit o clipă la Cameră, înainte de sosirea ducesei d'Orleans[148], dar dispăruse după scurt timp, dând în acest fel semnal de plecare multor altora. încă de-a doua zi am aflat detaliile fugii sale de la Talabot[149], cel care îl ajutase, de fapt, să plece. Eram apropiat de Talabot prin relaţii de partid, în vreme ce Thiers era apropiat de el, cred, prin vechi relaţii de afaceri. Talabot era un om cu o minte viguroasă şi foarte hotărât, fiind deci foarte indicat în asemenea situaţii. Iată ce mi-a povestit (cred că nu am omis şi nici n-am inventat ceva): „Se pare că Thiers, atunci când a traversat Place Louis XV, a fost ofensat şi ameninţat de câţiva oameni din popor. Era foarte tulburat şi foarte emoţionat atunci când a ajuns în sala de conferinţe. A venit la mine, m-a tras de-o parte şi mi-a spus că va fi masacrat de gloată

clacă nu-l ajut să fugă. L-am apucat pe după umeri şi l-am rugat să mă însoţească fără teamă. A vrut să evităm Pont Louis XVI, de frică să nu dea ochi cu mulţimea. Am mers, aşadar, la Pont des Invalides, dar o dată ajunşi acolo, el a avut impresia că dincolo de pod erau masaţi oameni şi a refuzat să traverseze. Am mers la Pont d'Iena, care era liber şi am trecut pe el fără probleme. Ajuns de cealaltă parte, Thiers a descoperit, pe scările în amfiteatru unde ar fi trebuit să se înalţe palatul regelui Romei, câţiva copii care strigau, drept pentru care s-a repezit la rue d'Auteuil, intrând apoi în Bois de Boulogne. Acolo, am avut bucuria să găsim o trăsură care a fost de acord să ne ducă pe bulevardele exterioare până aproape de bariera de la Clichy, de unde se putea ajunge, pe căi ocolite, la el acasă. în acest timp, şi mai cu seamă la început" - a adăugat Talabot - „Thiers mi s-a părut foarte tulburat; gesticula, plângea în hohote, spunea vorbe de neînţeles. Catastrofa la care tocmai fusese martor, viitorul ţării, pericolele pe care trebuia să le înfrunte el personal alcătuiausn haos, în mijlocul căruia mintea sa se agita şi rătăcea în fiecare clipă"[150].

PARTEA A DOUA

1. CE CRED DESPRE CAUZELE CARE AU DUS LA 24 FEBRUARIE ŞI GÂNDURILE MELE DE ATUNCI DESPRE CEEA CE AVEA SĂ SE ÎNTÂMPLE

Monarhia din iulie a căzut, deci, fără luptă, surpându-se mai degrabă singură decât din pricina loviturilor date de adversari, aceştia fiind tot atât de miraţi de victoria lor pe cât au fost învinşii de eşec. De la revoluţia din februarie încoace, i-am auzit adeseori pe Guizot şi chiar pe Mole şi pe Thiers spunând că evenimentul nu este altceva decât o surpriză, că n-ar trebui luat în seamă decât ca un accident, ca un dar fericit şi nimic mai mult. Am fost tentat să le răspund cu cuvintele pe care mizantropul lui Moliere i le adresa lui Oronte: „Trebuie să aveţi motivele voastre ca să credeţi aşa ceva"[151], întrucât cei trei bravi bărbaţi dirijaseră treburile Franţei vreme de 18 ani, sub autoritatea regelui Louis-Philippe[152] şi le era greu să creadă că reaua guvernare a acestui principe ar fi pregătit catastrofa care l-a dat jos de pe tron.

în ceea ce mă priveşte, întrucât nu am aceleaşi crezuri, nu aş putea fi de partea lor. Nu că aş crede cumva că accidentele nu au jucat nici un rol în revoluţia din februarie; dimpotrivă, au avut un rol însemnat, dar nu au făcut totul.

Am trăit în mijlocul unor oameni de litere, care au scris istorie fără a fi părtaşi la ea, şi în mijlocul unor politicieni, care n-au făcut altceva decât să producă aceste evenimente, fără a se gândi vreodată să le descrie. Am remarcat mai demult că primii vedeau peste tot cauze generale, în vreme ce ceilalţi, trăind în mijlocul incoerenţei faptelor cotidiene, îşi imaginau că totul ar trebui atribuit unor incidente particulare, şi că micile resorturi - pe care ei le mânuiau - erau chiar cele care pun lumea în mişcare. Cred că şi unii, şi ceilalţi se înşală.

Eu detest sistemele absolute care explică toate evenimentele istoriei prin intermediul unor mari cauze prime, ce ar fi legate unele de celelalte cu un lanţ ai fatalităţii şi care suprimă, ca să zic aşa, oamenii din istoria speciei umane. Consider că, deşi aparent măreţe şi la fel de precise ca un adevăr matematic, ele sunt, de fapt, limitate şi false. Chiar dacă acest lucru nu le va fi pe plac autorilor care au născocit aceste sublime teorii ca să-şi hrănească vanitatea şi să-şi uşureze mune% eu cred că multe din faptele istorice importante n-ar putea fi explicate decât cu ajutorul unor împrejurări accidentale şi că multe altele rămân de neexplicat. Cred, de asemenea, că întâmplarea - sau mai degrabă acea înlănţuire de cauze secunde pe care o numim întâmplare întrucât nu ştim s-o explicăm - influenţează mult din ceea ce vedem pe scena lumii[153]. Cred însă că întâmplarea nu face nimic care să nu fie pregătit dinainte. Faptele deja petrecute, natura instituţiilor, dispoziţia minţilor, starea moravurilor alcătuiesc stofa din care întâmplarea croieşte ceea ce ne miră şi ne sperie.

Revoluţia din februarie, la fel ca toate celelalte mari evenimente de acest fel, s-a născut din cauze generale, care au fost fecundate - dacă ne putem exprima aşa - de accidente; dar ar fi la fel de superficial să afirmăm că ea decurge în mod necesar din cauze generale ca şi să o atribuim doar accidentelor.

Revoluţia industrială care, de treizeci de ani, transformase Parisul în primul oraş meşteşugăresc din Franţa şi atrăsese între zidurile sale un întreg nou popor de muncitori, lucrările de fortificaţii adăugându-i o altă masă de cultivatori care acum erau lipsiţi de ocupaţie[154]; râvna satisfacţiilor materiale care, stimulate chiar de guvern, înflăcăraseră din ce în ce mai mult această mulţime de oameni; neliniştea democratică a dorinţei ce mocnea în poporul de muncitori; teoriile economice şi politice care începeau să pătrundă în rândurile sale şi tindeau să-l facă să creadă că sărăcia era efectul legilor, nu al Providenţei, şi că ea putea fi suprimată dacă societatea e schimbată din temelie; dispreţul faţă de clasa care guverna şi mai ales faţă de oamenii aflaţi în fruntea ei, un dispreţ atât de general şi de profund, încât a ajuns să paralizeze rezistenţa celor care aveau în cea mai mare măsură interesul să menţină ordinea ce avea să fie răsturnată; centralizarea, din pricina căreia orice operaţiune revoluţionară se reducea la cucerirea Parisului şi la confiscarea maşinăriei fumegânde a guvernării; în sfârşit, schimbarea tuturor lucrurilor - a instituţiilor, a ideilor, a moravurilor şi a oamenilor - dintr-o societate aflată şi ea în schimbare şi care a fost tulburată de şapte revoluţii desfăşurate în mai puţin de şaizeci de ani, fără a mai socoti multe alte mici cutremure: iată care au fost cauzele generale fără de care revoluţia din februarie ar fi fost imposibilă.

Principalele accidente care au provocat revoluţia au fost pasiunile neîndemânatice ale opoziţiei dinastice, care a pregătit o revoltă dorind să facă o reformă; reprimarea excesivă a acestei revolte, apoi abandonarea ei; dispariţia bruscă a vechilor miniştri, dispariţie care a rupt dintr-o dată frâiele puterii, pe care noii miniştri, prinşi în vâltoare, n-au putut nici să le prindă la timp, nici să le reînnoade; erorile şi haosul din mintea acestor miniştri incapabili să întemeieze ceea ce reuşiseră să răstoarne; ezitările generalilor,

absența singurilor principi care se bucurau de popularitate și de forță[155]; dar mai ales imbecilitatea senilă a regelui Louis-Philippe, o slăbiciune pe care nimeni nu ar fi putut-o bănui și care e la fel de greu de imaginat azi ca și în momentul în care evenimentul revoluționar a scos-o la iveală.

M-am întrebat uneori ce anume a putut declanșa în sufletul regelui o asemenea istovire bruscă și nemaivăzută ? Louis-Philippe își petrecuse viața în mijlocul revoluțiilor și, de bună seamă, nu era lipsit nici de experiență, nici de curaj, nici de minte, deși toate i-au dispărut cu totul în acea zi. Eu cred că slăbiciunea i s-a tras de la faptul că a fost luat total prin surprindere; a fost măturat înainte de a fi înțeles ceva. Revoluția din februarie a fost *neprevăzută* pentru toată lumea, iar pentru el - mai mult decât pentru oricare altul. Nici un semn exterior nu i-a prevestit revoluția, fiindcă, de ani buni, mintea lui se retrăsese în acel fel de singurătate orgolioasă în care sfârșește aproape întotdeauna inteligența principilor multă vreme fericiți care, confundând norocul cu^propria lor genialitate, refuză să mai asculte ceva, crezând că nu mai au nimic de învățat de la alții. De altfel, Louis-Philippe fusese orbit, așa cum am spus că fuseseră și miniștrii săi, de licărirea înșelătoare pe care istoria o aruncă asupra prezentului. S-ar putea chiar alcătui un tabel special cu lanțul tuturor erorilor de acest fel, deși ele nu au semănat unele cu celelalte. Așa de pildă, Charles I a fost împins la gesturi arbitrare și la violență văzând cât a progresat spiritul de opoziție din Anglia în vremea blândei domnii a tatălui său; Louis XVI a decis să îndure totul întrucât Charles I pierise nedorind să sufere în vreun fel; Charles X a provocat revoluția întrucât văzuse cu ochii săi cât de slab fusese Louis XVI; în sfârșit, Louis-Philippe - cel mai perspicace dintre toți - își imagina că pentru a rămâne pe tron era suficient să falsifice legalitatea fără a o viola și că, dacă el va rămâne în limitele Cartei, națiunea nu le va depăși nici ea[156]. Coruperea

poporului fără a-l sfida, deturnarea spiritului Constituţiei fără a-i schimba litera; opunerea viciilor ţării unele altora; cufundarea discretă a pasiunii revoluţionare în râvna satisfacţiilor materiale - aceasta a fost ideea întregii sale vieţi, o idee devenită încet-încet nu doar cea mai însemnată, ci singura sa idee. Regele se întemniţase în ea, trăise în ea, iar atunci când şi-a dat seama că e falsă, a ajuns asemenea unui om trezit în plină noapte de un cutremur şi care, simţind în beznă cum casa i se năruie şi cum pământul însuşi pare să i se scufunde sub picioare, rămâne tulburat într-o ruină universală şi neprevăzută.

Raţionamentele mele de-acum despre cauzele care au dus la ziua de 24 februarie sunt făcute la rece, însă în după-amiaza acelei zile, aveam cu totul altceva în minte; mă gândeam la eveniment, dar căutam mai puţin ce anume îl produsese cât ce urma să se întâmple.

M-am întors agale acasă. I-am explicat, în câteva cuvinte, soţiei mele ce văzusem cu puţin timp în Urmă, după care m-am retras într-un colţişor, ca să reflectez. Cred că niciodată nu am fost mai trist[157].

Era a doua revoluţie pe care, în şaptesprezece ani, o vedeam petrecându-se sub privirile mele!

Pe 30 iulie 1830, în zori, zărisem pe bulevardele din apropiere de Versailles, trăsurile regelui Charles X, cu ecusoanele distruse, mergând încet, în şir şi cu un aer de înmormântare; în faţa unui asemenea spectacol, nu mi-am putut stăpâni lacrimile. De data aceasta, impresia mea era diferită, dar şi mai puternică. Ambele revoluţii îmi provocaseră durere, dar impresiile cauzate de cea de-a doua erau mult mai amare[158]!

Pentru Charles X resimţisem, până la sfârşit, o fărâmă de afecţiune ereditară, dar el era doborât pentru că violase drepturi dragi mie, iar eu speram că libertatea ţării mele va fi sporită şi nicidecum stinsă de prăbuşirea lui[159]. Acum, această libertate mi se părea moartă; nu conta faptul că

princip ii erau îndepărtaţi, ci faptul că simţeam cum cauza mea e pierdută.

îmi petrecusem cei mai frumoşi ani ai tinereţii mele în mijlocul unei societăţi care părea să redevină prosperă şi mare întrucât devenea din nou liberă; concepusem atunci ideea unei libertăţi moderate, constante, întipărite în credinţe, moravuri şi legi; fusesem atins de vrăjile acestei libertăţi; ea devenise pasiunea întregii mele vieţi; simţeam acum că nu mă voi consola niciodată cu pierderea ei şi că trebuia să renunţ la ea.

Cunoşteam suficient de bine oamenii ca să mă las înşelat de cuvinte; ştiam că dacă o mare revoluţie poate întemeia libertatea într-o ţară, în schimb, mai multe revoluţii ce vin una după cealaltă fac imposibilă, pentru multă vreme, orice libertate constantă.

Nu ştiam încă urmările ei, dar eram sigur că ea nu va produce ceva care să mă satisfacă şi prevedeam că, indiferent de ce le va fi hărăzit nepoţilor noştri, soarta noastră era de-acum o viaţă nefericită, alternând între libertate neîngrădită şi opresiune[160].

M-am apucat să refac în minte istoria ultimilor noştri şaizeci de ani şi am surâs amar rememorând iluziile pe care ni le-am făcut la sfârşitul fiecărei perioade din această lungă revoluţie, teoriile cu care s-au hrănit aceste iluzii, reveriile savante ale istoricilor noştri şi nenumăratele sisteme ingenioase şi false cu ajutorul cărora se încercase explicarea unui prezent încă greu de văzut şi anticiparea unui viitor care nu se vedea deloc.

Monarhia constituţională urmase Vechiului Regim, Republica - Monarhiei, Imperiul - Republicii, Restauraţia - Imperiului, după care venise Monarhia din iulie. După fiecare dintre aceste schimbări succesive, se spusese că Revoluţia franceză, terminând ceea ce se numea cu trufie opera ei, era încheiată. S-a spus şi s-a şi crezut aşa ceva. Vai! eu însumi sperasem asta în timpul Restauraţiei şi, de

asemenea, după căderea guvernării Restaurației și iată că acum reîncepea Revoluția franceză, căci e vorba de aceeași revoluție. Pe măsură ce înaintăm, sfârșitul ei se îndepărtează și devine mai obscur. Vom ajunge oare - așa cum ne anunță unii profeți, poate la fel de găunoși ca și înaintașii lor - la o transformare socială mai amplă și mai profundă decât au prevăzut și au vrut părinții noștri și pe care noi nu o putem prevedea ? Sau vom ajunge pur și simplu la anarhia intermitentă, la acea boală cronică și incurabilă binecunoscută vechilor popoare ? în ceea ce mă privește, nu pot răspunde, fiindcă nu știu unde va sfârși această lungă călătorie; m-am săturat să tot confund țărmul cu navele înșelătoare aflate în larg și. mă întreb adeseori dacă țărmul pe care îl căutăm de-atâta vreme există cu adevărat și dacă nu cumva destinul nostru nu e să rătăcim veșnic pe mare ?

Am petrecut restul zilei în compania lui Ampere[161], confratele meu de la Institut și unul dintre cei mai buni prieteni. Tocmai aflase ce pățisem în încăierarea de stradă și m-a invitat la cină. îmi doream mai întâi de toate să-mi ușurez sufletul împărtășindu-i tristețea care mă cuprinsese, dar mi-am dat seama repede că impresia lui nu semăna cu a mea și că vedea cu totul altfel revoluția aflată în curs. Ampere era un om de spirit ți, fapt încă mai important, un om cu o inimă mare, blând și de încredere în relațiile cu ceilalți. Bunăvoința lui îl făcea iubit; se făcea plăcut datorită unei conversații diverse, spirituale, amuzante, lipsite de răutate, care-i dădea prilejul de a vorbi despre o mulțime de lucruri, din care nici unul, la drept vorbind, nu era prea elevat, dar care-ți păreau toate agreabile când ie auzeai. Din nefericire, el era foarte tentat să transfere în literatură spiritul saloanelor și în politică spiritul literar. Ceea ce eu numesc spiritul literar în politică înseamnă să cauți mai curând ceea ce e ingenios și nou decât ceea ce e adevărat, să iubești mai cu când ceea ce impresionează

decât ceea ce e util, să te arăți foarte sensibil la jocul și replicile actorilor, independent de consecințele piesei și să decizi mai degrabă în funcție de impresii decât de rațiuni. Nu trebuie să precizez că o asemenea tentație nu se întâlnește doar la academicieni. La drept vorbind, întreaga națiune o are întrucâtva, iar poporul francez, luat în masă, judecă adesea în politică precum un literat. Ampere[162] disprețuia profund guvernul care tocmai cădea, iar ultimele acte ale acestuia în privința ultramontaniștilor elvețieni îl iritaseră foarte mult[163]. De altfel, aflat în mijlocul insurgenților, tocmai fusese martorul unor acte de altruism, chiar de generozitate și de curaj; emoția populară îl cucerise.

Mi-am dat seama nu doar că nu avea aceeași impresie ca și mine, ci chiar că e pe cale să îmbrățișeze sentimente contrare; această constatare m-a făcut să îndrept dintr-o dată către Ampere toate sentimentele de indignare, de durere și de mânie care se strânseseră din acea dimineață în inima mea și să-i vorbesc într-un limbaj violent, de care mi-aduc aminte uneori cu rușine șipe care doar o prietenie sinceră precum cea pe care mi-o purta l-a putut ierta, îmi amintesc că i-am spus, între altele, următoarele: „Nu înțelegeți nimic din ceea ce se întâmplă; judecați totul cu mintea unui nătăfleț de parizian sau a unui poet. Ceea ce dumneavoastră numiți triumful libertății e, de fapt, ultima ei umilire. Poporul pe care dumneavoastră îl admirați cu atâta naivitate tocmai a terminat de demonstrat că e incapabil și nedemn să trăiască liber. Arătați-mi ce anume a învățat el din experiență! Care sunt virtuțile noi pe care i le-a dat ea și care sunt cele vechi pe care tot ea i le-a smuls ? Ascultați-mă când vă spun că e neschimbat: tot atât de nerăbdător, tot atât de netrebnic, tot atât de denigrator la adresa legii, tot atât de slab în fața modelului și tot atât de temerar în fața pericolului pe cât au fost părinții săi. Timpul nu l-a schimbat și l-a lăsat la fel de superficial în privința lucrurilor serioase pe cât era altădată

în privința celor superficiale". După multe țipete, am sfârșit prin a ne gândi amândoi la viitor, un judecător luminat și integru, dar care ajunge, vai!, întotdeauna prea târziu.

2. PARISUL A DOUA ZI DUPĂ 24 FEBRUARIE ȘI ÎN ZILELE URMĂTOARE. CARACTERUL SOCIALIST AL NOII REVOLUȚII

Noaptea a trecut fără incidente, deși străzile n-au încetat să răsune, până în zori, de strigăte și de focuri de armă, care nu proveneau însă de la înfruntări, ci exprimau bucuria triumfului. De îndată ce s-a luminat de ziuă, am ieșit să văd cum anume arată orașul și ce-mi fac cei doi nepoți care creșteau la seminar[164]. Seminarul era situat pe atunci pe rue de Madame, în spatele parcului Luxembourg, așa că aveam de traversat o mare parte din oraș ca să ajung până acolo.

Străzile erau liniștite și chiar pe jumătate goale, așa cum se întâmplă de obicei la Paris duminica dimineață, atunci când bogații dorm încă, iar săracii se odihnesc. Din când în când, de-a lungul zidurilor puteau fi întâlniți unii dintre învingătorii din ziua precedentă, dar ei erau mai degrabă mânați de vin decât de pasiuni politice și cei mai mulți se întorceau acasă fără a-i lua în seamă pe trecători[165]. în cele câteva prăvălii care erau deschise, puteau fi zăriți burghezi înspăimântați, dar mai ales mirați, asemenea unor spectatori care ar vedea deznodământul unei piese fără a-i fi înțeles actele. Pe străzile abandonate de popor puteau fi văzuți mai ales soldați, unii izolați, alții în grupuri mici; nu erau înarmați și căutau cu toții drumul către casă. înfrângerea pe care o suferiseră - ne dăm seama abia acum de acest lucru - le lăsase în suflet o ură și o mânie vii și durabile; plăcerea de a redeveni liberi părea să absoarbă toate celelalte sentimente ale acestor tineri, care pășeau lipsiți de griji, agale și voios, ca niște școlari intrați în vacanță.

Seminarul nu fusese atacat deloc. De altfel, nepoţii mei nu se mai aflau acolo, fiind trimişi, încă din seara precedentă la bunica lor din partea mamei. M-am întors acasă, luând-o pe rue du Bac, pentru a vedea ce se întâmplase cu Lamoriciere, care stătea pe această stradă[166]; după ce şi-au dat seama cu cine vorbesc, servitorii mi-au spus că stăpânul lor era acasă şi m-au introdus la el.

L-am găsit pe acest om deosebit - despre care voi mai avea ocazia să vorbesc - întins pe pat într-o stare de nemişcare, contrară naturii şi înclinaţiei sale. Capul îi era pe jumătate zdrobit, braţele îi erau străpunse de lovituri de baionete, toate membrele sale erau rănite şi paralizate[167]; în rest, era cei dintotdeauna, cu mintea trează şi inima nestăpânită. Mi-a povestit ce păţise cu o zi înainte şi din câte pericole scăpase ca prin miracol. L-am sfătuit să rămână în casă până ce se va însănătoşi şi chiar mult după aceea, pentru a nu-şi pune cumva în pericol persoana şi reputaţia, în haosul ce avea să urmeze. Asemesqa sfaturi erau, neîndoielnic, bune pentru un om atât de ataşat de acţiune şi atât de obişnuit să acţioneze încât, după ce a făcut ce e necesar şi util, e gata să facă mai degrabă şi ce e dăunător şi periculos decât să nu facă nimic; sfaturile erau însă lipsite de efect, ca majoritatea celor care nesocotesc firea omului.

Mi-am petrecut întreaga după-amiază plimbându-mă prin Paris.

Două lucruri m-au surprins mai mult: primul a fost caracterul - n-aş zice: principal - ci unic şi exclusiv popular al revoluţiei care tocmai se săvârşise, atotputernicia pe care ea o dăduse poporului propriu-zis - mai precis: claselor care muncesc cu propriile mâini - în faţa tuturor celorlalte. Cel de-al doilea lucru care m-a surprins a fost lipsa aproape completă a urii şi chiar a unor pasiuni realmente vii, pe care o vădea în acel moment poporul de jos, devenit peste noapte singurul stăpân al Parisului.

In ciuda faptului că au jucat adeseori roiul principal în evenimentele primei Republici, clasele muncitoare nu fuseseră niciodată diriguitoarele şi stăpânele unice ale statului, nici *de fado,* nici *de iure.* Convenţia nu cuprinsese nici un singur om din popor, fiind compusă doar din burghezi şi din oameni de litere. Războiul dintre Montagnarzi şi Girondini a fost dirijat, de o parte şi de cealaltă, de membri ai burgheziei, iar triumful celei dintâi tabere nu a coborât puterea în mâinile poporului. Revoluţia din iulie fusese făcută de popor, dar clasa care o declanşase, o condusese şi profitase de pe urma ei a fost cea mijlocie. Dimpotrivă, revoluţia din februarie părea să fie făcută în întregime în afara burgheziei şi împotriva ei.

în această mare înfruntare, cele două grupuri principale care alcătuiau în Franţa corpul social ajunseseră să se separe, iar poporul, rămas de o parte, deţinea de-acum singur puterea. Iată ceva cu totul nou în istoria noastră: este adevărat că în alte părţi şi în alte timpuri avuseseră deja loc revoluţii asemănătoare; istoria zilelor noastre - oricât de nouă şi de neaşteptată ar părea - este, în fond, asemenea vechii istorii a omenirii, ceea ce numim fapte noi nefiind cel mai adesea decât fapte date uitării[168]. Către sfârşitul Evului Mediu, de pildă, Florenţa oferea la scară mai mică un spectacol asemănător cu al nostru; clasei nobile îi succedase clasa burgheză, apoi, într-o bună zi, aceasta fusese izgonită de la guvernare, Republica ajungând să fie condusă de către un gonfalonier desculţ, ce se aşezase în fruntea poporului[169]. La Florenţa revoluţia populară fusese însă produsă de cauze trecătoare şi particulare, în vreme ce la noi revoluţia populară era adusă de cauze permanente şi atât de generale încât, după ce au agitat Franţa, era de aşteptat să frământe tot restul Europei. De data aceasta, nu mai era vorba de impunerea unui grup, ci de aspiraţia de a întemeia o ştiinţă socială, o filosofie, aş putea spune: aproape o religie, care să fie însuşită şi urmată

de toți oamenii. Iată care era partea cu adevărat nouă adusă de revoluția din februarie.

De-a lungul întregii zile, n-am văzut nici unul din vechii agenți ai forței publice: în Paris nu vedeai picior de soldat, de jandarm sau de polițist, iar garda națională dispăruse și ea. Doar poporul purta arme, el păzea locurile publice, el veghea, poruncea și pedepsea. Era extraordinar și îngrozitor să vezi cum a încăput pe mâinile celor care nu posedau nimic un oraș imens, plin de bogății, sau mai curând o mare națiune, întrucât, grație centralizării, cine domnește la Paris poruncește întregii Franțe. Teroarea exercitată asupra celorlalte clase a fost enormă; nu cred ca în vreo altă epocă a revoluției ea să fi fost mai mare și cred că am putea s-o comparăm doar cu cea pe care o vor fi îndurat cetățile civilizate din lumea romană atunci când s-au trezit conduse de vandali și de goți.

Cum așa ceva nu mai fusese pomenit, mulți se așteptau la acte de violență nemaivăzute. Nu și eu. Ceea ce vedeam mă făcea să cred dî^în scurt timp, se vor petrece schimbări stranii și crize singulare. N-am crezut niciodată că bogații vor fi jefuiți.

Cunoșteam prea bine oamenii din popor ca să ignor faptul că, în vreme de revoluție, primele lor gesturi sunt de obicei generoase, că ei își petrec zilele imediat următoare triumfului fălindu-se cu propria victorie, făcând caz de autoritatea pe care o dețin și jucându-se de-a oamenii mari; de obicei, în acest timp, e instituită o putere, polițistul revine la post, iar judecătorul - în sala de judecată; atunci când marii noștri oameni vor în sfârșit să coboare cu picioarele pe pământul, mult mai cunoscut și mai vulgar, al pasiunilor mărunte și rele, ei nu mai sunt liberi să o facă și trebuie să se mulțumească să ducă viața unor oameni simpli. Am petrecut, de altfel, atâția ani în insurecții încât s ,1 dezvoltai în rândurile noastre un soi de moralitate specii u.i t Iezi irdinii și un cod de purtări speciale pentru zilele

de răzmeriță. Potrivit acestor legi ieșite din comun, crima e tolerată, devastarea e îngăduită, dar furtul este strict interzis, ceea ce nu înseamnă că - orice s-ar spune - în asemenea zile nu se fură mult, deoarece o societate de răzvrătiți nu se poate deosebi de restul societăților, în sânul cărora se găsesc întotdeauna pungași care batjocoresc în sinea lor morala corpului social și care disprețuiesc onoarea ei, atunci când nu-i vede nimeni. Mă liniștea însă gândul că învingătorii fuseseră luați prin surprindere de propriul succes, la fel cum învinșii fuseseră surprinși de înfrângerea suferită. Pasiunile lor nu avuseseră timp să se aprindă și să se ascută în luptă. Guvernul căzuse fără a fi apărat și fără a se apăra. El fusese fie criticat, fie cenzurat de multă vreme chiar de către cei care, în adâncul inimii, regretau acum căderea sa.

Vreme de un an, opoziția dinastică și opoziția republicană trăiseră într-o intimitate înșelătoare, făcând aceleași gesturi, dar cu gânduri opuse. Neînțelegerea care facilitase declanșarea revoluției o făcea acum să fie mai blândă. După dispariția monarhiei, câmpul de bătălie părea gol; poporul nu mai vedea clar ce dușmani i-au rămas de căutat și de nimicit; îi lipseau până și obiectele mâniei de altădată. Clerul nu se reconciliase cu noua dinastie și îi prevedea ruina; vechea nobilime aplauda spectacolul, insensibilă la consecințele sale; clerul suferise de pe urma sistemului intolerant al burgheziei, în vreme ce nobilimea suferea din pricina orgoliului său; și unul și cealaltă disprețuiau sau se temeau de guvernarea burgheziei.

Era prima dată în ultimii șaizeci de ani când preoții, vechea aristocrație și poporul aveau în comun un sentiment - ce-i drept, era vorba de sentimentul ranchiunei și nu de cel al afecțiunii. Dar așa ceva înseamnă deja foarte mult în politică, unde comunitatea urilor alcătuiește aproape întotdeauna fondul prieteniilor. Adevărații și singurii învinși ai zilei erau burghezii, dar ei nu prea aveau de ce să se teamă.

Guvernarea lor fusese mai degrabă exclusivistă decât opresoare, mai curând corupătoare decât violentă şi era mai degrabă disprețuită decât detestată. De altfel, clasa de mijloc nu formează niciodată, în sânul naţiunii, un corp compact şi o parte distinctă în cadrai întregului; ea împrumută întotdeauna câte ceva de la celelalte părţi şi se confunda pe ici-pe colo cu acestea. în lipsa omogenităţii şi a unor limite precise, guvernarea burgheziei e slabă şi nesigură; dar în acest fel burghezia ajunge ea-însăşi insesizabilă şi oarecum invizibilă pentru cei care vor să o lovească după ce nu mai e la guvernare.

Cred că toate aceste cauze explică letargia poporului, care m-a surprins la fel de tare ca şi atotputernicia sa, o letargie[170] cu atât mai vizibilă cu cât ea contrasta foarte tare cu energia plină de emfază a limbajului şi amintirile groaznice pe care acesta le evoca[171]. Pasiunile călduţe ale vremii vorbeau în limba înflăcărată de la 1793, citând exemplul şi numele unor iluştri sceleraţi, desi nimeni n-avea nici energia şi nici măcar dorinţa sinceră de a-i imita.

Ceva mai târziu, teoriile socialiste - care au alcătuit ceea ce am numit mai sus filosofia revoluţiei din februarie - au aprins veritabile pasiuni, au ascuţit invidiile şi au declanşat războiul dintre clase. Dacă la început gesturile au fost mai puţin dezordonate decât se temeau unii, a doua zi după revoluţie, o agitaţie extraordinară şi o dezordine nemaivăzută au cuprins ideile poporului.

încă din 25 februarie, o mie de explicaţii stranii au năvălit din mintea novatorilor şi s-au răspândit în minţile tulburate ale mulţimii. Exceptând regalitatea şi Parlamentul, totul era încă în picioare, dar se părea că, datorită şocului produs de revoluţie, societatea era nimicită şi că se organizase un concurs pentru a găsi forma cea nouă a edificiului ce urma s.i fie aşezat în locul ei; fiecare îşi expunea propriu] plan: unii in ziare, iar alţii pe afişe care au ajuns

curând să acopere zidurile sau pur şi simplu în cuvinte aruncate în vânt. Unul cerea distrugerea inegalităţii averilor, altul - inegalitatea inteligenţelor, în timp ce un al treilea spera să niveleze cea mai veche dintre inegalităţi, cea dintre bărbat şi femeie; se avansau măsuri împotriva sărăciei şi remedii pentru răul de muncă, un rău ce frământă omenirea încă de la apariţia ei.

Aceste teorii, care erau foarte diverse, adeseori contrare, uneori inamice, dar care vizau toate nu guvernul, ci societatea pe care se întemeiază el, au căpătat numele de socialism.

Socialismul va rămâne trăsătura esenţială a revoluţiei din februarie şi urma cea mai puternică lăsată de ea. Republica nu va apărea decât ca un mjloc, şi nu ca un scop.

Nu intră între scopurile acestor *Amintiri* să descopere ce anume a imprimat revoluţiei din februarie caracterul său socialist: mă mulţumesc să spun că noua fizionomie a Revoluţiei franceze nu trebuia să surprindă prea tare. Nu era oare clar că, de ceva vreme încoace, poporul îşi ameliorase în mod constant condiţia, sporindu-şi fără încetare însemnătatea, luminile, dorinţele, puterea? Bunăstarea sa materială crescuse şi ea, dar nu prea repede, şi se apropia de limita pe care nu o poate depăşi într-o veche societate, în care există mulţi oameni şi puţine locuri. Clasele sărace, inferioare şi totuşi puternice nu puteau să nu se gândească să iasă din sărăcie şi din inferioritate, folosindu-se de puterea lor, mai ales într-o vreme în care cealaltă lume devenise mai obscură, în timp ce nenorocirile acestei lumi sunt mai vizibile şi par mai intolerabile[172]. Aceste clase trudeau de şaizeci de ani încoace în acest scop. Poporul a vrut mai întâi să-şi îmbunătăţească soarta schimbând toate instituţiile politice, dar după fiecare schimbare realizase că aceasta nu era nicidecum ameliorată ori se ameliora cu o încetineală insuportabilă pentru ardoarea dorinţelor sale. Era inevitabil ca, mai devreme sau mai târziu, poporul să înţeleagă că

adevărata cauză a condiţiei sale nu era legată de alcătuirea guvernului, ci de legile imuabile ce alcătuiesc societatea şi era firesc ca el să ajungă să se întrebe dacă nu deţine cumva puterea şi dreptul de a le schimba şi pe acestea, aşa cum mai schimbase şi alte legi. Să fiu mai precis: întrucât toate privilegiile care acopereau şi, ca să zicem aşa, ascundeau privilegiul proprietăţii - aceasta fiind temelia ordinii noastre sociale - au fost distruse, proprietatea rămânând principalul obstacol în calea egalităţii dintre oameni şi apărând ca singurul ei semn, nu era oare necesar, nu zic ca ea să fie abolită, dar cel puţin ca gândul abolirii ei să vină în mintea celor care nu se bucurau de ea[173] ?

Neliniştea firească a spiritului poporului, agitaţia inevitabilă a dorinţelor şi gândurilor sale, nevoile, instinctele mulţimii au format, într-un anumit fel, ţesătura pe care novatorii au brodat numeroase figuri monstruoase şi groteşti. Operele lor pot fi calificate drept ridicole, dar ţesătura pe care au lucrat este obiectul cel mai serios pe care filosofii şi oamenii de stat îl pot privi.

Va rămâne oare socialismul înfăşurat în dispreţul cu care sunt priviţi, pe bună dreptate, socialiştii de la 1848 ? Formulez întrebarea, fără a-i da un răspuns. Nu mă îndoiesc că legile care constituie societatea noastră modernă vor suferi numeroase modificări în viitor[174]; ele au fost deja modificate în multe părţi esenţiale; se va ajunge însă vreodată la distrugerea lor şi la înlocuirea acestora cu altele ? Aşa ceva mi se pare imposibil. Nu spun mai mult, pentru că pe măsură ce studiez starea veche a lumii şi observ detaliile lumii din zilele noastre; pe măsură ce iau în seamă diversitatea prodigioasă actuală, valabilă nu doar în privinţa legilor, ci şi a principiilor acestor legi, ca şi a diferitelor forme pe care le-a luat şi pe care le păstrează - indiferent de ceea ce se spune - dreptul de proprietate asupra pământului, sunt înclinat să cred că instituţiile considerate a li necesare nu sunt adesea decât instituţiile cu

care ne-am obişnuit şi că, în materie de constituţie socială, câmpul posibilităţilor este mult mai vast decât îşi închipuie oamenii care trăiesc în fiecare societate în parte.

3. INCERTITUDINILE VECHILOR PARLAMENTARI ÎN PRIVINŢA ATITUDINII LOR VIITOARE. REFLECŢIILE MELE DESPRE CE AM DE FĂCUT ŞI DECIZIILE MELE

În primele zile de după 24 februarie, nu m-am întâlnit cu nici unul dintre oamenii politici de care această zi mă despărţise; n-am simţit nici nevoia să-i caut şi, ca să fiu sincer, nici nu aveam chef de o asemenea întâlnire. Aveam un soi de repulsie instinctivă faţă de amintirea mizerabilei lumi parlamentare pe care o frecventasem vreme de zece ani şi în sânul căreia văzusem născându-se revoluţia.

De altfel, în acea vreme, mi se părea că orice conversaţie sau combinaţie politică este un semn de mare vanitate. Indiferent cât de slabe ar fi fost motivele care au declanşat mişcarea mulţimii, această mişcare devenise irezistibilă. Simţeam că ne aflam cu toţii în mijlocul uneia dintre marile inundaţii democratice, digurile pe care vor să le înalţe în calea ei indivizii şi mai cu seamă partidele nefăcând altceva decât să-i înece pe cei care le ridică, astfel încât după o vreme nu ne mai rămâne decât să studiem trăsăturile generale ale fenomenului. îmi petreceam, de aceea, tot timpul în stradă, alături de învingători, ca şi cum aş fi fost un adorator al zeiţei Fortuna. E adevărat că nu am depus omagiu noului suveran şi nu i-am cerut nimic. Nici măcar nu i-am vorbit, mulţumindu-mă să îl ascult şi să îl privesc.

Totuşi, după câteva zile, am reluat dialogul cu cei învinşi. Am revăzut vechi deputaţi, foşti *pairi,* oameni de litere, oameni de afaceri, comersanţi, ca şi proprietari, care începuseră să fie numiţi „trântori". Văzută de sus, revoluţia nu mi se părea diferită de cea pe care o văzusem mai

întâi de jos. Am descoperit aici multă teamă, dar şi la fel de puţină pasiune veritabilă; domnea o resemnare aparte şi mai ales lipsea orice speranţă, ca şi, aş adăuga, orice idee de întoarcere la guvernarea părăsită cu puţină vreme în urmă. Cu toate că revoluţia din februarie fusese cea mai scurtă şi cea mai puţin sângeroasă dintre toate revoluţiile noastre, ea introdusese în minţi şi în mimi - mai mult decât oricare alta - ideea şi sentimentul atotputerniciei sale[175]. Cred că situaţia se datora faptului că minţile şi inimile nu conţineau nici o credinţă sau pasiune politică, ele rămânând, după atâtea decepţii şi agitaţii zadarnice, doar cu gustul pentru bunăstare, un sentiment foarte tenace şi foarte exclusivist, dar şi foarte blând, care poate conviețui cu orice regim, cu condiţia să i se îngăduie să se realizeze.

Mi-am dat seama că toată lumea încerca să se adapteze la evenimentul pe care Fortuna îl improvizase şi să-l îmbuneze pe noul stăpân. Marii proprietari ţineau să reamintească faptul că ei au fost dintotdeauna duşmanii clasei burgheze şi favorabili clasei popukfe; la rândul lor, burghezii îşi aminteau, cu un anumit orgoliu, că părinţii lor fuseseră muncitori[176], iar atunci când nu puteau să coboare - din pricina obscurităţii inevitabile a genealogiei - până la un muncitor care să fi trudit cu propriile mâini, încercau să-şi găsească drept înaintaş măcar un mârlan care să-şi fi făcut singur averea. Grija cu care un asemenea strămoş era scos în evidenţă era la fel de mare ca şi grija cu care, cu câtva timp înainte, acelaşi burghez căuta să-l ascundă, fiindcă vanitatea oamenilor e mare şi, chiar dacă nu-şi schimbă natura, ea oferă spectacole dintre cele mai diverse. Vanitatea are o faţă şi un revers, dar medalia e aceeaşi.

Cum în acel moment nu mai exista o altă pasiune veritabilă în afara fricii, nimeni nu căuta să-şi îndepărteze rudele care se aruncaseră în revoluţie, ci să şi le apropie. Fiecare încerca să profite de pe urma vreunei haimanale din propria familie. Şi dacă, din fericire, aveai un văr, un

frate sau un fiu care să fi fost ruinat datorită rătăcirilor sale, acesta avea mari şanse de reuşită, iar dacă se făcuse cunoscut şi printr-o teorie extravagantă, atunci putea spera să ajungă foarte sus. Cei mai mulţi comisari şi subcomisari ai guvernului au fost oameni de această speţă[177].

în ceea ce-l priveşte pe regele Louis-Philippe, el n-ar fi putut să scoată capul la suprafaţă nici dacă ar fi aparţinut dinastiei Merovmgiemlor. Nimic nu m-a uimit mai mult decât liniştea profundă care s-a aşternut dintr-o dată peste numele său. Ca să zic aşa, nu i-am auzit pronunţat numele nici măcar o singură dată, nici de popor, nici de cei de rang mai înalt. Vechii săi curtezani cu care m-am întâlnit nu vorbeau deloc despre el şi cred că nici măcar nu se gândeau vreodată la el. Revoluţia îi acaparase atât de tare încât uitaseră cu totul de acest principe. Aceasta este - mi s-a spus - soarta rezervată îndeobşte regilor decăzuţi; ceea ce mi se pare însă şi mai demn de a fi observat este faptul că Louis-Philippe a fost uitat până şi de adversarii săi, care nu se mai temeau de el într-atât încât să-l calomnieze sau măcar să-l urască; iată o injurie, dacă nu mai mare, cel puţin mai rară a sorţii!

Nu vreau să fac istoria revoluţiei de la 1848, ci încerc doar să regăsesc urma acţiunilor, .a ideilor şi a impresiilor mele din această revoluţie[1''''8]; în consecinţă, sar peste faptele din primele săptămâni de după 24 februarie şi ajung la epoca de dinaintea alegerilor generale.

Sosise momentul în care trebuia ales între simpla observare a acestei neobişnuite revoluţii şi, respectiv, implicarea în derularea evenimentelor. Mi-am dat seama că, în această privinţă, şefii partidelor erau divizaţi. Ai fi putut crede chiar că fiecare în parte era în conflict cu sine însuşi, atât de mari erau incoerenţa limbajului şi nestatornicia părerilor! Aceşti oameni politici, care fuseseră cu toţii iniţiaţi în treburile publice în epoca în care libertatea constituţională sporise în mod constant şi controlat şi care

fuseseră luaţi prin surprindere de o mare revoluţie, semănau cu nişte marinari care nu navigaseră decât pe fluvii şi care acum se trezeau dintr-o dată în plină mare. Cunoştinţele dobândite în scurtele lor călătorii mai degrabă îi tulburau decât să-i ajute în marea aventură cu care se confruntau, ei dovedindu-se adesori mai timoraţi şi mai nesiguri decât pasagerii[179].

Thiers a fost în numeroase rânduri de părere că se cuvenea să participi la alegeri şi să fii ales, şi în alte ocazii de părere că, dimpotrivă, e **mai** bine să stai la distanţă. Nu ştiu dacă ezitările lui proveneau din teama de pericolele ce se puteau ivi din alegeri sau din frica de a nu fi ales. Remusat - care vede întotdeauna clar ce am putea face şi neclar ce ar trebui să facem - expunea pe de o parte motivele întemeiate pentru care trebuia să stăm acasă, şi motivele la fel de întemeiate care impuneau participarea la alegeri. Duvergier era perplex. Revoluţia distrusese sistemul echilibrului puterilor - de care mintea sa se agăţase în chip ferm de-a lungul multor ani - şi acusa se simţea atârnând în gol. în ceea ce-l priveşte pe ducele de Broglie[180], el nu scosese capul la iveală din 24 februarie şi aştepta sfârşitul societăţii, pe care-l credea foarte aproape. Mole a fost singurul care - deşi era cel mai bătrân dintre foştii parlamentari sau poate tocmai de aceea - a fost întotdeauna de părere că se cuvenea să ne amestecăm în treburile publice şi să încercăm să conducem revoluţia; poate că experienţa sa, mult mai lungă decât a altora, îl învăţase că în vremuri tulburi rolul de spectator e periculos; sau poate că speranţa de a avea din nou ceva de condus l-a însufleţit şi i-a ascuns pericolul unei asemenea întreprinderi; **sau** poate că, în sfârşit, după ce mintea lui se pliase de nenumărate ori în sens contrar, sub numeroase regimuri, ea devenise mai fermă, dar şi mai suplă şi mai indiferentă faţă de numele celui care conduce. în ceea ce mă priveşte, analizam cu multă atenţie, aşa cum se poate bănui, ce poziţie să adopt.

Mi-aş dori să pot regăsi motivele care m-au influenţat atunci şi să le expun fără înconjur, dar e foarte greu să vorbeşti despre tine însuţi! Am observat că majoritatea celor care ne-au lăsat memorii nu ne-au înfăţişat acţiunile lor nereuşite sau înclinaţiile lor decât atunci când, din întâmplare, ei au considerat că au săvârşit acte de curaj sau că au fost mânaţi de bune instincte, ceea ce uneori s-a şi întâmplat. Aşa se face că, pentru a ajunge la ceea ce el considera a fi gloria unui bun conspirator, cardinalul de Retz[181] ne mărturiseşte proiectele sale de asasinare a lui Richelieu şi ne relatează evlavia şi mila lui ipocrite, de teamă ca nu cumva să pară un om viclean. în asemenea cazuri, nu dragostea de adevăr e cea care vorbeşte; dimpotrivă, capriciile minţii trădează fără să vrea viciile inimii.

însă cine vrea să fie sincer reuşeşte foarte rar. Greşeala aparţine publicului, căruia îi place să te vadă acuzându-te singur, dar care nu suferă să te vadă lăudându-te. Chiar şi prietenii au obiceiul de a numi „candoare amabilă" răul pe care-l spui despre tine şi „vanitate incomodă" - binele pe care ţi-l atribui. Aşa se face că sinceritatea devine o profesie foarte ingrată, care îţi aduce doar pierderi, niciodată câştiguri. Dar dificultatea ţine în primul rând chiar de subiect. Suntem prea aproape de şinele propriu ca să ne putem vedea bine; te pierzi cu uşurinţă între părerile, ideile, gusturile şi instinctele care te-au determinat să acţionezi. Mulţimea de poteci, prost cunoscute chiar de către cei care le folosesc, împiedică identificarea marilor drumuri urmate de voinţă pentru a ajunge la deciziile cele mai însemnate.

Vreau totuşi să mă orientez în acest labirint, întrucât e drept să îmi asum în privinţa propriei persoane libertăţile pe care mi-am îngăduit să le asum deja şi pe care le voi mai asuma în privinţa atâtor altora.

Voi spune, deci, următoarele: analizându-mi cu multă atenţie străfundul inimii, am descoperit, cu oarecare surprindere, o anumită uşurare, un fel de bucurie amestecată

cu toate tristeţile şi cu toate temerile cărora le dăduse naştere revoluţia. Datorită acestui eveniment teribil, sufeream pentru ţara mea, nu şi pentru mine; mi se părea, dimpotrivă, că acum respiram mai liber decât înainte de catastrofă. In lumea parlamentară, care tocmai fusese distrusă, mă simţisem întotdeauna constrâns şi fusesem dezamăgit, atât de alţii, cât şi de mine însumi; ca să încep chiar cu mine, voi spune că mi-am dat seama destul de repede că nu aveam ce era necesar pentru a juca în Parlament rolul însemnat la care visasem, fiindcă şi calităţile şi defectele mele constituiau un obstacol[182]. Nu eram suficient de virtuos ca să impun respectul şi eram prea onest ca să mă pliez diverselor aranjamente, atât de necesare pentru a avea succes repede. Trebuie ţinut seama de faptul că onestitatea mea nu era negociabilă, întrucât ea era atât de intim legată de temperamentul şi de principiile mele încât, fără ea, nu aş fi fost în stare de nimic. Când s-a întâmplat să fi fost silit să iau cuvântul într-o cauză nedreaptă sau să merg într-o direcţie proastă, m-am" simţit pe dată lipsit de orice talent şi de orice energie; mărturisesc că, de fiecare dată când onestitatea mea eşua, nimic nu mă consola mai mult decât certitudinea faptului că n-aş fi putut fi decât un pungaş foarte neîndemânatic şi mediocru[183]. Mi-am dat seama şi că îmi lipsea cu totul arta necesară pentru a reuni şi a dirija un număr însemnat de oameni. M-am descurcat bine doar având în faţă un singur interlocutor şi m-am simţit întotdeauna jenat şi mut în mulţime. Nu înseamnă că n-aş fi capabil într-o bună zi să spun şi să fac pe plac mulţimii, dar aşa ceva e departe de a fi suficient; asemenea operaţiuni sunt rare în războiul politic. Pentru un şef de partid, e esenţial să se amestece permanent printre ai săi şi chiar printre adversari, să se producă şi să se exprime în fiecare zi, să se coboare şi să se ridice, în fiecare moment, pentru a se situa la nivelul diverselor inteligenţe, să discute, sa argumenteze fără odihnă, să repete de o mie de

ori aceleaşi lucruri sub forme diferite şi să se însufleţească mereu în faţa aceloraşi obiecte[184]. Nu sunt deloc în stare să fac vreunul dintre lucrurile acestea: discuţia pe o temă care nu mă interesează mi se pare stânjenitoare, iar una pe o temă care mă interesează foarte mult - dureroasă. Pentru mine, adevărul este un lucru atât de preţios şi de rar încât îmi displace să-l irosesc într-o dezbatere oarecare; lumina s-ar putea stinge dacă nu umblu cu ea cu grijă; în fine, nu sunt capabil să-i frecventez în mod regulat şi sistematic pe oameni, fiindcă nu cunosc niciodată prea mulţi. Dacă o persoană nu mă surprinde - văzând o minte sau nişte sentimente aparte - aş putea spune că nici n-o văd. Am crezut întotdeauna că oamenii mediocri au, ca şi cei merituoşi, un nas, o gură şi doi ochi, dar mi-a fost imposibil să reţin formele pe care le au fiecare în parte. Nu încetez să întreb cum se numesc necunoscuţii pe care-i întâlnesc în fiecare zi, dar uit aceste nume de fiecare dată; în ciuda acestui fapt, nu-i disprețuiesc absolut deloc, ci pur şi simplu îi frecventez rar şi îi tratez ca pe nişte locuri comune. Le sunt recunoscător necunoscuţilor, deoarece ei sunt cei care conduc lumea, dar mă plictisesc îngrozitor[185].

Dezgustul meu a atins cota maximă datorită mediocrităţii şi monotoniei evenimentelor parlamentare ale vremii, ca şi datorită micimii pasiunilor şi perversităţii vulgare ale oamenilor care îşi imaginau că sunt autori sau conducători ai acestor evenimente.

Mi-am imaginat uneori că, în ciuda diferenţelor de moravuri dintre societăţi, moralitatea oamenilor politici responsabili pentru treburile publice este pretutideni aceeaşi. Ceea ce este sigur e faptul că în Franţa toţi liderii de partide pe care i-am întâlnit mi s-au părut la fel de puţin capabili să conducă, unii datorită lipsei de caracter sau de cunoştinţe, şi cei mai mulţi datorită lipsei oricărei virtuţi[186]. Mi-era la fel de greu să mă asociez cu alţii sau să acţionez singur, la fel de greu să mă supun sau să mă conduc singur[187].

Ceea ce m-a adus însă la disperare şi m-a iritat cel mai mult, în cei nouă ani petrecuţi în mijlocul afacerilor publice, ceea ce constituie şi astăzi amintirea cea mai groaznică din acele vremuri a fost incertitudinea continuă în care am fost silit să trăiesc în ceea ce priveşte prioritătile cotidiene. Am impresia că, în cazul meu, indecizia ia naştere în zona ceţoasă a intelectului, şi nu ţine de slăbiciunea inimii; pe de altă parte, dacă îmi fixez cu claritate scopul, nu mă tem şi nici nu mi-e greu să apuc drumul cel mai greu. Insă în mijlocul atâtor mici partide dinastice, atât de puţin diferite în privinţa scopului propus, dar şi atât de asemănătoare în ceea ce priveşte mijloacele pe care le puneau în practică, care era oare cărarea ce ducea la un scop onest sau chiar util ? Unde se afla adevărul ? Dar falsul ? De ce parte se aflau cei răi ? Dar oamenii de bine ? In cei nouă ani, n-am putut niciodată să discern prea bine aceste tabere şi mărturisesc că n-aş putea-o face nici măcar acum. In majoritatea lor, oamenii de partid nu se lasă intimidaţi şi nici nu disperă din pricina unor asemenea îndoieli; mulţi dintre ei nici nu au fost conştienţi sau nu mai sunt conştienţi de ele. Ii acuzăm adeseori că acţionează fără convingeri; din experienţa mea, pot spune că asemenea situaţii sunt mai rare decât se crede în general. Ei posedă în schimb facultatea - preţioasă şi câteodată chiar necesară în politică - de a-şi crea convingeri trecătoare, urmându-şi pasiunile şi interesele de moment, şi ajung astfel să facă, într-un mod întrucâtva onest, lucruri prea puţin oneste. Din păcate, nu am reuşit să-mi hrănesc inteligenţa cu asemenea motive particulare şi artificiale, şi nici să-mi imaginez cu atâta uşurinţă că avantajul meu ar fi în acord cu binele general.

Această lume parlamentară - în care am suferit toate mizeriile pe care le-am descris adineauri - a fost zdrobită de revoluţie, care a ruinat toate vechile partide fără deosebire, le-a detronat şefii, le-a distrus tradiţiile şi organizarea.

Rezultatul a fost, ce-i drept, o societate haotică, dominată de confuzie, în care abilitatea devenea mai puţin necesară şi mai puţin prizată decât nepăsarea şi curajul, o societate în care firea era mai însemnată decât arta retorică sau capacitatea de a-i guverna pe oameni, dar mai ales o societate în care nu era loc pentru îndoială, fiindcă ţi se spunea că ai de ales între salvarea ţării şi respectiv ruinarea ei. Calea de urmat nu tolera abatere: trebuia să mergi drept, susţinut şi încurajat de mulţime. E adevărat că drumul părea a fi periculos, dar mintea mea e în aşa fel făcută încât se teme mai puţin de pericol decât de îndoială. Simţeam, de altfel, că eram în putere, că nu am prea multe nevoi, şi mai ales că aveam un sprijin - rar şi preţios în vreme de revoluţie - în credincioasa mea soţie, a cărei minte pătrunzătoare şi hoal cărei suflet nobil o făceau să reziste fără greutate la toate încercările şi toate eşecurile.

M-am decis să mă arunc cu trup şi suflet în luptă şi să-mi risc averea, odihna şi chiar viaţa pentru a apăra nu un guvern, ci legile care alcătuiesc societatea. Prima condiţie era să fiu ales, aşa că am plecat de îndată în regiunea mea, în Normandia, pentru a mă prezenta în faţa alegătorilor[168].

4. CANDIDATURA MEA ÎN DEPARTAMENTUL MANCHE. ASPECTUL PROVINCIEI. ALEGEREA GENERALĂ

Aşa cum se ştie, departamentul Manche este populat aproape în întregime de agricultori. Nu are oraşe mari, nici prea multe manufacturi şi - exceptând Cherbourg - nici un loc în care muncitorii să fie numeroşi. Iniţial, revoluţia a trecut neobservată aici. Clasele superioare s-au supus în faţa revoluţiei, în vreme ce clasele inferioare de-abia au simţit-o. E firesc ca populaţiile agricole să-şi formeze opiniile politice mai lent şi să le păstreze cu mai

multă obstinaţie decât toate celelalte: ele se revoltă ultimele şi sunt tot ultimele care depun armele[189]. Vechilul meu, pe jumătate ţăran, relatându-mi ce se întâmpla în departament imediat după 24 februarie, îmi scria: „Oamenii spun că e bine că Louis-Philippe a fost îndepărtat şi că şi-a meritat soarta. Pentru ei, aceasta era morala piesei. Când au auzit însă vorbindu-se despre dezordinea care domnea în Paris, despre noile impozite ce urmau să fie instituite, despre perspectiva războiului, când au văzut că negoţul încetează şi că banii parcă dispar sub pământ şi mai ales când au aflat că principiul proprietăţii e pus sub semnul îndoielii, şi-au dat seama că e vorba despre altceva decât despre Louis-Philippe.

Teama, care se instalase mai întâi în înaltul societăţii, a coborât până în străfundurile clasei populare, şi o teroare universală a pus stăpânire pe întreaga regiune. Aşa am găsit-o atunci când am sosit, pe la mijlocul lui martie. Am fost frapat pe dată de un spectacol care m-a înspăimântat şi m-a încântat. E adevărat cli, în rândul muncitorimii din oraşe, domnea o anumită agitaţie demagogică, în vreme ce la ţară toţi proprietarii, indiferent de origine, de antecedente, de educaţie, de avere, se solidarizaseră şi păreau să formeze o singură clasă; vechile dispute de opinii, vechile rivalităţi de castă şi de avere nu se mai vedeau. Dispăruseră gelozia sau orgoliul dintre ţăran şi bogat, dintre aristocrat şi burghez, lor luându-le locul încrederea mutuală, respectul şi bunăvoinţa reciproce. Proprietatea, la toţi cei care se bucurau de ea, devenise un soi de frăţie. Cei mai bogaţi erau fraţii mai mari, cei mai puţin bogaţi - fraţii mai mici; toţi se considerau înrudiţi ca fraţii, având interesul de a apăra moştenirea comună. Cum Revoluţia franceză răspândise posesia pământului la infinit, întreaga populaţie părea să facă parte din această mare familie. Nu mai văzusem ceva asemănător, şi nimeni nu-şi amintea să mai fi văzut aşa ceva în Franţa. Experienţa a dovedit că această

unire nu era aşa de intimă precum părea şi că vechile tabere şi diferitele clase se apropiaseră fără a şterge diferenţele dintre ele; teama acţionase asupra lor aşa cum o presiune mecanică ar acţiona asupra unor corpuri dure: ele sunt forţate să rămână legate unele de altele cât timp acţionează aceasta, dar se îndepărtează de îndată ce presiunea va fi slăbită.

In rest, imediat după sosire, n-am văzut nici cea mai mică urmă de opinii politice, în sensul propriu al expresiei. Ai fi zis că guvernarea republicană devenise dintr-o dată nu doar cea mai bună, ci şi singura imaginabilă în Franţa. Speranţele şi regretele dinastice erau atât de bine îngropate în adâncul sufletelor încât nu se mai putea zări nici măcar locul pe care-l ocupaseră. Republica respecta persoanele şi bunurile şi era considerată legitimă. Ceea ce m-a uimit cel mai mult după vederea acestui spectacol a fost să constat ura universală amestecată cu teroarea universală pe care ie inspira, pentru întâia dată, Parisul[190]. In Franţa, locuitorii din provincie au faţă de Paris şi faţă de puterea centrală, care are drept sediu Parisul, sentimente analoge cu cele pe care le au englezii pentru aristocraţia lor. Capitala şi puterea centrală sunt suportate scrâşnind din dinţi şi privite cu gelozie, dar în fond sunt iubite, pentru că provincia speră să tragă profit de pe urma privilegiilor lor. De data aceasta, Parisul şi cei care vorbeau în numele său abuzaseră atât de mult de puterea capitalei şi păreau să ţină atât de puţin seama de restul ţării, încât multora le-a venit pentru întâia dată ideea de a scutura jugul şi de a acţiona prin ei-înşişi; era vorba despre nişte dorinţe nesigure şi, e adevărat, timide, despre nişte pasiuni efemere şi blânde, de la care nu am crezut vreodată că trebuie să speri prea mult şi de care de asemenea nu credeam că avem a ne teme; numai că aceste sentimente noi s-au transformat în înflăcărare electorală. Se doreau alegeri, fiindcă a-i desemna pe duşmanii demagogiei pariziene părea să fie nu atât rezultatul recurgerii fireşti la un

drept, cât mijlocul cel mai puţin periculos de care te puteai folosi pentru a-l înfrunta pe stăpân.

Mă oprisem în orăşelul Valognes, care era fieful meu natural şi, imediat ce am luat cunoştinţă de starea în care se găsea regiunea, m-am apucat să-mi pregătesc candidatura. Mi-am dat seama atunci de un lucru pe care l-am mai remarcat de nenumărate ori şi anume că nimic nu slujeşte mai bine succesul decât faptul de a nu-l dori cu prea multă înflăcărare[191]. Voiam foarte mult să fiu ales, dar - în împrejurările atât de dificile şi de critice prin care treceau treburile publice - mă obişnuisem cu ideea de a nu fi ales şi extrăgeam din aşteptarea calmă a unui eşec o linişte şi o claritate a minţii, un respect de sine şi un dispreţ pentru nebuniile vremii pe care nu le-aş fi avut în aceeaşi măsură dacă aş fi trăit sub imperiul pasiunii de a reuşi.

Departamentul începuse să se umple de candidaţi ambulanţi, care colportau protestele lor republicane din poartă în poartă; eu am refuzat să mă prezint în faţa unui alt corp electoral decât cel care locuia^icolo unde stăteam şi eu[192].

Fiecare orăşel avea propriul său club şi fiecare club le cerea candidaţilor să-şi explice opiniile şi gesturile, impunându-le soluţii. Am refuzat să răspund la vreunul din aceste interogatorii insolente. Aceste refuzuri, care ar fi putut să aducă a dispreţ, au fost considerate semne de demnitate şi de independenţă faţă de noii suverani, iar oamenii mi-au fost mai recunoscători pentru revoltă decât le-au fost celorlalţi pentru supunerea lor.

M-am mulţumit, deci, să public un manifest şi să îl afişez în întreg departamentul.

Cei mai mulţi dintre pretendenţi reluaseră vechile obiceiuri de la 1792. Ei li se adresau oamenilor cu „cetăţeni" şi îi salutau „cu frăţie". Nu am vrut să mă îmbrac cu asemenea vechituri revoluţionare. îmi începeam manifestul numindu-i pe alegători „domni"[193] şi îl încheiam declarându-mă cu mândrie „umilul lor servitor". „Nu vin să vă solicit

sufragiile - le spuneam - ci doar să mă supun poruncilor ţării mele; am cerut să vă fiu reprezentant în vremuri liniştite şi aşezate; onoarea îmi interzice să refuz să vă fiu reprezentant în vremuri care sunt deja foarte agitate şi care pot deveni pline de pericole[194]. Iată ce voiam să vă spun înainte de orice altceva". Adăugam că fusesem fidel până la capăt jurământului făcut monarhiei, şi că Republica - venită fără ajutorul meu - va avea sprijinul meu energic şi că nu voiam doar s-o las să trăiască, ci şi să o susţin. Apoi, spuneam: „Dar despre ce Republică este vorba ? Sunt unii care înţeleg prin Republică o dictatură exercitată în numele libertăţii, care cred că Republica nu trebuie doar să schimbe instituţiile politice, ci să refacă întreaga societate; sunt unii care cred că Republica trebuie să fie agresivă şi propagandistă. Nu sunt republican în acest fel. Dacă sunteţi aşa, eu nu vă pot fi nicidecum de folos, căci nu sunt de această părere; dacă înţelegeţi în schimb Republica aşa cum o înţeleg eu, puteţi fi siguri că mă voi dedica din tot sufletul meu triumfului unei cauze care e în egală măsură a mea şi a voastră".

Cei care nu se tem în vremuri de revoluţie sunt precum principii în faţa unei armate: gesturile lor obişnuite au un mare efect, întrucât poziţia specială pe care o ocupă îi scoate din rând şi îi înalţă deasupra mulţimii[195]. Manifestul meu a avut un succes care m-a surprins şi pe mine; datorită ei, în câteva zile, am devenit cel mai popular om din departamentul Manche şi toate privirile au fost aţintite asupra mea. Vechii mei adversari politici, agenţii fostei guvernări, conservatorii care se războiseră cel mai mult cu mine şi pe care Republica îi răsturnase, s-au grăbit să mă asigure că erau nu numai gata să mă aleagă, ci şi să urmeze sfaturile mele în orice privinţă.

Reuniunea pregătitoare din arondismentul Valognes s-a ţinut în aceste împrejurări. Mi-am făcut apariţia împreună cu ceilalţi candidaţi; forumul electoral era un hangar

care servea drept depozit; biroul preşedintelui era amenajat în fund, iar pe o latură se afla o catedră de şcoală, care fusese transformată în tribună. Preşedintele, care era el însuşi profesor la colegiul din Valognes, mi s-a adresat cu o voce groasă şi cu un aer magistral, dar pe un ton foarte respectuos: „Cetăţene Tocqueville, vă voi face cunoscute întrebările care vă sunt adresate şi la care va trebui să răspundeţi", la care eu am replicat, pe un ton degajat: „Domnule preşedinte, vă ascult".

Un orator parlamentar, căruia nu-i voi spune numele, mi-a spus într-o zi: „Dragă prietene, nu există decât un singur mod de a vorbi bine în public, şi anume de a fi convins, atunci când urci la tribună, că eşti mai înţelept decât restul lumii". Mi s-a părut întotdeauna că aşa ceva e mai uşor de spus decât de făcut în marile noastre reuniuni politice. Mărturisesc însă că de data aceasta preceptul său mi s-a părut foarte uşor de urmat şi foarte folositor. Nu am mers însă până-ntr-acolo încât să cred că eram mai înţelept decât toată lumea; mi-am-dat însă repede seama că eram singurul care cunoştea bine faptele despre care se vorbea şi chiar limba politică vorbită atunci. E greu să găseşti adversari mai neîndemânatici şi mai ignoranţi decât cei pe care-i aveam. M-au asaltat cu întrebări pe care le credeau încuietoare, dar care îmi lăsau multă libertate, iar eu le-am dat răspunsuri care nu erau întotdeauna foarte bune, dar care li s-au părut foarte convingătoare. Ei credeau că vor putea să mă încuie mai ales în privinţa banchetelor. Aşa cum se ştie, eu nu voisem să particip la aceste periculoase manifestări; prietenii mei politici mă blamaseră pentru că-i abandonasem în asemenea împrejurări şi mulţi îmi păstrau încă ranchiună din această pricină, deşi revoluţia îmi dăduse dreptate sau poate tocmai din acest motiv. „De ce v-aţi îndepărtat de opoziţie atunci când s-au organizat banchetele ?", am fost întrebat. Am răspuns cu îndrăzneală: „Aş putea găsi un pretext, dar prefer să vă

spun motivul adevărat: nu voiam banchete, pentru că nu voiam revoluție și îndrăznesc să spun că aproape nici unul dintre cei prezenți la banchete nu ar fi participat la ele dacă ar fi prevăzut, așa cum am făcut-o eu, evenimentul pe care ele aveau să-l producă. Singura diferență pe care o văd între dumneavoastră și mine este că eu știam ce făceați, în timp ce voi înșivă nu știați". Această îndrăzneață profesiune de credință antirevoluționară fusese precedată de o profesiune de credință republicană; sinceritatea uneia a părut să fie atestată de sinceritatea celeilalte; adunarea a râs și a aplaudat. S-a râs de adversarii mei, iar eu am triumfat[196].

Câștigasem de partea mea populația agricolă prin manifestul trimis, iar acum îi câștigam pe muncitorii din Cherbourg prmtr-un discurs. Două mii dintre ei fuseseră invitați la un dineu patriotic; invitat foarte politicos și cu multă insistență, am mers și eu la dineu.

Atunci când am ajuns, l-am zărit în fruntea coloanei care se pregătea să meargă la banchet pe fostul meu coleg Havin[197], care venise special de la Saint-Lo pentru a prezida dineul. Era prima dată când îl vedeam după 24 februarie. In acea zi îl văzusem oferindu-i brațul ducesei d'Orleans, iar a doua zi de dimineață aflasem că e comisarul Republicii în departamentul Manche. Nu fusesem surprins, căci știam că e unul dintre ambițioșii dezorientați care fuseseră blocați zece ani în opoziție, după ce crezuseră că o vor traversa cu repeziciune. Am cunoscut îndeaproape mulți asemenea oameni turmentați de virtutea proprie și ajunși la disperare, întrucât își dădeau seama că își consacră cea mai frumoasă parte dm viață criticării viciilor celorlalți, fără a-și putea satisface măcar un pic propriile lor vicii și fiind obligați să se hrănească exclusiv cu imaginea abuzurilor! Cei mai mulți căpătaseră în această lungă perioadă de abstinență o poftă atât de mare de poziții, onoruri și bani încât era ușor de bănuit că, la prima ocazie ivită, ei se vor arunca asupra puterii cu lăcomie, fără a mai

aştepta un moment anume şi fără a-şi alege prada. Havin era o figură emblematică a acestor oameni. Guvernul provizoriu i-l dăduse drept asociat şi chiar drept şef pe un alt fost coleg de-al meu de la Camera deputaţilor, Vieillard[198], devenit între timp celebru datorită prieteniei care-l leagă de principele Louis-Napoleon. Vieillard era îndreptăţit să slujească Republica, întrucât era unul din cei şapte-opt republicani care fuseseră închişi de către Cameră sub monarhie. El era, de altfel, unul dintre acei republicani care trecuseră prin saloanele Imperiului înainte de a ajunge la demagogie: clasic intolerant în materie de literatură, voltairian în privinţa credinţelor, un pic trufaş, foarte binevoitor, onest şi chiar om de spirit, dar foarte stupid în politică. Havin făcuse din el propriul său instrument; ori de câte ori voia să lovească un adversar sau să recompenseze un prieten, el îl scotea invariabil în faţă pe Vieillard, care accepta procedeul. Havin înainta astfel bine acoperit, la adăpostul onestităţii şi republicanismului lui Vieillard, împingându-l mereu în faţă p» acesta, tot aşa cum minerul îşi împinge gabionul[199].

Havin părea să nu mă recunoască şi nu m-a invitat să iau loc în coloană. M-am pierdut în mulţime şi, ajuns la sala banchetului, m-am aşezat la o masă secundară. Nu după multă vreme, au început discursurile; Vieillard a ţinut unul bine scris, Havin a citit şi el unul, bine primit; doream şi eu să vorbesc, dar nu eram înscris şi, de altfel, nu prea ştiam de ce să mă agăţ. Un cuvânt rostit de un orator (fiindcă toţi aceşti vorbitori îşi spuneau oratori) despre colonelul Briqueville[200] mi-a oferit ocazia să intervin. Am cerut cuvântul, iar adunarea a consimţit să mă asculte. Cocoţat la tribună sau mai curând la catedră, la douăzeci de picioare deasupra mulţimii, m-am simţit oarecum emoţionat, dar mi-am revenit repede şi am ţinut un discurs foarte seducător, pe care mi-ar fi imposibil să-l reproduc azi. Ştiu doar că discursul conţinea o aluzie şi

era plin de căldură, aceasta făcându-şi întotdeauna apariţia în dezordinea ce însoţeşte orice improvizaţie: de fapt, aşa poţi reuşi în faţa unei adunări populare sau chiar în faţa oricărui fel de adunare, fiindcă - trebuie repetat mereu acest lucru - discursurile sunt făcute pentru a fi ascultate şi nu pentru a fi citite, singurele bune fiind cele care emoţionează.

Succesul meu a fost deplin, discursul fiind urmat de aplauze zgomotoase: mărturisesc că am simţit gustul dulce al răzbunării împotriva vechiului meu camarad, care dorise să abuzeze de ceea ce el credea a fi favorurile sorţii.

Dacă nu mă înşel, între acest moment şi cel al alegerilor e plasată călătoria mea la Saint-Lo, unde am mers ca membru al consiliului general[201]. Consiliul fusese reunit în sesiune extraordinară. Avea în continuare aceeaşi componenţă ca în vremea monarhiei; cei mai mulţi dintre membrii săi se arătaseră complezenţi cu administratorii lui Louis-Philippe şi puteau fi consideraţi printre cei care contribuiseră în cea mai mare măsură la dispreţul cu care francezii priveau guvernarea acestuia. Singurul lucru pe care mi-l amintesc din călătoria la Saint-L6 este servilismul ieşit din comun al acestor vechi conservatori. Nu numai că nu i s-au opus lui Havin, pe care-l înjuraseră din plin în ultimii zece ani, dar ei s-au înfăţişat drept cei mai fideli susţinători ai săi. II lăudau cu vorbele lor, îl justificau cu voturile lor, îl aprobau cu blândeţe prin gesturile lor; îl vorbeau de bine până şi între ei, de teamă să nu fie trădaţi de vreo indiscreţie. Am văzut adesea tablouri mai măreţe ale micimii oamenilor, dar niciodată unul atât de perfect ca acesta. De aceea, în ciuda micimii sale, cred că trebuie pus în lumină, iar eu îl voi explica invocând fapte petrecute ceva mai târziu; într-adevăr, câteva luni după aceea, atunci când refluxul mulţimii i-a readus la putere, conservatorii au reînceput fără întârziere să-l vâneze pe Havin cu o violenţă şi uneori cu o nedreptate nemaivăzute. Vechea

lor ură a ieşit din nou la iveală, amestecată cu ultimele tresăriri de teamă şi a părut să fie şi mai aprigă, pentru că ei nu puteau uita concesiile pe care le făcuseră.

Vremea alegerilor generale se apropia şi, cu fiecare zi, viitorul părea mai sumbru; toate ştirile venite de la Paris ne înfăţişau marele oraş ca fiind pe punctul de a cădea în mâinile socialiştilor înarmaţi. Nimeni nu credea că aceştia ar accepta ţinerea alegerilor sau că măcar s-ar supune Adunării naţionale. Peste tot, ofiţerii erau deja puşi să jure că vor ataca Adunarea, dacă s-ar ivi un conflict între aceasta şi popor. Provinciile erau din ce în ce mai îngrijorate, dar şi mai decise să înfrunte pericolul.

Ultimele zile dinaintea luptei electorale le-am petrecut în sărăcăciosul şi dragul meu sat Tocqueville, unde veneam pentru prima dată după revoluţie şi pe care poate că urma să-l părăsesc pentru totdeauna! O dată ajuns, m-a uimit tristeţea locului, mare şi neobişnuită, o tristeţe care a lăsat urme mari şi vizibile, de care îmi aduc aminte şi azi, printre toate amintirile? acelei perioade. Sosisem pe neaşteptate. Camerele goale - în care nu mă aştepta decât bătrânul meu câine, ferestrele şubrezite, mobilele îngrămădite şi pline de praf, sobele stinse, orologiile oprite, atmosfera tristă şi pereţii uzi - totul părea să anunţe abandonul şi să prevestească ruina. Colţişorul izolat de pământ şi oarecum pierdut în mijlocul mărăcinilor şi fâneţelor din crângul nostru normand, care mi se păruse de atâtea ori cel mai fermecător refugiu, avea acum aspectul unui trist deşert; dincolo de tristeţea stării prezente, zăream, parcă din fundul unui mormânt, momentele cele mai calme şi mai fericite ale vieţii mele. Am admirat întotdeauna faptul că la om imaginaţia e mai colorată şi mai pătrunzătoare decât realitatea. Tocmai asistasem la căderea monarhiei; am văzut apoi scene dintre cele mai sângeroase; cu toate acestea, mărturisesc că nici unul dintre aceste **mari** evenimente nu îmi produsese şi nici nu mi-a

mai produs o emoţie atât de sfâşietoare şi de profundă precum cea pe care am resimţit-o în această zi, când am revăzut străvechea reşedinţă a părinţilor mei şi mi-am amintit zilele liniştite şi momentele fericite trăite demult fără a le cunoaşte preţul. Pot spune că în acea zi şi în acei loc am înţeles cel mai bine tristeţea provocată de revoluţii.

Populaţia a fost întotdeauna binevoitoare cu mine, dar de data aceasta, era de-a dreptul afectuoasă; niciodată nu am mai fost înconjurat cu atâta respect ca atunci când egalitatea brutală era afişată pe toate zidurile. Trebuia să mergem să votăm împreună în orăşelul Saint-Pierre, situat la o leghe de Tocqueville. In dimineaţa alegerii[202], toţi alegătorii (adică întreaga populaţie de sex masculin mai mare de douăzeci de ani) s-au reunit în faţa bisericii. Toţi aceşti oameni s-au aşezat în rând, doi câte doi, în ordine alfabetică; am ţinut să ocup locul corespunzător numelui meu, întrucât ştiam că în ţări şi în vremuri democratice, se cuvine să fii aşezat în fruntea poporului, nu să te aşezi singur[203]. La capătul cozii lungi, veneau, pe cai de povară sau în şarete, infirmii sau bolnavii care doriseră să ne urmeze; nu lăsasem în urma noastră decât copiii şi femeile; cu toţii, eram o sută şaptezeci. Ajunşi pe vârful colinei care domină Tocqueville, ne-am oprit o clipă; mi-am dat seama că oamenii voiau să iau cuvântul. M-am căţărat pe culmea unui şanţ, oamenii s-au strâns în jurul meu şi le-am spus câteva cuvinte inspirate de împrejurările în care ne găseam. Le-am reamintit acestor oameni de toată gravitatea şi însemnătatea actului pe care urmau să-l săvârşească; le-am recomandat să nu se lase nicidecum acostaţi sau deturnaţi de cei care, la sosirea noastră în Saint-Pierre, ar căuta să-i păcălească, ci să meargă încolonaţi şi să rămână împreună, fiecare la locul său, până ce vom fi votat. „Nimeni nu va trebui să intre în vreo casă, pentru a lua de mâncare sau pentru a se usca (în ziua aceea, ploua) înainte de a-şi îndeplini datoria". Au strigat că aşa vor face şi aşa au

făcut. Toate voturile au fost exprimate în acelaşi timp şi am motive să cred că ele au fost acordate aceluiaşi candidat.

Imediat ce am votat la rândul meu, mi-am luat la revedere şi, urcând în trăsură, am plecat spre Paris.

5. PRIMA REUNIRE A AUUNÂRII CONSTITUANTE. CUM ARĂTA ACEASTĂ ADUNARE

M-am oprit la Valognes doar pentru a-mi lua rămas bun de la unii dintre prietenii mei; mulţi s-au despărţit de mine cu ochii în lacrimi, fiindcă în provincie se răspândise credinţa că reprezentanţii vor fi expuşi unor mari pericole la Paris. Mulţi dintre aceşti oameni de ispravă mi-au spus: „Dacă Adunarea naţională e atacată, venim să vă apărăm", îmi reproşez că n-am văzut în aceste cuvinte decât nişte vorbe goale, fiindcă ei toţi, şi mulţi alţii, au venit la Paris, aşa cum se va vedea mai încolo.

Ajuns la Paris, am aflaCcă obţinusem o sută zece mii şapte sute patru voturi din totalul de aproximativ o sută douăzeci de mii[204]. Ceilalţi aleşi făcuseră parte, în majoritatea lor, din fosta opoziţie dinastică; doar doi avuseseră opinii republicane înainte de revoluţie, fiind numiţi, în jargonul zilei, „republicani din ajun". Se ştie că aşa au stat lucrurile în cea mai mare parte a Franţei.

în istorie, au existat revoluţionari mai răi decât cei de la 1848, dar nu cred să fi existat unii mai proşti: ei n-au ştiut nici să se folosească de sufragiul universal, nici să se lipsească de el. Dacă ar fi făcut alegerile imediat după 24 februarie, când clasele superioare erau ameţite din pricina loviturii pe care o primiseră, iar poporul era mai degrabă mirat decât nemulţumit, ar fi putut avea o adunare după pofta inimii lor; dacă ar fi pus mâna cu curaj pe dictatură, ar fi putut-o ţine ceva timp sub control. Revoluţionarii s-au lăsat însă în seama naţiunii şi în acelaşi timp au făcut

totul ca să o îndepărteze de ei. Au amenințat-o lăsându-se în seama ei, au speriat-o cu proiectele lor îndrăzneţe şi cu limbajul lor violent, gesturile lor slabe invitând-o la rezistență. Revoluționarii își închipuiau că sunt preceptorii națiunii, deşi i se subordonau. In loc să-şi deschidă porțile după victorie, le-au ferecat cu gelozie şi, au părut, într-un cuvânt, să-și fixeze drept obiectiv rezolvarea unei probleme insolubile: aceea de a guverna prin majoritate, dar împotriva opimei ei .

Urmând exemple din trecut fără a le înţelege, ei şi-au imaginat în mod prostesc că era suficient să cheme mulțimea la viața politică pentru a o face fidelă cauzei lor; ei credeau că, pentru a crea dragostea față de Republică, era suficient să acorzi drepturi fără a procura şi profituri.

Au uitat că înaintaşii lor, în clipa în care i-au transformat pe toți țăranii în alegători, au distrus dijma, au interzis corvoadele, au abolit celelalte privilegii senioriale şi au împărțit foştilor şerbi bunurile foştilor nobili; revoluționarii nu puteau face nimic de acest fel. Instituind votul universal, ei credeau că vor aduce poporul în sprijinul revoluției, când în realitate n-au făcut altceva decât să-l înarmeze împotriva lor. Departe de mine gândul că pasiunile revoluţionare nu s-ar fi putut naşte şi în provincie. în Franţa, toţi cultivatorii posedă o bucățică de pământ, iar majoritatea sunt îndatorați cu mica lor avere; adversari nu ar fi trebuit să fie deci nobilii, ci creditorii, iar promisiunea ce trebuia făcută nu era abolirea dreptului de proprietate, ci ştergerea datoriilor. Demagogii de la 1848 nu şi-au dat seama de acest lucru; ei s-au vădit a fi mai puțin abili decât predecesorii lor, fără a fi astfel mai oneşti, întrucât au fost la fel de violenţi şi de nedrepţi în dorinţe precum fuseseră ceilalţi în actele săvârşite. Pentru a comite însă acte de nedreptate violentă, nu e de ajuns ca un guvern să dorească, nici să poată face aşa ceva, ci trebuie ca moravurile, ideile şi pasiunile timpului să se preteze la asemenea stări[206].

Pe măsură ce republicanii care doborâseră regimul anterior constatau respingerea candidaților lor, în rândurile lor își făcea loc o mare tristețe și multă mânie, ei reproșând - fie cu blândețe, fie cu asprime - națiunii că e ignorantă, nerecunoscătoare, lipsită de minte ori adversară a propriului bine. înfuriați pe națiune și exasperați din pricina răcelii cu care îi trata ea, ei păreau să spună, precum Arnolphe al lui Moliere îi spunea lui Agnes: „De ce nu m-ai iubi, doamnă nerecunoscătoare ?"[207].

Ceea ce era nu ridicol, ci cu adevărat sinistru și îngrozitor era aspectul Parisului, în momentul întoarcerii mele.

în oraș se aflau o sută de mii de muncitori înarmați, înregimentați[208], lipsiți de ocupație, muritori de foame, dar cu mintea plină de teorii goale și de speranțe himerice. Am constatat că societatea era ruptă în două: de o parte se aflau cei care nu posedau nimic și care aveau în comun invidia; de cealaltă - cei care posedau ceva, reuniți de o angoasă comună. între aceste două mari clase nu mai existau legături și nici simpatii, ci doar luptă și confruntare. Burghezii și poporul se înfruntaseră deja - sub aceste vechi nume de război, acum reluate - la Roucn și Limoges[209], cu rezultate diferite de la un ioc la altul. La Paris nu trecea o zi fără ca- proprietarii să nu fie atacați sau amenințați să-și piardă capitalul sau veniturile. Li se cerea fie să dea de muncă fără a vinde produsele, fie să-i scutească de plată pe chiriașii pe care-i aveau, chiar dacă nu mai dispuneau de alte resurse din care să trăiască. Proprietarii se supuneau în măsura posibilului tuturor acestor tiranii și căutau să tragă profit din slăbiciunea lor făcând-o cunoscută, îmi amintesc că am citit, între altele, în ziarele din acea perioadă un anunț care mă uimește și azi, întrucât era un amestec exemplar de vanitate, lașitate și prostie: „Domnule redactor — spunea anunțul - mă folosesc de vocea jurnalului dumneavoastră pentru a-mi preveni locatarii că - dorind să pun în practică în ceea ce-i privește principiile

de fraternitate proprii unui adevărat democrat - le voi elibera celor care doresc o chitanţă cum că au plătit deja chiria următoare"[210].

O sumbră disperare pusese stăpânire pe această burghezie oprimată şi ameninţată, iar disperarea se preschimba încet-încet în curaj. Am crezut mereu că nu existau motive să credem că revoluţia din februarie va fi calmată gradual şi în mod paşnic, ci dintr-o dată, printr-o mare bătălie dată la Paris. Am spus acest lucru imediat după 24 februarie. Evenimentele m-au convins nu numai că bătălia era inevitabilă, ci şi că ea nu va întârzia prea mult şi că era de dorit ca ea să fie purtată de îndată ce se va ivi ocazia. .

Adunarea naţională şi-a deschis până la urmă lucrările pe 4 iunie, deşi până în ultima clipă au existat îndoieli în privinţa posibilităţii de a o reuni. Am impresia că demagogii cei mai înverşunaţi au fost tentaţi, în mai multe rânduri, să se lipsească de ea, dar n-au îndrăznit s-o facă, fiind până la urmă striviţi sub greutatea propriei lor dogme referitoare la suveranitatea poporului[211].

Deşi ar trebui să am o imagine clară a Adunării la deschiderea lucrărilor, amintirile mele sunt confuze. Se înşală cel care crede că evenimentele rămân gravate în memorie exclusiv în funcţie de însemnătatea sau de măreţia lor. De multe ori, mintea noastră reţine în chip durabil un eveniment doar datorită unor detalii; aşa au stat lucrurile, în cazul meu, cu şedinţa inaugurală a Adunării, din care am reţinut doar că am strigat toţi, unul mai tare decât celălalt, de cincisprezece ori: „Trăiască Republica!". Istoria parlamentară este plină de asemenea incidente, când un partid exagerează sentimentele pe care le resimte pentru a-şi pune în dificultate adversarii, iar aceştia mimează la rândul lor sentimentele pe care nu le au, doar pentru a evita capcana care le-a fost întinsă. în Adunarea din 4 iunie, toate partidele se străduiau, printr-un efort comun, să se situeze fie dincoace, fie dincolo de adevăr. (Jred, de altfel, că în această

privință, strigătele au fost sincere, deşi ele corespundeau unor idei diferite sau chiar opuse. Toate partidele doreau păstrarea Republicii, însă unii voiau să se folosească de ea pentru a ataca, alţii pentru a se apăra. Gazetele vremii au consemnat entuziasmul Adunării şi al mulţimii; s-a produs, ce-i drept, mult zgomot, dar nici vorbă de entuziasm. Preocuparea pentru ziua de mâine era prea mare pentru ca vreunul dintre participanţi să mai aibă vreun sentiment.

Un decret al guvernului provizoriu stabilise că reprezentanţii vor purta costumul folosit de membrii Convenţiei şi mai cu seamă vesta albă cu care era întotdeauna reprezentat Robespierre în piesele de teatru[212]. Iniţial, am crezut că frumoasa idee se născuse în mintea lui Ledru-Rollin sau a lui Louis Blanc.[213], dar am aflat că ea se datora bogatei imaginaţii literare a lui Armând Marrast. Aşa cum se ştie, nimeni - nici măcar iniţiatorul - nu a respectat decretul, singurul care s-a deghizat în felul descris mai sus fiind. Caussidiere[214]. Acest lucru m-a făcut să-l remarc, deoarece nu-l cunoşteam, aşa cum nuM cunoşteam nici pe majoritatea celor care îşi vor lua numele de Montagnarzi[215], pentru a evoca la rândul lor evenimentele din 1793. Trupul său era mare şi gras, iar peste trup stătea un cap triunghiular, bine înfundat între cei doi umeri, privirea sa era vicleană şi rea, în timp ce restul chipului său emana bunătate. Pe scurt, Caussidiere era o masă de materie foarte diformă, dar în care se agita un spirit suficient de subtil pentru a profita de pe urma grosolăniei şi ignoranţei sale.

A doua şi a treia zi, membrii guvernului provizoriu ne-au relatat, rând pe rând, ce anume făcuseră după 24 februarie. Fiecare a spus multe lucruri bune despre sine însuşi şi i-a vorbit de bine chiar şi pe colegi, cu toate că ar fi fost greu să găseşti oameni care să se urască cu mai multă sinceritate. Independent de ura şi invidiile politice care îi despărţeau, mi s-a părut că membrii guvernului provizoriu resîmţeau unii faţă de ceilalţi acea iritare specială pe

care o încearcă şi călătorii de pe un vas aflat zile întregi pe o mare furtunoasă care sunt siliţi să petreacă mult timp împreună, deşi nu se simpatizează şi nu se înţeleg unii cu ceilalţi. La această primă şedinţă a Adunării, i-am revăzut pe aproape toţi parlamentarii cu care convieţuisem. Cu excepţia lui Thiers, care pierduse scrutinul, a ducelui de Broglie, care cred că nu se prezentase în alegeri[216], şi a lui Guizot şi Duchâtel, care fugiseră[217], toţi oratorii celebri şi cei mai mulţi dintre vorbitorii cunoscuţi din vechea lume politică se aflau aici; erau însă alienaţi, se simţeau izolaţi şi suspecţi, inspirau teamă şi se temeau - două contrarii care se întâlnesc adeseori în politică. în acel moment, ci nu deţineau influenţa pe care talentul şi experienţa aveau să le-o dea curând. Restul Adunării era atât de novice încât păream să fi ieşit chiar atunci din Vechiul Regim[218]; cum, datorită centralizării, viaţa publică fusese limitată la ceea ce se întâmpla în Camere, toţi cei care nu fuseseră nici pairi, nici deputaţi nu ştiau prea bine ce anume este o Adunare, nici cum se cuvenea să te porţi şi să vorbeşti într-un asemenea loc; toţi aceştia ignorau obişnuinţele cotidiene şi cutumele cele mai banale, fiind neatenţi în momentele decisive şi urmărind cu atenţie discursurile lipsite de importanţă. Aşa se face că, în a doua zi de şedinţă, ei s-au înghesuit în jurul tribunei şi au insistat să se facă o linişte deplină pentru a putea asculta procesul-verbal al şedinţei precedente, închipuindu-şi că acest document neînsemnat ar fi ceva foarte important. Sunt convins că nouă sute de ţărani englezi sau americani luaţi la întâmplare ar fi putut da mai bine impresia că alcătuiesc un mare corp politic.

Pentru a imita din nou Convenţia naţională[219], băncile de sus fuseseră ocupate de persoanele cu opiniile cele mai radicale şi mai revoluţionare; nu le mergea prea bine, dar şi-au luat dreptul de a se numi Montagnarzi: şi fiindcă oamenilor le place să-şi hrănească mintea cu imagini agreabile,

ei îndrăzneau să se fălească peste tot că seamănă cu celebrii sceleraţi al căror nume îl preluaseră,

Montagnarzii s-au despărţit curând în două triburi foarte deosebite unul de celălalt: de o parte, se aflau revoluţionarii de modă veche, iar de cealaltă - socialiştii. Cele două nuanţe nu erau clar distinse şi se putea trece cu uşurinţă de la o tabără la alta. Montagnarzii propnu-zişi aveau aproape toţi în creiere ceva idei socialiste, iar socialiştii erau de acord cu procedeele revoluţionare ale primilor; cu toate acestea, diferenţele dintre unu şi ceilalţi erau atât de profunde, încât le era imposibil să fie întotdeauna de acord, iar acest lucru ne-a salvat. Socialiştii erau cei mai periculoşi, căci ei corespundeau întru totul naturii veritabile a revoluţiei din februarie şi pasiunilor născute din aceasta; ei erau însă mai mult teoreticieni decât oameni de acţiune, iar pentru a răsturna societatea aşa cum voiau ei, ar fi avut nevoie de energia practică şi de ştiinţa insurecţiilor pe care doar confraţii lor le posedau cu adevărat.

Din locul pe care-l ocupam, puteam auzi cu uşurinţă ce se spunea în grupul Montagnarzilor şi mai ales să văd ce se întâmpla acolo. Am avut astfel ocazia să-i studiez bine pe cei care ocupau această parte a Camerei. Pentru mine, asta a semănat cu descoperirea unei noi lumi. Greşim atunci când ne consolăm că nu cunoaştem ţări străine spunându-ne că o cunoaştem pe a noastră, fiindcă există întotdeauna regiuni în propria ţară pe care nu le-am vizitat şi specii de oameni pe care nu ajungem să-i cunoaştem. Aşa ceva simţeam în împrejurările despre care vorbesc. Aveam impresia că-i văd pentru prima dată pe Montagnarzi, într-atât m-au surprins limba şi purtările lor. Ei foloseau un jargon care nu era, de fapt, nici franceza vorbită de ignoranţi, nici cea a învăţaţilor, dar care prelua greşelile celor două, fiind plină de cuvinte grosolane şi de expresii pretenţioase. Montagnarzii puteau fi auziţi rostind un torent de apostrofări injurioase şi de cuvinte joviale; răsunau de

pe băncile lor simultan o mulţime de înjurături şi de sentinţe, alternând un ton licenţios şi o atitudine foarte orgolioasă. E de la sine înţeles că aceşti oameni nu aparţineau nici lumii cabaretului, nici lumii saloanelor; cred că ei îşi cizelaseră purtările în cafenele şi îşi hrăniseră mintea doar cu ziare. In orice caz, era prima dată de la începerea revoluţiei când această specie se înfăţişa într-o adunare reprezentativă; ea nu fusese ilustrată până în acea clipă decât de inşi izolaţi şi discreţi, preocupaţi mai degrabă să nu iasă în evidenţă decât să se înfăţişeze privirilor.

Adunarea constituantă mai aducea două lucruri la fel de noi, chiar dacă diferite.

Ea includea infinit mai mulţi proprietari şi chiar nobili decât avusese vreuna din Camerele alese în vremurile în care condiţia necesară pentru a fi alegător şi pentru a fi ales era averea. De asemenea, în Constituantă era reprezentat un partid religios mai numeros şi mai puternic chiar decât în timpul Restauraţiei; se aflau acolo trei episcopi, mai mulţi vicari generali şi un dominican, în vreme ce Louis XVIII şi Charles X nu reuşiseră să aleagă decât un singur abate.

Abolirea completă a censului, care ducea la aservirea unei părţi a alegătorilor faţă de bogaţi, sentimentul că proprietatea era periclitată, ceea ce impunea poporului să-i aleagă drept reprezentanţi pe cei ce aveau cel mai mare interes să o apere, sunt motivele principale care explică prezenţa acestui mare număr de proprietari în Constituantă. Alegerea ecleziaştilor avea cauze asemănătoare, dar şi una distinctă, care merită să fie luată separat în considerare. Este vorba despre întoarcerea aproape generală şi foarte neaşteptată a unei mari părţi din naţiune la cele religioase.

Lovind în clasele su's-puse, revoluţia din 1792 le dăduse o lecţie în privinţa îrehgiozităţn. Ea le vădise dacă nu adevărul, cel puţin utilitatea socială a credinţelor. Această lecţie nu fusese asimilată şi de clasa mijlocie, care a devenit

moştenitoarea politică şi rivala geloasă a clasei nobililor. Clasa mijlocie devenise chiar mai necredincioasă pe măsură ce nobilii păreau să redevină credincioşi. La scară mai mică, revoluţia de la 1848 făcea pentru burghezie ceea ce revoluţia de la 1792 făcuse pentru nobilime: aceleaşi eşecuri, aceleaşi acte de teroare, aceeaşi întoarcere la religie - tabloul era identic, doar că acum era pictat pe o pânză mai mică şi cu culori mai puţin vii şi, fără îndoială, mai puţin durabile. Clerul a facilitat această convertire, întrucât s-a desprins de toate fostele partide politice şi a redobândit spiritul vechi şi autentic al oricărui cler catolic, acela de a nu aparţine decât Bisericii. El profesa astfel fără rezerve opinii republicane, acordând însă intereselor din vechime garanţia tradiţiilor sale, a moravurilor şi a ierarhiei sale. Clerul era acceptat şi răsfăţat de toată lumea. Preoţii intraţi în Adunare s-au bucurat de multă consideraţie; o meritau, datorită bunului-simţ, moderaţiei şi modestiei care-i caracterizau. Unii dintre ei au vrut să facă o figură frumoasă la tribună, dar n-au putut să înveţe limba politicii. O uitaseră de prea multă vreme, aşa că toate discursurile lor se transformau pe nesimţite în omilii.

în rest, votul universal dăduse ţara peste cap, fără a scoate la iveală vreun om politic demn de remarcat.

Am fost tot timpul de părere că, indiferent de modul de scrutin, cei mai mulţi dintre oamenii deosebiţi pe care-i are naţiunea ajung până la urmă să fie aleşi. Sistemul electoral adoptat nu are o mare influenţă decât asupra oamenilor obişnuiţi din Adunare, care alcătuiesc fondul oricărui corp politic. Aceştia aparţin unor ranguri foarte diferite şi au înclinaţii foarte diverse, în funcţie de sistemul în baza căruia s-a făcut alegerea. Nimic nu mi-a întărit mai mult această convingere decât analiza Adunării constituante. Aproape toţi cei care aveau roluri însemnate îmi erau deja cunoscuţi, în vreme ce mulţimea celorlalţi nu semăna cu nimic din ceea ce văzusem până atunci. Aceştia

erau însufleţiţi de un spirit nou şi vădeau o fire nouă, ca şi purtări noi[220].

Aş zice că această Adunare era, global vorbind, superioară celor pe care le cunoscusem până atunci. In sânul ei puteai întâlni mai mulţi oameni sinceri, dezinteresaţi, oneşti şi mai cu seamă curajoşi decât în Camerele deputaţilor în care fusesem ales în trecut.

Adunarea constituantă fusese aleasă pentru a evita războiul civil; acesta a fost meritul ei principal; atâta vreme cât a trebuit să combată, ea a fost măreaţă; nu a devenit josnică decât după ce a ieşit învingătoare şi a simţit că se surpă, ca efect şi oarecum sub povara acestei victorii[221].

Am ales să stau în partea stângă a sălii, într-o bancă din care îi puteai auzi cu uşurinţă pe oratori şi de unde puteai ajunge uşor la tribună, dacă voiai să iei cuvântul. Mulţi dintre prietenii mei mi s-au alăturat: Lanjuinais, Dufaure, Corcelle, Beaumont şi alţii s-au aşezat în preajma mea. Vreau să spun câteva cuvinte despre sală[222], deşi toată lumea o cunoaşte. Digresiunea e necesară pentru a înţelege mai bine relatarea mea. De altfel, cu toate că acest monument de lemn şi de stuc va dura probabil mai mult decât Republica al cărei leagăn a fost, nu cred totuşi că existenţa sa va fi foarte lungă, ceea ce înseamnă că, după ce clădirea va fi distrusă, multe evenimente produse aici vor fi greu de înţeles.

Sala forma un pătrat extrem de mare. La un capăt se găsea biroul preşedintelui Adunării şi tribuna. Nouă rânduri de bănci se înălţau în trepte de-a lungul celorlalte trei ziduri. In mijloc, în faţa tribunei, se întindea un vast spaţiu gol, precum arena unui amfiteatru, cu diferenţa că această arenă era pătrată şi nu rotundă. Cei mai mulţi dintre cei prezenţi nu puteau decât să-l zărească din lateral pe vorbitor şi singurii care-l vedeau din faţă erau situaţi la mare distanţă. Această dispunere favoriza neatenţia şi dezordinea, întrucât primii, care nu-l vedeau bine pe orator şi se

priveau întotdeauna unii pe ceilalţi, erau preocupaţi mai degrabă să se ameninţe şi să se apostrofeze decât să asculte, iar ceilalţi nu ascultau nici ei mai mult, deoarece, deşi îl vedeau bine pe vorbitorul de la tribună îl auzeau prost.

Ferestrele mari ale sălii, plasate la înălţime, se deschideau în exterior şi permiteau intrarea aerului şi a luminii. Zidurile erau decorate doar cu câteva steaguri[223]. Din fericire, nu fusese timp pentru a agăţa pe pereţi toate alegoriile plate din carton şi din pânză cu care francezilor le place să-şi umple monumentele, cu toate că ele sunt insipide pentru cei care le înţeleg şi de neînţeles pentru popor, întregul avea un aspect grandios, o fizionomie rece, gravă şi aproape tristă. Fuseseră pregătite bănci pentru nouă sute de deputaţi, o cifră mai mare decât oricare din Adunările reunite în Franţa în ultimii şaizeci de ani.

Am simţit imediat că atmosfera din această Adunare îmi convenea. In ciuda gravităţii evenimentelor, resimţeam un fel de bună-stare, nouă pentru mine. într-adevăr, pentru întâia dată de când intrasem în viaţa publică, simţeam că sunt parte a unei majorităţi şi că urmam împreună cu ea singura direcţie acceptată de sensibilitatea mea, de raţiunea mea şi de conştiinţa mea. Era o senzaţie nouă şi foarte plăcută! îmi dădeam seama că această majoritate vrea să ţină piept socialiştilor şi Montagnarzilor şi că avea de gând, în mod sincer, să menţină şi să organizeze Republica. Gândeam ca şi ea în două privinţe esenţiale: nu eram monarhist, nu aveam nici afecţiune, nici regret pentru vreun principe; singura cauză pe care o apăram era cea a libertăţii şi a demnităţii umane. Ţelul meu era clar: voiam protejarea vechilor legi ale societăţii împotriva inovatorilor, folosind forţa pe care principiul republican o imprima guvernării; doream ca voinţa evidentă a poporului francez să se impună în faţa pasiunilor şi a dorinţelor muncitorilor din Paris; voiam, altfel spus, ca demagogia să fie înfrântă cu ajutorul democraţiei. Nici un alt scop nu

mi s-a părut vreodată a fi atât de înalt şi simultan atât de evident. Nu ştiu dacă parcursul oarecum hazardat care trebuia urmat pentru a atinge acest ţel nu-l făcea cumva şi mai atrăgător, întrucât eu am o înclinaţie naturală către aventură şi cred că, deşi un mare pericol e neplăcut, o ameninţare e întotdeauna cel mai bun condiment pentru majoirtatea gesturilor cu care ne hrănim de-a lungul vieţii.

6. RELAŢIILE MELE CU LAMARTINE. TĂRĂGĂNELILE ACESTUIA

Era vremea în care renumele lui Lamartine se afla la apogeu, el fiind privit ca un salvator de către toţi cei cărora revoluţia Ie făcuse rău sau le produsese teamă, adică de majoritatea naţiunii. Parisul şi unsprezece departamente tocmai îl aleseseră în Adunarea naţională[224]. Nu cred ca vreo altă persoană să fi inspirat vreodată sentimente atât de puternice precum cele pe care le inspira el în acel moment. Trebuie să fi văzut dragostea orientată de teamă pentru a şti ce exces de idolatrie pot pune oamenii în iubire[225]. Simpatia debordantă cu care era înconjurat în acea epocă nu se putea compara cu nimic, excepţie făcând poate excesul de nedreptate cu care avea să fie tratat puţin mai târziu[226]. Toţi deputaţii care ajungeau la Paris cu dorinţa de a reprima excesele revoluţiei şi de a lupta împotriva partidei demagogice, îl considerau din start ca unicul lor şef şi se aşteptau ca el să se aşeze fără ezitare în fruntea lor, pentru a-i ataca şi a-i răpune pe socialişti şi pe demagogi. Şi-au dat însă seama destul de repede că se înşelau şi că Lamartine nu înţelegea rolul care-i revenea într-un mod atât de simplu. Trebuie spus că poziţia sa era complexă şi dificilă. Se uita atunci - Lamartine, în schimb, nu putea uita - că el contribuise mai mult decât oricine altcineva la succesul revoluţiei din februarie. Teroarea ştergea

acum din mintea poporului rolul pe care-l jucase Lamartine, dar cine se gândea la securitatea publică nu putea uita acest rol. Era uşor de ghicit că, din clipa în care curentul care împinsese treburile publice în punctul în care se aflau se oprea, se va crea un curent contrar, care va împinge naţiunea în celălalt sens, mai repede şi mai departe decât ar fi putut sau ar fi vrut s-o apuce Lamartine. Dacă succesul Montagnarzilor l-ar fi condus la ruină imediat, înfrângerea lor totală l-ar fi făcut inutil, făcând ca mai devreme sau mai târziu, el să piardă controlul guvernării. Pentru Lamartine, atât victoria, cât şi înfrângerea ar fi adus tot pierderi şi pericole.

într-adevăr, cred că dacă Lamartine s-ar fi plasat din prima zi în fruntea taberei, extrem de numeroase, care voia să încetinească şi să strunească revoluţia, şi dacă ar fi reuşit să o ducă la victorie, el ar fi fost fără întârziere îngropat în propriul triumf; el nu şi-ar fi putut opri la timp armata, care l-ar fi lăsat curând în urmă, pentru a-şi oferi alte căpetenii.

Nu cred că el ar fi fost în stare indiferent de felul în care ar fi acţionat - să păstreze multă vreme puterea. Am impresia că nu îi mai rămăsese decât şansa de a o pierde în mod glorios, salvând astfel ţara. Lamartine nu era cu siguranţă genul de om care să se sacrifice în acest fel, dar nici în altul. Nu ştiu dacă am întâlnit, în lumea de ambiţii egoiste în mjlocul căreia am trăit, un spirit mai puţin interesat de binele public decât era al lui[227]. Am cunoscut o mulţime de oameni care au răsturnat ţara cu fundul în sus pentru propria mărire: o asemenea imoralitate e ceva obişnuit; Lamartine este însă singurul care mi s-a părut întotdeauna gata să bulverseze lumea pentru a se distra. Nu am cunoscut, de altfel, pe cineva care să fie mai nesincer şi care să disprețuiască mai mult decât Lamartine adevărul. Când spun că îl disprețuia, mă înşel: de fapt, nu îl onora suficient pentru a-l interesa în vreun fel. Atunci când vorbeşte sau când scrie, el părăseşte adevărul şi se întoarce la

el fără să realizeze ce se întâmplă, întrucât este preocupat doar de efectul de moment pe care vrea să-l producă.

Nu-l mai văzusem pe Lamartine din 24 februarie. L-am revăzut pentru prima dată cu o zi înainte de reunirea Adunării, în noua sală în care tocmai îmi alesesem locul, dar nu am vorbit atunci; el era înconjurat de câțiva dintre noii săi prieteni şi, de îndată ce m-a văzut, s-a prefăcut că are treabă în celălalt capăt al sălii şi s-a îndepărtat de mine în grabă. Ceva mai târziu, mi-a transmis prin Champeaux[228] (care îi era pe jumătate prieten, pe jumătate servitor) că nu trebuia să mă supăr că m-a evitat, că poziția sa îl obliga să acționeze în acest fel în privința foştilor parlamentari, că îmi revenea, de altfel, un loc printre viitorii lideri ai Republicii, dar că trebuia să aştept ca primele dificultăți ale momentului să fie depăşite pentru a putea să discutăm direct. Champeaux mi-a spus, de altfel, că era însărcinat să îmi ceară părerea despre actualitate; i-am comunicat-o cu plăcere, dar era un gest inutil. întâlnirea cu Champeaux a stabilit o relație indirectă între mine şi Lamartine. Champeaux a venit să mă vadă de mai multe ori ca să-mi împărtăşească, în numele stăpânului său, ce incidente erau puse la cale, iar eu am mers să-l întâlnesc în câteva rânduri în cămăruța pe care o ocupa la mansarda unei case din rue Saint-Honore: acolo se retrăgea pentru întâlniri mai discrete, deşi avea o locuință şi la ministerul Afacerilor externe.

îl găseam de obicei asaltat de solicitanți, întrucât în Franța cerşetoria politică se regăseşte în toate regimurile, ea sporeşte o dată cu revoluțiile care sunt îndreptate împotriva ei, fiindcă toate revoluțiile ruinează un anumit număr de oameni, iar printre noi un om ruinat nu se sprijină decât pe stat pentru a se reface. Se aflau acolo oameni de toate felurile, atraşi cu toții de licărirea de putere cu care prietenia lui Lamartine îl ilumina, în chip trecător, pe Champeaux. îmi amintesc, între alții, de un bucătar, ce nu

părea foarte priceput, dar care voia cu tot dinadinsul să intre în slujba lui Lamartine, o dată devenit, spunea el, preşedinte al Republicii. „Dar nu e încă preşedinte", îi striga Champeaux. „Dacă, aşa cum ziceţi, nu e încă preşedinte", insista bucătarul, „atunci va fi şi trebuie să se ocupe deja de bucătărie". Pentru a scăpa de ambiţiosul şi încăpăţânatul ucenic, Champeaux i-a promis că-i va vorbi lui Lamartine despre el, de îndată ce acesta va deveni preşedinte al Republicii. Bietul om a fost foarte fericit, visând fără îndoială la splendorile imaginare ale viitoarei sale poziţii.

11 frecventam cu regularitate pe Champeaux în acea vreme, deşi era foarte vanitos, foarte vorbăreţ şi foarte plictisitor, deoarece, discutând cu el, mă informam mai bine cu privire la gândurile şi proiectele lui Lamartine decât dacă aş fi vorbit chiar cu acesta. Spiritul lui Lamartine se reflecta în prostia lui Champeaux aşa cum soarele se reflectă într-o sticlă neagră, care ne permite să-l vedem fără strălucire, dar mai clar decât cu ochiul liber. Mi-am dat seama cu uşurinţă că în această lume fiecare îşi făcea aproape aceleaşi himere ca şi bucătarul despre care vorbeam adineauri şi că Lamartine se delecta deja în străfundul inimii cu plăcerile unei puteri suverane care tocmai îi aluneca printre degete. El apucase atunci calea întortocheată care urma să-l ducă foarte curând la pierzanie, străduindu-se să îi domine pe Montagnarzi fără a-i birui, şi să domolească focul revoluţionar fără a-l stinge, astfel încât să dea ţării suficientă securitate ca el să fie binecuvântat, dar nu atât de multă cât să fie uitat. Lucrul de care se temea cel mai mult era de a pierde conducerea Adunării în favoarea foştilor şefi parlamentari. Cred că aceasta era atunci pasiunea sa dominantă, aşa cum s-a putut observa atunci când a avut loc marea dezbatere despre alcătuirea puterii executive; nicicând partidele nu au vădit mai bine acea ipocrizie pedantă care le face să-şi ascundă interesele în spatele ideilor generale: nu e nimic ieşit din

comun aici, dar cu acea ocazie ipocrizia a ieşit mult mai bine în evidenţă, fiindcă necesităţile momentului obligau fiecare partid să se adăpostească în spatele unor teorii care le erau străine, dacă nu chiar contrare. Vechiul partid regalist a susţinut că Adunarea trebuia să fie cea care guvernează şi alege ministru, ceea ce o împingea către demagogie; demagogii au cerut ca puterea executivă să fie încredinţată unei comisii permanente, care să guverneze şi să desemneze toţi agenţii guvernamentali, un sistem care se apropia de ideile monarhice. Toată această vorbărie însemna, de fapt, că unii voiau să-l îndepărteze de la putere pe Ledru-Rollin, iar ceilalţi voiau ca el să rămână[229].

Naţiunea vedea atunci în Ledru-Rollin imaginea sângeroasă a Terorii, geniul răului, iar în Lamartine - geniul binelui, înşelându-se şi într-o privinţă, şi în cealaltă: Ledru-Rollin nu era decât un băieţandru foarte senzual şi foarte sangvin, lipsit de principii şi oarecum şi de idei, lipsit de îndrăzneală în privinţa minţii şi a inimii, ba chiar şi de răutate, întrucât dorea în mod natural binele întregii lumi şi era incapabil să rupă gâtul vreunuia dintre adversari, exceptând poate situaţiile în care era vorba despre o reminiscenţă istorică sau despre condescendenţă faţă de prietenii săi.

Soarta dezbaterii a fost multă vreme îndoielnică: Barrot a înclinat balanţa împotriva noastră pledând foarte frumos în favoarea noastră. Am văzut adeseori asemenea răsturnări neaşteptate în războiul parlamentar şi partidele înşelate în acest mod, întrucât un partid se gândeşte întotdeauna doar la plăcerea pe care i-o procură discursul celui mai mare orator al său şi niciodată la excitarea periculoasă pe care acelaşi discurs o provoacă adversarilor săi.

Atunci când Lamartine — care rămăsese până în acest moment tăcut şi, am impresia, nehotărât - a auzit, pentru prima dată după februarie, răsunând vocea fostului şef al stângii, s-a decis şi a cerut să ia cuvântul. „Vă daţi seama" —

îmi spuse Champeaux a doua zi - „că, înainte de orice, trebuia ca Adunarea să fie împiedicată să ia o decizie urmând părerea lui Barrot". Lamartine a vorbit şi, ca de obicei, a făcut-o cu strălucire[230].

După ce l-a ascultat pe Lamartine, majoritatea - care apucase deja calea deschisă de Barrot - s-a întors din drum, întrucât această Adunare era mai credulă şi mai supusă înşelătoriilor elocinţei decât toate cele pe care le văzusem până atunci, fiind suficient de nocivă şi de inocentă pentru a căuta motive de a se decide în discursurile oratorilor. Aşa se face că Lamartine a câştigat partida, dar a pierdut războiul, pentru că a dat naştere în această zi unor temeri care în curând au sporit şi l-au împins de pe culmea popularităţii unde se afla mult mai repede decât urcase acolo. Bănuielile au căpătat corp încă de a doua zi, când Lamartine a fost văzut apărându-l pe Ledru-Rollin şi forţând mâna prietenilor săi pentru a-l susţine pe acesta ca membru în comisia executivă, alături de el[231].

Văzând aşa ceva, Adunarea şi naţiunea au fost cuprinse de o dezamăgire, de o teroare şi de o mânie imposibil de descris.

In ceea ce mă priveşte, eu resimţeam în cel mai înalt grad ultimele două sentimente. Vedeam foarte clar că Lamartine se îndepărta de marele drum care ne ţinea departe de anarhie şi nu puteam să ghicesc în ce prăpastie avea să ne ducă urmând căile ocolite pe care le apucase, într-adevăr, nu ai cum să prevezi unde poate ajunge o imaginaţie debordantă pe care nu o limitează nici raţiunea, nici virtutea; bunul-simţ al lui Lamartine, ca şi dezinteresul său nu mă linişteau şi, de fapt, îl consideram capabil de orice, mai puţin de laşitate şi de o exprimare vulgară.

Mărturisesc că evenimentele din iunie mi-au modificat un pic opinia pe care o aveam în acel moment despre felul său de a acţiona, arătându-mi că adversarii noştri erau mai

numeroşi, mai bine organizaţi şi îndeosebi mai hotărâţi decât credeam.

întrucât nu mai văzuse de două luni decât Parisul, locuind de altfel, ca să zic aşa, în sânul partidei revoluţionare, Lamartine era tentat să exagereze puterea Capitalei şi inerţia Franţei, depăşind astfel limitele adevărului. In ceea ce mă priveşte, cred că mă înşelam în sens contrar; drumul care trebuia parcurs mi se părea atât de bine trasat şi atât de vizibil, încât nu admiteam nicidecum că am putea să ne rătăcim din greşeală; mi se părea evident că trebuia să profităm cât mai repede de forţa morală de care dispunea Adunarea după ce ieşise din mâinile poporului şi să acaparăm guvernul, apoi, printr-un efort însemnat, să-l consolidăm; mi se părea că orice întârziere ne va diminua forţele şi le va spori pe cele ale adversarilor.

în cele şase săptămâni scurse între reunirea Adunării naţionale şi evenimentele din iunie, muncitorii din Paris au prins curaj, s-au însufleţit, s-au organizat, şi-au procurat arme şi muniţii şi s-au pregătit de luptă; cred totuşi că tărăgănelile lui Lamartine şi semi-conivenţa sa cu duşmanul care l-au dus pe el la pierzanie ne-au salvat pe noi, întrucât au deturnat atenţia şefilor Montagnarzi şi i-au divizat[232]. Montagnarzii de modă veche care au rămas în guvern s-au separat de socialiştii care au fost îndepărtaţi de la putere. Dacă ci ar fi fost animaţi de un interes comun şi de aceeaşi teamă înaintea victoriei noastre, aşa cum s-a întâmplat după aceea, izbânda noastră ar fi fost pusă la îndoială. Când mă gândesc că era gata-gata să pierim, deşi nu aveam drept adversar decât o armată revoluţionară lipsită de căpetenii, mă întreb care ar fi fost soarta confruntării dacă aceste căpetenii s-ar fi ivit, iar insurecţia s-ar fi sprijinit pe o treime din Adunarea naţională.

Lamartine vedea aceste pericole mai îndeaproape şi mai clar decât mine, iar astăzi cred că purtarea sa a fost influenţată în egală măsură de teama de a declanşa un conflict

mortal, respectiv de ambiţia sa. Ar fi trebuit să gândesc în acest fel încă de atunci, dacă aş fi ţinut seama de ce-mi spunea doamna Lamartine, care se temea foarte mult atât pentru siguranţa soţului său, cât şi pentru siguranţa Adunării. „Feriţi-vă" - îmi spunea ea de câte ori mă vedea - „să împingeţi lucrurile la extrem; nu bănuiţi ce puternică e partida revoluţionară. Dacă intrăm în conflict cu ea, vom pieri cu toţii". Mi-am reproşat adeseori că nu am frecventat-o mai mult pe doamna Lamartine, fiindcă ştiam că deţine o adevărată virtute, căreia ea îi adăuga însă aproape toate defectele ce pot însoţi virtutea şi care, fără a o altera, o fac mai puţin atrăgătoare - iritare, mult orgoliu, o minte dreaptă, dar rigidă şi uneori primitivă - aşa încât era imposibil să nu o onorezi, dar şi să-ţi facă plăcere compania ei.

7. 15 MAI 1848

Partida revoluţionară nu îndrăznise să se opună reunirii Adunării, dar nu voia să se lase dominată de aceasta, ci căuta, dimpotrivă, să o controleze şi să obţină de la ea, prin constrângere, ceea ce nu putea obţine prin simpatie. Cluburile răsunau deja de ameninţări şi injurii adresate reprezentanţilor. Şi cum francezii - când e vorba de pasiunile lor politice - sunt şi cârcotaşi, şi nerezonabili, în adunările populare se fabricau fără încetare teoriile pe baza cărora să poată fi justificate mai târziu actele de violenţă. Acestea susţineau că poporul, întotdeauna superior mandatarilor săi, nu trebuie să-şi înstrăineze cu totul voinţa în favoarea acestora - un principiu adevărat, pe baza căruia se trăgea însă în mod eronat concluzia că muncitorii din Paris sunt poporul francez. încă de la prima noastră şedinţă, oraşul era dominat de o mare şi vagă agitaţie. Mulţimea se reunea în fiecare zi pe străzi şi în pieţele publice şi se revărsa fără o direcţie anume, aşa cum valurile

oceanului se strâng într-un uragan. împrejurimile Adunării erau fără încetare ocupate de o trupă formată din asemenea leneşi redutabili. Un partid demagogic are atâtea capete, iar întâmplarea, spre deosebire de reflecţie, joacă un rol atât de mare în acţiunea sa încât este aproape imposibil să spui, fie înainte, fie după eveniment, ce vrea sau ce a vrut el să facă. Totuşi, opinia mea era atunci - şi a rămas şi acum - că principalii demagogi nu voiau să distrugă Adunarea, ci căutau deocamdată doar să se folosească de ea oprimând-o. Atacul pe care l-au declanşat împotriva ei pe 15 mai mi s-a părut a fi destinat mai degrabă să o înfricoşeze decât să o nimicească; a fost vorba, în orice caz, de unul din acele demersuri echivoce, foarte frecvente în vremuri de agitaţie populară, ai căror promotori au grijă să nu le traseze şi să nu le definească în prealabil nici planul, nici scopul, pentru a se putea fie mărgini la o demonstraţie paşnică, fie a forţa o revoluţie, în funcţie de împrejurările concrete.

De circa opt zile, ne aşteptam la o asemenea tentativă, însă obişnuinţa de a trăi într-o stare continuă de alarmă sfârşeşte prin a suprima adunărilor, la fel ca şi indivizilor, capacitatea de a discerne, între toate semnele care anunţă un pericol, pe ultimul dintre acestea. Se ştia doar că era vorba despre o mare demonstraţie populară în favoarea Poloniei, care crea o anumită îngrijorare, dar una mai degrabă vagă[233]. Membrii guvernului dispuneau, fără îndoială, de mai multe informaţii şi se temeau mai mult decât noi, dar ţineau ascunse şi informaţiile şi temerile, eu fiind prea departe de ei pentru a putea pătrunde în ungherele secrete ale gândirii lor.

Pe 15 mai, m-am dus, aşadar, la Adunare fără a ghici ceea ce urma să se întâmple. Şedinţa a început cum ar fi început oricare alta şi, ceea ce era foarte straniu, douăzeci de mii de oameni înconjurau deja sala, fără ca vreun zgomot să pătrundă înăuntru. La tribună se afla Wolowski[234], care

bolborosea câteva locuri comune despre Polonia, când poporul şi-a făcut simţită prezenţa printr-un strigăt îngrozitor, care, pătrunzând din toate părţile, prin ferestrele de sus, lăsate deschise din cauza căldurii, ne-a făcut să credem că vine peste noi din ceruri. Nu mi-aş fi putut imagina vreodată că nişte voci umane reunite ar putea produce un zgomot atât de puternic; nici măcar vederea mulţimii, atunci când ea a pătruns în Adunare, nu mi s-a părut atât de formidabilă ca acest prim răget pe care ea îl produsese înainte de a se arăta.

Mai mulţi reprezentanţi, împinşi într-un prim moment de curiozitate sau de frică, s-au ridicat în picioare; alţii au strigat cu putere: „Staţi jos!". Fiecare s-a aşezat mai bine în banca lui şi s-a făcut linişte. Wolowski şi-a reluat pentru câteva clipe discursul. Cred că a fost prima dată în viaţa lui când era ascultat în linişte; de fapt, nu el era ascultat, ci mulţimea, al cărei zumzet devenea cu fiecare clipă mai clar şi mai apropiat.

Dintr-o dată, unul din chestori, Degousse[235], a urcat solemn treptele până la tribună, l-a dat la o parte fără cuvinte pe Wolowski şi a spus: „Contrazicând voinţa chestorilor, generalul Courtais[236] a ordonat adineauri gărzilor mobile care apără intrarea Adunării să-şi pună baionetele în raniţă". După ce a rostit aceste câteva cuvinte, a tăcut. Degousse, care era un om de treabă, avea cel mai patibular chip şi cea mai cavernoasă voce care pot fi imaginate. Ştirea, omul şi tonalitatea concordau în crearea unei impresii stranii; Adunarea a tremurat, dar s-a calmat pe dată. Nu mai era nimic de făcut, căci sala era împrejmuită.

Lamartine, care ieşise la auzul răgetului mulţimii, se întorsese în sală cu un aer deconcertat, traversase culoarul central şi se reaşezase în banca sa cu paşi mari, ca şi cum ar fi fost urmărit de un duşman invizibil. Imediat după el, şi-au făcut apariţia mai mulţi oameni din popor, care s-au oprit în prag, surprinşi să vadă imensa adunare aşezată. în

aceeaşi clipă, la fel ca şi la 24 februarie, tribunele s-au deschis cu zgomot, mulţimea de oameni s-a revărsat în ele, le-a umplut şi curând dădea pe dinafară. Presaţi de mulţimea care venea în urma lor şi îi împingea fără măcar să-i vadă, primii sosiţi au trecut dincolo de balustrada de la tribune şi, aflaţi la circa zece metri deasupra solului, n-au găsit altă soluţie decât să se agate de pereţi şi să sară apoi în sală de la cinci-şase metri. Căderea acestor trupuri, care loveau podeaua unul câte unul, a produs o bubuială surdă, pe care - în mijlocul agitaţiei - am luat-o drept zgomotul îndepărtat al unor tunuri. în vreme ce o parte din popor cădea în acest fel în sală, o altă parte - alcătuită în principal din şefii cluburilor - intra pe toate uşile, purtând emblemele terorii şi agitând steaguri, unele dintre ele împodobite cu bonete roşii.

Mulţimea a umplut într-o clipă spaţiul gol din centrul Adunării, s-a masat acolo, dar, pentru că nu mai avea loc, a început să urce pe toate părţile către băncile în care stăteam noi şi s-a înghesuit în ele, deşi erau strâmte, într-o continuă agitaţie. Datorită mişcării tumultoase şi neîncetate a mulţimii, praful a devenit atât de apăsător, iar căldura atât de înăbuşitoare încât aş fi ieşit poate din sală ca să respir, deşi era în joc interesul public. Onoarea mă ţintuia însă, ca şi pe ceilalţi, în bănci.

Unii dintre cei care pătrunseseră în sală erau înarmaţi, mulţi alţii lăsau impresia că au arme ascunse, dar nici unul nu părea să fie decis să ne împuşte. Privirile le erau mirate şi răutăcioase mai degrabă decât ostile. în cazul multora dintre ei, un fel de curiozitate grosolană, pe cale de a fi satisfăcută, domina orice alt sentiment, întrucât, în revoltele de la noi, chiar şi în cele mai sângeroase, se găseşte întotdeauna o mulţime de oameni, pe jumătate lipsiţi de scrupule şi pe jumătate naivi, care se cred la spectacol. în rest, nu părea să existe un şef căruia să i se dea ascultare. Era vorba de o adunătură şi nu de un grup. Am zărit printre

ei oameni beţi, însă cei mai mulţi păreau să fi căzut pur şi simplu pradă unei excitaţii febrile create de înghesuiala şi strigătele venite din afara sălii, dar şi de zăpuşeala, înghesuiala şi tulburarea dinăuntru; sudoarea curgea de pe ei, deşi felul în care erau îmbrăcaţi şi starea în care se aflau hainele lor n-ar fi trebuit să-i facă să sufere prea tare de călduri, fiindcă mulţi erau foarte zdrenţăroşi.

Din mulţime se înălţa un zgomot confuz şi, din când în când, vorbe foarte ameninţătoare. I-am văzut pe unii dintre ei arătându-ne pumnul şi numindu-ne comisii lor. Au repetat foarte des această expresie, fiindcă de câteva zile încoace, ziarele ultra-democratice nu-i numeau pe reprezentanţi decât comisii poporului, iar aceşti valeţi erau foarte încântaţi de respectiva idee. Am avut ocazia, o clipă mai târziu, să văd cu câtă vivacitate şi cu câtă claritate dobândeşte şi reflectează mintea poporului imaginile. Am zărit, chiar lângă mine, un om îmbrăcat în cămaşă care-i spunea tovarăşului său: „îl vezi, acolo, pe uliul ăla ? Tare mi-ar plăcea să-i rup gâtul". Urmărind mişcarea mâinii şi ochilor săi, mi-am dat seama cu uşurinţă că vorbea despre Lacordaire[237], ce putea fi văzut în hainele sale de dominican aşezat în partea de sus a tribunei ocupate de stânga. Sentimentul mi s-a părut foarte josnic, dar comparaţia era admirabilă; gâtul lung şi osos al părintelui care ieşea din capuşonul său alb, capul său pleşuv înconjurat de o creastă de păr negru, figura sa subţiată, nasul curbat şi ochii apropiaţi unul de altul, ficşi şi strălucitori îl făceau să semene, într-adevăr, spre surprinderea mea, cu pasărea de pradă despre care era vorba[238].

Dezordinea care domnea în sânul Adunării a lăsat-o pe aceasta pasivă şi imobilă: ea nu opunea rezistenţă, nici nu se supunea, era mută şi fermă. Câţiva Montagnarzi au fraternizat cu poporul, însă pe furiş şi cu voce joasă. Raspail[239] ocupase tribuna şi se pregătea să citească petiţia cluburilor; un tânăr deputat, d'Adelsward[240], s-a ridicat

în picioare şi a protestat: „Cu ce drept ia cuvântul aici cetăţeanul Raspail ?". Urlete de furie s-au înălţat în aer, oamenii poporului s-au aruncat asupra lui d'Adelsward, dar au fost domoliţi. Raspail a obţinut, după mari eforturi ale prietenilor săi, un moment de linişte şi a citit petiţia sau mai degrabă porunca dată de cluburi, care ne sileau să ne pronunţăm imediat în favoarea Poloniei.

„Grăbiţi-vă, se aşteaptă răspunsul!", se striga din toate părţile. Adunarea a continuat să nu dea nici un semn de viaţă; poporul, nerăbdător şi haotic, a produs un tumult înspăimântător care ne-a scutit de orice răspuns. Preşedintele Adunării, Buchez[241], în care unii s-au ambiţionat să vadă un hoţoman, iar alţii un sfânt, şi care era în acea zi foarte hotărât, a agitat cu toate puterile sale clopoţelul pentru a face linişte, ca şi cum în împrejurările respective liniştea acestei mulţimi n-ar fi fost mai de temut decât strigătele sale.

Atunci şi-a făcut apariţia la tribună un om pe care nu i-am văzut decât în acea zi, dar a cărui amintire m-a umplut întotdeauna de dezgust şi de oroare. Avea obraji palizi şi ofiliţi, buze albe, un aer bolnăvicios şi plin de răutate, imund, o paloare murdară, un trup mucegăit, lipsit de orice eleganţă, îmbrăcat cu o veche redingotă neagră, aruncată pe nişte braţe slăbănoage şi descărnate, părând să fi trăit până atunci într-un grajd şi să fi ieşit de acolo chiar în acea clipă. Mi s-a spus că e Blanqui[242].

Blanqui a rostit două vorbe despre Polonia, apoi, schimbând vorba şi referindu-se la treburile interne, a cerut răzbunare pentru ceea ce el numea masacrele de la Rouen, a reamintit ameninţător mizeria în care era lăsat poporul şi s-a plâns de primele greşeli făcute de Adunare în această privinţă. După ce a însufleţit auditoriul în acest mod, a revenit la Polonia, cerând, la fel ca şi Raspail, un vot neîntârziat.

Adunarea a rămas şi acum imobilă, poporul a continuat să se agite, strigând în mii de feluri contradictorii, iar

preşedintele să agite clopoţelul. Ledru-Roiiin a încercat să convingă mulţimea să se retragă, dar nimeni nu mai avea vreo putere asupra ei. Aproape huiduit, Ledru- Rollin a părăsit tribuna.

Tumultul a renăscut, a sporit, alimentându-se oarecum de la sine, fiindcă poporul nu e suficient de stăpân de sine pentru a putea măcar să înţeleagă că e necesar să se abţină o clipă pentru a obţine ceea ce voia cu pasiune. Trece aşa mult timp. într-un târziu, îşi face apariţia Barbes[243], care se urcă la tribună sau mai degrabă o cucereşte. El era unul dintre acei oameni în care demagogia, nebunia şi gentileţea se amestecă atât de bine încât n-ai putea spune unde începe una şi se termină cealaltă, un om care nu poate răzbate decât într-o societate bolnavă şi zdruncinată precum a noastră. Cred totuşi că în cazul lui domina nebunia şi că aceasta devenea furioasă atunci când Barbes auzea vocea poporului. E de la sine înţeles că sufletul său fierbea în mijlocul pasiunilor populare precum apa pe foc. Din clipa în care ne invadase poporul, nu-mi luasem ochii de la el, întrucât îl consideram cel mai de temut adversar, fiind cel mai insensibil, cel mai dezinteresat şi cel mai hotărât dintre toţi. îl văzusem urcând pe podiumul pe care se afla jilţul preşedintelui şi rămânând acolo nemişcat, cu privirea urmărind neîncetat Adunarea; remarcasem şi le semnalasem şi vecinilor mei că Barbes îţi schimba înfăţişarea, căpătând o paloare lividă şi o agitaţie convulsivă care-l făcea să-şi răsucească fără încetare mustaţa; Barbes părea să încarneze astfel imaginea nehotărârii, care înclină totuşi către o extremă. Până la urmă, Barbes s-a hotărât: voia să rezume oarecum pasiunile poporului şi să-i asigure victoria precizându-i scopul: „Cer" - spuse el cu o voce sacadată şi emoţionată - „ca, în şedinţa aceasta, Adunarea să voteze fără întârziere trimiterea unei armate în Polonia, instituirea unui impozit de un miliard plătit de bogaţi, ieşirea trupelor din Paris, interdicţia de a le

mobiliza; în caz contrar, reprezentanții vor fi declarați trădători de patrie".

Cred că am fi fost pierduți dacă Barbes ar fi reuțit să impună votul asupra moțiunii sale, întrucât dacă Adunarea ar fi votat în favoarea ci, ar fi fost dezonorată și dezarmată, iar dacă ar fi respins-o, ceea ce e credibil, ar fi riscat să fie sugrumată. Dar nici măcar Barbes nu a reuțit să obțină un moment de liniște care să ne îngăduie să fim obligați să ne pronunțăm. Țipetele colosale produse de ultimele sale cuvinte nu s-au calmat, ci, dimpotrivă, au continuat pe o mie de voci. Barbes și-a dat toată silința să domine aceste țipete, dar efortul său a fost zadarnic, deși a fost ajutat foarte mult de clopoțelul președintelui Adunării care nu înceta să sune în acest timp ca un adevărat clopot de biserică.

Ședința cu totul ieșită din comun dura deja de două ore. Adunarea rezista, cu urechea plecată la toate zgomotele de afară și așteptând să i se vină în ajutor, însă Parisul părea a fi un oraș mort. Puteam să ascultăm oricât, fiindcă nu se putea auzi nimic.

Rezistența pasivă a Adunării irita și dezamăgea poporul, fiindcă ea semăna cu o bucată de gheață pe care furia poporului aluneca fără a se putea agăța de ceva; poporul se agita și se frământa fără a găsi a soluție. O mie de strigăte diverse sau contrare umpleau aerul: „Să mergem", spuneau unii... „Munca trebuie organizată!... Un minister al muncii!... Să-i impozităm pe bogați!. îl vrem pe Louis-Blanc!", țipau ceilalți. Până la urmă, s-a iscat o bătaie între cei care voiau să urce la tribună, cinci sau șase oratori ocupând-o în același timp și vorbind adesea împreună. Așa cum se întâmplă întotdeauna în revolte, ridicolul și teribilul se amestecau. Căldura era atât de înăbușitoare încât mulți dintre cei care intraseră printre primii în sală o părăseau acum, fiind înlocuiți imediat de alții care așteptau la ușă ocazia de a intra. Așa se face că pe culoarul care trecea de-a lungul băncii în care stăteam am văzut trecând un

pompier în uniformă: „Nu-i putem face să voteze !", i-a strigat cineva. „Aşteptaţi, aşteptaţi", a răspuns el, „mă duc, o să mă duc să le spun ce să facă". Şi-a înfundat apoi casca pe cap cu hotărâre, a legat-o sub bărbie, a dat la o parte tot ce-i stătea în cale şi a urcat la tribună. îşi închipuia că acolo va fi în largul său la fel cum i se întâmpla când urca pe acoperişuri, dar de îndată ce a ajuns la tribună cuvintele l-au părăsit şi a amuţit; poporul îi striga: „Vorbeşte, pompier!", dar el nu spunea nimic, aşa că până la urmă a fost dat jos de acolo. In acea clipă, mai mulţi oameni din popor au pus mâna pe Louis Blanc şi l-au purtat pe braţe triumfal de-a lungul sălii. II ţineau de picioare deasupra capetelor lor şi l-am văzut pe Louis Blanc cum încerca, în zadar, să scape, întorcându-se şi răsucindu-se pe toate părţile fără a reuşi să evadeze din mâinile lor, vorbind cu o voce sugrumată şi stridentă; mi se părea că seamănă cu un şarpe căruia i se înţeapă coada. într-un târziu, a fost aşezat într-o bancă, puţin mai jos de cea în care mă aflam. L-am auzit strigând: „Prieteni, dreptul pe care tocmai l-aţi cucerit...". Restul s-a pierdut în zgomotul din jur. Mi s-a spus că Sobrier[244] era purtat în acelaşi fel ceva mai încolo.

Aceste saturnalii au fost întrerupte de un eveniment de-a dreptul tragic; dintr-o dată, tribunele din fundul sălii au cedat, s-au înclinat aproape un metru şi ameninţau să reverse în sală mulţimea care le aglomerase şi care le părăsea acum înfricoşată. Acest incident îngrozitor a oprit pentru o clipă tumultul, ceea ce mi-a îngăduit să aud pentru prima dată, în depărtare, sunetul tobelor care sunau mobilizarea în Paris[245]. Mulţimea l-a auzit la rândul ei şi a scos un lung strigăt de mânie şi de teroare: „De ce sunt mobilizaţi soldaţii ?", a strigat Barbes furios şi a urcat din nou la tribună, „cine face mobilizarea ? Cei responsabili să fie scoşi în afara legii!". Poporul a strigat: „Suntem t ridaţi! la arme! să mergem la Hotel de Viile!".

Preşedintele a fost îndepărtat din jilţul său ori, dacă e să-i dăm crezare lui, s-a lăsat îndepărtat. Un şef de club, pe nume Huber[246], a urcat pe biroul prezidiului şi a arborat un steag împodobit cu o bonetă roşie; acest om părea să fi scăpat cu puţin timp în urmă dintr-un lung leşin epileptic, produs fără îndoială de aglomeraţie şi de căldură, ieşind din acest somn agitat cu hainele în dezordine şi cu un aer stupefiat şi şocat; el a strigat de două ori foarte tare, şi cum vocea sa pornea din înaltul sălii, a reuşit să domine toate celelalte zgomote: „în numele poporului, înşelat de reprezentanţii săi, declar dizolvarea Adunării naţionale!".

Adunarea, care îşi pierduse prezidiul, s-a destrămat. Barbes şi cei mai îndrăzneţi dintre membrii cluburilor au plecat spre Hotel de Viile, dar nu toată lumea era de acord cu acest gest; i-am auzit spunând pe unii oameni din popor aflaţi în preajma mea: „Nu, nu, nu asta vrem". Mulţi republicani sinceri erau disperaţi. în mijlocul acestei agitaţii, am fost abordat de către Trelat[247], un revoluţionar sentimental şi visător care conspirase în favoarea Republicii în vremea monarhiei, care era, altfel, un medic capabil ce conducea atunci unul dintre principalele spitale de nebuni din Paris, deşi el însuşi era puţin ţicnit. Mi-a apucat cu emoţie mâinile şi mi-a spus cu lacrimi în ochi: „Vai, Domnule, ce nenorocire ! E ciudat să te gândeşti că am ajuns aici din pricina unor nebuni, a unor nebuni veritabili. I-am consultat sau tratat pe toţi. Blanqui e un nebun, Barbes e un nebun, Sobrier e un nebun, I luber mai ales e nebun, toţi sunt nebuni, domnule, şi ar trebui să fie nu aici, ci la clinica mea Salpetriere". S-ar fi pus, fără îndoială, şi pe el pe listă, dacă s-ar fi cunoscut pe sine la fel de bine cum îi cunoştea pe foştii săi pacienţi. Am crezut mereu că în revoluţii şi mai ales în revoluţiile democratice, nebunii - nu cei cărora li se dă acest nume din curtoazie, ci cei veritabili - joacă un rol politic foarte însemnat. Este sigur însă că o semi-nebunie nu strică în asemenea timpuri, ba chiar uşurează succesul.

Adunarea se răsfirase, dar avem motive să credem că nu se considera dizolvată.

Ea nu se considera nici măcar învinsă. Cei mai mulţi dintre membrii săi care părăsiseră sala o făcuseră cu voinţa fermă de a se reuni în curând în altă parte; aşa vorbeau între ei şi sunt convins că erau într-adevăr foarte hotărâţi să o facă. In ceea ce mă priveşte, eu am luat decizia să rămân pe loc, reţinut pe jumătate de curiozitatea care mă leagă în chip invincibil de locurile în care se petrec lucruri însemnate, pe jumătate de un gând, pe care-l avusesem şi pe 24 februarie, şi anume că forţa unei Adunări rezidă în parte în sala pe care o ocupă. Am rămas, deci, şi am asistat la scenele dezlânate şi groteşti, dar lipsite de interes şi de miză care au urmat. Mulţimea s-a apucat, în mijlocul haosului şi acoperită de mii de strigăte, să alcătuiască un guvern provizoriu. Asistam la o parodiere a zilei de 24 februarie, care fusese la rândul ei o parodie a altor scene revoluţionare. După un timp destul de îndelungat, mi s-a părut că identific, în zgomotul dominant un sunet neregulat care venea din exteriorul clădirii. Auzul meu e foarte iute şi aşa se face că nu am ratat sunetul unei tobe care se apropia sunând atacul, fiindcă în vremurile noastre de discordie civile, fiecare a învăţat limba acestor instrumente de război. Am fugit imediat la uşa prin care noii veniţi urmau să intre.

Era, într-adevăr, vorba despre o tobă aflată în fruntea a circa patruzeci de membri ai gărzii mobile. Aceşti tineri pătrundeau în mulţime cu multă determinare, dar fără a putea spune pe dată ce anume voiau ei să facă; curând, au dispărut în mulţime şi s-au confundat cu ea, dar, la mică distanţă în urma lor, venea o coloană formată din numeroşi membri ai gărzii naţionale, care s-au repezit în sală strigând: „Trăiască Adunarea naţională". Mi-am pus legitimaţia de reprezentant la pălărie şi am intrat în sală împreună cu ei. Mai întâi, ei i-au scos de la tribună pe cei

cinci-şase oratori care vorbeau toţi deodată şi care au fost împinşi fără prea multe vorbe pe treptele scăriţei care duce la tribună. Văzând aşa ceva, insurgenţii au vrut mai întâi să opună rezistenţă, dar panica a pus repede stăpânire pe ei, aşa că au început să escaladeze băncile noastre goale, sărind peste spaţiile dintre ele, au ieşit apoi pe coridoarele exterioare şi au sărit pe toate ferestrele în curte. în câteva minute, în sală nu se mai aflau decât gărzile naţionale care strigau atât de tare: „Trăiască Adunarea naţională"[248], încât pereţii tremurau.

Membrii Adunării era absenţi, dar încet-încet ei au venit din împrejurimile în care fugiseră, strângând mâinile gărzilor naţionale, îmbrăţişându-se şi aşezându-se fiecare în banca proprie. Gărzile naţionale strigau: „Trăiască Adunarea naţională", iar reprezentanţii - „Trăiască garda naţională şi republica!"[249].

Imediat după ce reprezentanţii au revenit în sală, generalul Courtais, vinovatul principal pentru pericolele prin care trecusem, a avut incredibila neobrăzare să vină în faţa noastră; gărzile naţionale l-au primit cu strigăte de furie, au pus mâna pe el şi l-au dus în faţa tribunei. L-am văzut trecând prin faţa mea, palid ca un muribund aflat la capătul puterilor; aveam impresia că va fi sugrumat, aşa că am strigat cu toată puterea: „Smulgeţi-i epoleţii, dar nu-l omorâţi!", ceea ce s-a şi întâmplat[250].

Lamartine a revenit şi el. Nu ştiu cum îşi omorâse timpul în cele trei ore în care fusesem invadaţi; îl zărisem în prima oră aşezat ceva mai jos decât mine, pieptănându-şi părul inundat de sudoare cu un mic piepten pe care-l scosese dm buzunar; apoi, mulţimea s-a pus în mişcare şi nu l-am mai văzut. Se pare că se dusese în sălile din palat în care pătrunsese şi poporul, încercând să ţină discursuri în faţa acestuia, dar fără succes. A doua zi mi-au fost povestite detalii stranii despre acest episod, pe care le-aş fi menţionat aici dacă nu m-aş fi hotărât să nu spun decât ceea ce

am văzut eu însumi. Se dă drept sigur faptul că, după aceea, el s-a retras nu departe de Adunare, în palatul destinat Afacerilor externe, aflat în acea vreme în construcţie; ar fi făcut mai bine să se ducă să se aşeze în fruntea gărzilor naţionale şi să vină să ne elibereze. Cred că a fost cuprins de una din acele slăbiciuni care îi afectează pe oamenii curajoşi (căci el era un astfel de om) atunci când imaginaţia lor e mobilă şi vie[251].

Atunci când a intrat în sală, şi-a regăsit energia şi exprimarea frumoasă; ne-a spus că locul lor nu era în Adunare, ci în stradă şi că se va îndrepta către Hotel de Viile pentru a sugruma insurecţia[252]. A fost ultima dată când l-am văzut aplaudat cu frenezie. E adevărat că nu era aplaudat doar el, ci şi victoria, iar strigătele şi aplauzele nu erau decât un ecou al pasiunilor tumultoase care ne însufleţeau încă inimile. Lamartine a ieşit din sală, iar tobele care bătuseră atacul cu jumătate de oră înainte băteau acum marşul. Gărzile naţionale şi gărzile mobile, care se aflau încă pierdute în mulţimea pe care o alcătuiam, s-au reunit şi l-au urmat. Adunarea, încă incompletă, şi-a reluat şedinţa: era şase seara.

M-am dus până acasă, ca să mănânc ceva; m-am întors apoi la Adunare, care declarase că rămâne în sesiune permanentă. Curând, am aflat că membrii noului guvern provizoriu erau arestaţi. Au fost puşi sub acuzare Barbes şi bătrânul imbecil Courtais, care nu merita altceva decât sfârtecarea; mulţi au vrut să-l aresteze şi pe Louis Blanc[253], dar acesta s-a apărat cu curaj; tocmai scăpase cu greu de furia gărzilor naţionale care ocupaseră intrarea şi avea încă bârnele sfâşiate, mânjite de praf şi în dezordine. De data aceasta, nu a mai cerut să i se aducă băncuţa pe care avea obiceiul să se urce ca să poată depăşi marginea tribunei (fiindcă era aproape pitic); dăduse uitării chiar şi efectul pe care voia să' l producă, gândindurse exclusiv la ceea ce avea de spus. în i ind.i acestui fapt, sau mai degrabă din această cauză, a

avut pe moment succes; niciodată nu i-am sesizat mai bine talentul, fiindcă eu nu numesc talent arta de a rafina fraze strălucitoare şi găunoase, care seamănă cu nişte platouri superbe pe care nu se află nici un fel de mâncare.

Eram atât de epuizat din cauza agitaţiilor de peste zi încât n-am păstrat decât o amintire slabă şi chiar vagă despre şedinţa de noapte a Adunării; nu voi adăuga deci nimic, deoarece vreau să descriu doar impresiile mele personale, iar pentru detaliile şi urmarea faptelor e mai bine să căutaţi în *Monitorul oficial.*

8. SĂRBĂTOAREA CONCORDIEI ŞI PREGĂTIREA EVENIMENTELOR DIN IUNIE

întrucât revoluţionarii de la 1848 nu voiau sau nu puteau să imite nebuniile sângeroase ale înaintaşilor lor, ei se consolau cu imitarea nebuniilor ridicole ale acestora. Aşa se face ca ei au plănuit să ofere poporului mari sărbători alegorice.

în ciuda stării jalnice a finanţelor, guvernul provizoriu decisese ca o sumă de unul sau două milioane să fie afectată pentru a celebra pe Champ-de-Mars sărbătoarea Concordiei.

Conform programului, care fusese publicat dinainte şi respectat cu stricteţe, Champ-de-Mars trebuia să fie umplut cu figuri destinate să reprezinte tot felul de personaje, virtuti sau instituţii politice si chiar servicii publice. Urmau să fie reprezentate Franţa, Germania şi Italia dându-şi mâna, Egalitatea, Libertatea şi Fraternitatea dându-şi şi ele mâna, Agricultura, Comerţul, Armata, Marina şi mai ales Republica, cea din urmă de dimensiuni colosale. Un car urma să fie tras de şaisprezece cai de povară; respectivul car, spunea acelaşi program, trebuia să aibă o formă simplă şi rustică, să poarte trei arbori • un stejar, un laur şi un

măslin, simboluri ale forţei, onoarei şi abundenţei -, ca şi o căruţă aflată în mijlocul unor plante şi flori. Mai mulţi muncitori şi tinere fete îmbrăcate în alb ar fi trebuit să înconjoare carul cântând imnuri patriotice. Ni se promiseseră şi boi cu coarnele aurite, dar nu ne-au fost daţi[254].

Adunarea naţională nu avea deloc chef să vadă aceste lucruri minunate, ea temându-se foarte tare că numărul mare de oameni care ar participa cu siguranţă ia aceste sărbători ar produce periculoase dezordini.

Din acest motiv, Adunarea a amânat cât mai mult momentul sărbătoresc; cum pregătirile au fost făcute, nu se mai putea găsi un motiv de amânare, aşa că data lor a fost fixată pe 21 mai.

în acea zi, m-am alăturat foarte devreme celorlalţi membri ai Adunării, care trebuiau să meargă împreună pe jos la Champ-de-Mars. în fiecare buzunar îmi pusesem câte un pistol şi, discutând cu colegii mei, am aflat că şi ei se înarmaseră cu discreţie: unul îşi luase o sabie, altul un pumnal, aproape toţi aveau un mijlo&de apărare. Edmond La Fayette[255] mi-a arătat o armă de un tip special: era o bilă de plumb cusută într-o teacă de piele care putea fi prinsă cu uşurinţă de braţ, o armă căreia i s-ar fi putut spune „spărgător de capete portabil". La Fayette m-a asigurat că acest mic instrument era foarte răspândit în Adunarea naţională, mai ales după 15 mai. Aşa ne-am îndreptat noi către sărbătoarea Concordiei.

Un zvon sinistru prevestea că un mare pericol îi pândea pe membrii Adunării în momentul în care urmau să traverseze prin mulţime Champ-de-Mars pentru a-şi ocupa locul pe estrada de la Ecole militaire. Adevărul este că nimic n-ar fi fost mai simplu decât organizarea unui atac armat împotriva Adunării undeva pe acest lung parcurs, pe care ea îl făcea pe jos şi fără a fi, ca să zicem aşa, păzită. Adevărata sa pază consta în amintirea legată de 15 mai, iar asta era de ajuns. în ciuda împrejurărilor favorabile, se

întâmplă rar ca o putere să fie înfruntată imediat după o victorie[256]. De altfel, francezii nu fac niciodată două lucruri deodată, mintea lor își schimbă adesea obiectul, dar e de fiecare dată concentrată deplin asupra unuia singur, și cred că ei n-au făcut niciodată o insurecție în mijlocul unei sărbători sau chiar al unei ceremonii. în ziua cu pricina, deci, poporul a părut să intre de bunăvoie în ficțiunea fericirii sale și să lase pentru o clipă de-o parte amintirea nenorocirilor care-l afectau și a urilor care-l animau. Poporul era însufleţit, fără a fi turbulent. Programul spunea că ar fi trebuit să domnească *o confuzie frățească*. A fost, într-adevăr, confuzie maximă, dar nu dezordine, fiindcă suntem niște ființe ciudate: nu ne putem lipsi de poliție atunci când domnește ordinea; în schimb, de îndată ce intrăm în revoluție, poliția pare să devină inutilă. Spectacolul acestei bucurii populare i-a binedispus și i-a îmblânzit pe republicanii moderați și sinceri.

Carnot[257] mi-a spus, cu acea inocență pe care democrației onești o adaugă întotdeauna virtuții care-i animă: „Sunt convins, dragă coleg, că trebuie să ai mereu încredere în popor". îmi amintesc că i-am răspuns pe dată: „Ați fi spus așa ceva și înainte de 15 mai ?". Comisia executivă ocupa o parte din imensa estradă ridicată în față la Ecole militaire, iar Adunarea - cealaltă parte. Mai întâi au defilat prin fața noastră toate emblemele națiunilor - consumând astfel un timp îndelungat, din cauza confuziei frățești de care vorbea programul -, a urmat carul și, la sfârșit, au venit tinerele fete îmbrăcate în alb. Se aflau acolo cel puțin trei sute de tinere îmbrăcate în costumul lor virginal într-un mod atât de viril încât ai fi zis că erau băieți îmbrăcați în fete. Fiecare dintre fete primise un buchet mare de flori, pe care ni-l aruncau în mod galant atunci când treceau prin fața noastră. Cum brațele lor erau foarte puternice, fiind obișnuite, din câte mi-am dat seama,

mai degrabă să sape decât să împrăştie flori, buchetele ne cădeau în cap ca o grindină deasă şi neplăcută[258].

O tânăra mai înaltă s-a desprins de tovarăşele ei şi, oprindu-se în faţa lui Lamartine, a recitat un imn în cinstea lui; încet-încet, ea s-a însufleţit atât de tare încât chipul ei a devenit înspăimântător, iar trupul i s-a contorsionat într-un mod groaznic. Niciodată entuziasmul nu mi s-a părut mai apropiat de epilepsie; atunci când a terminat de recitat, poporul a vrut ca Lamartine s-o sărute; aşa că fata i-a întins un obraz inundat de sudoare, pe care el l-a sărutat, destul de ezitant, cu vârful buzelor[259].

Singura parte serioasă din sărbătoare a fost parada militară. N-am văzut niciodată strânşi la un loc atâţia oameni înarmaţi şi cred că puţini sunt cei care au văzut vreodată mai mulţi; în afara mulţimii nenumărate de curioşi reuniţi pe Champ-de-Mars, se adunase un întreg popor înarmat. *Monitorul oficial* a estimat la trei sute de mii numărul de gărzi naţionale şi de soldaţi de trupă aflaţi acolo, o cifră exagerată după părerea rnea, fiindcă eu cred că erau de fapt vreo două sute de mii.

Nu voi uita niciodată spectacolul oferit de aceste două sute de mii de baionete. Cum cei care le purtau stăteau foarte aproape unii de ceilalţi, ca să poată încăpea pe Champ-de-Mars, şi cum din locul jos pe care-l ocupam nu puteam privi baionetele decât în plan orizontal, ele formau o suprafaţă plană şi vag-unduietoare, care strălucea în soare, astfel încât Champ-de-Mars semăna cu un mare lac plin cu oţel lichid.

Toţi aceştia au defilat rând pe rând prin faţa noastră. Această armată cuprindea mai multe arme decât uniforme.

Doar legiunile din garnizoanele bogate aveau un număr însemnat de gărzi naţionale îmbrăcate în haină militară. Soldaţii din aceste legiuni au fost primii care şi-au făcut apariţia şi au strigat cu înflăcărare: „Trăiască Adunarea naţională!". Cei care compuneau legiunile din cartierele

oraşelor - numeroase precum nişte veritabile armate - aveau pe ei doar veste şi cămăşi, ceea ce nu-i împiedica să defileze cu un aer foarte războinic. Cei mai mulţi soldaţi din aceste legiuni s-au mulţumit să strige, atunci când au trecut prin faţa noastră: „Trăiască Republica democratică!" sau să cânte *Marseieza* ori aria *Girondinilor.* Veneau apoi legiunile de la periferie, alcătuite din ţărani prost echipaţi şi prost înarmaţi, care aveau cămăşi identice cu cele ale muncitorilor din cartiere, dar spiritul lor era total diferit, aşa cum se vedea din gesturile şi aclamaţiile lor. Batalioanele gărzii mobile au venit cu aclamaţii dintre cele mai diverse, care ne-au creat îndoieli şi îngrijorări în privinţa intenţiei acestor tineri sau mai degrabă a acestor copii, care ţineau, mai mult decât oricine altcineva, în mâinile lor destinele noastre[260].

Regimentele de linie care încheiau marşul au defilat în linişte.

Am asistat la acest lung spectacol cu inima întristată; niciodată pe mâinile poporului nu încăpuseră atâtea arme! Se înţelege că nu împărtăşeam încrederea naivă şi bucuria prostească a prietenului meu Carnot, fiindcă presimţeam că toate baionetele pe care le vedeam strălucind în soare vor fi în curând îndreptate unele împotriva celorlalte, astfel încât ceea ce văzusem defilând prin faţa noastră erau cele două tabere ale unui război civil. Deşi am auzit de mai multe ori în acea zi strigătul: „Trăiască Lamartine!", popularitatea enormă de care se bucurase era în scădere; am putea considera chiar că epoca lui apusese. Cu toate acestea, în orice mulţime, un număr însemnat de oameni sunt în întârziere, astfel încât ei se bucură de bucuria de alaltăieri, cam la fel cum provincialii adoptă moda pariziană în ziua în care parizienii au renunţat la ea.

Lamartine s-a retras repede de la această ultimă strălucire a gloriei sale, cu mult înainte de încheierea ceremoniei[261]. Părea îngrijorat şi plictisit. Mulţi membri ai

Adunării, înfrânți de oboseală, î-au imitat pe Lamartine, așa încât parada s-a încheiat în fața unor bănci aproape goale. începuse dimineața devreme și nu s-a terminat decât la căderea nopții.

Se poate spune că întreaga perioadă scursă între parada din 21 mai și evenimentele din iunie a fost dominată de îngrijorarea provocată de apropierea acestor zile. în fiecare zi, garda națională și armata erau alarmate de câte o nouă știre; meșteșugarii și burghezii nu mai trăiau în casele lor, ci în piețele publice și sub arme. Fiecare dorea cu tărie să evite necesitatea unui conflict, dar toată lumea simțea în mod vag că această necesitate devenea, de la o zi la alta, inevitabilă. Adunarea națională era atât de obsedată de această chestiune încât ai fi zis că avea permanent în fața ochilor, scrise pe pereții sălii, cuvintele: *război civil.*

Toate partidele făceau mari eforturi de prudență și răbdare pentru a împiedica sau măcar pentru a amâna criza. Membrii Adunării, care erau în străfundul inimii lor dușmanii înverșunați ai revoluției, scstrăduiau să nu-și exprime repulsia sau simpatia; foștii oratori parlamentari tăceau, de teamă ca vocea lor să nu dea naștere unor suspiciuni; ei au lăsat tribuna pe mâna noilor veniți, care nu voiau să o ocupe, fiindcă marile dezbateri încetaseră. Așa cum se întâmplă în toate adunările, ceea ce frământa cel mai mult mințile nu se discuta, deși fiecare zi aducea dovada că toată lumea se gândește chiar la acel lucru; în acest timp, se propuneau și erau discutate căile cele mai felurite de a rezolva problema sărăciei poporului. S-a ajuns chiar la examinarea atentă a diferitelor sisteme socialiste și fiecare se străduia cu bună-credință să găsească în ele ceva care să fie aplicabil sau măcar compatibil cu vechile legi ale societății.

în acest timp, Atelierele naționale continuau să se umple, populația lor depășind deja o sută de mii de oameni[262]. Simțeam cu toții că nu se putea trăi cu ele, dar ne temeam

că, dacă le dizolvăm, vom pieri. în fiecare zi, această chestiune arzătoare era dezbătută, dar într-un mod superficial şi cu timiditate; ea era luată în seamă de toţi, dar nimeni nu îndrăznea să o asume cu adevărat[263].

Pe de altă parte, se vedea clar că în afara Adunării, diferitele partide - deşi se temeau de confruntare - o pregăteau cu asiduitate. Legiunile bogate ale gărzii naţionale ofereau armatei şi gărzii mobile banchete în care fiecare îl împingea pe celălalt la unire pentru a avea o apărare comună.

Muncitorii din cartierele sărace făceau în mare secret provizii de cartuşe, care le-au îngăduit mai târziu să poarte o luptă îndelungată. în privinţa puştilor, guvernul provizoriu avusese grijă să le furnizeze din belşug, astfel încât se poate spune că nu exista muncitor care să nu aibă cel puţin una.

Pericolul putea fi văzut la fel de bine de departe, ca şi de aproape. In provincii, indignarea şi iritarea erau îndreptate împotriva Parisului. Pentru prima dată după şaizeci de ani, provincia îndrăznea să se gândească să reziste în faţa Capitalei, înarmându-se şi încurajând acordarea unui ajutor pentru Adunare, pe adresa căreia soseau mii de felicitări pentru victoria sa din 15 mai. Ruinarea comerţului, războiul universal, teama de socialism sporeau ura îndreptată împotriva Republicii, această ură exprimându-se mai cu seamă în scrutinurile secrete din douăzeci şi unu de departamente în care alegătorii au fost nevoiţi să vină din nou la urne; ei i-au ales în general pe oamenii care reprezentau în ochii lor, sub o formă oarecare, monarhia. Astfel, Mole a fost ales la Bordeaux, iar Thiers la Rouen[264].

Atunci a apărut pentru întâia oară, dintr-o dată, numele lui Louis-Napoleon, acest principe fiind ales simultan la Paris şi în alte câteva departamente, cu voturile date de republicani, de legitimişti, de demagogi, întrucât naţiunea semăna în acele momente cu o turmă înspăimântată, care aleargă în toate părţile fără a urma vreun drum. Atunci

când am aflat de alegerea lui Louis-Napoleon[265], n-am bănuit că exact peste un an voi fi ministrul lui. Mărturisesc că revenirea foştilor lideri parlamentari nu m-a încântat defel, ci m-a întristat, dar nu pentru că nu le-aş fi recunoscut talentul şi experienţa, ci pentru că mă temeam că vederile lor îi vor împinge pe republicanii moderaţi, care se apropiaseră de noi, către Montagnarzi. De altfel, îi cunoşteam suficient de bine ca să-mi dau seama că, de îndată ce vor avea din nou de-a face cu treburile publice, vor dori să le dirijeze şi că nu erau interesaţi să salveze ţara dacă nu o conduceau ei. O asemenea întreprindere mi se părea însă prematură şi periculoasă. Rolul nostru şi al lor era de a-i ajuta pe republicanii rezonabili să guverneze Republica, fără să căutăm să o guvernăm noi în mod indirect şi mai ales fără să lăsăm impresia că am vrea aşa ceva.

In ceea ce mă priveşte, deşi nu mă îndoiam că ne aflam în faţa unei înfruntări groaznice, am înţeles pericolele abia după o conversaţie pe care am purtat-o în această perioadă cu celebra doamnă Sand[266]. Am văzut-o la unul din prietenii mei englezi, Milnes[267], membru al Parlamentului, care se afla la Paris. Milnes era un băiat deştept, care făcea şi - fapt mai rar - care spunea multe prostii. Nu era prima dată când vedeam un om care avea aceste două profiluri aparent incompatibile: de o parte, deşteptăciune, de cealaltă - prostie. Pe Milnes nu l-am văzut niciodată altfel decât entuziasmat de cineva sau de ceva[268]. De data aceasta, era entuziasmat de doamna Sand şi, în ciuda evenimentelor grave, a ţinut să-i ofere acesteia un dejun literar; am asistat la acest dejun, iar imaginea evenimentelor dm iunie care au venit imediat după aceea, în loc să-l şteargă din memoria mea, îl trezeşte.

Lumea venită la dejun nu era omogenă. In afară de doamna Sand, am întâlnit acolo o tânără englezoaică, foarte modestă şi foarte agreabilă, care trebuie să se fi mirat de

compania care i se oferea, compusă din câțiva scriitori mai degrabă obscuri și din Merimee.[269]

Milnes m-a așezat alături de doamna Sand; nu vorbisem niciodată cu ea și cred că nici măcar nu o mai văzusem, întrucât avusesem puține contacte cu lumea de aventurieri literari pe care o frecventa ea. Unul dintre prietenii mei o întrebase într-o bună zi ce părere are despre cartea mea consacrată Americii, iar ea îi răspunsese: „Domnule dragă, obișnuiesc să citesc doar cărțile care-mi sunt oferite de către autorii lor". Aveam multe prejudecăți împotriva doamnei Sand, fiindcă detest femeile care scriu, mai ales pe cele care-și ascund slăbiciunile sexului într-o teorie, în loc să ne atragă atenția relatându-ne adevăratele lor trăsături; cu toate acestea, mi-a plăcut. Observasem că are trăsături masive, dar și o privire admirabilă; spiritul său părea să se fi retras în ochi, lăsând restul chipului în seama materiei. Ceea ce m-a surprins cel mai mult a fost să descopăr că are ceva din alura naturală a marilor minți. într-adevăr, purtările și exprimarea sa erau simple, chiar dacă erau amestecate cu o simplitate afectată în privința îmbrăcăminții. Mărturisesc că, dacă ar fi fost mai împodobită, mi s-ar fi părut mult mai simplă. Am vorbit o oră întreagă de treburile publice, fiindcă nu puteam discuta despre altceva. De altfel, doamna Sand era în acea vreme un fel de om politic; ceea ce mi-a spus pe această temă m-a uimit foarte tare; era prima dată când intram într-o relație directă și familiară cu o persoană care să poată și să vrea să-mi spună ce se întâmpla în tabăra adversarilor noștri. Partidele nu se cunosc niciodată unul pe altul: ele se apropie unul de celălalt, se presează reciproc, se capturează, dar nu se văd deloc. Doamna Sand mi-a zugrăvit în detaliu și cu o vivacitate rară starea muncitorilor din Paris, organizarea lor, numărul, armele, pregătirile, gândurile, pasiunile, ca și determinarea lor ieșită din comun. Am crezut că exagerează, dar ceea ce a urmat a

dovedit că mă înşelam. Doamna Sand părea îngrijorată şi de soarta ei, şi de a noastră, în eventualitatea unui triumf popular. „încercaţi să-i convingeţi pe prietenii dumneavoastră, domnule" - îmi spuse ea - „să nu creeze îngrijorare sau iritare în rândul poporului, pentru a evita ca acesta să iasă în stradă, iar eu sper că voi putea obţine răbdare din partea prietenilor mei, deoarece dacă începe lupta, veţi pieri cu toţii". După aceste cuvinte de consolare, ne-am despărţit şi nu ne-am mai văzut niciodată de atunci.

9. EVENIMENTELE DIN IUNIE

lată-mă ajuns la insurecţia din iunie, cea mai mare şi mai deosebită din câte au existat în istoria noastră şi poate în întreaga istorie; cea mai mare, întrucât timp de patru zile, au fost angajaţi în evenimente mai mult de o sută de mii de oameni[270]; cea mai deosebită, deoarece insurgenţii au luptat fără strigăte de luptă? fără căpetenii, fără steaguri şi totuşi cu o coeziune admirabilă şi cu o experienţă militară care i-a uimit pe ofiţerii cei mai experimentaţi.

Ceea ce a distins-o şi mai mult între toate evenimentele de acest fel care s-au succedat de şaizeci de ani încoace în Franţa a foat faptul că ea nu a avut drept scop schimbarea formei de guvernare, ci schimbarea ordinii societăţii. Ea nu a fost, la drept vorbind, o luptă politică (în sensul pe care-l dădusem până atunci acestui termen), ci o confruntare de clasă, un fel de război civil. Ea a caracterizat revoluţia din februarie, din punctul de vedere al faptelor, tot aşa cum teoriile socialiste o caracterizaseră din punctul de vedere al ideilor; altfel spus, ea a fost zămislită în chip natural de aceste idei, aşa cum fiul e zămislit de mamă; insurecţia trebuie văzută ca un efort brutal şi orb, dar puternic al muncitorilor pentru a scăpa de constrângerile care apăsau asupra condiţiei lor, care le fusese

înfățișată ca o opresiune ilegitimă, și pentru a-și croi cu ajutorul armelor un drum spre acea bunăstare imaginară cu care fuseseră amăgiți. Caracterul formidabil al acestei insurecții s-a ivit din și a constat în amestecul de dorințe lacome și de teorii false. Bieții oameni au fost convinși că binele bogaților avea într-un anume fel drept cauză faptul că ei erau furați. Li se spusese că inegalitatea averilor era contrară nu doar moralei și societății, ci și naturii, și mulți dintre ei, împinși de nevoi și de pasiuni, au crezut ce li se spunea. O viziune obscură și brutală despre drepturi a fost amestecată cu forța brută și i-a dat acesteia o energie, o tenacitate și o forță pe care nu le-ar fi putut avea singură.

Mai trebuie observat că nemaipomenita insurecție nu a fost opera câtorva conspiratori, ci confruntarea dintre o populație și alta. Femeile au luat parte la ea cot la cot cu bărbații. în timp ce ei luptau, ele pregăteau și aduceau munițiile, iar atunci când a venit momentul capitulării, femeile au fost ultimele care au acceptat-o[271].

Se poate spune că femeile aduceau în luptă pasiuni domestice; ele mizau pe victorie pentru a le ușura viața soților și pentru a-și crește copiii. Ele iubeau acest război așa cum iubeau loteria.

în ceea ce privește știința strategică pusă în evidență de această mulțime, firea belicoasă a francezilor, lunga experiență a insurecțiilor și mai ales educația militară pe care o primesc rând pe rând majoritatea oamenilor din popor sunt suficiente pentru a o explica. Jumătate din muncitorii parizieni au servit în armată și ei pun mâna pe arme întotdeauna cu dragă inimă. în general, răzmerițele sunt pline de foști soldați. Pe 24 februarie, Lamoriciere a scăpat de două ori cu viață, deși era încercuit de dușmani, datorită insurgenților, care combătuseră sub comanda lui în Africa și pentru care amintirile de pe câmpul de luptă s-au vădit mai puternice decât nebunia războaielor civile.

Aşa cum se ştie, scânteia răzmeriţei a fost aprinsă de dispersarea Atelierelor naţionale. Neîndrăznind să concedieze dintr-o dată redutabila miliţie pe care o alcătuiau muncitorii din aceste ateliere, s-a încercat dispersarea ei prin trimiterea în departamente a unora dintre aceştia. Ei au refuzat însă să plece şi, pe 22 iunie, au străbătut Parisul în grupuri mari, cântând în cadenţă şi pe un ton monoton: „Nu plecăm, nu plecăm..."[272]. Mai mulţi mesageri ai lor au mers la membrii comisiei puterii executive somându-i cu trufie dar, fiind refuzaţi, s-au întors în mijlocul muncitorilor anunţând că a doua zi se va recurge la arme.

La drept vorbind, totul anunţa că mult aşteptata criză se produsese.

Aflând noutăţile, Adunarea a devenit, aşa cum lesne ne putem închipui, foarte îngrijorată. Cu toate acestea, ea nu a întrerupt ordinea ei de zi, continuând, aşa emoţionată cum era, să examineze o lege comercială: ce-i drept, era vorba de o chestiune însemnată, iar oratorul era eminent.

Guvernul propusese să achiziţioneze toate căile ferate. Montalembert[273] se opunea, pe bună dreptate, iar discursul său a fost excelent; nu cred să-l fi auzit vorbind atât de bine, nici înainte, nici după aceea. Mărturisesc că, de data asta, eram de aceeaşi părere cu el, dar cred că, inclusiv în ochii adversarilor săi, s-a depăşit pe sine. Replica sa a fost vie, fără ca el să fie atât de arţăgos şi de insultător cum e de obicei. O anumită teamă tempera insolenţa sa naturală şi limita umoarea sa paradoxală şi certăreaţă, deoarece, ca mulţi alţi oameni de cuvânt, el era mai îndrăzneţ cu vorba decât cu inima.

Şedinţa Adunării s-a încheiat fără a se discuta ce se întâmpla afară.

Pe 23, pe când mă îndreptam către Adunare, am văzut foarte multe poştalioane care înconjurau La Madeleine, ceea ce mi-a dat de înţeles că se pregătea ridicarea unor baricade pe străzi - fapt confirmat în momentul în care

am ajuns la palat[274]. Cu toate acestea, planau încă îndoieli în privinţa folosirii armelor. M-am hotărât să merg să văd eu însumi ce se întâmplă şi, însoţit de Corcelle, am ajuns în împrejurimile Hotel de Viile. Pe toate străduţele din jurul acestei clădiri monumentale, poporul înălţa baricade, cu abilitatea şi cu regularitatea unui inginer, scoţând din caldarâm doar pietrele de care avea nevoie pentru a ridica un zid gros, foarte solid şi chiar îngrijit, fiindcă îndeobşte lăsa o mică deschidere de-a lungul caselor, pentru a se putea circula. Nerăbdători să aflăm cât se poate de repede starea în care se afla oraşul, am căzut de acord, eu şi Corcelle, să ne despărţim, unul mergând într-o direcţie, şi celălalt în alta. Expediţia sa era gata-gata să se termine prost. El mi-a povestit mai târziu că, după ce a trecut fără probleme de mai multe baricade pe jumătate construite, la ultima a fost arestat; oamenii din popor care o înălţau, văzând un domn elegant îmbrăcat în haine negre şi cămaşă strălucitor de albă parcurgând în linişte străzile murdare din jurul Hotel de Viile şi oprindu-se în faţa lor cu un aer placid şi curios, şi-au zis că ar putea să tragă profit de pe urma acestui observator suspect[275]. I-au cerut, în numele fraternităţii, să le dea o mână de ajutor. Corcelle era viteaz precum Cezar, dar a considerat, pe bună dreptate, că în împrejurările date, cel mai bine era să cedeze fără să scoată o vorbă. Iată-l, deci, scoţând pietre din pavaj şi punându-le grijuliu unele peste celelalte. Neîndemânarea sa din fire şi neatenţia i-au venit, din fericire, în ajutor, fiindcă a fost concediat curând precum un muncitor care nu e de nici un folos.

Eu n-am păţit aşa ceva. Am parcurs străzile din cartierele Saint-Martin şi Saint-Denis fără a găsi în cale baricade, însă agitaţia era ieşită din comun. Pe drumul de întoarcere, am întâlnit, pe rue Jeuneurs, un membra al gărzii naţionale mânjit de sânge şi de fragmente de creier, care mergea, foarte palid, către casă. L-am întrebat ce anume se întâmplase, iar

el mi-a spus că batalionul din care făcea parte tocmai fusese atacat în plin, la Porte Saint-Denis, cu arme ucigaşe; unul dmtre camarazii săi, al cărui nume mi l-a menţionat, fusese ucis, din nefericire, chiar lângă el, acoperindu-l cu sânge şi cu celelalte resturi de care pomeneam.

M-am întors la Adunare, mirându-mă să constat că, pe drumul făcut, nu întâlnisem nici măcar un soldat; a trebuit să ajung până în faţa Palatului Bourbon ca să zăresc în sfârşit câteva mari coloane de infanterie aflate în marş şi urmate de tunuri.

In fruntea lor, pe cal şi îmbrăcat într-o frumoasă uniformă, se afla Lamoriciere. Nu am văzut niciodată o figură care să emane pasiuni mai agresive şi, aş zice, atâta bucurie; de altfel, cred că înverşunării sale naturale i se adăuga acum o dorinţă aprigă de răzbunare pentru pericolele prin care trecuse şi pentru jignirile care-i fuseseră aduse în februarie. „Ce faceţi ?", l-am întrebat, „s-au dat deja bătălii la Porte Saint-Denis, iar împrejurimile Hotel de Viile se umplu de baricade". „Răbdare", mi-a răspuns el, „mergem acolo. Credeţi că suntem atât de proşti încât să ne împrăştiem soldaţii într-o zi ca asta pe străduţele din Paris ? Nu, nu! Ii lăsăm pe insurgenţi să se concentreze în cartierele pe care le controlează şi vom merge apoi să le distrugem. De data asta, n-o să ne scape".

De îndată ce am intrat în clădirea Adunării, o furtună teribilă a inundat oraşul. Speram oarecum ca vremea rea să ne salveze în acea zi şi, la drept vorbind, ea ar fi fost de ajuns să zădărnicească o revoltă obişnuită, fiindcă poporul parizian are nevoie de timp frumos ca să se bată, temându-se de ploaie mai mult decât de puşti.

Curând, am pierdut însă această speranţă, iar cu fiecare clipă noutăţile deveneau mai îngrijorătoare. Adunarea dorea să-şi reia lucrările obişnuite, dar îi era foarte greu să o facă. Agitată, dar neînfrântă încă de emoţia de afară, ea a abandonat ordinea de zi, a revenit apoi la ea, ca

să o părăsească din nou, iar mai târziu s-o abandoneze definitiv, cu gândul să se preocupe exclusiv de războiul civil[276]. Mai mulţi deputaţi au venit la tribună pentru a povesti ce văzuseră în Paris. Alţii au făcut propuneri. De pildă, Falloux[277] a propus, în numele Comitetului de asistenţă publică, un decret prin care se dizolvau Atelierele naţionale, fiind aplaudat pentru această iniţiativă. Timpul a fost consumat de discuţii zadarnice şi de discursuri găunoase. Nu se ştia nimic cu precizie şi se cerea fără încetare ca membrii comisiei executive să meargă să cunoască situaţia din Paris; comisia nu era însă de găsit. Nimic mai trist decât imaginea unei Adunări într-un moment de criză, atunci când şi guvernul lipseşte. Ea seamănă cu un om mânat încă de pasiuni şi dorinţe, care e însă paralizat şi se agită degeaba, dominat fiind de impotenţă[278]. Doi membri ai comisiei executive[279] şi-au făcut într-un târziu apariţia; ei au anunţat că situaţia e plină de pericole, dar că se speră înăbuşirea insurecţiei înainte de căderea nopţii. Adunarea s-a declarat în şedinţă permanentă şi şi-a amânat lucrările până seara.

La reluarea lucrărilor, am aflat că Lamartine fusese întâmpinat cu gloanţe de fiecare dată când a vrut să se apropie de o baricadă; doi dintre colegii noştri, Bixio şi Dornes, fuseseră răniţi atunci când au vrut să le vorbească insurgenţilor[280]. Bedeau fusese împuşcat în coapsă la intrarea în Faubourg Saint-jacques, iar mulţi ofiţeri de seamă fuseseră ucişi sau scoşi din luptă. Un deputat, Victor Considerant[281], a propus să se facă o concesie muncitorilor; Adunarea, care era agitată şi tulburată, dar nu şi slabă, a reacţionat strigând din toate părţile, cu un soi de furie: „Să facem ordine, iar concesii nu vor fi decât după victorie". Restul serii şi o parte din noapte s-au pierdut cu discursuri vagi, ascultând şi aşteptând. Către miezul nopţii, şi-a făcut apariţia Cavaignac[282]. Comisia executivă concentrase în mâinile sale, încă din cursul după-amiezii, toate

puterile militare. Cu o voce sacadată şi spartă, Cavaignac a relatat, cu cuvinte simple şi precise, principalele incidente din timpul zilei şi a anunţat că a ordonat tuturor regimentelor aflate de-a lungul căilor ferate să intre în Paris şi a avertizat toate gărzile naţionale din împrejurimi. El a încheiat spunând că insurgenţii au fost împinşi la barierele oraşului şi că spera că astfel oraşul e sub control. Epuizată de oboseală, Adunarea şi-a desemnat biroul să rămână de veghe şi a decis să se reunească din nou în plen a doua zi la opt dimineaţa.

După ce am părăsit incinta agitată şi am ajuns pe la unu noaptea la Pont Royal, am descoperit Parisul scăldat în negură, calm ca un oraş adormit. Mi-era, de aceea, greu să cred că tot ceea ce văzusem şi auzisem de-a lungul întregii zile existase în realitate şi nu era o simplă ficţiune zămislită de mintea mea. Pieţele şi străzile pe care le traversam erau absolut goale; nu se auzea nici un zgomot, nici un strigăt. Ai fi zis că ai de-a face cu un popor harnic, care, obosit peste zi, se odihneşte înainte de a relua truda paşnică de a doua zi. Linişlea acestei nopţi a sfârşit prin a pune stăpânire şi pe mine; am ajuns să mă conving că triumfasem deja şi, ajuns acasă, am adormit pe dată.

M-am trezit foarte devreme. Soarele era de ceva timp deasupra orizontului, fiindcă ne aflam în zilele cele mai lungi ale anului. Deschizând ochii, am auzit un sunet metalic şi sec, care făcea geamurile să vibreze şi se oprea apoi în liniştea dm Paris. „Ce e?", am întrebat eu. Soţia mi-a răspuns: „E sunet de tun; se aude de o oră încoace. Mi-am zis să nu te trezesc, fiindcă vei avea nevoie de puteri peste zi". M-am îmbrăcat în grabă şi am ieşit. Toba începuse să bată mobilizarea din toate părţile. Ziua marii înfruntări sosise cu adevărat. Gărzile naţionale părăseau înarmate cazărmile; toţi cei pe care-i vedeam mi s-au părut plini de energie, fiindcă zgomotul tunului care-i scotea în stradă pe cei curajoşi îi ţintuise acasă pe ceilalţi. Erau însă disperaţi,

crezând că au fost fie prost conduşi, fie trădaţi de comisia executivă, căreia îi făceau aspre reproşuri. Neîncrederea extremă a forţei armate în şefii săi mi s-a părut a fi un simptom formidabil. Urmându-mi drumul, am fost întâmpinat, la intrarea în rue Saint-Honore, de o mulţime de muncitori care ascultau foarte îngrijoraţi zgomotul tunului. Aceşti muncitori erau îmbrăcaţi în salopetă, care e pentru ei şi haină de luptă, şi haină de lucru. Deşi nu erau înarmaţi, se vedea în privirile lor că sunt gata în orice clipă să pună mâna pe arme. Ei observau cu bucurie că zgomotul de tun se apropia, ceea ce însemna că insurecţia câştiga teren. Prevestisem deja că întreaga clasă muncitoare va fi angajată fie cu trupul, fie cu sufletul în luptă, iar ceea ce vedeam acum mi-o dovedea. Spiritul insurecţional traversa această vastă clasă de la un capăt la altul şi ajungea în fiecare din părţile sale, precum sângele în corp. El umplea cartierele liniştite şi cele care deveniseră teatre de confruntare, pătrunzând în casele noastre, împrejurul, deasupra şi dedesubtul nostru. Chiar locurile în care ne credeam stăpâni forfoteau de duşmani domestici: era o atmosferă de război civil care cuprindea întreg Parisul şi în mijlocul căreia, indiferent unde te-ai fi retras, trebuia să supravieţuieşti; în această privinţă, voi încălca regula pe care mi-am impus-o de a nu evoca decât ceea ce am văzut eu însumi şi voi povesti un fapt despre care mi-a vorbit câteva zile mai târziu confratele meu Blanqui[263], un fapt care, deşi banal, evocă în chip admirabil fizionomia vremurilor. Blanqui adusese de la ţară, pentru a lucra la el în casă ca servitor, pe fiul unui ţăran a cărui mizerie îl impresionase, în seara zilei în care a început insurecţia, l-a auzit pe acest copil spunând, atunci când servea masa: „Duminică (întâmplarea se petrecea într-o joi), noi vom fi cei care vom mânca aripile de pui", la care o fată din casă a adăugat: „Iar noi vom purta rochiile cele frumoase de mătase". Ce anume ar putea evoca mai bine starea de spirit din acea zi

decât această întâmplare cu copii ? Culmea e că Blanqui s-a făcut că nu-i aude pe **cei** doi țânci, întrucât îi era frică de ei! De-abia a doua zi după victorie și-a îngăduit el să-i trimită pe tânărul ambițios și pe mica obraznică înapoi în cocioaba de unde veniseră.

Am ajuns într-un târziu la Adunare; o mulțime de reprezentanți veneau în fuga mare, deși ora de reunire nu sosise încă. Ceea ce-i strângea laolaltă era zgomotul tunului.

Palatul Adunării avea aspectul unui teatru de război: în jurul său își făcuseră tabără mai multe batalioane, și numeroase tunuri erau îndreptate spre toate aleile care conduceau aici.

Adunarea mi se părea foarte hotărâtă, dar era de fapt foarte îngrijorată, și adevărul este că avea toate motivele să fie așa. Aprigele confruntări lăsau cu ușurință să se întrevadă că aveam de-a face cu cea mai grozavă, cea mai bogată în arme și cea mai agitată insurecție văzută vreodată în Paris. Atelierele naționale și mai multe grupuri **revoluționare** care tocmai fuseseră concediate îi furnizau soldați disciplinați și călîți, dar și șefi. Insurecția se extindea cu fiecare clipă și era greu să crezi că ea va sfârși altfel decât cu o victorie, dacă îți aminteai că toate marile insurecții din ultimii șaizeci de ani izbândiseră. Acestor dușmani noi nu le puteam opune decât batalioanele burgheziei, regimentele dezarmate în februarie și douăzeci de mii de tineri indisciplinați din garda mobilă, care erau cu toții fii, frați sau rude ale insurgenților și al căror devotament era foarte îndoielnic.

Ceea ce ne îngrozea însă cel mai mult erau șefii noștri. Membrii comisiei executive ne inspirau o profundă neîncredere. In această privință, regăseam în Adunare sentimentele pe care tocmai le văzusem explodând la garda națională. Ne temeam nu doar de fidelitatea unora, ci și de capacitatea tuturor. Erau prea numeroși, de altfel, și prea divizați ca să poată acționa într-un acord deplin, și erau în

prea mare măsură oameni de salon şi literaţi ca să poată acţiona, în aceste împrejurări, cu eficacitate, dacă s-ar fi pus de acord.

Am înfrânt totuşi această formidabilă insurecţie; mai mult decât atât, ceea ce o făcea atât de groaznică a fost şi ceea ce ne-a salvat, astfel încât se aplică aici perfect cuvintele celebre pe care prinţul de Conde le rostise despre războaiele religioase[284]: „Am fi pierit dacă n-am fi fost atât de aproape de a pieri". Dacă revolta ar fi avut un caracter mai puţin radical şi un aspect mai puţin fioros, e probabil că burghezii, în majoritatea lor, ar fi rămas la casele lor, Franţa nu ne-ar fi venit în ajutor, Adunarea naţională ar fi cedat poate şi ea - cel puţin o minoritate ar fi sfătuit-o să facă aşa -, iar energiile ar fi fost foarte slăbite. Insurecţia a fost însă de aşa natură încât orice înţelegere cu ea a părut imediat imposibilă, nelăsând de la bun început drept opţiuni decât înfrângerea ei sau pierzania noastră.

Din acelaşi motiv, nici un om însemnat nu s-a aşezat în fruntea ei. Se întâmplă adesea ca insurecţiile - vorbesc despre cele care triumfă - să înceapă fără un şef, dar ele ajung până la urmă să-şi aleagă unul. Insurecţia aceasta s-a sfârşit fără a fi găsit un şef; ea a cuprins toate clasele populare, dar nu a ieşit din limitele lor. Nici măcar Montagnarzii din Adunare n-au îndrăznit să se pronunţe în favoarea ei. Mai mulţi dintre ei s-au pronunţat chiar împotrivă, fiindcă nu erau atât de disperaţi să-şi atingă scopurile pe o asemenea cale; de altfel, ei se temeau că victoria muncitorilor le-ar putea fi, nu după mult timp, fatală. Pasiunile lacome, oarbe şi grosolane care determinau poporul să apuce armele îi înfricoşau; într-adevăr, aceleaşi pasiuni erau aproape la fel de redutabile pentru cei care simpatizau insurecţia fără să se lase acaparaţi cu totul de ea, ca şi pentru cei care o respingeau şi o combăteau.

Singurii oameni care ar fi putut să se pună în fruntea insurgenţilor din iunie se făcuseră foarte repede de râs, pe

15 mai, şi au auzit doar zgomotul luptei închişi între zidurile donjonului de la Vincennes.

Oricât de preocupat aş fi fost de treburile publice, nu puteam uita de grija pe care trebuia să le-o port tinerilor mei nepoţi. îi dusesem la seminar şi mă gândeam că insurecţia trebuia să fi fost foarte aproape de locul în care se aflau, dacă nu cumva ajunsese deja la ei. Cum părinţii lor nu se aflau la Paris, m-am hotărât să plec în căutarea lor: am străbătut, de aceea, din nou lungul drum care separă Palais Bourbon de rue Notre-Dame-des-Champs. Am dat peste câteva baricade ridicate în timpul nopţii de către copiii rătăciţi ai insurgenţilor, dar ele fuseseră abandonate sau recucerite într-o singură zi.

Toate cartierele răsunau de o muzică diabolică, un amestec de tobe şi de trompete ale căror sunete suprapuse, discordante şi sălbatice, nu-mi erau cunoscute. Auzeam această muzică pentru prima şi ultima dată: se decisese intonarea unei melodii care nu putea fi cântată decât în caz de pericol extrem, pentru a chema pe toată lumea la arme.

Peste tot, gărzile naţionale ieşeau din case; peste tot, grupuri de muncitori în salopete ascultau muzica de mobilizare şi sunetul tunului, cu un aer sinistru. Lupta nu se extinsese încă până la rue Notre-Dame-des-Champs, dar nu mai avea mult. I-am luat pe nepoţi cu mine şi m-am întors la Cameră.

Când eram în apropierea ei, ajungând chiar în mijlocul trupelor care o apărau, o bătrână cu o căruţă cu legume mi-a tăiat cu îndârjire calea; i-am spus cu asprime să se dea la o parte; în loc să facă aşa ceva, s-a dat jos din căruţă şi a venit spre mine cu atâta hotărâre încât mi s-a făcut teamă. Expresia hidoasă şi plină de groază de pe chipul ei m-a înfiorat, întrucât conţinea fervoarea pasiunilor demagogice şi furia războaielor civile. Citez acest fapt neînsemnat deoarece am văzut în el încă de atunci un simptom semnificativ. în momentele de criză violentă, acţiunile

care nu au nici o legătură cu politica ajung să capete un aspect special de dezordine şi de mânie, care nu scapă unui ochi atent şi care reprezintă un indiciu foarte elocvent al stării generale de spirit. Aceste mari emoţii publice formează un fel de atmosferă aprinsă în mijlocul căreia toate pasiunile particulare se înflăcărează şi clocotesc.

Adunarea era străbătută de mii de zvonuri sinistre. Insurecţia câştiga peste tot teren. Nucleul şi, ca să zic aşa, corpul ei se aflau în spate la Hotel de Viile; de acolo, ea îşi întindea braţele lungi, în stânga şi în dreapta, în cartierele Parisului şi ameninţa să ne încercuiască şi pe noi. Tunurile se apropiau tot mai mult. Acestor informaţii adevărate li se adăugau o mulţime de zvonuri mincinoase. Unele spuneau că trupele noastre începeau să rămână fără muniţii; altele - că o parte a trupelor depusese armele sau trecuse de partea insurgenţilor.

Thiers ne-a rugat pe Barrot, Dufaure, Remusat, Lanjuinais şi pe mine să-l urmăm în biroul său particular, unde ne-a spus: „Mă pricep la insurecţii; vă rog să mă credeţi că aceasta e cea mai groaznică din câte s-au văzut, într-o oră, insurgenţii pot fi aici, iar noi vom fi masacraţi unul câte unul. Nu credeţi că ar trebui să ne punem de acord şi să propunem Adunării, de îndată ce ni se va părea necesar şi înainte de a fi prea târziu, să cheme în jurul ei trupele, în aşa fel încât, protejaţi de ele, să ieşim cu toţii din Paris pentru a duce sediul Republicii într-un loc din care să putem chema armata şi toate gărzile naţionale în ajutorul nostru ?"[285]. A spus toate astea pe un ton foarte însufleţit şi cu mai multă emoţie decât se cuvine poate să arăţi în momente de mare pericol. Am observat că era urmărit de spectrul revoltei din februarie. Dufaure, care nu avea o imaginaţie prea ageră şi care, de altfel, se hotăra foarte greu să se asocieze cu cei pe care nu-i plăcea, chiar şi atunci când era vorba să-şi salveze pielea, a explicat pe un ton oarecum batjocoritor că nu era cazul să ne ocupăm

de-acum cu un asemenea plan şi că am putea vorbi mai târziu, fiindcă nu i se părea că suntem atât de disperaţi încât să fim obligaţi să ne gândim la un mijloc extrem şi că, dacă am face aşa ceva, ar însemna să ne diminuăm forţele. Avea, de bună seamă, dreptate; după ce Dufaure a terminat de vorbit, ne-am despărţit. I-am scris imediat câteva cuvinte soţiei mele, ca să-i spun că pericolul era din ce în ce mai mare, că Parisul va sfârşi prin a fi acaparat în întregime de revoltă şi că, într-o asemenea situaţie, vom fi obligaţi să îl părăsim pentru a continua în altă parte războiul civil. I-am cerut să se ducă neîntârziat la Saint-Germain cu trenul, deoarece calea ferată era încă liberă, şi să aştepte acolo veşti de la mine; le-am cerut nepoţilor mei să-i ducă scrisoarea şi am reintrat în sala Adunării.

Venise rândul să se voteze un decret prin care se instituia starea de asediu la Paris, anulându-se puterile comisiei, care era înlocuită cu o dictatură militară, sub comanda generalului Cavaignac.

Adunarea ştia cu precizie ce anume voia. Iar ceea ce ea voia era uşor de făcut, numai că, în ciuda presiunilor sale, nu se făcea. De la un moment la altul, se iveau incidente neînsemnate sau erau depuse moţiuni fără importanţă care blocau sau deturnau curentul voinţei generale; adevărul este că adunările sunt foarte des afectate de asemenea coşmaruri, în care o forţă necunoscută şi invizibilă pare să se interpună întotdeauna în ultima clipă între gând şi faptă, împiedicându-l pe primul să ajungă la cea de-a doua[286]. Cine ar fi crezut că Bastide[287] va fi cel care va convinge Adunarea ? Şi totuşi, el a fost.

îl auzisem cu urechile mele spunând, pe bună dreptate, că nu era în stare să treacă de primele cincisprezece cuvinte dintr-un discurs. însă, aşa cum am observat în alte ocazii, oamenii care nu pot să vorbească produc efecte mult mai însemnate, atunci când împrejurările se pretează, decât cei mai talentaţi oratori. Ei nu vin decât cu o

idee, ideea de moment, fixată într-o singură frază şi o rostesc la tribună ca şi cum ar fi o inscripţie gravată cu litere mari, pe care o vede toată lumea şi în care fiecare îşi recunoaşte pe dată propria sa gândire. Bastide ne-a arătat de la tribună chipul său lung, onest şi trist şi ne-a spus pe un ton tânguitor: „Cetăţeni, în numele patriei, vă implor să votaţi cât mai repede. Suntem anunţaţi că într-o oră e posibil ca Hotel de Viile să fie cucerit"[288].

Aceste câteva cuvinte au pus capăt dezbaterilor. Decretul a fost votat imediat.

Eu m-am împotrivit paragrafului care instituia starea de asediu în Paris, dar am făcut-o mai degrabă din instinct decât în urma unei reflecţii. Am, din fire, un asemenea dispreţ şi o asemenea oroare faţă de tirania militară încât aceste sentimente s-au învolburat în inima mea de îndată ce am auzit vorbindu-se despre starea de asediu şi ele s-au dovedit a fi mai puternice decât sentimentele născute din teamă. Făceam însă o greşeală, dar din fericire n-au fost prea mulţi cei care mi s-au alăturat.

Susţinătorii comisiei executive au afirmat cu acreală că adversarii ei şi partizanii generalului Cavaignac răspândiseră cu bună ştiinţă zvonuri sinistre ca să grăbească votul. Dacă e adevărat că au folosit o asemenea păcăleală, atunci îi iert, fiindcă măsurile pe care le-au impus în acest fel erau indispensabile pentru salvarea ţării.

înainte de a adopta decretul despre care am pomenit, Adunarea votase prin aclamaţii un altul, care declara că familiile celor căzuţi în luptă vor primi o pensie de la Trezorerie şi că Republica le va adopta copiii.

S-a decis ca şaizeci de membri ai Camerei, aleşi de către birouri, să colinde Parisul, mergând să anunţe gărzilor naţionale diferitele decrete pe care le adoptase Adunarea naţională şi să redea încredere acestei miliţii, despre care se spunea că e ezitantă şi descurajată[289].

In biroul din care făceam parte, în loc să fie numiţi imediat comisarii, a început o discuţie fără sfârşit despre inutilitatea sau pericolul hotărârii care tocmai fusese luată, pierzându-se astfel mult timp[290]. Până la urmă, am intervenit ca să opresc această vorbărie: „Domnilor - am spus - poate că Adunarea s-a înşelat, dar daţi-mi voie să vă spun că, întrucât a anunţat public cele două decizii, ar fi o ruşine pentru ea să revină asupra lor şi o ruşine pentru noi să nu ne supunem".

S-a votat imediat după aceea, iar eu, aşa cum mă şi aşteptam, am fost numit comisar în unanimitate. Mi-au fost votaţi drept colegi Cormenin[291] şi Cremieux, cărora li s-a adăugat Goudchaux[292]. Cel din urmă era mai puţin cunoscut în acea vreme, cu toate că era, în felul său, cel mai original dintre toţi. Goudchaux, era - lucru rar - şi radical, şi bancher; deşi mintea sa era plină de teorii nebuneşti, trăind în lumea afacerilor, el a ajuns până la urmă să aibă şi câteva idei rezonabile, pe care le susţinea public. Era imposibil să găseşti pe cineva mai vanitos, mai irascibil, mai certăreţ, mai impetuos şi mai uşor de impresionat. El nu putea vorbi despre dificultăţile bugetului fără a vărsa lacrimi; în rest, era unul dintre cei mai curajoşi omuleţi din câţi pot fi întâlniţi.

Pentru că biroul întârziase în discuţii, celelalte delegaţii de deputaţi plecaseră şi, împreună cu ele, plecaseră şi ghizii şi escorta care trebuia să ne însoţească. Am plecat totuşi la drum după ce ne-am strâns eşarfele de deputaţi şi ne-am îndreptat singuri şi oarecum la întâmplare spre centrul Parisului, de-a lungul malului drept al Senei. Insurecţia avansase atât de mult încât vedeam bateriile de tunuri trăgând între Pont des Arts şi Pont Neuf. Gărzile naţionale care ne vedeau din înaltul terasei ne priveau cu îngrijorare şi îşi scoteau cu respect pălăriile, spunând cu jumătate de voce, dar pe un ton pătrunzător: „Trăiască Adunarea naţională". Nici o aclamaţie adresată în trecut

regelui nu fusese într-un mod atât de vizibil lansată din străfundul inimii şi nu exprimase o simpatie atât de sin-ceră precum cea care ne era adresată nouă. Când am tre-cut de pasajele de la Luvru şi am ajuns la Carrousel, mi-am dat seama că Cormenin şi Cremieux o coteau încet-încet spre dreapta, adică spre Tuileries şi l-am auzit pe unul dintre ei, nu mai ştiu care, spunând: „Unde putem să ne ducem ? Şi ce putem face fără un ghid ? Nu e cel mai bine să străbatem Jardin des Tuileries ? Mai multe batalioane de rezervă se află acolo, aşa că le anunţăm decretele Adu-nării". „Desigur", spuse celălalt, „cred chiar că făcând aşa ceva, vom îndeplini mai bine decât colegii noştri ordinele Adunării. Pentru că, la drept vorbind, ce anume le-am putea spune unor oameni care sunt deja angajaţi în acţi-une ? Ceea ce trebuie să pregătim sunt rezervele care vor intra şi ele în luptă". Mi s-a părut întotdeauna interesant să urmăresc evoluţiile involuntare ale fricii la oamenii deştepţi. Proştii îşi arată, în chip grosolan, teama în toată nuditatea ei, în timp ce oamenii deştepţi ştiu să o acopere cu un văl atât de fin şi atât de bine ţesut cu mici minciuni credibile, încât e oarecum o plăcere să urmăreşti această trudă ingenioasă a inteligenţei[293].

Se înţelege de la sine că o plimbare prin Tuileries nu era chiar ceea ce-mi doream, aşa că am fost destul de su-părat să aud conversaţia colegilor mei. Ştiţi cum se spune: dacă vinul e pus în pahar, trebuie să-l bei. M-am adresat, de aceea, lui Goudchaux şi i-am arătat drumul pe care apucaseră cei doi. „Da, am observat", mi-a răspuns el, „îi lăsăm baltă şi mergem să publicăm decretele Adunării fără ei". Am apucat împreună drumul din pasajul aflat în cealaltă parte a palatului. Cormenin şi Cremieux au venit după noi, oarecum ruşinaţi de ceea ce încercaseră să facă. Am ajuns în rue Saint-Honore, a cărei înfăţişare a fost poate lucrul care m-a uimit cel mai mult de-a lungul eve-nimentelor din iunie. O stradă foarte populată şi foarte

zgomotoasă era, în clipa aceea, mai goală decât o văzusem altădată în plină iarnă la patru dimineaţa. Cât vedeai cu ochii, nu puteai zări un suflet; prăvăliile, porţile, ferestrele erau închise ermetic. Nu se zărea nimic, nu mişca nimic, nu se auzea nici zgomot de roată, de copită de cal, nici pas de om, ci doar vocea tunului care părea să răsune într-un oraş abandonat. Casele nu erau totuşi goale şi, pe măsură ce înaintam, puteam vedea, dincolo de ferestre, femei şi copii care, lipiţi de grilajele de la geamuri, ne priveau trecând cu un aer îngrozit.

În apropiere de Palais-Royal, am dat în sfârşit peste numeroşi membri ai gărzilor naţionale, aşa încât misiunea noastră putea începe. Atunci când Cremieux şi-a dat seama că nu trebuia decât să vorbim, a devenit o flacără; le-a spus acelor oameni ce se întâmplase la Adunarea naţională şi le-a cântat o mică arie de vitejie care a fost foarte aplaudată. Am primit o escortă şi am mers mai departe. Am străbătut apoi străduţele din aceste cartiere, până ce am ajuns în faţa marii baricade din rue Rambuteau, care nu fusese cucerită încă, astfel încât ne-a obligat să facem cale întoarsă, aşa că am străbătut străduţele care fuseseră însângerate de lupte recente şi unde mai avea loc când şi când o înfruntare. Aveam de-a face, într-adevăr, cu un război de ambuscadă, al cărui teatru nu era fix şi care era mutat fără încetare. În clipa în care te aşteptai mai puţin, se trăgea spre tine dintr-o lucarnă, iar când pătrundeai în casă, găseai puşca, dar nu şi pe cel care trăsese, fiindcă respectivul fugise deja printr-o poartă din spate, în vremea în care încercai să pătrunzi în locuinţa sa. Iată de ce gărzile naţionale primiseră ordinul să deschidă toate jaluzelele care le ieşeau în cale şi să tragă în toţi cei care se arătau la ferestre, un ordin pe care-l luaseră atât de tare în serios încât erau pe punctul să ucidă mai mulţi curioşi care, văzându-ne eşarfele, scoteau nasul afară din casă. De-a lungul acestui parcurs de două-trei ore, am avut de făcut

cel puţin treizeci de discursuri: vorbesc de mine şi de Cremieux, fiindcă Goudchaux nu ştia să vorbească decât despre finanţe, iar în ceea ce-l priveşte pe Cormenin, se ştie că a fost întotdeauna mut ca un peşte. La drept vorbind, tot greul a căzut în acea zi pe umerii lui Cremieux. M-a umplut, n-aş zice de admiraţie, ci de uimire. Janvier[294] a zis despre Cremieux că e *unpurece elocvent.* Trebuia să-l fi văzut în acea zi, istovit, jerpelit, mirosind a sudoare şi plin de praf, înfăşurat într-o lungă eşarfă petrecută de mai multe ori, în diverse sensuri, peste trupul lui mărunt, dar capabil să găsească fără încetare idei noi sau mai degrabă exprimări şi cuvinte noi, punând în mişcare ceea ce tocmai spusese, ori spunând ceea ce tocmai pusese în mişcare, mereu elocvent şi plin de căldură! Nu cred să mai fi fost văzut vreodată sau să se mai vadă în viitor un om mai urât şi care să vorbească mai curgător.

Am observat că atunci când îi anunţam pe cei din gărzile naţionale că Parisul era în stare de asediu, se arătau mulţumiţi, iar atunci când îi anunţam că fusese răsturnată comisia executivă, scoteau strigăte de bucurie. Niciodată un popor n-a fost mai fericit pentru că a fost privat de libertatea sa, ca şi de cei care-l guvernau. Iată unde ajunsese popularitatea lui Lamartine în mai puţin de două luni!

Când terminam de spus ce-aveam de spus, oamenii ne înconjurau, ne întrebau dacă eram siguri de demiterea comisiei executive şi era necesar să le arătăm decretul ca să îi mulţumim.

Ceea ce am remarcat a fost mai cu seamă atitudinea hotărâtă a acestor oameni; noi venisem să-i încurajăm, şi până la urmă ei erau cei care ne încurajau pe noi. „Rezistaţi la Adunarea naţională" - ne spuneau ei - „şi noi vom rezista aici! Curaj, să nu cedaţi în faţa insurgenţilor! Vom veni de hac răzmeriţei şi totul se va termina cu bine". Niciodată garda naţională nu fusese atât de hotărâtă şi cred că am greşi dacă ne-am aştepta să o mai vedem vreodată

așa, deoarece curajul său era curajul necesității și al disperării și depindea de împrejurări care nu se pot nicidecum reproduce[295].

Parisul îmi evoca, în acea zi, un oraș din Antichitate ai cărui cetățeni îi apără zidurile ca niște adevărați eroi, fiindcă știu că, dacă orașul cade, vor ajunge ei înșiși sclavi. Pe când ne întorceam la Adunarea națională, Goudchaux ne-a părăsit: „Acum, că ne-am terminat misiunea" - mi-a spus el, strângând din dinți și cu un accent pe jumătate alsacian și pe jumătate gascon - „vreau să mă duc un pic să mă bat". A spus asta pe un ton atât de marțial și atât de diferit de felul său de a fi încât nu mi-am putut stăpâni un surâs.

S-a și dus să se bată - după cum am aflat a doua zi - și s-a bătut atât de bine încât a fost pe punctul de a fi înjunghiat în două-trei locuri. M-am întors din această călătorie prin Paris cu convingerea că vom rămâne învingători, iar ceea ce vedeam apropiindu-mă de Adunare m-a convins în chip definitiv.

Pe toate căile pe care insurgenții nu le controlau intrau atunci în oraș mii de oameni plecați din toate părțile Franței ca să ne vină în ajutor. Cu ajutorul trenurilor, unii veneau chiar și de la cincizeci de leghe, chiar dacă lupta nu începuse decât cu o seară înainte. A doua zi și în zilele următoare, vor veni și de la o sută și de la două sute de leghe. Acești oameni proveneau din toate clasele societății; se aflau, printre ei, numeroși țărani, mulți burghezi, numeroși mari proprietari și nobili - cu toții amestecați și fără desoebire de rang. Erau înarmați în diverse feluri, dar insuficient, și colindau Parisul cu un entuziasm fără egal. Era un spectacol la fel de nou și de straniu în analele noastre revoluționare ca și insurecția înseși[296]. Din acea clipă, a fost evident că vom câștiga, fiindcă insurgenții nu primeau întăriturl, în timp ce noi aveam drept întărituri întreaga Franță.

în Place Louis XV, în mijlocul locuitorilor înarmaţi din cantonul său, am întâlnit o rudă de-a mea, Lepelletier d'Aunay[297], care fusese vicepreşedinte al Camerei deputaţilor în ultimii ani ai monarhiei şi care nu purta uniformă şi nu avea muschetă, ci doar o mică sabie cu mâner de argint, pe care o prinsese pe un şold, cu ajutorul unei centuri strâmte de pânză albă.

Am fost impresionat până la lacrimi când l-am văzut pe acest om respectabil şi cu părul alb înveşmântat în felul ăsta: „Nu vreţi să veniţi la dineu la mine ?", l-am întrebat. „Nu", mi-a răspuns el, „ce-ar zice curajoşii care mă însoţesc şi care ştiu că aş avea mai multe de pierdut decât ar avea ei în caz că insurecţia triumfă, văzându-mă că îi las aici şi mă duc să huzuresc? Nu, voi mânca aici cu ei şi voi dormi în bivuacul lor; singurul lucru pe care vi-l cer este să grăbiţi un pic, dacă se poate, trimiterea pâinii care ne-a fost promisă, fiindcă de azi dimineaţă n-am mâncat nimic".

Am ajuns la Adunare pe la trei şi nu am mai ieşit.

Restul zilei a fost umplut doar cu povestiri despre lupte, fiecare clipă aducând un eveniment şi o noutate, fie că era vorba despre sosirea unor voluntari dintr-un departament, despre luarea unor prizonieri ori despre capturarea unor drapele pe baricade. Se evocau acte de vitejie, cuvinte eroice şi în fiecare clipă venea ştirea că o persoană de marcă a fost rănită sau ucisă. Cât priveşte deznodământul zilei, nimic nu-l anunţa încă.

Preşedintele Adunării nu ne reunea decât la lungi intervale de timp şi pentru câteva minute; avea dreptate să procedeze aşa, fiindcă adunările seamănă cu copiii: lenea nu scuteşte de prostii. De fiecare dată, preşedintele venea el însuşi să ne povestească ce mai aflase cât timp nu eram în şedinţă. Preşedinte era, aşa cum se ştie, Senard[298], un celebru avocat din Rouen, un om curajos, dar care căpătase încă de tânăr obişnuinţa de a juca teatru în comediile zilnice din tribunale încât îşi pierduse capacitatea de a reda

cu fidelitate impresiile sale adevărate, dacă se întâmpla să aibă cumva aşa ceva. El adăuga întotdeauna faptelor de curaj pe care le relata câteva exagerări de-ale sale şi îşi exprima emoţia pe care cred că o resimţea cu ajutorul unor sunete de cavernă, cu voce tremurată şi cu un soi de sughiţ tragic care îl făceau să semene în aceste momente tragice cu un actor. Ridicolul şi sublimul n-au fost niciodată atât de învecinate, căci faptele erau sublime, iar naratorul - ridicol.

Nu am încheiat şedinţa decât târziu în noapte, ca să ne ducem să ne odihnim puţin. Luptele încetaseră, dar pentru a reîncepe a doua zi. Insurecţia, stăvilită peste tot, nu era domesticită nicăieri.

10. URMAREA EVENIMENTELOR DIN IUNIE[299]

Aveam pe atunci portar la casa în care locuiam pe rue de la Madeleine un bărbat cu o proastă reputaţie în cartier, un fost soldat, puţin ţicnit, beţiv şi mare derbedeu, care îşi petrecea la cabaret tot timpul pe care nu-l folosea ca să-şi bată nevasta. Am putea spune că acest om era socialist din naştere mai curând decât din temperament.

Primele succese ale insurecţiei îl exaltaseră şi, în dimineaţa zilei despre care vorbesc, colindase cabaretele din împrejurimi şi, între alte răutăţi pe care le spusese, afirmase că mă va ucide seara, când mă voi întoarce acasă, dacă mă voi mai întoarce vreodată şi chiar arătase în public cuţitul de care spera să se folosească. O femeie sărmană care îl auzise spunând toate astea a venit în mare grabă să o avertizeze pe doamna de Tocqueville, care, înainte de a părăsi Parisul, îmi trimisese un bileţel în care, după ce îmi relata faptele, mă ruga să nu mă întorc seara acasă, ci să merg la tatăl meu[300], absent din oraş şi a cărui casă se afla foarte aproape de noi; când am părăsit, pe la miezul nopţii, Adunarea, n-am avut curajul să urmez

acest plan. Eram istovit şi nu ştiam dacă voi găsi un culcuş pregătit altundeva decât în propria mea casă. De altminteri, nu prea credeam în asasinate anunţate dinainte şi, în sfârşit, resimţeam acel fel de nepăsare care apare după emoţii prelungite. M-am dus, deci, să bat la poarta mea, luându-mi precauţia de a încărca pistoalele pe care, în vremuri aşa nefericite, obişnuiam să le port cu mine. Cel care mi-a deschis a fost omul meu, am intrat şi, cum trăgea zăvoarele după mine cu mare grijă, l-am întrebat dacă toţi locatarii se întorseseră acasă. Mi-a răspuns laconic că toţi părăsiseră Parisul în cursul dimineţii şi că nu mai eram decât noi doi în casă. Aş fi preferat un alt interlocutor, dar nu mai aveam cum să dau înapoi, aşa că l-am privit drept în ochi şi i-am poruncit să o ia înainte şi să-mi lumineze drumul. Ajuns la o uşă care dădea în curte, s-a oprit şi mi-a spus că în dreptul dependinţelor se aude un zgomot ciudat care îl îngrijorează şi a cărui cauză ar vrea să o identificăm împreună; după ce a rostit aceste cuvinte, s-a îndreptat spre dependinţe. Toate acestea începeau să mi se pară foarte suspecte, dar îmi spuneam că, o dată ajuns în acest punct, era mai bine să merg înainte. L-am urmat, deci, dar fără a-l slăbi din ochi şi fiind decis să îl ucid ca pe un câine la primul semn care mi-ar vădi o intenţie necurată. Zgomotul ciudat despre care vorbea începuse, într-adevăr, să se audă. Semăna cu o scurgere de apă sau cu zgomotul îndepărtat făcut de un vehicul, deşi era evident că vine de undeva din apropiere; n-am aflat cauza, dar ce-i drept, nu am cercetat prea mult. Am revenit curând în casă, lăsându-mă condus de însoţitorul meu până pe palierul unde locuiam, cu ochii aţintiţi asupra lui. I-am cerut să-mi deschidă uşa şi, de îndată ce a deschis-o, i-am luat torţa din mână şi am intrat la mine. Abia când m-a văzut intrat în casă şi-a scos pălăria şi m-a salutat. Oare acest om avusese într-adevăr intenţia să mă ucidă şi, văzându-mă pregătit să mă apăr, cu mâinile pe pistoalele din buzunare, şi-a dat

seama că sunt mai bine înarmat decât el şi a renunţat la planul pe care şi-l făcuse ? Am crezut atunci şi cred şi acum că nu concepuse un asemenea plan. în vremuri de revoluţie, cei care se laudă cu crimele pe care le-ar putea săvârşi sunt la fel de mulţi ca şi cei care se laudă în vremuri obişnuite cu bunele lor intenţii. Am crezut întotdeauna că sărmanul portar nu ar fi devenit periculos decât dacă balanţa înfruntării s-ar fi înclinat împotriva noastră; numai că ea înclina în favoarea noastră, chiar dacă nu încă în mod decisiv, dar suficient ca să mă protejeze.

In zorii zilei, am auzit cum intră cineva în casă şi am sărit din pat: era servitorul meu, care se folosise pentru a intra de cheia apartamentului pe care o avea el. Acest băieţandru curajos ieşise din bivuac (îl înzestrasem, la cererea sa, cu o uniformă de gardă naţională şi cu o puşcă), şi venea să vadă dacă m-am întors acasă şi dacă am cumva nevoie de ajutor. El nu era socialist nici prin teorie, nici prin temperament. De altfel, nu era atins absolut deloc de boala cea mai răspândită a secolului şi anume de tulburarea minţii: cu greu s-ar fi găsit cineva, inclusiv în alte vremuri decât ale noastre, care să fie mai mulţumit de poziţia pe care o ocupa şi mai împăcat cu propria soartă. întotdeauna foarte mulţumit de el însuşi şi suficient de mulţumit de ceilalţi, el nu poftea îndeobşte decât ceea ce putea avea şi obţinea - sau credea că obţine - tot ceea ce poftea, urmând astfel, fără să ştie, preceptele pe care filosofii le predică, deşi nu le respectă niciodată, şi bucurându-se în acest fel, ca de un dar al naturii, de fericitul echilibru dintre facultăţi şi dorinţe, singura sursă a fericirii promise de filosofie.

„Ei bine, Eugene" - l-am întrebat când a intrat dimineaţa la mine - „cum merg treburile ?". „Foarte bine, domnule, foarte bine!". „Cum foarte bine, dacă se aude şi acum zgomotul de tun ?". „E adevărat că luptele continuă", a răspuns el, „dar toată lumea e sigură că ele se vor sfârşi foarte bine". Acestea fiind zise, Eugene şi-a scos

uniforma şi s-a apucat să-mi cureţe cizmele, să-mi perie hainele, după care - cu uniforma din nou pe el, m-a întrebat: „Dacă domnul nu mai are nevoie de mine, cu îngăduinţa sa, mă voi întoarce la bătălie". Patru zile şi patru nopţi, el a făcut cele două slujbe cu simplitatea pe care o evoc aici; când vedeam chipul liniştit şi satisfăcut al acestui tânăr, resimţeam un soi de pace interioară, în mijlocul unor zile zile atât de agitate şi pline de ură.

înainte de a mă duce la Adunare, unde nu credeam să fie decizii însemnate de luat, m-am hotărât să ajung în locurile în care se lupta încă şi de unde se auzea zgomotul de tun. Dar nu pentru că, asemenea lui Goudchaux, aş fi vrut să merg „să mă bat puţin", ci pentru că voiam să judec singur starea de lucruri, deoarece, fiind cu totul ignorant în privinţa războiului, nu puteam înţelege de ce înfruntarea durează atât de mult. Aş adăuga, de altfel, faptul că în sufletul meu plin de sentimente şi dominat uneori de ele, se născuse o mare curiozitate. Am străbătut o mare parte din bulevard fără a da de urme ale bătăliei, însă după ce am trecut de Porte Saint-Denis, ele abundau. Mergeam printre resturile lăsate de insurecţie: ferestre sparte, uşi distruse, case împestriţate de gloanţe sau străpunse de ghiulele, copaci doborâţi, pietre din pavaj îngrămădite, paie amestecate cu sânge şi balegă - iată tristele vestigii ale confruntării.

Am ajuns curând la fântâna de la Château-d'Eau, în jurul căreia erau îngrămădite numeroase trupe de la diferite arme. Lângă fântână era instalat un tun, care trăgea în rue Samson. Iniţial am crezut că insurgenţii răspundeau la rândul lor cu salvă de tun, dar mi-am dat seama pe urmă că mă înşelase ecoul - deosebit de zgomotos - produs de sunetul tunului nostru. N-am mai auzit aşa ceva: ai fi crezut că te afli în mijlocul unei mari bătălii. în realitate, insurgenţii nu răspundeau decât cu focuri de puşcă, care, deşi rare, ucideau multă lume. Lupta era ciudată. Rue

Samson[301], aşa cum se ştie, nu e foarte lungă; la capătul ei e canalul Sâint-Martin, iar în spatele canalului se află o casă mare, aşezată în dreptul străzii.

Strada era absolut goală, nu se vedea nici o baricadă, iar tunul părea că trage la ţintă. Din când în când, un nor de fum ieşea de la câteva ferestre, anunţând prezenţa unui duşman invizibil; trăgătorii noştri aflaţi de-a lungul zidurilor ţinteau ferestrele, de unde vedeau ieşind gloanţe care treceau dincolo de fântână. Lamoriciere, cătărat pe un cal impozant, dădea ordine din mijlocul gloanţelor. Am constatat că era mai însufleţit şi mai locvace decât îmi imaginam eu că e un general aflat la comandă în asemenea împrejurări: vorbea, striga cu o voce răguşită şi gesticula cu un soi de furie. Era uşor să-ţi dai seama, văzând că gândirea şi exprimarea sa sunt clare, că, aflat în mijlocul acestei aparente dezordini, el nu-şi pierdea sângele rece; o asemenea modalitate de a comanda l-ar fi putut face să piardă însă controlul asupra celorlalţi şi mărturisesc că aş fi admirat mai mult curajul său dacă ar fi fost mai liniştit.

Eram uimit să constat că eram angajaţi într-o luptă în care nu vedeam cu cine luptăm; eram uimit să văd toate acele cartuşe trase în ziduri. Nu mi-aş fi imaginat o asemenea confruntare. Cum dincolo de Château-d'Eau, bulevardul părea liber, nu înţelegeam de ce coloanele noastre nu trec dincolo şi nici de ce - dacă voiam cu tot dinadinsul să punem mâna pe casa mare din faţa străzii Samson - soldaţii nu intrau în ea, ci se expuneau atâta timp împuşcăturilor ucigaşe. Explicaţia era, de fapt, foarte simplă: bulevardul care pleca din Château-d'Eau şi care mi se părea liber nu era de fapt liber; dincolo de cotul pe care-î făcea în acest loc, el era presărat cu baricade până la Bastille. înainte de a ataca baricadele, oamenii noştri căutau să pună stăpânire pe străzile străbătute şi mai ales să pună mâna pe casa din faţa străzii Samson care domina bulevardul şi putea fi un obstacol în calea comunicaţiilor noastre; în sfârşit,

casa cu pricina nu era luată cu asalt, întrucât eram separaţi de ea de un canal pe care din bulevard eu nu-l puteam vedea. Iată de ce se căuta distrugerea ori măcar avarierea ei cu tunul. Treaba aceasta era de lungă durată, aşa că după ce în cursul dimineţii mă mirasem că lupta nu se mai termină, acum ajunsesem să mă întreb dacă, în ritmul acesta, s-ar putea termina vreodată, deoarece ceea ce vedeam în faţa ochilor la Château-d'Eau se repeta în momentul acela într-o sută de alte locuri din Paris.

întrucât insurgenţii nu aveau tunuri, războiul era lipsit de acel aspect oribil pe care îl capătă atunci când pe câmpul de bătălie zboară ghiulele dintr-o parte într-alta. Oamenii care erau atinşi în faţa mea păreau străpunşi de o săgeată invizibilă; ei se clătinau şi cădeau, iar ceea ce puteai vedea era doar o gaură mică făcută în hainele pe care le purtau. Ceea ce m-a impresionat mai mult în întâmplările de acest fel a fost nu atât vederea durerii fizice, cât a angoasei morale. într-adevăr, era straniu şi îngrozitor să vezi chipurile schimbându-se dintr-o dată şi focul privirilor stingându-se brusc, cu teroarea morţii întipărită pe ele.

La puţin timp după aceea, am văzut calul lui Lamoriciere zvârcolindu-se, întrucât fusese atins de un glonţ: era al treilea cal al generalului ucis în două zile. Lamoriciere a sărit încet de pe el şi şi-a continuat discursurile furibunde.

Am observat că, de partea noastră, cel mai puţin însufleţiţi erau soldaţii de linie, care erau slăbiţi şi oarecum toropiţi de amintirile din februarie, părând să nu fie încă siguri că a doua zi nu li se va spune cumva că au greşit. Cei mai energici erau, fără îndoială, soldaţii din gărzile mobile de care ne îndoisem, reamintesc acest lucru, foarte mult şi cred că pe bună dreptate, fiindcă nu a lipsit mult ca ei să treacă de partea duşmanilor noştri, şi nu de partea noastră[302]. Până la urmă, însă, ei au dovedit că îi interesează mai mult lupta decât cauza pentru care luptau. Toate aceste trupe erau, de altfel, foarte novice şi intrau

uşor în panică, eu însumi fiind judecător şi oarecum şi victimă a unei asemenea panici. La colţul străzii, foarte aproape de Château-d'Eau, se afla atunci o casă mare în construcţie, în care se adăpostiseră, cu multă discreţie, după ce traversaseră câteva curţi, mai mulţi insurgenţi; la un moment dat, ei au apărut pe acoperişul casei şi au început să tragă în trupele care umpleau bulevardul şi care nu bănuiau că duşmanul e acolo şi atât de aproape. Zgomotul puştilor crea un ecou foarte puternic, lăsând impresia că o surpriză asemănătoare se va petrece şi în casele de alături. Pe dată, o confuzie incredibilă a pus stăpânire pe trupele noastre; artileria, infanteria, cavaleria s-au amestecat într-o clipă, soldaţii au început să tragă în toate direcţiile, fără a şti ce fac, şi s-au retras vreo şaizeci de paşi. Mişcarea de retragere a fost atât de dezordonată şi de impetuoasă încât am fost proiectat în zidul caselor de vizavi de rue Faubourg-du-Temple, apoi răsturnat de cavalerie şi înghesuit atât de tare încât mi-am pierdut pălăria şi eram pe punctul să-mi pţerd şi viaţa. Acesta a fost pericolul cel mai serios prin care am. trecut în timpul evenimentelor din iunie. întâmplarea petrecută m-a făcut să cred că în jocul războiului nu totul e eroic; nu mă îndoiesc că trupele cele mai pricepute au parte adeseori de accidente de acest fel, cu toate că nimeni nu se mândreşte cu ele si gazetele nu ie consemnează.

In acea clipă, sublimul a fost atins de Lamoriciere, care îşi păstrase până atunci sabia în teacă: acum a scos-o, s-a dus la soldaţii săi, cu o înverşunare nemaivăzută, le-a strigat să se oprească, i-a apucat cu mâinile şi chiar i-a lovit cu mânerul săbiei, i-a întors din drum, i-a adunat şi, aşezându-se în fruntea lor, i-a obligat să se îndrepte încet-încet, trecând prin grozăvia din rue Faubourg-du-Temple, către casa din care porniseră împuşcăturile, pentru a o cuceri; zis şi făcut, de altfel fără dificultate, întrucât duşmanul îşi luase tălpăşiţa.

Lupta şi-a recăpătat aspectul plicticos şi a mai durat ceva vreme până ce îndârjirea insurgenţilor a fost în sfârşit stinsă, iar strada ocupată. înainte de a trece la o altă operaţiune, a existat o clipă de pauză: Lamoriciere a intrat în cartierul său general, instalat de fapt într-un cabaret din bulevardul aflat în preajma Porţii Saint-Martin şi am putut în sfârşit să-l întreb care era situaţia. „Cât credeţi că va mai dura ?", l-am întrebat. „De unde să ştiu ? Totul depinde de duşman, nu de noi", mi-a răspuns el, după care mi-a arătat pe hartă toate străzile ce fuseseră deja cucerite şi ocupate, ca şi pe cele care rămâneau de cucerit, adăugând: „Dacă insurgenţii vor să se apere în locurile care le-au mai rămas aşa cum au făcut-o în locurile pe care le-am cucerit deja, s-ar putea să mai dureze opt zile, cu pierderi enorme de partea noastră, fiindcă noi pierdem mai mult decât ei; de fapt, va pierde cel căruia îi va lipsi forţa morală".

I-am reproşat atunci că se expune cu atâta curaj şi, după părerea mea, în mod inutil. „Ce vreţi să fac ?" - mi-a răspuns el - „spuneţi-i lui Cavaignac să-mi trimită generali care pot sau vor să mă secundeze şi atunci mă voi ţine mai la distanţă; atunci când eşti singur, eşti silit să te sacrifici", în acea clipă şi-a făcut apariţia Thiers, care s-a aruncat la gâtul lui Lamoriciere, spunându-i că e un erou. Nu m-am putut împiedica să zâmbesc văzând această îmbrăţişare, căci ei nu se iubeau deloc; dar un mare pericol, la fel ca şi vinul, îi face pe oameni tandri.

L-am lăsat pe Lamoriciere în braţele lui Thiers şi m-am întors la Adunare; era târziu; de altminteri, nu ştiu ceva mai stupid decât un om care-şi sparge capul la război din curiozitate.

Restul zilei s-a scurs ca şi cu o zi înainte: aceeaşi anxietate în Cameră, aceeaşi inacţiune febrilă, aceeaşi fermitate.

Voluntarii continuau să vină cu miile la Paris; în fiecare clipă se mai anunţa un eveniment tragic sau decesul

unui om ilustru[303]. Aceste ştiri aduceau tristeţe, dar însufleţeau şi fortificau Adunarea. Toţi membrii săi care se hazardau să propună negocieri cu insurgenţii erau primiţi cu strigăte de furie. Pe seară, am vrut să mă duc eu însumi la Hotel de Viile, ca să aflu noutăţi certe despre evenimentele de peste zi. După ce mă îngrijorase datorită violenţei ei, insurecţia mă îngrijora acum datorită duratei sale. într-adevăr, cine putea prevedea efectul pe care l-ar fi putut produce, în anumite părţi ale Franţei şi mai ales în marile oraşe muncitoreşti precum Lyon, ştirea că lupta durează atâta fără a avea un deznodământ ? Cum treceam pe Quai de la Ferraille, m-am întâlnit cu membri ai gărzii naţionale din apropierea casei mele, care duceau pe tărgi mai mulţi camarazi de-ai lor şi doi din ofiţerii lor răniţi. Vorbind cu ei, am observat cu câtă înspăimântătoare rapiditate - chiar în mijlocul unui secol atât de civilizat ca al nostru - ajung sufletele cele mai paşnice să se integreze, ca să zicem aşa, în războaiele civile şi cum gustul violenţei şi dispreţuirea vieţii se răspândesc într-o clipă în asemenea vremuri nefericite. Oamenii cu care discutam erau meseriaşi aşezaţi şi la locul lor, ale căror purtări blânde şi oarecum lipsite de energie erau mai îndepărtate de cruzime decât de eroism[304]. în ciuda acestui lucru, ei nu se gândeau decât să distrugă şi să masacreze, plângându-se că nu sunt folosite bombe, tranşee şi mine împotriva străzilor revoltate şi refuzând să mai cruţe pe cineva. încă de dimineaţă, fusesem cât pe-aci să văd cum e împuşcat pe stradă un nenorocit care fusese arestat deşi nu era înarmat, dar care avea în gură şi pe mâini o substanţă despre care se presupunea că e, şi care probabil şi era, praf de puşcă[305]. Am făcut ce mi-a stat în putinţă ca să calmez aceste turme înfuriate. I-am asigurat că a doua zi vom lua măsuri extreme. Lamoriciere îmi spusese, de altfel, în cursul dimineţii că aştepta venirea unor obuze pentru a trage în baricade şi mai ştiam că se aştepta de la Douai un

regiment de genişti care ar fi urmat să străpungă zidurile şi să doboare cu petarde casele asediate. Am adăugat că nu aveau voie să împuşte vreun prizonier, dar că trebuiau să ucidă pe loc pe oricine opunea rezistenţă. I-am lăsat pe oamenii mei ceva mai liniştiţi şi, continuând u-mi drumul, nu mă puteam împiedica să reflectez la mine însumi şi să fiu uimit de natura argumentelor de care tocmai mă folosisem şi de promptitudinea cu care mă familiarizasem în doar două zile cu ideile distragerii inexorabile, care-mi erau altfel, prin natură, cu totul străine. Trecând din nou pe străduţele la intrarea cărora văzusem cu două zile mai devreme construindu-se baricade foarte solide şi foarte curate, mi-am dat seama că tunul stricase frumoasele edificii, dar urma lor nu se pierduse.

Am fost primit de Marrast, primarul Parisului, care mi-a spus că într-adevăr Hotel de Viile fusese eliberat, dar că e posibil ca în timpul nopţii insurgenţii să vrea să cucerească din nou străzile care le fuseseră smulse. Am constatat că era mai puţin sigur decât ştirile pe care le dădea publicităţii. M-a condus într-o cameră în care fusese adus încă din prima zi Bedeau, grav rănit. Hotel de Viile era fatal generalilor care comandaseră de aici lupta. Bedeau era gata-gata să piară, Duvivier şi Negrier, care veniseră după el, fuseseră ucişi. Bedeau se credea atins superficial şi nu era interesat decât de mersul luptelor, dar felul cum îi mergea mintea mi s-a părut de rău augur şi m-a îngrijorat.

Noaptea căzuse de mult atunci când am părăsit Hotel de Viile ca să mă duc din nou la Adunare. Mi s-a propus o escortă, dar am refuzat-o, considerând că nu am nevoie; pe drum, am regretat însă amarnic. Pentru a împiedica aprovizionarea cartierelor insurgente cu întăriturі, muniţii sau informaţii provenite din celelalte părţi ale oraşului, unde numeroşi oameni erau gata să îmbrăţişeze cauza, circulaţia fusese, în mod justificat, interzisă, încă din cursul dimineţii, pe toate străzile. Toate persoanele

care ieşeau din casă fără un permis de siguranţă sau o escortă erau arestate. Am fost şi eu oprit de nenumărate ori pe drum şi obligat să-mi arăt medalia de deputat. De zece ori şi mai bine am fost culcat la pământ de santinele novice care vorbeau tot felul de dialecte, fiindcă Parisul se umpluse de ţărănoi sosiţi din toate provinciile, mulţi dintre ei aflându-se pentru prima dată în Capitală[306].

Atunci când am ajuns la Cameră, şedinţa era suspendată de ceva vreme, dar clădirea era străbătută totuşi de o mare emoţie. Se răspândise zvonul că muncitorii de la Gros-Caillou vor profita de lăsarea nopţii şi vor veni să pună mâna pe clădirea în care ne aflam. Adunarea, care după trei zile de luptă repurtase victorii în multe cartiere ocupate de duşmanii săi, se temea acum pentru propria sa clădire. Nimic nu era mai puţin întemeiat decât acest zvon, dar el vădeşte foarte bine caracterul acestui război în care duşman putea fi şi un vecin şi în care nu puteai fi sigur că nu ţi se distruge casa în timp ce tu obţineai izbânzi departe de ea. Pentru a apăratlădirea de o asemenea lovitură, s-au înălţat în timpul nopţii în mare grabă baricade la intrarea pe toate străzile care duceau spre ea. Când am văzut că e vorba doar despre un zvon, m-am dus să mă culc.

Mă opresc aici cu evocarea confruntărilor din iunie. Amintirile ultimelor două zile se amestecă şi se confundă cu cele din primele două. Se ştie că ultima citadelă a războiului civil, cartierul Saint-Antoine, a depus armele abia luni, adică la patru zile după începerea confruntării. Abia în dimineaţa acelei zile au putut voluntarii sosiţi din Manche să ajungă la Paris. Se grăbiseră cât putuseră, dar veneau de la mai mult de optzeci de leghe, traversând regiuni lipsite de cale ferată. Erau o mie cinci sute. Am recunoscut în rândurile lor, cu emoţie, proprietari, avocaţi, medici, cultivatori, prieteni şi vecini de-ai mei. Aproape întreaga veche nobilime din regiune apucase armele cu această ocazie şi făcea parte din acest grup. Aşa a fost

aproape în toată Franța. De ia boiernașul cel mai izolat în fundul provinciei până la moștenitorii eleganți și inutili ai marilor case nobiliare, toți și-au reamintit în acel moment că făcuseră parte dintr-o castă războinică și care se aflase la guvernare, dând peste tot exemplu de determinare și vigoare, întrucât vitalitatea acestor vechi corpuri aristocratice era nebănuit de mare. Ei au lăsat o urmă, deși păreau a fi complet distruși și s-au sculat din morți înainte de a dispărea în veci.

In toiul evenimentelor din iunie și-a dat obștescul sfârșit cel care a păstrat cel mai bine spiritul vechilor rase nobiliare, Chateaubriand, de care mă apropiaseră numeroase legături de familie[307] și amintiri din copilărie. El căzuse de multă vreme într-un soi de stupoare mută, ce lăsa uneori impresia că își pierduse cu totul mintea. Aflat în această stare, a prins de veste izbucnirea revoluției din februarie și voia să știe ce s-a întâmplat. I s-a adus ia cunoștință răsturnarea monarhiei lui Louis-Philippe, iar el a spus: „Foarte bine", după care a tăcut. Patru luni mai târziu, agitația evenimentelor din iunie i-a ajuns la ureche și a întrebat din nou ce se aude. I s-a răspuns că în Paris aveau loc lupte și că sunetul vine de la tun. Auzind așa ceva, s-a străduit, în zadar, să se ridice spunând: „Vreau să merg acolo", apoi a tăcut, de data asta pentru totdeauna, fiindcă a doua zi a murit[308].

Acestea au fost evenimentele din iunie, evenimente necesare și funeste; ele n-au stins în Franța focul revoluționar, dar au pus capăt, cel puțin pentru un timp, așa-numitei lucrări a revoluției din februarie, eliberând națiunea din oprimarea muncitorilor parizieni și redându-i stăpânirea de sine.

Teoriile socialiste au continuat să pătrundă în mințile poporului, sub forma unor pasiuni precum lăcomia și invidia, sădind semințele unor revoluții viitoare. Partida socialistă a fost însă înfrântă și lipsită de puteri. Montagnarzii,

care nu făceau parte dintre socialişti, au simţit curând că fuseseră totuşi atinşi de lovitura dată acestora. Republicanii moderaţi au început să se teamă că victoria i-a plasat pe o pantă care-i putea scoate în afara Republicii, drept pentru care au căutat să facă neîntârziat eforturi să se menţină, dar în zadar. Cum eu îi detestam pe Montagnarzi şi nu ţineam deloc la Republică, dar adoram libertatea, am început să mă tem foarte mult pentru ea, imediat după încheierea insurecţiei. Vedeam atunci în insurecţie o criză necesară şi consideram că ea putea schimba într-o oarecare măsură temperamentul naţiunii. Dorinţei de independenţă îi putea urma teama şi poate şi dezgustul de instituţiile libere; după un asemenea abuz de libertate, o răsturnare de acest fel era inevitabilă. Răsturnarea a început, într-adevăr, încă din 27 iunie, mai întâi foarte lent şi oarecum în chip invizibil, apoi cu rapiditate, apoi într-un ritm impetuos şi irezistibil. Unde se va opri ? Nu ştiu. Cred că ne va fi greu să nu trecem de punctul în care eram înainte de revoluţia din februarie şi prevăd că vom fl cu toţii - fie că suntem socialişti, Montagnarzi sau republicani liberali - discreditaţi, până ce amintirile particulare ale revoluţiei de la 1848 se vor îndepărta şi se vor şterge, iar spiritul general al vremii îşi va recăpăta dominaţia.

11. COMISIA CONSTITUŢIONALĂ[309]

Schimb subiectul, părăsind cu plăcere scenele de război civil, pentru a mă întoarce la amintirile vieţii mele parlamentare. Vreau să vorbesc despre ceea ce s-a întâmplat în comisia constituţională din care am făcut parte, ceea ce ne va obliga să ne întoarcem puţin în urmă, fiindcă numirea şi lucrările acestei comisii sunt anterioare evenimentelor din iunie; n-am vrut totuşi să vorbesc despre ele mai înainte,

de teamă să nu întrerup cursul faptelor care ne îndreptau direct şi rapid către respectivele evenimente.

Desemnarea membrilor comisiei constituţionale a început pe 17 mai; operaţiunea a fost una de lungă durată, fiindcă se decisese ca membrii ei să fie aleşi de către Adunare cu majoritate absolută de voturi. Eu am fost ales în primul tur de scrutin[310], împreună cu Cormenin, Marrast, Lamennais[311], Vivien[312] şi Dufaure. A fost nevoie de nu ştiu câte tururi de scrutin pentru a completa lista de comisari, care trebuia să includă optsprezece nume[313].

Deşi comisia a fost numită înainte de victoria din iunie, aproape toţi membrii săi aparţineau partidelor moderate din Adunare. Montagnarzi nu erau decât doi: Lamennais şi Consideram; cei doi erau, de altfel, nişte visători cu capul plin de himere, mai ales Consideram, care ar fi meritat să fie dus la casa de nebuni dacă ar fi fost sincer; dar cred că nu era.

Analizând comisia în întregul ei, era uşor de observat că nu te puteai aştepta la cine ştie ce rezultat.

Unii dintre membrii săi îşi petrecuseră viaţa conducând sau controlând administraţia sub ultima guvernare. Ei nu văzuseră, nu studiaseră, nu înţeleseseră altceva decât monarhia. Mai mult decât atât, majoritatea mai degrabă aplicase decât studiase principiile. Ei nu depăşiseră absolut deloc practica afacerilor. însărcinaţi acum să dea realitate teoriilor pe care le ignoraseră sau pe care le combătuseră dintotdeauna, şi care îi supuseseră fără a-i convinge, le era greu să-şi susţină efortul cu ajutorul altor idei în afara celor monarhice; iar dacă ar fi intrat în ideile republicane, erau siliţi să o facă fie cu timiditate, fie cu entuziasm, adică întotdeauna oarecum la întâmplare, precum nişte novici.

în ceea ce-i priveşte pe republicanii propriu-zişi din comisie, aceştia aveau puţine idei de orice fel, dacă nu le-avem în vedere pe cele concepute citind gazetele sau scriind la gazete, întrucât mulţi erau jurnalişti. Aşa după cum se ştie,

Marrast condusese, vreme de zece ani, *National,* Dornes fiind în acea vreme directorul acestei publicaţii. Vaulabelle[314], un spirit serios, dar grosolan şi chiar cinic, scria şi el în mod regulat în această foaie. El e cel care, o lună mai târziu, se mira singur, pe bună dreptate, că ajunsese ministrul instrucţiunii publice şi al cultelor.

Membrii comisiei nu semănau deloc cu acei oameni - atât de siguri de scopul lor şi atât de informaţi în privinţa mijloacelor necesare pentru a-l atinge - care, sub preşedinţia lui Washington, redactaseră, cu şaizeci de ani în urmă, Constituţia Americii[315].

De altfel, dacă această comisie ar fi fost capabilă să facă un lucru bun, lipsa de timp şi îngrijorarea în legătură cu evenimentele din afara Adunării ar fi împiedicat-o.

Nu există naţiune mai puţin ataşată de guvernanţi, dar şi mai dependentă de ei decât cea franceză. De îndată ce se vede obligată să meargă pe propriile picioare, ea resimte un soi de ameţeală, care o face să creadă în fiecare clipă că va cădea într-o prăpastie. In momentul la care mă refer, naţiunea franceză dorea cu un soi de frenezie ca opera constituţională să fie terminată şi ca puterea să capete o temelie dacă nu solidă, măcar permanentă şi regulată. Ii trebuia nu atât o Constituţie bună, cât o Constituţie. Adunarea împărtăşea aceste entuziasme şi nu înceta să ne ghideze, deşi nu aveam deloc nevoie de aşa ceva. Amintirea zilei de 15 mai, teama de evenimentele din iunie şi tabloul unei guvernări divizate, iritate şi incapabile erau suficiente pentru a ne impulsiona. Ceea ce răpea însă comisiei libertatea spirituală era - trebuie spus acest lucru - teama de societate şi impulsurile de moment. E greu de imaginat efectul produs de presiunea ideilor revoluţionare asupra spiritelor mai puţin dispuse să le adopte, şi felul în care această presiune le împingea, pe nesimţite, mult mai departe decât ele ar fi vrut să meargă, atunci când nu le îndepărta cu totul de direcţia în care voiau s-o apuce. E cert

că, dacă această comisie s-ar fi reunit pe 27 iunie şi nu pe 16 mai, munca sa ar fi fost alta[316].

Discuţiile au început pe 22 mai. S-a dezbătut mai întâi cu ce trebuia să înceapă măreaţa operă. Lamennais a propus să se înceapă cu stabilirea statutului comunelor. De fapt, aşa îşi începuse el proiectul de Constituţie pe care tocmai îl publicase, pentru a-şi asigura întâietatea descoperirilor proprii[317]. De la chestiunea priorităţii, el a trecut apoi la cea de fond, începând să vorbească despre centralizarea administrativă, întrucât gândirea sa nu putea fi divizată; mintea îi era întotdeauna ocupată în întregime de un singur sistem şi toate ideile acestui sistem erau atât de bine legate unele de celelalte încât atunci când una dintre ele era extrasă, era oarecum necesar să fie urmată de celelalte; Lamennais a demonstrat, deci, cu convingere că o Republică ai cărei cetăţeni ar fi lipsiţi de spiritul şi obişnuinţa cotidiană de a se autoguverna ar fi un monstru ce n-ar putea trăi.

în acel moment, comisia a luat foc. Barrot, care, pierdut în norii minţii sale, a perceput totuşi întotdeauna foarte clar necesitatea libertăţilor locale, l-a susţinut foarte puternic pe Lamennais; am făcut şi eu acelaşi lucru. Marrast şi Vivien ne-au contrazis. Lui Vivien îi venea ca o mănuşă apărarea centralizării, fiindcă profesia lui erau treburile administrative, iar firea îl împingea tot în acea direcţie. El făcuse tot ceea ce face un legist abil şi un comentator de foarte bună calitate, dar nimic din ceea ce e necesar unui legiuitor şi unui om de stat. De data aceasta, pericolul care i se părea că atentează la instituţiile care-i erau atât de dragi îl inflama, el ajungând până acolo încât să susţină că Republica, departe de a restrânge centralizarea, trebuia s-o sporească. S-ar fi zis că acesta e motivul care-l făcea să susţină revoluţia din februarie.

în ceea ce-l priveşte pe Marrast, el aparţinea acelei rase obişnuite de revoluţionari francezi care, prin libertatea

poporului, au înțeles întotdeauna despotismul exercitat în numele poporului. Acordul, repede realizat, dintre Vivien şi Marrast nu m-a surprins, deci, deloc. Eram obişnuit cu acest spectacol de multă vreme şi remarcasem cu ceva timp în urmă că singurul mijloc de a pune la unison un conservator şi un radical era de a ataca nu felul în care era aplicată, ci chiar principiul puterii guvernării centrale. Dacă făceai aşa ceva, puteai fi sigur că ei se vor arunca unul. în braţele celuilalt.

Cine pretinde că nu există nimic care să se afle la adăpost de revoluţii se înşală: centralizarea e mereu la adăpost. In Franţa, un singur lucru e imposibil de realizat - şi anume o guvernare liberă, şi un singur lucru imposibil de distrus - şi anume centralizarea[318]. Cum ar putea ea să dispară ? Duşmanii guvernului o iubesc, iar guvernanţii o adoră. Din când în când, cei din urmă îşi dau seama, ce-i drept, că ea îi expune la dezastre bruşte şi iremediabile, dar asta nu-i convinge să o părăsească. Plăcerea pe care ea le-o procură întrucât se amestecă în toate şi îi controlează pe toţi îi face să suporte pericolele pe care ea le poate aduce. Ei preferă o viaţă agreabilă unei existenţe mai sigure şi mai lungi, asumându-şi ce credeau şi cei traşi pe roată în vremea Regenţei: „O viaţă scurtă, dar bună".

Chestiunea n-a putut fi decisă în acea zi, dar decizia a fost anticipată, întrucât s-a hotărât că nu se va începe cu sistemul comunal.

A doua zi, Lamennais şi-a prezentat demisia. în împrejurările în care ne aflam, gestul nu pica bine, fiindcă răspândea sau întărea prejudecăţile existente deja împotriva noastră. Aşa că am făcut presiuni şi ne-am umilit ca să-1 facem pe Lamennais să renunţe la decizia sa. Cum fusesem de aceeaşi părere cu el, am fost însărcinat să-1 caut şi să fac presiuni asupra lui ca să revină. Am făcut, dar în zadar. Deşi nu fusese înfrânt până la urmă decât într-o chestiune de formă, el trăsese concluzia că nu va stăpâni

situaţia, fapt suficient ca să-l determine să se retragă cu totul. A fost inflexibil, deşi i-am vorbit îndelung în interesul ideilor noastre comune.

Dacă vrem să înţelegem puterea indestructibilă şi, ca să zicem aşa, nemărginită pe care o exercită spiritul şi obişnuinţele clericale asupra celor care le-au adoptat, trebuie să-i analizăm pe preoţii răspopiţi. Deşi purta ciorapi albi, vestă galbenă, cravată pestriţă şi redingotă verde, Lamennais rămăsese preot prin firea sa şi chiar prin înfăţişarea sa. El înainta cu paşi mici, grăbiţi şi discreţi, fără a întoarce capul şi fără a privi pe cineva, şi se strecura astfel în mulţime cu un aer neîndemânatic şi modest, ca şi cum ar fi ieşit dintr-o sacristie, şi cu un orgoliu atât de mare că ai fi zis că îi călca în picioare pe regi şi îi ţine piept lui Dumnezeu. Neputând înfrânge încăpăţânarea lui Lamennais, am trecut mai departe şi, pentru a nu ne pierde din nou în discuţii premature, am însărcinat o subcomisie să stabilească ordinea discuţiilor şi să propună subiectele de dezbătut. Din păcate, subcomisia a fost alcătuită în aşa fel încât Cormenin, care era preşedintele nostru, a devenit şi şeful ei şi, în realitate, i s-a substituit. Iniţiativa permanentă cu care a fost învestit, ca şi conducerea dezbaterilor, care-i revenea în calitatea sa de preşedinte, au exercitat cea mai funestă influenţă asupra lucrărilor noastre şi nici nu ştiu dacă nu cumva ar trebui să căutăm aici vina principală pentru viciile rezultatului final.

La fel ca şi Lamennais, Cormenin îşi compusese şi publicase propria Constituţie[319] şi pretindea, la rândul lui, să o adoptăm. Nu ştia însă cum să ne convingă. De obicei, cine e foarte vanitos nu poate vorbi prea uşor cu cineva foarte timid. Vanitatea lui Cormenin nu-i îngăduia să deschidă gura de îndată ce avea în faţa sa trei ascultători. Tare i-ar fi plăcut să facă şi el ca un vecin de-ai meu din Normandia, mare amator de polemică, dar căruia cerul îi refuzase plăcerea de a putea discuta în contradictoriu: de câte ori mi

se întâmpla să nu fiu de acord cu opiniile sale, el se grăbea să se întoarcă acasă, ca să-mi scrie ceea ce ar fi trebuit să-mi spună. Cormenin voia cu disperare să ne convingă, dar îşi făcea iluzia că ne va surprinde. El spera să ne facă să admitem sistemul său încetul cu încetul şi, ca să zic aşa, fără ştirea noastră, dacă ne prezenta zilnic câte o bucăţică. A făcut asta atât de bine încât niciodată nu s-a putut organiza o discuţie generală asupra întregii Constituţii, iar sursele care au condus la o materie sau alta sunt imposibil de căutat şi de identificat. El venea în fiecare zi cu cinci sau şase articole gata redactate şi îi aducea pe acest teren restrâns, încetul cu încetul şi cu multă răbdare, pe toţi cei care ar fi vrut să se îndepărteze de el. Uneori se mai protesta dar, sătui de dispute, ne supuneam până la urmă acestei constrângeri blânde şi neîncetate. Influenţa unui preşedinte asupra lucrărilor unei comisii e imensă; toţi cei care au urmărit îndeaproape aceste mici adunări mă vor înţelege. Trebuie spus însă că dacă unii dintre noi ar fi vrut cu adevărat să se sustragă acestei tiranii, până la urmă ei, acţionând împreună, ar fi avut câştig de cauză. Lipseau însă şi timpul, şi cheful pentru mari discuţii. întrucât era imens şi complicat, subiectul sperla şi obosea din start minţile: majoritatea membrilor comisiei nici măcar nu încercaseră să o studieze sau rămăseseră din ea cu câteva idei foarte confuze, iar celor care rămăseseră cu unele mai clare nu le era prea uşor să le expună. De altfel, exista teama de a ajunge la conflicte violente şi nesfârşite dacă se aborda fondul lucrurilor, aşa încât toţi preferau să fie superficiali şi să obţină astfel un acord aparent. Aşa am înaintat până la sfârşit, adoptând în chip implicit mari principii atunci când era vorba de mici detalii şi alcătuind încetul cu încetul maşinăria guvernamentală fără să ştim foarte bine care e forţa relativă a diferitelor rotiţe şi cum pot să funcţioneze ele împreună.

In momentele de răgaz care întrerupeau acest frumos efort, Marrast, care era un republican în felul lui Barras[320],

şi care a preferat întotdeauna unei democraţii zdrenţuite luxul, mesele bogate şi femeile, povestea mici aventuri galante, în timp ce Vaulabelle spunea cuvinte porcoase. Pentru onoarea comisiei, îmi doresc să nu se publice vreodată procesul-verbal al şedinţelor sale, foarte prost întocmit de altfel de către secretar. Sterilitatea dezbaterii, în ciuda fecundităţii exuberante a materiei, ar avea toate motivele să surprindă. In ceea ce mă priveşte, declar că, între comisiile din care am făcut parte, nici una n-a fost atât de penibilă.

A avut totuşi loc şi o discuţie însemnată. Era vorba despre sistemul unicameral. La drept vorbind, cele două tabere care divizau în chip tacit comisia nu au ieşit în evidenţă şi nu s-au confruntat decât cu această ocazie[321]. Nu a fost vorba atât despre cele două Camere, cât despre caracterul general al noii guvernări. Fondul dezbaterii era următorul: trebuia oare să menţinem sistemul savant şi oarecum complicat al contraponderilor şi să aşezăm în fruntea Republicii puteri limitate şi, prin urmare, prudente şi moderate ? Sau trebuia să apucăm calea contrară, adoptând teoria mai simplă potrivit căreia treburile publice vor fi încredinţate unei singure puteri, o putere omogenă, nelimitată şi, prin urmare, impetuoasă şi irezistibilă ? Această dilemă generală ar fi putut fi evocată în legătură cu o mulţime de alte articole, dar era conţinută în mod admirabil în chestiunea specifică a bicameralismului.

înfruntarea a fost lungă şi s-a întins pe durata a două şedinţe; rezultatul a fost clar de la început la sfârşit, fiindcă opinia publică se pronunţase cu mare forţă în favoarea unei singure Camere nu doar la Paris, ci şi în aproape toate departamentele. Barrot a vorbit primul în favoarea sistemului bicameral, el reluând teza mea şi dezvoltând-o cu mult talent, dar fără moderaţie, deoarece, în timpul revoluţiei din februarie, sufletul său îşi pierduse oarecum echilibrul şi nu-şi mai recăpătase aplombul. L-am sprijinit pe Barrot în mai multe rânduri şi am fost

cumva surprins să constat că Dufaure se pronunţă împotriva noastră, de altfel cu multă vivacitate. în general, avocaţii nu pot scăpa de unul din următoarele două obiceiuri: fie se obişnuiesc să pledeze ceea ce nu cred, fie se obişnuiesc să creadă ceea ce au chef să pledeze. Dufaure aparţinea celei de-a doua specii. Curentul opiniei publice, înclinaţia propriilor sale pasiuni sau a interesului său nu l-ar fi determinat vreodată să îmbrăţişeze o cauză pe care o considera rea, dar i se întâmpla să ajungă s-o creadă bună şi adeseori aşa ceva era suficient. întrucât spiritul său era de la natură nesigur, ingenios şi subtil, el tindea încet-încet către cauza respectivă şi sfârşea uneori prin a o asuma nu doar cu convingere, ci chiar cu entuziasm. De nenumărate ori, am fost mirat să-l văd cum apără entuziast teze pe care le privise iniţial cu multă ezitare.

De data aceasta, principala raţiune pe care a înfăţişat-o în favoarea sistemului unicameral (şi cred că aceasta era cea mai bună raţiune ce putea fi găsită) a fost aceea că, la noi, francezii, o putere executivă exercitată de un singur om ales de popor ar deveni în mod cert preponderentă, dacă nu i-am aşeza alături decât o putere legislativă slăbită de divizarea ei în două ramuri.

îmi amintesc că i-am răspuns că, într-adevăr, aşa ceva s-ar putea întâmpla, dar că, în prezent, ceea ce e sigur este faptul că două mari puteri în mod. firesc geloase una pe cealaltă şi aşezate într-un veşnic *tete-ă-tete* (aceasta a fost expresia pe care am folosit-o), care nu ar putea recurge niciodată la arbitrajul unei a treia puteri, ar fi imediat incapabile de acţiune sau în război, rămânând aşa până ce una ar distruge-o pe cealaltă. Am adăugat că, dacă era adevărat că un preşedinte ales de popor şi dotat cu imensele prerogative care aparţin în Franţa capului administraţiei publice, ar putea sugruma uneori un corp legislativ divizat, e tot atât de adevărat că un preşedinte care ar fi conştient de o asemenea origine şi de asemenea drepturi ar refuza

întotdeauna să devină simplul agent şi eternul supus al voinţelor capricioase şi tiranice ale unei adunări unice.

Aveam dreptate şi unii, şi ceilalţi. Pusă aşa, problema era insolubilă, dar naţiunea aşa o punea. A lăsa preşedintelui puterea pe care o avusese regele şi a-l desemna cu ajutorul poporului însemna a face imposibilă Republica. Aşa cum am mai spus-o, era necesar fie ca puterile sale să fie limitate, fie ca el să fie ales de către Adunare, însă naţiunea nu voia nici una, nici alta[322].

Dupin[323] a pus capăt derutei, apărând unicameralismul cu o vervă suprinzătoare. Ai fi zis că nu fusese niciodată de altă părere. Mă aşteptam la aşa ceva din partea lui. Ştiam că îndeobşte era interesat şi laş, şi rareori curajos şi onest. Vreme de zece ani, îl văzusem dând târcoale tuturor partidelor, fără a se lipi de vreunul şi călcându-i în picioare pe toţi cei învinşi; pe jumătate maimuţă şi pe jumătate şacal, el era mereu tăios, nemulţumit, agitat şi gata oricând să se arunce pe nefericitul care era înfrânt. Nu s-a arătat altfel în comisia constituţională sau mai degrabă s-a depăşit pe sine. N-am remarcat să fi fost o clipă măcar curajos şi onest: a fost plat de la un capăt la altul. Rămânea tăcut câtă vreme majoritatea era nehotărâtă, dar de îndată ce o vedea pronunţându-se în favoarea unor opinii democratice, se grăbea să se aşeze în fruntea ei şi chiar o depăşea adeseori foarte mult. într-o zi, aflat la mijlocul drumului, şi-a dat seama că se înşelase şi că majoritatea nu mergea în sensul în care crezuse el, aşa că printr-un efort de inteligenţă prompt şi agil s-a oprit, s-a întors şi s-a orientat în mare grabă spre părerea de care tocmai se despărţise.

Aproape toţi foştii parlamentari s-au pronunţat împotriva bicameralismului. Cei mai mulţi au căutat în sprijinul opiniei lor pretexte mai mult sau mai puţin plauzibile. Unii voiau ca un consiliu de stat să reprezinte contraponderea a cărei necesitate o recunoşteau, alţii promiteau să supună adunarea unică unor forme a căror lentoare ar fi

protejat-o de propriile sale derive ori de surprize. într-un târziu, adevărata raţiune a ieşit la lumină. în comisie aveam şi un reprezentant ăl sfintei Evanghelii, Coquerel[324], care, văzându-şi confraţii din clerul catolic că intră în Adunare a vrut să fie şi el acolo; s-a înşelat, fiindcă, dintr-un predicator foarte admirat, s-a transformat dintr-o dată într-un orator politic foarte ridicol. Nu putea să ia cuvântul fără a spune pompos câteva gogomănii. De data aceasta, a avut naivitatea să ne spună că el continua să fie partizan al bicameralismului, dar că va vota pentru o singură Cameră, întrucât opinia publică îl împingea în această direcţie şi el nu voia - îl citez - să lupte împotriva curentului. Candoarea lui i-a supărat pe cei care-i erau alături, dar ne-a bucurat pe mine şi pe Barrot, însă aceasta a fost singura noastră satisfacţie, întrucât la vot noi n-am fost decât trei.

Eşecul m-a descurajat un pic şi l-a iritat de tot pe Barrot, care de atunci n-a mai venit la Cameră decât foarte rar şi mai degrabă pentru a-şi manifesta îngrijorarea sau dispreţul decât opiniile.

S-a trecut la puterea executivă[325]. In ciuda celor spuse despre împrejurările de atunci şi despre tendinţele din cadrul comisiei, e greu de crezut că un subiect atât de însemnat, atât de dificil şi de nou nu a trezit nici o dezbatere generală şi nici chiar o discuţie mai atentă.

In unanimitate, s-a decis ca puterea executivă să fie încredinţată unui singur om. Ce prerogative şi ce ajutoare trebuia să primească el ? Ce responsabilitate trebuia să i se impună ? E clar că nici una dintre aceste chestiuni nu putea să fie tratată în chip arbitrar, că fiecare avea o relaţie necesară cu toate celelalte şi mai ales că nu putea fi decisă decât luând în seamă starea particulară a moravurilor şi a cutumelor ţării. Era vorba de probleme vechi, dar care erau actuale, fiindcă împrejurările erau noi.

Cormenin, după cum îi era obiceiul, a deschis discuţia propunând un articolaş deja redactat, din care rezulta că

şeful puterii executive sau preşedintele, cum era numit încă de pe-acum, ar urma să fie ales direct de popor cu majoritate relativă, numărul minim de voturi fiind fixat la două milioane. Cred că doar Marrast s-a opus, propunând ca şeful executivului să fie ales de Adunare[326]; el era pe-atunci îmbătat de favorurile pe care i le rezervase soarta şi credea, oricât de straniu ar putea părea acest lucru acum, că Adunarea îl va alege pe el. Articolul propus de Cormenin a fost până la urmă, dacă memoria nu mă înşală, adoptat fără dificultate; trebuie totuşi precizat că numirea preşedintelui de către popor nu era, în sine, un adevăr evident, şi că dispoziţia potrivit căreia el era ales în mod direct era pe cât de nouă pe atât de periculoasă, într-o ţară lipsită de tradiţii monarhice, în care puterea executivă a fost întotdeauna slabă şi continuă să fie foarte limitată, nimic nu e mai înţelept decât mandatarea naţiunii cu alegerea unui reprezentant. Un preşedinte care n-ar avea o forţă extrasă dintr-o asemenea origine ar fi jucăria adunărilor, însă problema se punea cu totul altfel în cazul nostru; noi ieşeam din monarhie, iar comportamentele republicanilor erau încă monarhice. De altfel, centralizarea făcea deja ca situaţia noastră să fie unică; potrivit principiilor sale, întreaga administrare a ţării - în chestiunile cele mai neînsemnate, ca şi în cele mari - nu putea aparţine decât preşedintelui; miile de funcţionari, care ţin ţara în mâinile lor, nu puteau depinde decât de el; aşa spuneau legile şi chiar şi ideile în vigoare, fiindcă 24 februarie le lăsase intacte; noi păstrasem spiritul monarhiei, chiar dacă pierdusem simpatia pentru ea[327]. In aceste condiţii, ce anume putea fi un preşedinte ales de popor dacă nu un pretendent la coroană ? O asemenea instituţie nu putea conveni decât celor care voiau să se folosească de ea pentru a uşura transformarea puterilor prezidenţiale într-o monarhie; încă de atunci mi s-a părut clar, iar acum mi se pare evident, că dacă vrem ca preşedintele să poată fi, fără

a pune în pericol Republica, alesul poporului, se cuvenea ca prerogativele sale să fie foarte restrânse; de altfel, nici nu știu dacă asta era suficient, fiindcă, restrânse prin lege, ele ar fi păstrat totuși, datorită memoriei și obișnuințelor, întinderea de odinioară. Dacă, dimpotrivă, președintelui îi erau lăsate puterile, el nu trebuia ales de către popor. Aceste adevăruri nu au fost expuse: cred că ele au fost în cel mai bun caz întrezărite în cadrul comisiei[328]. Articolul lui Cormenin, deși adoptat, a devenit ulterior obiectul unor vii atacuri, însă din alte motive decât cele pe care le-am expus eu. Era imediat după 4 iunie. Prințul Louis-Napoleon, la care nimeni nu se gândea cu câteva zile înainte, tocmai fusese ales în Adunare la Paris și în alte trei departamente, și deja se înfiripa teama ca nu cumva el să fie foarte curând așezat în fruntea Republicii, dacă alegerea președintelui n-ar fi lăsată în seama poporului. Diverșii pretendenți la această demnitate, ca și susținătorii lor au început să fie îngrijorați, chestiunea a fost prin urmare ridicată din nou în cadrul comisiei, iar majoritatea^și-a menținut votul pe care-l dăduse.

îmi amintesc că, atâta timp cât comisia s-a ocupat cu această chestiune, mintea mea încerca să ghicească de care parte s-ar putea înclina în mod obișnuit balanța puterii într-o Republică precum cea pe care eram pe cale s-o alcătuim și ezitam între Adunare și președintele ales. Această incertitudine mi-a creat o mare problemă, dar adevărul e că era imposibil să prevezi așa ceva; victoria unuia sau a altuia dintre acești doi mari rivali depindea în mod necesar de împrejurări și de înclinațiile de moment. Sigur era doar că vor fi în război și că Republica va fi în acest fel distrusă[329].

Nici una dintre ideile pe care le-am expus aici n-a fost aprofundată în cadrul comisiei; am putea chiar spune că nici una n-a fost măcar discutată acolo. Intr-o zi, Barrot a dat din întâmplare peste ele, dar nu le-a acordat atenție. Mintea sa - care era mai degrabă adormită decât debilă și

care era în stare să vadă multe dacă se uita cu atenţie - le-a întrezărit o clipă, ca între somn şi veghe, dar pe urmă nu s-a mai gândit deloc la ele[330].

Eu însumi nu le-am înfăţişat decât cu un soi de ezitare şi de reţinere. Eşecul în privinţa bicameralismului îmi diminuase pofta de luptă. De altfel, trebuie să mărturisesc că eram mai preocupat de dorinţa de a ajunge să aşezăm repede un şef puternic în fruntea Republicii decât de alcătuirea unei Constituţii republicane perfecte. Nu trebuie uitat că ne aflam atunci sub guvernarea divizată şi nesigură a comisiei executive, socialismul bătea la poartă şi ne apropiam de evenimentele din iunie. Mai târziu, după aceste evenimente, am susţinut cu înflăcărare în faţa Adunării sistemul alegerii preşedintelui de către popor şi am contribuit într-o oarecare măsură ia impunerea lui. Principalul argument pe care l-am avansat atunci a fost că, după ce anunţasem naţiunea că îi acordăm acest drept pe care ea şi—l dorise întotdeauna cu ardoare, nu mai era posibil să i-l negăm. Era, de altfel, adevărat. Cu toate acestea, acum regret că am luat cuvântul în această chestiune.

Revin la comisie. Neputând sau chiar nedorind să mă opun adoptării acestui principiu, am încercat cel puţin să fac în aşa fel încât aplicarea lui să fie mai puţin periculoasă. Am propus, mai întâi, restrângerea, în mai multe privinţe, a sferei puterii executive, dar mi-am dat seama că nu se putea face ceva serios în această privinţă; m-am repliat şi m-am concentrat pe modul de alegere, reuşind repunerea în discuţie a fragmentului din articolul lui Cormenin care se referea la asta. Acest articol, aşa cum am spus mai devreme, dispunea numirea preşedintelui în mod direct cu o majoritate relativă, cu un minim de două milioane de voturi; această modalitate avea mai multe inconveniente foarte grave[331].

Cum preşedintele era ales direct de cetăţeni, entuziasmul şi admiraţia poporului erau de temut; în plus, presti-

giul şi puterea morală pe care trebuia să le aibă alesul erau enorme. Dacă majoritatea relativă urma să fie suficientă pentru o alegere valabilă, atunci se putea întâmpla ca preşedintele să nu reprezinte decât voinţele unei minorităţi a naţiunii. Iată de ce am cerut ca preşedintele să nu fie ales direct de popor, ci să însărcinăm cu numirea lui delegaţi aleşi de popor.

In al doilea rând, am propus ca majoritatea relativă să fie înlocuită cu majoritatea absolută, iar dacă majoritatea absolută n-ar fi obţinută din primul tur, Adunarea să fie însărcinată să facă alegerea. Cred că aceste idei erau bune, deşi nu erau noi, fiindcă eu le luasem din Constituţia Americii. Cred că, dacă nu aş fi precizat eu însumi acest lucru, comisia nici nu şi-ar fi dat seama, atât de puţin pregătită era ea pentru a juca rolul însemnat care-i revenea.

Prima parte a amendamentului meu a fost respinsă, aşa cum mă şi aşteptam; marii noştri oameni au considerat că sistemul nu era suficient de simplu şi că era marcat oarecum de aristocraţie; a doiîa parte a amendamentului a fost adoptată, alcătuind actualul articol din Constituţie[332].

Beaumont a propus ca preşedintele să nu poată fi reales ; am susţinut foarte tare propunerea, iar articolul a trecut. Cu această ocazie, am făcut, şi el şi eu, o mare eroare, care va avea, sunt convins, consecinţe foarte supărătoare; amândoi am fost dintotdeauna sensibili la pericolele la adresa libertăţii şi moralităţii publice datorate unui preşedinte reeligibil, fiindcă e sigur că el s-ar folosi, ca să fie reales, de imensele mijloace de constrângere şi de corupere, pe care legile şi moravurile noastre le pun la dispoziţie şefului puterii executive. Mintea noastră n-a fost suficient de agilă şi de isteaţă ca să se întoarcă în timp şi să constate că, dm moment ce fusese decis ca alegerea preşedintelui să fie făcută direct de cetăţeni, răul era ireparabil şi că el era de fapt sporit de încercarea de a complica exprimarea opţiunii poporului.

Acest vot şi marea influenţă pe care am avut-o asupra lui reprezintă amintirea cea mai nefericită a acelor vremuri. Ne loveam în fiecare clipă de centralizare şi, în loc să îndepărtăm obstacolul din calea noastră, noi ne poticneam în el. Ţinea de esenţa Republicii ca şeful puterii executive să fie responsabil. întrebarea care se punea era: cu ce era responsabil şi în ce măsură ? Putea fi el făcut responsabil pentru miile de detalii administrative, de care e plină legislaţia noastră administrativă şi la care ar fi imposibil ca el să vegheze, dacă nu chiar periculos ? Aşa ceva ar fi fost nedrept şi ridicol. Dar dacă nu el era responsabil de administraţia propriu-zisă, cine va fi ? Până la urmă, s-a decis ca responsabilitatea preşedintelui să fie extinsă la miniştri şi ca, la fel ca în timpul monarhiei, să fie necesară contrasemnătura lor. în acest fel, preşedintele era responsabil, şi totuşi nu era cu totul liber în acţiunile sale şi nu se putea substitui agenţilor săi.

S-a trecut apoi la alcătuirea consiliului de stat[333]. Cormenin şi Vivien s-au ocupat de această chestiune şi se poate spune că ei s-au implicat ca nişte oameni care lucrează la propria casă. Au făcut tot ce le-a stat în putinţă pentru ca acest consiliu de stat să devină o a treia putere în stat, dar în zadar. El a rămas ceva mai mult decât un consiliu administrativ, dar infinit mai puţin decât o adunare legislativă.

Singura parte din opera noastră care a fost tratată cu atenţie şi reglementată, mi se pare mie, cu înţelepciune a fost cea referitoare la justiţie. Pe acest teren, comisia se simţea bine, întrucât membrii săi erau sau fuseseră în majoritatea lor avocaţi; graţie lor, am putut salva principiul inamovibilităţii judecătorilor[334], care a rezistat - ca şi în 1830 - împotriva curentului care mătura totul în calea sa. Republicanii „din ajun" l-au atacat, dar, după părerea mea, în mod stupid, fiindcă acest principiu favorizează în mult mai mare măsură independenţa cetăţenilor decât

puterea guvernanților. Tribunalul conflictelor și mai ales tribunalul însărcinat cu judecarea crimelor politice au fost constituite încă de la bun început, sub forma în care există și azi, la 1851. Beaumont a fost cel care a redactat majoritatea articolelor referitoare la aceste două însemnate curți. Ceea ce am făcut în aceste materii e mai bun decât tot ceea ce s-a încercat să se facă în ultimii șaizeci de ani și reprezintă probabil singura parte din Constituția de la 1848 care va supraviețui[335].

La solicitarea lui Vivien, s-a decis ca revizuirea Constituției să nu poată fi făcută decât de către o Adunare constituantă; soluția era dreaptă, numai că s-a adăugat că revizuirea nu poate avea loc decât dacă Adunarea națională o solicită în mod expres, de trei ori la rând, de fiecare dată cu patru cincimi din voturi, ceea ce făcea ca orice revizuire obișnuită să fie aproape imposibilă. Nu am luat parte la aceasta dezbatere. Eram de multă vreme convins că, în loc să încercăm să instalăm guvernele pe termen nelimitat, trebuia să tindem către mecanisme care să facă schimbarea lor simplă și la intervale regulate. Mi se părea că acest sistem e, până la urmă, preferabil celui opus lui și mi se părea că trebuie să tratăm poporul francez ca pe acei nebuni care nu sunt legați de teamă să nu devină, tocmai pentru că sunt constrânși, furioși[336].

Am notat și alte opinii mai deosebite care au fost emise atunci. Martin[337], cel care, nemulțumit cu condiția de vechi republican, a declarat într-o zi la tribună, făcându-se de râs, că el e republican din naștere, a propus ca președintelui să i se dea dreptul de a dizolva Adunarea, fără a-și da seama că un asemenea drept l-ar fi transformat pe președinte în stăpân al Republicii. Marrast a vrut să se înființeze în cadrul consiliului de stat o secțiune a progresului, însărcinată cu elaborarea *ideilor noi*. Barrot a propus ca jurații să decidă în toate procesele civile, ca și cum o asemenea revoluție judiciară ar fi putut să fie improvizată.

în sfârşit, Dufaure a propus ca serviciul militar să devină cu adevărat obligatoriu, prin interzicerea scutirilor, o măsură care ar fi distrus orice educaţie liberală, dacă durata respectivului serviciu n-ar fi fost redusă drastic, caz în care armata ar fi fost, de fapt, complet dezorganizată.

Presaţi mereu de timp şi prost pregătiţi pentru a aborda mari subiecte, ne-am apropiat de data-limită fixată pentru munca noastră. Ni se spunea că ar trebui să adoptăm articolele propuse, putând apoi reveni asupra paşilor făcuţi, schiţa astfel aprobată îngăduindu-ne să stabilim cu mai multă uşurinţă trăsăturile finale şi să corelăm diversele părţi ale întregului. Nu s-a mai revenit însă, aşa că schiţa a rămas tabloul final[338].

L-am desemnat pe Marrast ca raportor. Modul în care el s-a achitat de această importantă misiune a scos foarte clar în evidenţă amestecul de lene, superficialitate şi nerusinare care alcătuia esenţa firii sale. Mai întâi a stat câteva zile fără să facă nimic, cu toate că Adunarea cerea mereu rezultatele deliberărilor noastre şi întreaga ţară ardea de nerăbdare să le afle. Şi-a făcut, apoi, treaba într-o singură noapte, cea care preceda ziua în care el trebuia să prezinte concluziile în faţa Adunării. Dimineaţa, Marrast a dezvăluit concluziile unor deputaţi, nu mai mult de doi, întâlniţi din întâmplare, pentru ca apoi să urce degrabă la tribună, pentru a citi în numele comisiei un raport despre care membrii nu aveau nici măcar habar. Lectura s-a produs pe 19 iunie. Proiectul de Constituţie conţinea o sută treizeci şi nouă de articole şi fusese alcătuit în mai puţin de o lună. Nu se putea merge mai repede, dar ceva mai bun se putea scoate. In comisie adoptasem numeroase mici articole, pe care ni le adusese Cormenin, dar respinsesem şi mai multe - producând astfel autorului o iritare atât de mare încât n-a putut nici măcar să o exprime. A dorit, de aceea, ca publicul să-l consoleze, drept pentru care a tipărit sau le-a cerut altora să tipărească (nu mai ştiu exact

cum au stat lucrurile), în toate gazetele un articol care relata eforturile comisiei şi care atribuia tot binele iui Cormenin şi tot răul adversarilor săi. Un asemenea articol, aşa cum se poate bănui, ne-a displăcut profund şi am decis să-i explicăm lui Cormenin poziţia noastră, însă nimeni nu voia să fie purtătorul nostru de cuvânt. Printre noi se afla totuşi un muncitor - căci în acea vreme muncitorii erau puşi peste tot - pe nume Corbon[339], cu o minte dreaptă şi o fire decisă şi care s-a oferit să fie el solia noastră. A doua zi, în deschiderea sesiunii, Corbon a luat cuvântul şi, cu o simplitate şi un laconism crude, i-a arătat lui Cormenin ce credeam. Tulburat, acesta a căutat sprijin, uitându-se la toţi cei aflaţi în jurul său. Nimeni n-a schiţat vreun gest, drept pentru care el a reacţionat cu o voce nesigură: „Să înţeleg că, urmare celor întâmplate, ar trebui să demisionez din comisie?". Nimeni n-a scos vreun cuvânt, aşa că şi-a luat pălăria şi a ieşit, fără ca vreunul dintre noi să dorească să-l oprească[340]. Niciodată o insultă n-a fost înghiţită cu un aşa mic efort şi cu o grimasă atât de neînsemnată. Cred că, deşi era extrem de vanitos, Cormenin nu era sensibil la injuriile care rămâneau ascunse, aşa că întrucât amorul său propriu fusese gâdilat în public, n-ar fi făcut prea multe nazuri nici dacă ar fi luat câteva bastoane pe spate.

Mulţi au crezut că acest Cormenin, după ce devenise din viconte un radical, rămânând totuşi credincios, nu încetase să joace teatru şi să îşi trădeze gândirea. Nu aş îndrăzni să spun că aşa stăteau lucrurile, deşi am remarcat foarte des stranii incoerenţe între ceea ce spunea şi ceea ce scria. El mi s-a părut, de altfel, mult mai sincer atunci când era vorba despre teama sa de revoluţii decât atunci când era vorba despre opiniile pe care le împrumuta tot din revoluţii. Dar ceea ce m-a uimit cel mai mult la el au fost defectele gândirii sale. Nici un autor n-a fost atât de conservator în apucăturile şi în toanele sale. Atunci când

stabilea un anumit raport între diferitele dispoziţii ale legilor şi găsea o formulă ingenioasă şi frapantă pentru a le redacta, el credea că a făcut totul, întrucât forma, înlănţuirea ideilor şi simetria îl absorbeau. Lucrul la care el aspira era însă noutatea. în ochii lui, instituţiile care fuseseră deja încercate de alţii sau în alte timpuri erau la fel de demne de dispreţ ca şi locurile comune, iar meritul principal al unei legi era, pentru el, acela de a nu semăna deloc cu cea precedentă. Se ştie că legea care a stat la baza reunirii Constituantei a fost redactată de el. L-am întâlnit în momentul alegerilor generale, când mi-a spus cu o anumită complezenţă: „Unde s-a mai văzut ceva care să semene cu ce vedem la noi ? în care ţară s-a mers până într-acolo încât să aibă drept de vot servitorii, săracii, soldaţii ? Recunoaşteţi că niciodată nu s-a mai imaginat aşa ceva!". A adăugat apoi frecându-şi mâinile de satisfacţie: „Sunt tare curios ce se va alege din toate astea". Vorbea ca despre o experienţă de chimic.

PARTEA A TREIA

1. ÎNTOARCEREA ÎN FRANȚA. FORMAREA CABINETULUI

Pe când eram ocupat să urmăresc pe scena Germaniei unul din actele marii drame a revoluției europene[341], atenția mea a fost dintr-o dată atrasă de Franța și, din pricina unor știri neașteptate și alarmante, fixată asupra treburilor noastre publice. Am luai cunoștință de înfrângerea aproape incredibilă a armatei noastre sub zidurile Romei[342], de dezbaterile insultătoare care au urmat în sânul Constituantei[343], de agitația produsă în țară de aceste două cauze și, în sfârșit, de alegerile generale al căror rezultat înșela așteptările celor două mari partide și aducea în noua Adunare mai mult de o sută cincizeci de Montagnarzi[344]. Vântul demagogic care a suflat în mod neașteptat peste o parte din Franța nu a ajuns și în departamentul Manche. Toți foștii deputați care părăsiseră tabăra conservatoare a Adunării au pierdut scrutinul. Din cei treisprezece reprezentanți ai acestui departament, doar patru au fost realeși[345]; în ceea ce mă privește, am obținut mai multe voturi decât toți ceilalți[346], în ciuda faptului că am fost absent și mut, ca și a faptului că votasem în mod fățiș pentru Cavaignac în decembrie trecut; toată lumea m-a votat, dar nu atât pentru opiniile mele, cât pentru marea considerație

personală de care mă bucuram în afara politicii, o poziție onorabilă, de bună seamă, dar greu de asumat între atâtea partide și care era sortită să devină foarte precară în ziua în care, recurgând la violență, acestea ar fi ajuns foarte intolerante.

Am plecat de îndată ce am primit aceste noutăți. La Bonn, o indispoziție subită a obligat-o pe soția mea să se oprească din drum. A insistat chiar ea să o las acolo și să-mi văd de drum, ceea ce am și făcut, ce-i drept, cu regret, fiindcă o abandonam în mijlocul unei țări încă agitate de războiul civil; în plus, curajul său și marea sa înțelepciune îmi sunt întotdeauna de ajutor în momentele dificile sau periculoase.

Dacă nu mă înșel, am ajuns la Paris pe 25 mai 1849, cu patru zile înainte de reunirea Adunării naționale și în timpul ultimelor convulsii ale Constituantei. Câteva săptămâni fuseseră de ajuns pentru a face lumea politică de nerecunoscut, nu atât datorită schimbărilor din exterior, cât datorită revoluției prodigioase petrecute în doar câteva zile în minți.

Partidul care guverna în momentul plecării mele se afla și acum la putere, iar rezultatul alegerilor avea, din câte îmi dau seama, să-i consolideze poziția. Acest partid, format din numeroase tabere și care voia ba să oprească revoluția, ba să o întoarcă din drum, obținuse o majoritate enormă în colegiile electorale și urma să dețină mai mult de două treimi din noua Adunare; în ciuda acestui fapt, am descoperit că era traversat de o teroare atât de profundă încât n-aș putea să o compar decât cu cea care a rezultat din revoluția din februarie, într-atât e de adevărat că în politică trebuie să raționezi ca în război și să nu uiți vreodată că efectul evenimentelor trebuie măsurat nu atât plecând de la ceea ce sunt ele, cât de la impresiile pe care le lasă.

Conservatorii, care de șase luni câștigaseră în mod invariabil toate alegerile parțiale, care ocupau și aproape că

dominau toate consiliile locale, legaseră de sistemul votului universal o încredere aproape nelimitată, după ce avuseseră o neîncredere aproape nemărginită în el. In cadrul alegerilor generale care tocmai se încheiaseră, ei se aşteptaseră nu doar să câştige, ci şi, ca să zicem aşa, să-şi nimicească adversarii; din cauză că nu reuşiseră să triumfe în modul absolut la care visaseră, ei erau acum atât de trişti de parcă ar fi fost învinşi; pe de altă parte, Montagnarzii, care crezuseră că vor fi zdrobiţi, erau atât de beţi de bucurie şi de nebunească îndrăzneală, de parcă alegerile le-ar fi asigurat majoritatea în noua Adunare. De ce alegerile înşelaseră şi speranţele, şi temerile acestor două tabere ? E greu de răspuns cu exactitate, fiindcă marile mase de oameni se mişcă în virtutea unor cauze aproape la fel de necunoscute omenirii ca şi cele care guvernează mişcarea mărilor; de ambele părţi, raţiunile fenomenului se ascund şi se pierd oarecum în imensitatea acestuia[347].

Se poate totuşi crede că eşecul conservatorilor era datorat înainte de toate greşelilor comise chiar de ei[348]. Intoleranţa lor din vremea în care se credeau siguri de triumf la adresa celor care, deşi nu le împărtăşeau toate ideile, îi ajutaseră să-i combată pe Montagnarzi, violenţa cu care-şi exercita mandatul Faucher[349], noul ministru de interne şi, mai mult decât orice, insuccesul expediţiei de la Roma i-au îndreptat împotriva lor pe o parte din cei care erau dispuşi să-i susţină şi i-au aruncat pe aceştia în braţele agitatorilor[350].

Aşa cum am spus, o sută cincizeci de Montagnarzi fuseseră aleşi, în favoarea lor votând, o parte din ţărani şi majoritatea soldaţilor, întrucât cele două ancore ale milei se rupseseră în mijlocul furtunii. Teroarea era universală; ea readucea aminte diverselor partide monarhice de toleranţa şi modestia pe care le practicaseră după revoluţia din februarie, dar pe care le uitaseră în ultimele şase luni. Toată lumea recunoştea că[351] nu mai putea fi vorba în prezent de depăşirea limitelor Republicii şi că tot ceea ce

rămânea de făcut era ca republicanii moderaţi să fie opuşi Montagnarzilor.

Miniştrii care fuseseră susţinuţi şi încurajaţi erau acum acuzaţi şi se cerea foarte apăsat o modificare a cabinetului. Cabinetul însuşi îşi recunoştea lipsurile şi cerea să fie înlocuit, în clipa plecării mele, comitetul partidului din rue Poitiers[352] refuza să admită pe listele sale numele lui Dufaure; la întoarcerea mea, toţi ochii erau îndreptaţi spre Dufaure, iar prietenii săi erau implorați cu mult patetism să ia puterea pentru a salva societatea.

Chiar în seara în care am sosit, am aflat că unii dintre prietenii mei cinau cu toţii într-un mic restaurant de pe Champs-Elysees. M-am dus şi eu degrabă acolo, unde i-am găsit, într-adevăr, pe Dufaure, Lanjuinais, Beaumont, Corcelle, Vivien, Lamoriciere, Bedeau şi încă unul sau doi ale căror nume sunt mai puţin cunoscute. Am fost pus rapid în temă în privinţa actualităţii. Barrot, însărcinat de preşedinte să alcătuiască un nou cabinet, se străduia în zadar de câteva zile să facă acest lucru. Thiers, Mole şi principalii lor susţinători refuzaseră să asume povara guvernării. Ei sperau să rămână - aşa cum vom vedea - stăpânii jocului, dar fără a deveni miniştri. Incertitudinea în privinţa viitorului, instabilitatea generalizată, dificultăţile şi poate şi pericolele momentului îi ţineau la distanţă. Ei voiau puterea, dar nu şi responsabilitatea[353]. Barrot, respins de Thiers şi ceilalţi, se îndreptase către noi, cerându-ne sau mai curând impîorându-ne să-i devenim colegi. Dar cine dintre noi putea fi luat ? Ce ministere ne-ar fi revenit ? Cine ne erau colegi ? Ce politică vom putea adopta în comun[354] ? Toate aceste întrebări născuseră dificultăţi practice care păruseră până în acest moment insurmontabile. Barrot se întorsese de mai multe ori la şefii naturali ai majorităţii, dar - refuzat de către aceştia - venise din nou ia noi.

Timpul se scurgea fără vreun rezultat. Pericolele şi dificultăţile sporeau. Noutăţile erau, cu fiecare zi ce trecea,

tot mai alarmante, iar guvernul risca să fie, de pe o zi pe alta, destituit de către o Adunare muribundă, dar şi furioasă.

Aşa cum se poate bănui, am revenit acasă foarte preocupat de ceea ce auzisem.

Eram convins că nu depindea decât de mine şi de prietenii mei să devenim miniştri. Eram oamenii indicaţi şi necesari. îi cunoşteam suficient de bine pe liderii majorităţii ca să fiu sigur că nu vor vrea să se compromită intrând într-un guvern care li se părea foarte efemer. De fapt, chiar dacă ar fi fost altruişti, ei n-ar fi fost şi suficient de curajoşi să facă aşa ceva; orgoliul şi timiditatea lor explicau, în opinia mea, faptul că nu se angajau. Era, deci, suficient să ne ţinem tari pe poziţii pentru a fi solicitaţi ca indispensabili. Problema era însă dacă trebuia să vrem să fim miniştri. îmi puneam această întrebare în mod foarte serios. Cred că voi fi crezut dacă spun că nu-mi făceam nici cea mai mică iluzie în privinţa adevăratelor motive ale unei asemenea întreprinderi şi că întrevedeam viitorul cu o claritate pe care nu o ai îndeobşte decât atunci când analizezi trecutul.

Lumea se aştepta în general la o confruntare de stradă. Eu însumi o consideram iminentă. îndrăzneala furioasă pe care rezultatul alegerilor o crease în rândul Montagnarzilor, ca şi ocazia pe care le-o oferea eşecul de la Roma mi se păreau a fi suficiente pentru ca o asemenea înfruntare să nu poată fi evitată. De altfel, nu îmi făceam iluzii asupra rezultatului pe care l-ar fi produs. Eram convins că, în ciuda faptului că soldaţii votaseră în majoritatea lor pentru Montagnarzi, armata va lupta fără să ezite împotriva lor. Soldatul care votează, ca individ, pentru un candidat într-un scrutin e diferit de soldatul care acţionează sub presiunea spiritului de corp şi a disciplinei militare. E vorba de doi oameni diferiţi, gândurile unuia neputând controla acţiunile celuilalt. Garnizoana din Paris era foarte numeroasă, bine comandată, foarte experimentată în

războiul de stradă şi avea vii în minte pasiunile şi exemplele pe care i le oferiseră evenimentele din iunie. Eram, de aceea, sigur de victorie. Dar eram foarte îngrijorat în privinţa urmărilor unei asemenea victorii, fiindcă mi se părea că dificultăţile nu încetau, ci de-abia începeau. Le consideram, de altfel, insurmontabile şi cred că aşa şi erau.

Oriunde mi-aş fi îndreptat privirile, nu vedeam vreun punct de sprijin solid şi durabil[355].

Opinia publică ne solicita, dar nu era prudent să contăm pe ea. Teama împingea ţara către noi, dar amintirile ei, instinctele sale secrete, pasiunile ei nu puteau să nu ne-o răpească imediat ce teama ar fi dispărut[356]. Scopul nostru era acela de a întemeia, dacă se poate, Republica sau cel puţin de a o menţine ceva timp, guvernând-o în chip normal, cu moderaţie, în spirit conservator şi deplin constituţional, ceea ce nu ne-ar fi îngăduit să fim multă vreme populari, deoarece toată lumea voia să iasă din limitele constituţionale. Montagnarzii voiau mai mult decât oferea Constituţia, iar partidele monarhiste - mai puţin.

în cadrul Adunării, situaţia era şi mai rea. Cauzele generale pe care le-am amintit erau agravate de o mulţime de accidente născute din interesele şi din vanităţile liderilor de partid. Aceştia puteau foarte bine să ne lase să luăm puterea, dar nu aveam motive să credem că ne vor lăsa şi să guvernăm. O dată depăşită criza, trebuia să ne aşteptăm din partea lor la tot felul de obstacole.

în privinţa preşedintelui, deşi nu-l ştiam încă, era clar că ne puteam baza pe sprijinul său în consiliu doar în măsura în care el era animat de gelozile şi de ura pe care i-o inspirau adversarii noştri comuni. Simpatiile lui mergeau cu siguranţă în altă parte, întrucât ţelurile noastre nu erau doar diferite, ci în mod natural opuse. Noi voiam să dăm viaţă Republicii, el voia să o moştenească. Noi îi furnizam miniştri, în vreme ce el avea, nevoie de complici[357].

Acestor dificultăţi care erau oarecum inerente situaţiei şi, în consecinţă, şi permanente li se adăugau şi altele, trecătoare, şi care nu erau prea uşor de depăşit: era vorba despre reînvierea agitaţiei revoluţionare într-o parte a ţării.; despre spiritul de excludere din administraţia publică şi despre obişnuinţele pe care el le crease şi le înrădăcinase; despre expediţia de la Roma, prost concepută şi prost condusă, de-acum fiind tot atât de greu de ieşit din ea pe cât era de greu să o continuăm; în sfârşit, era vorba despre întreaga moştenire pe care o constituiau greşelile comise de cei care ne precedaseră.

Iată suficiente motive pentru a ezita; în fond, însă, eu nu ezitam.

Ideea de a prelua un post, pe care mulţi îl refuzau din teamă, şi de a scoate ţara din prăpastia în care fusese împinsă îmi flata şi onestitatea, dar şi orgoliul. Simţeam că nu voi sta în guvern prea mult, dar speram să rămân suficient de mult pentru a-mi putea sluji bine ţara şi pentru a mă înnobila pe mine însumi. Era suficient ca să mă angajez.

Am luat pe dată trei hotărâri:

Prima era aceea de a nu refuza un minister, dacă se ivea ocazia.

A doua - de a nu intra în guvern decât împreună cu principalii mei prieteni politici, pentru a conduce ministere însemnate, astfel încât să putem să dominăm cabinetul.

în sfârşit, a treia decizie era de a mă purta, ca ministru, ca şi când a doua zi ar trebui să părăsesc cabinetul, adică fără a-mi trăda firea din nevoia de a rămâne în post.

Cele cinci sau şase zile care s-au scurs apoi au fost irosite în eforturi zadarnice de a alcătui un guvern. Tentativele au fost atât de numeroase, atât de alambicate, atât de mult influenţate de mici incidente care păreau mari evenimente, dar care erau uitate a doua zi, încât mi-e greu să le regăsesc urma în memoria mea, cu toate că eu însumi am fost uneori un. asemenea incident[358]. Adevărul e că, aşa

cum era formulată, problema nu se putea rezolva prea uşor. Preşedintele voia să dea impresia că schimbă guvernul, dar în acelaşi timp voia să-i păstreze pe cei pe care-i considera principalii săi aliaţi. Liderii partidelor monarhice refuzau să intre la guvernare, dar nu voiau ca din cabinet să facă parte doar oameni asupra cărora ei nu aveau nici o influenţă. Dacă noi am fi fost admişi la guvernare, ar fi trebuit să fim puţini şi plasaţi în posturi secundare. Eram văzuţi ca un remediu necesar, dar dezagreabil, care ar fi trebuit deci să fie luat doar în doze mici.

Mai întâi, i s-a propus lui Dufaure să intre doar el şi să preia ministerul Lucrărilor publice. A refuzat, a cerut Internele şi două alte ministere pentru aliaţii săi. I s-au dat Internele, dar au fost refuzate celelalte. Am motive să cred că Dufaure a fost pe punctul să accepte această propunere şi să mă lase încă o dată în drum, aşa cum făcuse şi cu şase luni în urmă, nu pentru că ar fi fost mincinos sau insensibil faţă de prieteniile politice[359], ci pentru că perspectiva de a pune mâna în mod onest pe un mare minister precum Internele îi dădea fiori, mai precis, nu-l făcea să-şi abandoneze prietenii, ci îi distrăgea atenţia şi-l făcea să-i uite pe moment. De data aceasta, n-a cedat şi, întrucât nu a admis să i se dea doar lui un minister, s-a propus să mi se dea şi mie unul. Eram cel mai indicat întrucât noua Adunare legislativă tocmai mă numise unul dintre vice-preşedinţii săi[360]. Dar ce să primesc? Eu nu mă credeam bun decât pentru ministerul Instrucţiunii publice. Din păcate, acest minister se afla atunci în mâinile lui Falloux, un om necesar, pe care nu voiau să-l lase să plece nici legitimiştii, cărora le era unul dintre şefi, nici membrii partidului religios, care îl considerau o garanţie pentru ei, şi nici preşedintele, cu care se împrietenise. Mi s-a propus Agricultura, dar am refuzat. în disperare de cauză, Barrot s-a gândit să-mi ofere Externele. Făcusem eu însumi mari eforturi ca să-l conving pe Remusat să accepte acest post,

iar ceea ce s-a întâmplat cu această ocazie între mine şi el e prea caracteristic ca să nu merite să fie relatat. Eu ţineam mult ca Remusat să fie împreună cu noi în guvern, fiindcă el era - lucru rar - şi prieten cu Thiers, şi un om civilizat, astfel încât doar el ne putea asigura, dacă nu sprijinul, măcar neutralitatea acestui om de stat, fără a ne infesta cu spiritul lui. înfrânt de insistenţele lui Barrot şi ale noastre, Remusat, într-o seară, a cedat. El se angajase în faţa noastră, dar a doua zi de dimineaţă şi-a luat cuvântul înapoi. Eram sigur că, între timp, fusese să-l vadă pe Thiers; mi-a mărturisit chiar el că aşa au stat lucrurile şi că Thiers, care susţinea sus şi tare intrarea noastră în guvern, îl convinsese să nu ni se alăture. „Mi-am dat seama" - mi-a spus el - „că dacă devin colegul vostru, departe de a vă asigura concursul lui, nu voi face decât să mă îndrept eu însumi către un război cu el". Iată cu ce oameni aveam de-a face[361]!

Nu mă gândisem niciodată la Externe, aşa că prima mea reacţie a fost să resping propunerea. Nu mă simţeam in stare sa asum o funcţie pentru care nu ma pregătisem. Regăsesc în hârtiile mele urma acestor ezitări, într-un fel de conversaţie scrisă care a avut loc la un dineu luat în acea vreme împreună cu prietenii mei[362].

Până la urmă, m-am hotărât să accept Externele, dar am pus drept condiţie ca Lanjuinais să intre şi el o dată cu mine în Consiliul de miniştri. Aveam mai multe motive serioase să procedez în acest fel. Mi se părea, în primul rând, că aveam absolută nevoie de trei ministere, pentru a căpăta în guvern ponderea necesară unei acţiuni solide. In plus, consideram că Lanjuinais era foarte util pentru a-l domoli, în linia pe care voiam să o urmez, chiar pe Dufaure, asupra căruia nu simţeam că am mare influenţă. Voiam însă înainte de orice să am în preajma mea un prieten căruia să-i pot spune deschis orice: acesta e un avantaj preţios în orice moment, dar mai cu seamă în vremuri de bănuială şi

de versatilitate ca ale noastre şi pentru o misiune atât de îndrăzneaţă precum cea pe care voiam s-o asum.

Din toate aceste puncte de vedere, Lanjuinais îmi convenea de minune, chiar dacă temperamentele noastre erau foarte diferite. Pe cât era el de calm şi de liniştit, pe atât eram eu de îngrijorat şi de tulburat. Metodic, lent, leneş, prudent, meticulos chiar, el intra cu greu în acţiune, dar, o dată intrat, nu dădea niciodată înapoi şi se arăta până la capăt hotărât şi încăpăţânat ca un adevărat breton. Foarte rezervat în a-şi exprima opinia, dar foarte explicit şi chiar deschis la maxim când o exprima, nu trebuia să aştepţi de la prietenia lui nici emoţie, nici căldură, nici abandon; dar nici nu trebuia să te temi de slăbiciune, trădare sau gânduri ascunse. Re scurt, era un aliat foarte sigur şi, în general, cel mai onest om pe care l-am întâlnit în viaţa publică şi cel care mi s-a părut că, dintre toţi, adaugă la dragostea de binele public cele mai puţine opinii particulare sau interesate.

Nimeni nu a obiectat ia propunerea numelui lui Lanjuinais, însă trebuia să i se găsească un post. Am solicitat pentru el Agricultura şi Comerţul, pe care le deţinea după 20 decembrie Buffet[363], prieten cu Falloux. Acesta din urmă a refuzat să-şi lase colegul să plece, dar eu m-am încăpăţânat, drept pentru care noul cabinet, aproape constituit, a fost pentru douăzeci şi patru ore ca şi dizolvat. Pentru a-mi înfrânge opoziţia, Falloux a încercat un demers direct: a venit la mine acasă, eu fiind bolnav, a făcut presiuni asupra mea, m-a rugat să renunţ la Lanjuinais şi să-l las pe prietenul său Buffet la Agricultură. Cum luasem deja o poziţie, am rămas surd la aceste propuneri. înciudat, dar stăpân pe el însuşi, Falloux a dat să plece. Credeam că totul fusese pierdut, dar, dimpotrivă, totul era câştigat. „îl vreţi" - mi-a spus el întinzându-mi mâna cu acea graţie aristocratică în care ştia cu atâta naturaleţe să-şi îmbrace sentimentele, chiar şi cele mai amare - „îl vreţi, aşa că nu-mi rămâne decât să cedez. Nimeni nu va

putea spune că, din interese proprii, am zădărnicit în vremuri atât de grele o înţelegere atât de necesară; voi rămâne singur între voi. Sper însă că nu veţi uita că nu vă sunt doar coleg, ci şi prizonier". O oră mai târziu, cabinetul era format, iar Dufaure, care mi-a anunţat vestea, îmi cerea să mă instalez imediat la Externe. Era 2 iunie 1849.

Aşa s-a născut acest guvern, alcătuit cu mari dificultăţi, şi foarte lent, un guvern care va dura de altfel foarte puţin. In timpul naşterii îndelungi, cel mai chinuit om din Franţa a fost cu siguranţă Barrot: dragostea lui sinceră pentru binele public îl împingea să vrea o schimbare de cabinet, în vreme ce ambiţia sa - care era mai profund şi mai strâns legată de onestitatea sa decât s-ar fi putut crede - îl făcea să dorească cu o ardoare fără egal să rămână în fruntea noului cabinet[364]. Era, deci, într-un. permanent du-te-vino, făcând fiecăruia reproşuri patetice şi uneori foarte elocvente, când şefilor majorităţii, când nouă, când republicanilor din ajun pe care-i considera mai moderaţi decât ceilalţi, fiind în rest dispus să se asocieze şi cu unii, şi cu ceilalţi, fiindcă în politică era incapabil şi de prietenie, şi de ură. Inima sa e un vas spart, în care nu rămâne nimic[365].

2. FIZIONOMIA CABINETULUI ŞI ACŢIUNEA SA PÂNĂ DUPĂ TENTATIVELE INSURECŢIONALE DIN 13 IUNIE

Guvernul era alcătuit în felul următor: Barrot - ministru de Justiţie şi preşedinte al Consiliului, Passy[366] la Finanţe, Rulhiere[367] la Război, Tracy[368] la Marină, Lacrosse[369] la Lucrări publice, Falloux la Instrucţia publică, Dufaure la Interne, Lanjuinais la Agricultură, iar eu la Externe. Dufaure, Lanjuinais şi cu mine eram singurii trei miniştri noi, ceilalţi aparţinuseră guvernului precedent.

Passy era un om cu adevărat merituos, dar nu şi binevoitor. Avea o minte rigidă, stângace, contrariantă, denigratoare, mai degrabă ingenioasă decât dreaptă. Passy era, totuşi, mai drept atunci când trebuia să acţioneze decât atunci când trebuia doar să vorbească, fiindcă el iubea paradoxul mai mult decât era capabil să-l practice. N-am văzut niciodată un vorbăreţ mai mare, nici pe cineva care să se consoleze atât de uşor după evenimentele nefericite expunându-le cauzele şi consecinţele[370]; de fiecare dată când termina de prezentat tabloul sumbru al stării de lucruri, surâdea şi, cu un calm desăvârşit, adăuga că nu mai există vreun mijloc de a ne salva şi că trebuie să ne aşteptăm la o răsturnare totală a societăţii. In rest, era un ministru instruit, experimentat, de o onestitate şi de un curaj fără seamăn şi incapabil de aservire, ca şi de trădare. Ideile sale, sentimentele sale, vechile sale legături cu Dufaure şi mai ales animozitatea sa puternică faţă de Thiers garantau pentru el.

Rulhiere s-ar fi aflat în tabăra monarhică şi ultra-conservatoare dacă ar fi aparţinut vreunei tabere şi mai ales dacă n-ar fi existat un Changarnier[371]; el se mulţumea să fie un soldat şi nu visa decât să rămână ministru de război. Am observat din primul moment că gelozia extremă pe care i-o producea comandantul-şef al armatei din Paris, legătura acestuia cu liderii majorităţii şi influenţa sa asupra preşedintelui îl obligau pe Rulhiere să vină către noi şi să fie dependent de noi.

Firea lui Tracy era slabă, fiind prizoniera unor teorii rigide şi absolute, pe care Tracy le datora educaţiei ideologice date de tatăl său. De-a lungul timpului însă, contactul cu faptele de zi cu zi, ca şi şocul revoluţiilor uzaseră oarecum acest înveliş rigid şi nu mai rămăsese din el decât o inteligenţă ezitantă şi o inimă moale, dar mereu onestă şi binevoitoare.

Lacrosse era un amărât, care avusese o soartă bizară, fiindcă fusese iniţial parte a vechii opoziţii dinastice pentru a ajunge apoi, datorită hazardului revoluţiilor, până în guvern, unde nu se plictisea deloc ca ministru. Se sprijinea din plin pe noi, dar căuta în acelaşi timp să-şi asigure bunăvoinţa preşedintelui Republicii cu ajutorul unor mici servicii şi a unor mărunte platitudini. La drept vorbind, i-ar fi fost greu să se impună altfel, ţinând cont de faptul că era o nulitate cum rar se poate vedea şi că nu înţelegea absolut nimic. Ni se reproşa, pe bună dreptate, că am intrat la guvernare alături de miniştri incapabili ca Tracy şi Lacrosse. Această coabitare a fost unul dintre motivele eşecului nostru, nu doar pentru că ei erau proşti administratori, ci şi pentru că, din pricina incompetenţei lor bine cunoscute, poziţiile le erau în permanenţă ameninţate, creându-se astfel o criză ministerială permanentă.

In ceea ce-l priveşte pe Barrot, el era, prin ideile şi sentimentele sale, în mod firesc despărţea noastră. Vechile sale obişnuinţe liberale, gusturile sale republicane, amintirile sale din opoziţie ni -l făceau foarte apropiat. Ar fi putut să se asocieze cu alţii şi atunci ar fi devenit, spre regretul nostru, un adversar, clar acum având-l între noi, eram siguri de el.

Din tot guvernul, doar Falloux ne era străin prin originea sa, prin angajamentele şi înclinaţiile sale; doar el reprezenta în Consiliu liderii majorităţii sau, mai degrabă, aşa cum vom vedea mai târziu, el nu reprezenta acolo, ca şi în alte părţi, decât Biserica. Poziţia sa aparte, ca şi planurile sale secrete îl împingeau să caute sprijin în afara taberei noastre, în Adunare şi de partea preşedintelui, dar cu discreţie şi cu viclenie, aşa cum făcea întotdeauna[372].

Constituit în acest fel, cabinetul avea o mare slăbiciune: el urma să guverneze cu sprijinul unei majorităţi formate dintr-o coaliţie, fără a fi el însuşi un guvern de coaliţie.

El dispunea, pe de altă parte, de forța deosebită pe care o dau miniștrilor o origine asemănătoare, instincte[373] identice, vechi legături de prietenie, o încredere mutuală și un țel comun.

Voi fi întrebat, fără îndoială, care era acest scop, încotro ne îndreptam, ce anume voiam. Trăim în vremuri atât de nesigure și de obscure încât mi s-ar părea o îndrăzneală să răspund la această întrebare în numele colegilor. Voi răspunde însă în numele meu. Nu credeam atunci, cum nu cred nici astăzi, că o guvernare republicană ar fi cea mai adecvată nevoilor Franței; eu înțeleg prin guvernare republicană puterea executivă electivă. La un popor ale cărui cutume, tradiție, moravuri au asigurat puterii executive un loc atât de amplu, instabilitatea unei asemenea puteri va fi, în vremuri agitate, o cauză de revoluție, iar în vremuri calme, de mare nefericire. Am considerat, de altfel, întotdeauna că Republica e un tip de guvernare lipsit de contrapondere, care promitea întotdeauna mai multă, dar oferea întotdeauna mai puțină libertate decât monarhia constituțională. Cu toate acestea, voiam în mod sincer păstrarea Republicii și, ca să zicem așa, cu toate că nu existau deloc republicani în Franța, consideram că păstrarea ei nu era absolut imposibilă.

Voiam să o menținem, întrucât nu vedeam ceva gata sau bun de pus în locul ei. Fosta dinastie era profund antipatică majorității francezilor. Pe fondul moleșirii tuturor pasiunilor politice, din pricina oboselii aduse de revoluții și a nerespectării promisiunilor lor, o singură pasiune rămâne vie în Franța: este vorba despre ura față de Vechiul Regim și despre teama de vechile clase privilegiate, care, în ochii poporului, reprezintă acest regim. Acest sentiment traversează revoluțiile fără a se dizolva în ele, precum apa acelor fântâni miraculoase care, potrivit mărturiilor antice, trecea prin valurile mării fără a se amesteca și fără a dispărea în ele[374]. Cât privește dinastia Orleans, experiența nu

pleda pentru o revenire prea rapidă la ea, fiindcă ar fi urmat cu siguranţă trimiterea în opoziţie a tuturor claselor superioare şi a clerului şi separarea ei, aşa cum se mai întâmplase, de popor, pentru a lăsa grija şi profiturile guvernării acelor clase mijlocii care, vreme de optsprezece ani, se dovediseră incapabile să guverneze Franţa. De altminteri, nimeni nu se gândea la triumful acestei dinastii.

Doar Louis-Napoleon era pregătit să ia locul Republicii, fiindcă el deţinea deja puterea. Dar putea el să scoată dintr-o asemenea manevră altceva decât o monarhie bastardă, dispreţuită de clasele luminate, inamică a libertăţii şi guvernată de intriganţi, de aventurieri şi de valeţi[375] ?

Republica era, fără îndoială, greu de menţinut, deoarece cei care o iubeau erau, în majoritatea lor, incapabili sau nedemni de a o conduce, iar cei care ar fi fost în stare să o conducă o detestau. Ea era însă şi greu de nimicit. Ura faţă de ea era lipsită de vlagă, la fel ca toate pasiunile resimţite atunci în Franţa. Dţ altfel, faptul că guvernul care o conducea era refuzat nu însemna că era iubit altul. Trei partide ce nu se puteau concilia şi care se duşmăneau mai mult decât duşmănea fiecare dintre ele Republica, îşi disputau viitorul. Nu exista nici un fel de majoritate.

Credeam, de aceea, că guvernul republican, odată instalat şi neavând drept adversari decât minorităţi greu de coalizat, putea să se menţină, în condiţiile în care masa era inertă, dacă guverna cu moderaţie şi înţelepciune[376]. Eram, de altfel, hotărât să nu mă asociez vreunei încercări de a-l destabiliza, ci să-l apăr. Aproape toţi membrii Consiliului aveau această poziţie. Dufaure credea mai mult decât mine în instituţiile republicane şi în viitorul lor. Barrot era mai puţin decis decât eram eu să le asigure de respect. Toţi voiam însă în acel moment să le menţinem cu tot dinadinsul. Hotărârea noastră era, politic vorbind, ceea ce ne lega, era stindardul nostru.

De îndată ce guvernul s-a reunit, a mers la preşedintele Republicii pentru a ţine şedinţă. Era prima dată când îl vedeam pe preşedinte. îl zărisem de la mare distanţă în timpul Constituantei. Ne-a primit cu politeţe. Nu puteam aştepta mai mult, fiindcă Dufaure îi fusese inamic înverşunat şi se opusese, în termeni oarecum jignitori, candidaturii sale cu mai puţin de şase luni înainte, iar eu şi Lanjuinais votasem pe faţă în favoarea contracandidatului său.

Louis-Napoleon a jucat un rol atât de însemnat în restul acestei poveşti încât mi se pare că merită un portret special în mijlocul acestei mulţimi de contemporani, cărora mă mulţumesc să le schiţez chipurile. Cred că, dintre toţi miniştrii săi şi poate chiar dintre toţi cei care nu au vrut să ia parte la conspiraţia sa îndreptată împotriva Republicii, am fost cel pe care l-a simpatizat cel mai mult, cel care s-a apropiat în cea mai mare măsură de el şi care îl poate judeca în modul cel mai corect.

Era cu mult superior faţă de ceea ce viaţa sa anterioară şi întreprinderile sale nebuneşti lăsaseră să se creadă, pe drept cuvânt, despre el. Asta a fost prima mea impresie după ce am început să-l frecventez. în această privinţă, şi-a dezamăgit adversarii şi poate şi mai mult prietenii, dacă îi putem numi aşa pe cei care i-au patronat candidatura. Cei mai mulţi dintre aceştia îl aleseseră, într-adevăr, nu datorită valorii sale, ci pentru că-l considerau mediocru. Au crezut că vor dispune astfel de un instrument de care să se poată folosi din plin şi căruia le va fi întotdeauna uşor să-i anuleze voinţa. S-au înşelat foarte tare în această privinţă.

Louis-Napoleon avea, în intimitate, anumite calităţi care te făceau să-l îndrăgeşti: bunăvoinţă şi disponibilitate, o fire umană, un suflet blând şi chiar tandru, fără a fi însă delicat, multă siguranţă în relaţiile cu ceilalţi, o simplitate desăvârşită, o anumită modestie personală, pe fondul imensului orgoliu pe care i-l dădea originea sa; recunoştinţa îl afecta

mai mult decât resentimentele. Capabil de afecţiune, o crea şi în sufletul celor care îi deveneau apropiaţi. Dialoga rar şi steril; nu avea arta de a-i face pe alţii să vorbească sau să devină intimii săi; se exprima cu greutate, dar avea apucături de scriitor şi chiar un anumit amor-propriu de autor. Făţărnicia sa, care era profundă, aşa cum se întâmplă cu toţi cei care-şi petrec viaţa în comploturi, era consolidată de imobilismul trăsăturilor sale şi de privirea sa inexpresivă: ochii săi erau, într-adevăr, terni şi opaci, precum geamurile fumurii de la cabina navelor, care lasă lumina să pătrundă înăuntru, dar prin care de afară nu vezi nimic. Simţea apropierea unui pericol, dovedea un mare curaj şi multă luciditate în momentele de criză, dar în acelaşi timp - lucru frecvent printre oameni - oscila foarte mult în intenţii. Adeseori şi-a schimbat dramul, ba avansând, ba ezitând, ba dând înapoi şi pierzând astfel foarte mult, fiindcă naţiunea îl alesese ca să riște totul şi ceea ce ea aştepta de la el era îndrăzneală şi nu prudenţă. Se spune că a fost dintotdeauna sclavul plăcerilor şi că era instabM în amor. Pasiunea plăcerilor vulgare şi dorinţa de bunăstare au sporit considerabil o dată cu facilităţile pe care i le oferea puterea. Puterea îi moleşea cu fiecare zi energia, îi amortiza şi chiar diminua ambiţia. Mintea sa era incoerentă, confuză, plină de gânduri măreţe dar prost articulate, pe care le împrumuta fie de la Napoleon, fie din teoriile socialiste, iar uneori chiar din amintirile sale din Anglia, unde trăise. Aceste izvoare foarte deosebite şi adesea contradictorii fuseseră adunate cu mult chin în timpul unor meditaţii solitare, departe de contactul cu realitatea şi cu oamenii, fiindcă era, din fire, visător şi himeric. Când era însă silit să părăsească aceste vagi şi vaste regiuni pentru a se concentra asupra unei probleme, mintea i se vădea capabilă de precizie, uneori de fineţe şi de o amplă înţelegere, ba chiar şi de o anumită profunzime, deşi nu era niciodată sigură pe sine, fiind întotdeauna pe punctul de a alătura unei idei juste una bizară.

în general, era greu să stai în preajma lui ceva vreme şi să te apropii mai mult de el fără a descoperi o mică doză de nebunie, care se adăuga bunului său simţ şi care, reamintind fără încetare escapadele sale de tinereţe, le explica în întregime.

Se poate, de altfel, spune că mai degrabă nebunia decât raţiunea explică, în împrejurările date, succesul şi forţa de care a dispus; fiindcă lumea e un imens teatru şi se întâmplă uneori ca piesele cele mai proaste să aibă cel mai mare succes. Dacă Louis-Napoleon ar fi fost un înţelept sau un geniu, n-ar fi ajuns niciodată preşedinte al Republicii.

Credea în steaua sa, considerându-se fără ezitare instrumentul destinului şi omul de care era nevoie. Am crezut întotdeauna că era realmente convins de dreptul său şi mă îndoiesc că un Charles X a fost mai sedus de propria legitimitate decât era Louis-Napoleon de a sa; el era, de altfel, la fel de puţin capabil ca şi Charles X să dea seamă de credinţa proprie, fiindcă deşi avea un soi de adoraţie abstractă pentru popor, resimţea în prea mică măsură gustul libertăţii. Trăsătura caracteristică şi fundamentală a spiritului său, în materie de politică, era ura şi dispreţul faţă de adunările reprezentative. Regimul monarhiei constituţionale i se părea şi mai greu de suportat decât cel al Republicii. Orgoliul pe care i-l dădea numele, un orgoliu nemăsurat, se înclina de bunăvoie în faţa naţiunii, dar se revolta la gândul de a suporta influenţa unui Parlament.

înainte de a ajunge la putere, avusese timp să sporească acea slăbiciune naturală pe care o au principii mediocri pentru servilism, fiindcă vreme de douăzeci de ani se obişnuise să trăiască urzind conspiraţii împreună cu aventurieri de joasă speţă, cu oameni ruinaţi sau taraţi, ori cu tineri dezmăţaţi, singurele persoane care, în toată această perioadă, acceptaseră să i se supună sau să-i fie complici. El însuşi lăsa să se vadă, dincolo de bunele sale maniere, ceva dintr-un aventurier sau dintr-un principe născut din

întâmplare. El continua să se simtă bine în această companie de joasă condiţie, deşi nu mai era silit să trăiască în mijlocul ei. Cred că dificultatea pe care o avea de a-şi exprima gândurile altfel decât în scris îl făcea simpatic celor care erau de multă vreme la curent cu ideile sale şi îi cunoşteau bine reveriile, în vreme ce inferioritatea sa în conversaţie îl stingherea în general în contactul cu oamenii de spirit. Dorea, de altfel, înainte de orice altceva, devotament faţă de persoana şi de cauza sa, ca şi cum persoana sau cauza ar fi putut naşte aşa ceva; nu-i plăcea deloc un om merituos, dacă acesta era cât de cât independent. Avea nevoie de oameni care să creadă în steaua lui şi de adoratori vulgari ai destinului său[377].

Acesta e omul pe care nevoia unui şef şi puterea unei amintiri îl aşezaseră în fruntea Franţei şi cu care trebuia să o guvernăm.

Era greu să ajungi la guvernare într-un moment mai critic. înainte de a-şi încheia turbulenta existenţă, Adunarea constituantă luase, pe 7 mai • • 1849, decizia de a interzice guvernului să atace Roma[378]. Primul lucru pe care l-am aflat intrând în guvern a fost acela că ordinul de a ataca Roma fusese transmis armatei noastre de trei zile[379]. Această nesupunere flagrantă faţă de deciziile unei Adunări suverane, acest război început împotriva unui popor aflat în revoluţie, din cauza revoluţiei şi în dispreţul termenilor Constituţiei care impuneau respectul naţiunilor străine, făcea inevitabil şi iminent conflictul de care ne temeam. Cum se putea ieşi din această nouă confruntare ? Toate scrisorile trimise de către prefecţi, toate rapoartele de poliţie ce ajungeau la noi erau de natură să ne alarmeze foarte tare; văzusem deja, la sfârşitul administraţiei lui Cavaignac, că un guvern poate fi prizonier al unor speranţe himerice datorită complezenţei interesate a agenţilor săi. De data aceasta, vedeam, de mult mai aproape, în ce fel aceiaşi agenţi pot contribui la sporirea terorii în rândul

şefilor lor; aveam de-a face cu efecte contrare produse de aceeaşi cauză; fiecare dintre ei, considerând că suntem îngrijoraţi, voia să iasă în evidenţă prin revelarea unor noi uneltiri furnizându-ne la rândul său un nou indiciu al conspiraţiei care ne ameninţa. Ni se vorbea cu atât mai mult de pericolul care ne pândea cu cât se credea **mai** mult în succesul nostru. într-adevăr, una dm trăsăturile şi unul din pericolele acestui tip de informaţii este că ele devin tot mai rare şi tot mai puţin explicite pe măsură ce, pericolul devenind mai mare, ele s-ar dovedi mai necesare, într-un asemenea moment, întrucât agenţii guvernului se îndoiesc că guvernul va mai dura şi se tem de cel care-i va lua locul, nu mai vorbesc aşa de mult sau devin muţi. De data aceasta, făceau mult zgomot. Ascultându-i, era imposibil să nu crezi că eram pe marginea prăpastie![380]; eu nu le dădeam totuşi deloc crezare. Eram convins încă de atunci şi aşa am rămas, că şi corespondenţele oficiale şi rapoartele de poliţie pot fi consultate cu folos atunci când e vorba să descoperi un complot, dar că ele nu pot oferi decât nişte informaţii exagerate şi incomplete, întotdeauna false, dacă vrei să evaluezi sau să prevezi marile mişcări făcute de partide. In această privinţă ne pot instrui aspectul întregii ţări, cunoaşterea nevoilor sale, a pasiunilor ei, a ideilor sale; iar acestea sunt date de ordin general pe care ţi le poţi procura singur şi pe care agenţii nu le furnizează niciodată, oricât ar fi ei de bine plasaţi şi oricât încredere ai avea în ei.

Constatarea acestor fapte generale m-a făcut să cred că în acel moment nu aveam a ne teme de o revoluţie făcută cu arma în mână; trebuia să ne temem, în schimb, de o luptă, iar aşteptarea **unui** război civil e întotdeauna crudă, mai ales atunci când furia lui se adaugă ororilor ciumei, într-adevăr, Parisul era răvăşit în acea clipă de holeră. Moartea lovea, de această dată, indiferent de condiţie. Numeroşi membri ai Adunării constituante muriseră

deja din această cauză, iar Bugeaud, care scăpase teafăr din Africa, era acum pe moarte[381].

Dacă mă putusem îndoi o clipă de iminenţă crizei, aspectul noii Adunări o anunţa fără putinţă de tăgadă. Se poate spune că în incinta sa se respira aerul războiului civil[382]. Intervenţiile la tribună erau scurte, gesturile - violente, cuvintele — excesive, iar atacurile - injurioase şi directe. Eram deocamdată reuniţi în vechea sală a Camerei deputaţilor[383]. Această sală, care era amenajată să primească patru sute şaizeci de membri, cuprindea cu greu şapte sute cincizeci. Ne atingeam, deşi ne detestam, eram înghesuiţi unii în ceilalţi, deşi urile ne ţineau Ia distanţă: inconfortul sporea mânia. Ne duelam într-un butoi. Cum puteau să se abţină Montagnarzii ? Văzându-se numeroşi, ei se considerau puternici şi în naţiune, şi în armată. Ei erau totuşi prea slabi în Parlament ca să poată spera să-l domine sau măcar să conteze. Le era astfel oferită o frumoasă ocazie să recurgă la forţă. întreaga Europă, încă în mişcare, putea fi, printr-o mare lovitură dată la Paris, readusă în focul revoluţiei. Era mai mult decât trebuia pentru nişte oameni cu un temperament atât de sălbatic.

Se putea anticipa că mişcarea va izbucni atunci când se va afla de ordinul dat de a ataca Roma şi de atacarea ei. Aşa s-a şi întâmplat.

Ordinul rămăsese strict secret, dar pe 10 iunie se răspândi vestea unei noi lupte[384].

încă de pe 11, Montagnarzii au izbucnit în discursuri turbate. Din înaltul tribunei, Ledru-Rollin a chemat la război civil, spunând că fusese violată Constituţia şi că el şi prietenii săi erau gata să o apere prin toate mijloacele, inclusiv *cu arma în mână.* S-a cerut punerea sub acuzare a preşedintelui Republicii şi a precedentului cabinet.

Pe 12, comisia Adunării însărcinată cu examinarea chestiunii supuse atenţiei cu o zi înainte a respins punerea sub acuzare şi a cerut Adunării să se pronunţe imediat

asupra viitorului preşedintelui şi miniştrilor. Montagnarzii au refuzat discutarea imediată, solicitând adunarea de probe. Ce scop urmăreau amânând dezbaterea ? Greu de spus. Sperau oare ei, folosindu-se de această întârziere, să înflăcăreze la maxim spiritele sau, dimpotrivă, doreau în secret să-şi ofere răgazul calmării acestora ? Ceea ce e sigur e faptul că liderii lor, care erau obişnuiţi mai degrabă să vorbească decât să combată şi care erau mai curând pasionali decât hotărâţi, au dovedit în acea zi, dincolo de nestăpânirea limbajului lor, un soi de ezitare pe care nu o mai vădiseră până atunci[385]. După ce-şi scoseseră sabia pe jumătate, păreau să vrea să o pună la loc în teacă; era însă prea târziu, semnalul dat fusese văzut de prietenii lor din afară, iar de-acum ei nu mai conduceau, ci erau conduşi.

De-a lungul acestor două zile, situaţia în care m-am aflat a fost oribilă. Eu dezaprobasem, aşa cum am arătat, modul în care fusese întreprinsă şi condusă expediţia împotriva Romei. înainte de a intra în cabinet, îi declarasem în mod solemn lui Barrot că nu înţelegeam să-mi asum responsabilitatea decât pentru viitor şi că-i revenea lui să apere ceea ce se făcuse până atunci în Italia. Nu acceptasem postul ministerial decât cu această condiţie. Am rămas, deci, tăcut în cadrul dezbaterii din 11 iunie, lăsându-l pe Barrot să poarte singur povara confruntării. Pe 12 însă, văzându-i pe colegii mei ameninţaţi cu punerea sub acuzare, nu am mai putut să mă abţin prea mult. Solicitarea unor noi dovezi mi-a dat ocazia să intervin, fără a trebui să exprim o opinie asupra fondului chestiunii. Am intervenit în forţă, dar cu cuvinte puţine.

Când recitesc micul meu discurs în *Monitorul oficial,* îl găsesc neînsemnat şi foarte prost construit. In ciuda acestui fapt, am fost aplaudat foarte tare de majoritate, fiindcă în momentele de criză, când războiul civil e aproape, ceea ce mişcă este nu atât valoarea cuvintelor, cât orientarea gândirii şi accentuarea anumitor cuvinte. L-am atacat

direct pe Ledru-Rollin, acuzându-l, în chip energic, că nu face decât să aţâţe războiul şi că seamănă minciuni pentru a-l declanşa. Am vorbit cu convingere, tonul meu a fost hotărât şi agresiv şi, cu toate că vorbeam foarte prost, fiind încă tulburat de noul meu rol, am fost foarte apreciat.

Ledru mi-a dat replica, spunând majorităţii că face parte din tabăra brutelor; i s-a răspuns că el face parte din tabăra prădătorilor şi incendiatorilor. Thiers, comentând observaţia lui Ledru, a afirmat că există o legătură intimă între acesta şi insurgenţii din iunie. Adunarea a respins, cu o largă majoritate, solicitarea de punere sub acuzare şi a închis şedinţa.

Cu toate că liderii Montagnarzi au continuat cu jignirile, ei nu s-au arătat foarte hotărâţi, astfel încât ne-am putut închipui că momentul decisiv al luptei nu sosise încă. Ne înşelam. Rapoartele primite în noaptea următoare ne-au dezvăluit că se pregăteau armele[386].

într-adevăr, a doua zi, limbajul gazetelor demagogice anunţa că redactorii lor nu mai sperau ca dreptatea să fie adusă de justiţie, ci de o revoluţie. în mod direct sau indirect, gazetele chemau la război civil[387]. Garda naţională, şcolile, toţi cetăţenii erau chemaţi să vină, fără arme, într-un loc anume, pentru a merge apoi împreună în faţa Adunării. Se voia ca ziua de 23 iunie să înceapă precum începuse 15 mai şi, într-adevăr, între şapte şi opt mii de persoane s-au reunit pe la ora 11, la Château-d'Eau. în acel moment, noi eram reuniţi în Consiliu, la preşedintele Republicii. Acesta îmbrăcase deja uniforma şi era gata să urce pe cal de îndată ce i s-ar fi anunţat începerea bătăliei. De altfel, nu-şi schimbase decât hainele: era tot cel de ieri, cu aceeaşi înfăţişare oarecum posomorâtă, vorbind la fel de încet şi de stânjenit, iar privirea era tot ştearsă. Nu se vedea nimic din agitaţia războinică şi excitaţia febrilă pe care le generează adeseori apropierea unui pericol, o atitudine care e poate, până la urmă, doar semnul unui suflet zdruncinat[388].

L-am chemat la noi pe Changarnier, care ne-a explicat ce dispoziţii dăduse şi ne-a garantat că vom ieşi victorioşi. Dufaure ne-a adus la cunoştinţă rapoartele primite, care anunţau o insurecţie cumplită. S-a întors apoi la ministerul de Interne, unde se afla centrul acţiunii sale, iar eu, pe la prânz, m-am dus la Adunare.

Aceasta s-a reunit foarte greu, întrucât, fără să ne consulte, preşedintele ei stabilise cu o zi înainte ordinea de zi şi declarase că a doua zi nu se va ţine şedinţă publică - un gest de stranie zăpăceală, care ar fi fost considerat o trădare, dacă ar fi fost vorba de altcineva. în vreme ce reprezentanţii erau chemaţi la şedinţă, m-am dus la preşedintele Adunării, unde se aflau deja majoritatea şefilor majorităţii. Pe toate chipurile se citeau însufleţirea şi îngrijorarea; bătălia era temută, dar şi dorită. Guvernul începea să fie acuzat cu multă forţă de slăbiciune. Thiers, tolănit într-un fotoliu şi cu picioarele întinse pe altul, îşi freca pântecele (pentru că simţea oarece atingeri ale maladiei ce pusese stăpânire pe Paris) şi striga, cu forţă şi entuziasm, cu vocea sa de falset piţigăiată, că ar fi foarte bizar dacă guvernul nu s-ar gândi să declare starea de asediu în Paris. I-am răspuns cu moderaţie că guvernul se gândise deja, dar că nu venise deocamdată momentul, fiindcă Adunarea nu se reunise încă.

Reprezentanţii soseau din toate direcţiile, atraşi nu atât de mesajul ce le fusese transmis şi pe care majoritatea nu-l primiseră, ci de zvonurile care circulau în oraş. La două, am intrat în şedinţă: băncile majorităţii era pline, în vreme ce locurile Montagnarzilor erau goale. Liniştea sumbră care domnea în această parte a sălii era mai înfricoşătoare decât ţipetele care se auzeau de obicei. Ea anunţa că discuţia se încheiase şi că începea războiul civil.

La trei, Dufaure a venit să ceară instaurarea stării de asediu în Paris. Cavaignac i-a susţinut cererea printr-una din acele alocuţiuni scurte pe care le făcea uneori şi în care spiritul'său, care era din fire mediocru şi obscur, atingea

înălţimile sufletului său, ajungând până la sublim. în asemenea împrejurări, el devenea, pentru o clipă, omul cei mai elocvent pe care l-am auzit vreodată în Adunări, lăsându-i în urmă pe toţi ceilalţi oratori.

„Spuneţi" - striga el, adresându-i-se Montagnardului Pierre Leroux[389], care cobora de la tribună - „că am căzut de la putere; nu am căzut, am coborât, pentru că voinţa naţională nu răstoarnă, ci porunceşte, iar noi i ne supunem. Adaug, şi sper ca partidul republican să poată spune mereu asta, că am coborât, onorând prin această purtare convingerile mele republicane. Aţi spus că am trăit în teroare: istoria e aici şi va depune mărturie. Dar ceea ce vă spun eu este că dacă nu aţi ajuns să-mi inspiraţi teroare, în schimb aţi ajuns să-mi inspiraţi o durere profundă. Vreţi să vă mai spun ceva ? Sunteţi republicani din ajun: eu nu am trudit pentru Republică înaintea întemeierii ei, n-am suferit pentru ea şi regret acest lucru, dar am slujit-o cu devotament; am făcut chiar mai mult: am guvernat-o. Nu voi sluji âiteeva! Să vă între în cap acest lucru; scrieţi-1, stenografiaţi-1, ca să rămână gravat în analele dezbaterilor noastre: *nu voi sluji altceva!* Şi voi, şi noi pretindem că slujim cel mai bine Republica. Ei, bine, durerea mea vine din faptul că voi o slujiţi foarte prost. Sper, pentru binele ţării mele, că ea nu este destinată să piară; dar dacă am fi condamnaţi să suportăm o asemenea durere, să nu uitaţi că pe voi vă vom acuza, că vouă vă vom reproşa exagerările şi nebuniile".

La puţin timp după ce s-a declarat starea de asediu[390], am aflat că insurecţia fusese înăbuşită. Changarnier şi preşedintele, aflat în fruntea cavaleriei, tăiaseră calea şi dispersaseră coloana care se îndrepta către Adunare. Câteva baricade care tocmai fuseseră ridicate au fost distruse fără dificultate. Montagnarzii, împresuraţi la Conservatoire des arts et metiers, din care-şi făcuseră cartierul general, erau fie arestaţi, fie pe fugă. Eram stăpâni peste Paris.

Același lucru s-a întâmplat în mai multe mari orașe, cu mai multă intensitate, dar cu același succes. La Lyon, confruntarea a fost aprigă și a durat cinci ore, iar victoria a fost la un moment dat pusă sub semnul îndoielii. De altfel, fiind învingători la Paris, ne păsa prea puțin de provincie, întrucât știam că în Franța - că e vorba de ordine, că e vorba de răsturnarea ei - Parisul face legea.

Așa s-a sfârșit cea de-a doua insurecție din iunie, foarte diferită de prima, prin violență și durată, dar asemănătoare prin cauzele care au condus la eșecul ei. în timpul primei insurecții, poporul, pus în mișcare nu atât de opinii, cât de dorințe, luptase singur, fără a-și putea atrage în frunte reprezentanții. De data aceasta, reprezentanții nu au reușit să atragă poporul în luptă. în iunie 1848, armata nu avea șefi, în timp ce în iunie 1849, șefii n-au avut armată.

Montagnarzii erau niște personaje aparte: firea lor certăreață și orgolioasă se manifesta inclusiv în demersuri care nu prea se pretau la așa ceva. Unul dintre cei care - prin gazetele și prin persoana lor - incitaseră cel mai mult la război civil și ne aduseseră cele mai multe jigniri era Victor Consideram, elevul și urmașul lui Fourier[391], autorul a numeroase reverii socialiste care în alte timpuri ar fi fost doar ridicole, dar care în prezent se vădeau a fi periculoase. Cu ajutorul lui Ledru-Rollin, Consideram a reușit să scape din Conservatoire și să ajungă în Belgia. îl întâlnisem mai demult în societate, așa că, o dată ajuns la Bruxelles, Consideram mi-a scris[392]: „Dragul meu Tocqueville, (urma solicitarea de a-i face un serviciu, apoi adăuga) contați pe mine, pentru orice serviciu personal; vă mai dau două sau poate trei luni, iar celor puri care vă vor urma - cel mult șase luni. E adevărat că veți fi câștigat, și unii și ceilalți, ceea ce vi se întâmpla în mod infailibil un pic mai devreme sau un pic mai târziu. Dar să nu discutăm politică și să respectăm prea-legala, prea-loiala, prea-Odilon Barrotica[393] stare de sediu". I-am răspuns următoarele[394]:

„Dragul meu Consideram, am făcut ce doreaţi. Nu vreau să mă prevalez de un asemenea neînsemnat serviciu, dar îmi face plăcere să constat, *en passant,* că odioşii opresori ai libertăţii cărora li se spune miniştri inspiră suficientă încredere adversarilor lor pentru ca aceştia, după ce i-au scos mai demult în afara legii, să nu ezite să li se adreseze pentru a obţine ceea ce li se cuvine. Ceea ce dovedeşte că mai avem ceva bun în noi, orice s-ar zice. Sunteţi oare sigur că, dacă rolurile ar fi inversate, m-aş putea purta în acelaşi fel, nu faţă de dumneavoastră, ci faţă de unul sau altul dintre prietenii dumneavoastră politici, cărora le-aş putea cita numele ? Cred că nu. De altfel, vă declar în mod solemn că, dacă vreodată ei vor fi stăpânii, voi fi mulţumit şi voi declara că virtutea lor mi-a depăşit aşteptările, dacă îmi vor cruţa capul".

3. GUVERNAREA. CERTURILE DIN INTERIORUL CABINETULUI. DIFICULTĂŢILE SALE ÎN RELAŢIA CU MAJORITATEA ŞL CU PREŞEDINTELE

Eram victorioşi. Mă aşteptam ca greutăţile adevărate abia acum să înceapă. De altfel, am avut întotdeauna drept maximă că după un succes ai de obicei cele mai mari şanse de ruină. Atâta vreme cât durează pericolul, ai împotrivă doar adversarii, pe care îi poţi înfrânge. După victorie însă, ai de-a face cu tine însuţi, cu slăbiciunea proprie, cu orgoliul propriu, cu imprudenta siguranţă pe care ţi-o dă victoria, aşa că ai toate şansele să sucombi.

Nu eram deloc expus acestui ultim pericol, căci nu consideram că am fi depăşit principalele obstacole aflate în calea noastră. Ştiam că acestea se aflau chiar în oamenii cu care urma să conducem guvernul şi că înfrângerea completă şi rapidă a Montagnarzilor, în loc să ne protejeze

de reaua lor voinţă, avea să ne expună pe dată. Am fi fost mult mai puternici dacă n-am fi reuşit atât de bine[395].

Majoritatea era alcătuită în principal din patru partide (cel al preşedintelui era încă prea puţin numeros şi prea rău famat ca să trebuiască să fie numărat în Parlament). Intre şaizeci şi maximum optzeci de deputaţi încercau în mod sincer, ca şi noi, să întemeieze o Republică moderată, constituind singurul nostru sprijin solid în imensa Adunare. Restul majorităţii era alcătuită din îegitimişti, circa o sută şaizeci, şi din foşti prieteni sau partizani ai Monarhiei din iulie, reprezentanţi, majoritatea dintre ei, ai claselor mijlocii[396] care guvernaseră şi mai ales exploataseră Franţa vreme de optsprezece ani. Am simţit imediat că, dintre aceste două partide, cel de care ne era cel mai uşor să ne folosim pentru a ne atinge scopul era partidul legitimist. Legitimiştii fuseseră excluşi de la putere în timpul ultimului guvern, aşa că nu puteau să regrete pierderea unor locuri sau ale unor privilegii. Mari proprietari în majoritatea lor, ei nu aveau de altfel aceeaşi nevoie de funcţii publice precum burghezii sau, cel puţin, nu căpătaseră gustul lor prin folosinţă. Principiile lor îi făceau să fie, în mai mare măsură decât alţii, greu de conciliat cu Republica, însă, pe de altă parte, ei se obişnuiseră mai uşor cu ideea că Republica avea o viaţă proprie, fiindcă ea îl distrusese pe cel care-i distrusese pe ei şi le deschisese accesul la putere; Republica le slujise şi ambiţia, şi răzbunarea; ceea ce-i făcea să ezite în privinţa ei nu era altceva decât teama lor, care, ce-i drept, era foarte mare[397]. Vechii conservatori, care alcătuiau grosul majorităţii, erau mult mai interesaţi să abandoneze Republica[398]. Dar cum ura înverşunată pe care i-o purtau era temperată de frica faţă de riscurile la care s-ar fi expus dacă ar fi căutat să o abolească prea devreme şi cum ei se obişnuiseră de multă vreme să susţină puterea, ne-ar fi fost uşor să îi guvernăm, dacă am fi putut obţine sprijinul sau măcar neutralitatea

şefilor lor, principalii fiind atunci, aşa cum se ştie, Thiers şi Mole.

Realizând care e situaţia în care ne găseam, am înţeles că se cuvine ca scopurile secundare să fie subordonate celui principal, care era acela de a împiedica răsturnarea Republicii şi mai ales de a evita instituirea monarhiei bastarde a lui Louis-Napoleon. Acesta era atunci viitorul pericol.

M-am gândit, mai întâi, să mă protejez de erorile prietenilor noştri politici, întrucât am considerat întotdeauna foarte adevărat vechiul proverb breton care spune: „Apără-mă Doamne de prieteni, că de duşmani mă feresc eu".

în fruntea susţinătorilor noştri din Adunarea naţională se afla generalul Lamoriciere; mă temeam foarte tare de elanul său nestăpânit, de opiniile sale imprudente şi mai ales de lenea lui[399]. M-am decis să-i ofer o mare şi îndepărtată ambasadă. Rusia recunoscuse foarte repede Republica şi se cuvenea reluarea relaţiilor diplomatice cu ea, relaţii aproape rupte sub ultima guvernare. Am pus ochii pe Lamoriciere pentru a-i încredinţa această misiune extraordinară şi îndepărtată. Era, de altfel, omul potrivit pentru o asemenea slujbă, în care doar generalii, şi anume cei celebri, reuşesc. Am avut ceva bătaie de cap până să-l conving, dar cel mai greu de convins a fost preşedintele Republicii; mai întâi, s-a opus[400], spunându-mi de altfel cu această ocazie - cu un soi de naivitate care vădea nu atât sinceritate, cât dificultatea de a se exprima (deoarece cuvintele nu-i exprimau gândurile, ci le lăsau uneori să fie ghicite) — că voia să aibă la marile curţi propriii săi ambasadori. Nu era şi opinia mea, fiindcă eu, ca responsabil al ambasadorilor, consideram că ei sunt ai Franţei, nu ai unei persoane. Am insistat, deci, dar n-aş fi reuşit fără ajutorul lui Falloux, care era atunci singurul membru al guvernului în care preşedintele avea încredere. Nu ştiu cum l-a convins Falloux, dar Lamoriciere a plecat în Rusia. Voi spune mai târziu ce-a făcut acolo.

Liniştit o dată cu plecarea lui în privinţa comportamentului prietenilor noştri politici, mă gândeam să-i câştig de partea noastră sau să-i fidelizez pe aliaţii de care aveam nevoie[401]. în această privinţă, misiunea mea era mult mai grea, fiindcă, exceptând ministerul meu, nu puteam să fac nimic fără asentimentul cabinetului[402], în care se găseau multe din cele mai oneste minţi din câte s-ar fi putut întâlni, dar care erau atât de rigide şi de limitate politic încât mi s-a întâmplat uneori să regret că n-am mai degrabă de-a face cu nişte ticăloşi inteligenţi.

în ceea ce-i priveşte pe legitimişti, părerea mea a fost că trebuie să le lăsăm o mare influenţă în conducerea instrucţiunii publice. Această alegere avea inconveniente, dar era singura care-i putea satisface şi care ne putea aduce, în schimb, sprijinul lor în încercarea de a-l tempera pe preşedinte şi de a-l împiedica să răstoarne Constituţia[403]. Planul a fost urmat. I s-a lăsat mână liberă lui Falloux în ministerul pe care-l conducea, iar consiliul i-a permis să prezinte Adunării proiectul legii instrucţiunii publice, devenit legea din 15 martie 1850[404]. I-am sfătuit, de asemenea, atât cât îmi stătea în putinţă, pe toţi colegii mei să aibă fiecare în parte relaţii bune cu principalii membri ai partidului legitimist şi am făcut eu însumi acest efort. Curând am devenit, dintre toţi membrii cabinetului, cel care avea cele mai bune relaţii cu ei, sfârşind chiar prin a fi singurul intermediar între tabăra legitimiştilor şi a noastră[405].

E adevărat că originea mea şi lumea în care fusesem crescut îmi dădeau în această privinţă facilităţi de care ceilalţi nu dispuneau, fiindcă, deşi nobilimea franceză a încetat să fie o clasă, ea a rămas un soi de francmasonerie ai cărei membri continuă să se recunoască între ei prin nu ştiu ce semne invizibile, indiferent care sunt opiniile ce-i înstrăinează sau îi transformă chiar în adversari[406].

Aşa se face că, după ce-l contrazisesem pe Falloux mai mult decât oricine altcineva înainte de a intra în cabinet,

acum, ca membru al guvernului, devenisem prietenul său. De altfel, omul merita să-i cauți prietenia. Nu știu dacă am întâlnit în cariera mea politică un altul atât de singular. El poseda simultan cele două lucruri care sunt în cea mai mare măsură necesare în conducerea unui partid: o convingere pasionată care-l împingea fără încetare spre scopul său, fără a se lăsa deturnat de eșecuri sau de pericole, și o minte pe cât de suplă pe atât de fermă, care mobiliza o mulțime și o diversitate prodigioasă de mijloace în realizarea unui plan[4u7]. Era sincer - în sensul în care nu lua în seamă, așa cum și spunea, decât cauza sa, nu interesul său particular -, dar și foarte viclean, de o viclenie care era, de altfel, neobișnuită și foarte eficace, fiindcă reușea să amestece într-o clipă, în propria credință, adevărul și falsul, înainte de a oferi acest amestec minții celorlalți; acesta este, de altfel, unicul secret care poate oferi avantajele sincerității atunci când, de fapt, minți și care-ți îngăduie să-i induci în eroarea pe care o crezi benefică pe cei pe care-i frecventezi sau îi conduci.

Oricâte eforturi am făcut, nu am putut stabili, nu zic relații bune, ci măcar relații convenabile între Falloux și Dufaure; e adevărat că acești doi oameni aveau calități și defecte sută la sută contrare. Dufaure, care rămăsese în adâncul inimii sale un adevărat burghez din Vest, dușman al nobililor și al preoțimii, nu se putea împăca nici cu principiile, nici măcar cu rafinatele maniere ale lui Falloux, oricât de agreabile mi s-ar fi părut acestea mie. Cu mari eforturi, am reușit totuși să-l fac să înțeleagă că nu trebuia să-și bage nasul în ministerul lui Falloux; cât privește însă acceptarea posibilității ca Falloux să influențeze ceea ce se întâmpla la ministerul de Interne (în limitele îngăduite și necesare), Dufaure nici măcar n-a vrut să audă. Falloux avea, la ei în Anjou, un prefect de care credea că are motive să se plângă; nu cerea ca acesta să fie destituit și nici măcar să i se refuze avansarea, ci dorea numai să fie mutat,

considerând că situaţia sa e compromisă dacă nu are loc această schimbare, dorită de altfel de majoritatea deputaţilor din Maine-et-Loire. Din păcate, acest prefect era un prieten declarat al Republicii, fapt suficient pentru a-l face pe Dufaure suspicios şi pentru a-l convinge că unicul scop al lui Falloux era de a-l compromite, folosindu-se de el ca să lovească în acei republicani de care nimeni nu îndrăznise până atunci să se atingă. A refuzat, de aceea, mutarea, Falloux a insistat, iar Dufaure s-a încăpăţânat. Era ceva amuzant să-l vezi pe Falloux învârtindu-se în jurul lui Dufaure, ţopăind cu graţie şi cu un ţel precis, fără a putea găsi însă vreo cale de a pătrunde în mintea sa.

Dufaure îl lăsa să vorbească, după care îi răspundea laconic, fără măcar a-l privi sau uitându-se la el cu nişte ochi piezişi şi spălăciţi: „Aş vrea să ştiu de ce nu aţi profitat de faptul că prietenul dumneavoastră Faucher a condus ministerul de Interne pentru a scăpa de acel prefect". Falloux se stăpânea, deşi era, cred eu, în mod firesc foarte nervos; venea să-mi povestească nemulţumirile sale şi vedeam cum fierea cea mai amară curge prin cuvintele sale mieroase. Am intervenit, încercând să-i explic lui Dufaure că o solicitare de acest fel e una dintre acelea pe, care nu i le poţi refuza unui coleg, cel puţin dacă nu voiai să rupi relaţiile cu el. O lună am mediat între cei doi, cheltuind în această privinţă mai multe eforturi şi mai multă diplomaţie decât am cheltuit, în acea perioadă, pentru a trata marile chestiuni ale Europei. In mai multe rânduri, cabinetul era pe punctul să cadă din pricina acestui jalnic incident; până la urmă, Dufaure a cedat, dar cu atâta silă încât nu-i puteai fi recunoscător; aşa se face că l-a livrat pe prefect, fără a-l câştiga de partea sa pe Falloux[408].

Cea mai grea misiune în asumarea rolului nostru a privit însă atitudinea faţă de vechii conservatori, care alcătuiau - aşa cum am spus - grosul majorităţii.

Ei aveau atât opinii generale pe care voiau să le impună, cât şi numeroase pasiuni pe care căutau să şi le satisfacă. Voiau ca ordinea să fie restabilită în chip energic; în această privinţă, eram oamenii lor, fiindcă şi noi voiam acelaşi lucru şi—l făceam atât cât ar fi vrut şi ei, ba chiar mai bine decât ar fi putut-o face ei. Instituisem starea de asediu la Lyon şi în mai multe departamente din apropierea acestui oraş, suspendasem, în virtutea stării de asediu, şase gazete revoluţionare care apăreau la Paris[409], desfiinţasem cele trei legiuni ale gărzii naţionale pariziene care se arătaseră nehotărâte pe 13 iunie, arestasem şapte deputaţi prinşi în flagrant delict şi cerusem punerea sub acuzare a încă treizeci. Măsuri similare erau luate în întreaga Franţă. Circulare adresate tuturor agenţilor administraţiei le dovedeau că aveau de-a face cu un guvern care ştie să se facă ascultat şi care voia ca oricine să se supună legii.

De fiecare dată când Dufaure era atacat pentru asemenea decizii de Montagnarzii rămaşi în Adunare, el le răspundea cu acea elocvenţă virili, plină de nerv şi tăioasă, a cărei artă o poseda atât de bine, şi pe tonul unui om care se luptă după ce şi-a incendiat navele.

Conservatorii nu doreau doar o administraţie viguroasă, ci considerau că trebuie profitat de victorie pentru a face legi represive şi preventive. Resimţeam şi noi nevoia de a o apuca pe acest drum, fără a vrea sa mergem atât de departe ca şi ei.

In ceea ce mă priveşte, consideram că era înţelept şi necesar să facem în această privinţă mari concesii fricilor şi resentimentelor legitime ale naţiunii şi că, după o revoluţie violentă, singurul mijloc prin care puteam salva libertatea era de a o limita. Colegii erau de aceeaşi părere cu mine, aşa că am propus mai multe legi: una care suspenda cluburile, alta care reprima cu mai multă energie decât în vremea monarhiei derivele presei, în sfârşit o a treia lege care reglementa starea de asediu[410]. Adversarii

ne-au strigat: „Ne propuneţi o lege de dictatură militară!". „Da" - le-a răspuns Dufaure - „e o dictatură, dar o dictatură parlamentară. Nu există drepturi individuale care să prevaleze în faţa dreptului imprescriptibil al unei societăţi de a se salva. Există necesităţi imperioase, care sunt aceleaşi pentru toate regimurile, fie ele monarhii sau republici: cum s-au născut aceste necesităţi ? Cine e responsabil pentru experienţa groaznică a celor optsprezece luni de agitaţii violente, de comploturi neîncetate, de insurecţii teribile ? Da, neîndoielnic, aveţi dreptate să spuneţi că e deplorabil ca, după atâtea revoluţii făcute în numele libertăţii, să fim nevoiţi să-i acoperim în continuare statuia cu un văl şi să înarmăm puterile publice! Dar cine e de vină, dacă nu chiar voi, şi cine slujeşte mai bine guvernarea republicană dacă nu noi, cei care încercăm să limităm teroarea ?".

Măsurile, legile şi cuvintele noastre erau pe placul conservatorilor, fără însă a-i satisface; la drept vorbind, ei ar fi fost mulţumiţi doar dacă Republica ar fi fost distrasă. Aşa le dicta instinctul, chiar dacă prudenţa şi raţiunea îi opreau la mijloc de dram.

Ceea ce doreau ei în primul şi în primul rând era ca funcţiile ocupate de „duşmani" să le fie luate acestora spre a fi date cât mai repede partizanilor sau apropiaţilor lor. Redescopeream astfel toate pasiunile care produseseră căderea Monarhiei din iulie. Revoluţia nu le distrusese, ci le dăduse un nou elan, aceasta fiind, de altfel, marea stavilă aflată permanent în calea noastră. Şi în această privinţă, am considerat că trebuie făcute nişte concesii; în funcţiile publice se găseau încă mulţi republicani incapabili sau corupţi, pe care hazardul revoluţiei îi împinsese la putere. Părerea mea era că trebuia să ne debarasăm de aceştia cât se poate de repede, fără să mai aşteptăm să ni se ceară demiterea lor, astfel încât să arătăm că avem intenţii serioase şi să dobândim astfel dreptul de a-i apăra pe toţi republicanii

oneşti şi capabili[411]; n-am reuşit însă să-l conving pe Dufaure[412]. El condusese deja ministerul de Interne în vremea lui Cavaignac, mulţi dintre funcţionarii pe care ar fi trebuit să-i revocăm fiind deci numiţi sau cel puţin menţinuţi în funcţie de către el. îi susţinea din vanitate; de altfel, neîncrederea detractorilor era suficientă pentru a-l face să reziste strigătelor lor; a rezistat, deci, devenind curând el însuşi ţinta tuturor atacurilor venite de la adversari. Aceştia nu îndrăzneau să-l atace în public, fiindcă Dufaure era un adversar redutabil, ci îl loveau fără încetare de la distanţă şi din umbră, astfel încât am văzut adunându-se deasupra capului său nori negri de furtună.

„Ce-am făcut ?", îl întrebam adeseori, „am salvat oare Republica noastră cu ajutorul republicanilor ? Nu, fiindcă majoritatea celor care poartă acest nume ne-ar ucide şi pe noi şi Republica noastră, iar cei care ar merita să-l poarte nu sunt nici o sută în Adunare. Am reuşit să salvăm Republica, de fapt, cu partide care nu o iubesc deloc. De aceea, nu putem guverna decâî^cu ajutorul unor concesii, fiind însă atenţi să nu cedăm nimic substanţial. în această privinţă, se impune să acţionăm cu măsură. Cea mai bună garanţie şi poate singura de care dispune în acest moment Republica este rămânerea noastră în fruntea treburilor publice. Se cuvine, de aceea, să ne folosim de toate mijloacele onorabile pentru a ne menţine." El răspundea că, luptând aşa cum o făcea el zi de zi, cu multă energie, împotriva socialismului şi a anarhiei, mulţumeam în mod necesar majoritatea, ca şi cum am putea vreodată să-i satisfacem pe oameni ocupându-ne doar de binele lor general fără a ţine seama de vanitatea lor sau de interesele lor particulare. Măcar dacă, refuzând, ar fi ştiut să o facă în mod elegant; în realitate, forma pe care o luau refuzurile sale era şi mai nepotrivită decât fondul. N-am crezut că un om atât de stăpân pe ceea ce spunea de la tribună şi atât de priceput în arta de a alege argumentele şi cuvintele

cele mai susceptibile să placă, un om atât de atent la nuanţele destinate să-i exprime gândurile poate fi aşa de încurcat, de dezagreabil şi de neîndemânatic în conversaţie. Probabil că asta se datora educaţiei sale.

Dufaure era un om cu multă minte - sau mai curând cu mult talent, fiindcă minte n-avea deloc -, dar care nu ştia să se poarte în societate. în tinereţea sa, el muncise foarte mult, concentrat, aproape sălbatic. Intrarea sa în viaţa politică îi schimbase în mică măsură obişnuinţele. Se ţinuse de-o parte, nu doar de intrigi, ci şi de contactul cu partidele, ocupându-se cu multă râvnă de afaceri, dar evitând oamenii, detestând jocurile politice din Parlament şi temându-se de tribună, care constituia totuşi unica sa forţă. în felul său, era un ambiţios, dar era vorba de o ambiţie moderată şi oarecum subalternă, care viza mai curând administrarea afacerilor publice decât dominarea lor. Ca ministru, se purta uneori cu oamenii într-un mod ciudat. într-o zi, generalul Castellane[413], pe atunci foarte bine văzut, i-a solicitat o audienţă. Generalul a fost primit, a explicat pe larg ce pretenţii are şi ce considera el a fi drepturile sale, Dufaure l-a ascultat îndelung şi foarte atent, apoi s-a ridicat, l-a condus pe general la uşă foarte politicos şi, întrucât nu i-a dat nici un răspuns, l-a lăsat pe acesta cu gura căscată. Când i-am reproşat acest fel de a se purta, mi-a răspuns: „Nu i-aş fi putut spune decât lucruri dezagreabile, aşa că era mai rezonabil să nu-i spun nimic, nu-i aşa?". De la un asemenea om nu puteai ieşi decât foarte dezamăgit[414].

Din nefericire, el era dublat de un şef de cabinet, care era la fel de necioplit ca şi el şi, în plus, foarte prost, aşa încât atunci când solicitanţii ieşeau din cabinetul ministrului şi intrau în cel al secretarului, căutând să se întremeze puţin, dădeau peste aceleaşi asperităţi, lipsite însă de spirit[415]. Din lac în puţ! în ciuda acestor cusururi, Dufaure a câştigat sprijinul conservatorilor, nu şi al liderilor lor.

Aşa cum anticipasem, aceşti lideri nu voiau să guverneze, dar nici să lase pe cineva să guverneze în mod independent. Ei nu puteau îngădui ca afacerile publice să fie dirijate de miniştri care nu erau creaturile lor şi care refuzau să fie instrumentele lor[416]. Nu cred că, între 13 iunie şi ultimele discuţii despre Roma, adică pe toată durata cabinetului, să fi trecut măcar o zi în care ei să nu ne fi pus piedici. E adevărat că nu ne-au combătut niciodată de la tribună, dar au mobilizat fără încetare şi în taină majoritatea împotriva noastră, blamând alegerile pe care le-am făcut, criticând măsurile pe care le-am luat, interpretând în defavoarea noastră ceea ce am spus şi, fără a vrea să.ne răstoarne, poziţionându-se în aşa fel încât, atunci când vom fi pierdut: busola, să poată să ne doboare cu un minim efort. La urma urmei, nemulţumirile lui Dufaure nu erau întotdeauna lipsite de temei. Liderii majorităţii voiau să se folosească de noi pentru a introduce mai multă rigoare şi pentru a adopta legi represive care să uşureze sarcina guvernării pentru cei care urmau să vină după noi, iar opţiunile noastre republicane făceau ca, în acel moment, noi să fim mai potriviţi decât conservatorii pentru atingerea acestui scop. Ei plănuiau ca, imediat după aceea, să ne îndepărteze şi să invite dublurile lor pe scenă. Nu numai că voiau să ne blocheze influenţarea Adunării, dar trudeau fără odihnă pentru a ne împiedica să obţinem favorurile preşedintelui. Ei trăiau cu iluzia că Louis-Napoleon ar fi bucuros să se aşeze sub tutela lor. Preşedintele îi obseda, deci; am aflat, de altfel, de la agenţii noştri că unii dintre ei, mai ales Thiers şi Mole, îl vedeau în privat şi încercau să-l convingă, cu toată puterea de care dispuneau, să răstoarne Republica, în complicitate cu ei şi cu speranţa de a trage împreună profit din acest gest. Ei formau un soi de guvern secret, care-l dubla pe al nostru[417]. începând din 13 iunie, am trăit într-o continuă tensiune, temându-mă zilnic că ei vor profita de victoria pe care o

obţinusem pentru a-l împinge pe Louis-Napoleon să comită o uzurpare violentă şi că, într-o bună zi, aşa cum îi spuneam lui Barrot, ne vom trezi cu imperiul la uşă. Am descoperit mai târziu că temerile mele erau mai întemeiate decât credeam în acel moment. într-adevăr, după ce am părăsit Externele, am aflat dintr-o sursă sigură că, prin iulie 1849, fusese pus la cale un complot pentru a schimba prin forţă Constituţia, printr-un efort comun al preşedintelui şi al Adunării. Liderii majorităţii şi Louis-Napoleon se puseseră de acord, iar complotul a eşuat doar pentru că Berryer, care se temea de o capcană, a refuzat să ofere sprijinul său şi al partidului pe care-l conducea. De fapt, complotul n-a fost abandonat, ci doar amânat. Iată de ce, când mă gândesc că, în momentul în care scriu aceste rânduri, adică la doar doi ani după epoca despre care vorbesc, aceiaşi oameni sunt indignaţi să constate că poporul violează Constituţia pentru a face pentru Louis-Napoleon exact ceea ce şi ei îşi propuneau să facă pentru el, îmi dau seama că e greu să întâlneşti o ilustrare mai clară a versatilităţii oamenilor şi a deşertăciunii unor cuvinte mari precum, patriotism şi drept, sub care se ascund micile pasiuni.

Aşa cum se vede, nu eram mai siguri de preşedinte decât de majoritate. Louis-Napoleon era, de altfel, cel mai mare pericol atât pentru noi, cât şi pentru Republică.

Eram convins de asta, dar studiindu-I mai atent, speram totuşi ca, măcar pentru scurt timp, să obţinem sprijinul său. Am descoperit curând că, tolerându-i pe liderii majorităţii în preajma sa, ascultându-le sfaturile, ba chiar şi urmându-le uneori, complotând la nevoie cu ei, Louis-Napoleon suporta în schimb cu destulă nemulţumire jugul lor, simţindu-se umilit că apare în public sub tutela lor şi sperând din tot sufletul că se va elibera. Acest fapt ne oferea un punct de contact cu el şi o anume influenţă asupra sufletului său, întrucât eram noi înşine foarte hotărâţi să ne

ţinem la distanţă de aceşti mari manipulatori şi să protejăm puterea executivă de acţiunea lor[418].

Nu mi se părea, de altfel, imposibil ca planul nostru să se intersecteze cu cel al lui Louis-Napoleon. Ceea ce m-a uimit întotdeauna, atunci când mă gândeam la situaţia acestui om extraordinar - extraordinar nu datorită geniului său, ci datorită împrejurărilor care reuşiseră să-i înalţe atât de sus mediocritatea - era nevoia lui de a-şi hrăni spiritul cu o speranţă oarecare, singurul mod în care acest spirit îşi găsea odihna. Mi se părea greu de crezut că un asemenea om ar putea, după ce a guvernat Franţa patru ani, să se întoarcă la viaţa sa privată; era o himeră să crezi, de altfel, că-l poţi convinge să accepte aşa ceva; părea, de asemenea, foarte dificil să-l împiedici ca, pe timpul mandatului său, să nu se arunce într-o întreprindere periculoasă, cel puţin dacă nu descopereai că ambiţia sa ar putea fi, dacă nu sedusă, măcar moderată în vreun fel. Asta am căutat să fac de la bun început. I-am spus următoarele: „Nu vă voi sluji niciodată dacă ;Ki vrea să răsturnaţi Republica, dar voi trudi cu dragă inimă pentru a vă asigura un loc însemnat în cadrul ei şi cred că toţi prietenii mei politici vor face până la urmă acelaşi lucru. Constituţia poate fi revizuită, articolul 45, care interzice realegerea, putând fi schimbat, iar noi vă ajutăm, dacă vreţi, să atingeţi acest scop". Cum şansele'unei revizuiri nu erau prea mari, am mers mai departe şi l-am lăsat să creadă că, dacă va guverna Franţa în linişte, cu înţelepciune şi modestie, mulţumindu-se să fie primul magistrat al naţiunii şi nu corupătorul sau stăpânul ei, s-ar putea ca la sfârşitul mandatului să fie reales, în ciuda articolului 45, cu un consimţământ aproape unanim, partidele monarhice nevăzând în prelungirea limitată a puterii sale ruinarea speranţelor lor, iar partidul republican considerând o guvernare ca a lui cel mai bun mijloc de a obişnui ţara cu Republica şi de a o face să aprecieze acest regim. Ii spuneam toate aceste

lucruri pe un ton sincer, deoarece credeam sincer în ele. Ceea ce-l sfătuiam mi se părea a fi, şi mi se pare şi acum, soluţia cea mai bună pentru interesul ţării şi chiar şi pentru interesul lui[419]. M-a ascultat, dar, după cum îi era obiceiul, fără să mă lase să ghicesc ce impresie îi produceau cuvintele rostite de mine. Cuvintele pe care i le adresai erau ca pietrele aruncate într-o fântână: se auzea zgomotul pe care-l făceau, dar nu ştiai ce se întâmplă cu ele.

Cred totuşi că vorbele mele nu se pierdeau cu totul, fiindcă, aşa cum n-am întârziat să-mi dau seama, în el coexistau doi oameni. Primul era fostul conspirator, visătorul fatalist care se credea chemat să fie stăpânul Franţei şi, prin ea, să domine Europa. Celălalt era un epicurian care se delecta leneş cu noua bunăstare şi cu plăcerile facile pe care i le aducea actuala poziţie, pe care nu avea chef s-o pună în pericol pentru a urca şi mai sus[420].

în orice caz, părea să mă agreeze din ce în ce mai mult. E adevărat că, în limitele pe care mi le impunea funcţia, făceam mari eforturi ca să-i fiu pe plac. Atunci când se întâmpla să-mi propună pentru un post diplomatic pe cineva capabil şi onest, mă grăbeam să-i îndeplinesc dorinţa. Mai mult decât atât, dacă protejatul său nu era prea capabil, dar postul era lipsit de însemnătate, mi se întâmpla de obicei să i-l acord. Cel mai adesea însă preşedintele onora cu recomandările sale nişte canalii care se grăbiseră în trecut să intre în tabăra sa, nemaiştiind unde să se ducă, şi faţă de care se simţea obligat, sau căuta să plaseze în ambasade importante ceea ce el numea „oamenii săi", adică, în cele mai multe cazuri, intriganţi sau escroci. în asemenea cazuri, mergeam la el, îi înfăţişam regulamentele care se opuneau dorinţei lui şi raţiunile politice care mă împiedicau să-i dau ascultare; uneori, mergeam până acolo încât îi sugeram că, decât să fac ceea ce poftеşte, prefer să-mi dau demisia. Cum vedea că refuzurile mele nu se datorau

vreunei opinii sau dorințe de împotrivire cu tot dinadinsul, ceda fără să se supere pe mine sau amâna chestiunea.

Nu-mi era la fel de ușor cu prietenii săi, care erau hămesiți după pradă. Mă asaltau cu solicitările lor, cu atâta stăruință și adeseori cu neobrăzare încât credeam uneori că o să-i arunc pe fereastră. Mă străduiam totuși să-mi păstrez firea. O dată, unul dintre ei, un mare pungaș care ar merita ștreangul, a insistat cu multă impertinență, spunând că i se pare ciudat faptul că principele nu are puterea de a-i răsplăti pe cei care suferiseră pentru cauza lui; i-am răspuns așa: „Domnule, ceea ce ar trebui să facă președintele este să uite că a fost un pretendent și să-și amintească faptul că e aici pentru a trata afacerile Franței, nu pe ale voastre".

Problema expediției la Roma, în care, așa cum voi explica mai jos, am susținut cu fermitate poziția lui, până în clipa în care aceasta a devenit excesivă și nerezonabilă, m-a făcut să intru în chip definitiv în grațiile lui, așa cum mi-a dovedit-o chiar el într-o bună zi. Beaumont, în timpul scurtei sale misiuni de ambasador la Londra, la sfârșitul lui 1848, spusese despre Louis-Napoleon, în acea vreme candidat la președinție, câteva lucruri foarte jignitoare, care fuseseră aduse la cunoștință acestuia, iritându-l la maximum. încercasem de mai multe ori, de când devenisem ministru, să îl reabilitez pe Beaumont în ochii președintelui, dar n-aș fi îndrăznit nicidecum să i-l propun drept colaborator, oricâte calități ar fi avut și oricât de mare mi-ar fi fost dorința. în septembrie 1848, postul de la ambasada de la Viena a devenit vacant. In acel moment, acesta era unul dintre cele mai însemnate posturi pentru diplomația noastră, din cauza problemelor din Italia și din Ungaria. într-o zi, președintele mi-a spus: „Vă propun să-i dați ambasada din Viena lui Beaumont. Am avut, ce-i drept, motive să mă plâng de el, dar știu că e cel mai bun prieten pe care-l aveți și asta îmi e de ajuns ca să mă decid". Am fost încântat, pentru că nimeni nu era mai

potrivit decât Beaumont în locul care trebuia ocupat şi nimic nu-mi era mai agreabil decât să-i ofer acest post[421].

Nu toţi colegii se arătau la fel de grijulii în captarea bunăvoinţei preşedintelui cum eram eu, fără a-mi călca în picioare opiniile şi a-mi trăda datoria.

Dufaure a fost, totuşi, împotriva oricărei aşteptări, ceea ce trebuia să fie în relaţia cu preşedintele şi cred că a fost pe jumătate câştigat de manierele preşedintelui; în schimb, Passy părea să-şi facă o plăcere din a-i fi dezagreabil. Cred că el a considerat că se înjoseşte acceptând să devină ministrul unui om în care vedea un aventurier şi credea că-şi va regăsi rangul prin impertinenţă. II contrazicea zi de zi fără să fie necesar, respingând toţi candidaţii pe care îi propunea preşedintele, brutalizându-i susţinătorii, respingându-i sfaturile cu un dispreţ prost mascat; îl detesta în mod sincer.

Dintre miniştri, cel în care preşedintele avea cea mai multă încredere era Falloux; am crezut întotdeauna că acesta îl câştigase prin ceva mai substanţial decât ceea ce noi ceilalţi am fi vrut sau am fi putut să-i oferim.

Falloux, legitimist din naştere, prin educaţie, prin maniere şi, dacă vreţi, prin sensibilitate, nu aparţinea, în fond, decât Bisericii. El nu credea în triumful legitimităţii pe care o slujea şi nu căuta, în revoluţiile noastre, decât o cale pentru a readuce religia catolică la putere. Dacă rămăsese la minister, o făcea pentru a veghea asupra chestiunilor bisericeşti şi, aşa cum nu-a spus încă din prima zi, cu o abilă sinceritate, la sfatul confesorului său[422]. Sunt convins că, încă de la bun început, Falloux şi-a dat seama ce profit se putea trage de pe urma lui Louis-Napoleon pentru realizarea acestui ţel şi că, obişnuindu-se foarte devreme cu ideea de a-l vedea pe preşedinte devenind moştenitorul Republicii şi stăpânul Franţei, nu se gândise decât la felul în care poate fi folosit în interesul clerului acest eveniment inevitabil. El a oferit sprijinul partidului său, fără a se aservi vreodată el însuşi.

De la intrarea noastră la guvernare şi până în momentul prorogării Adunării, care s-a produs pe 13 august, n-am încetat să câştigăm teren în rândurile majorităţii, în pofida liderilor săi. Majoritatea ne vedea în fiecare zi luptând, chiar sub ochii ei, cu propriii săi duşmani, iar atacurile furibunde pe care aceştia le îndreptau împotriva noastră ne făceau să intrăm treptat în graţiile sale. In tot acest timp, nu am progresat în schimb deloc în favorurile preşedintelui, care părea mai degrabă să ne suporte decât să ne accepte atunci când prezida consiliile de miniştri.

Şase săptămâni mai târziu, situaţia era pe dos[423]. Deputaţii s-au întors din circumscripţii acriţi de nemulţumirile prietenilor lor, cărora refuzasem să le cedăm guvernarea locală; în schimb, preşedintele Republicii se apropiase de noi şi vom vedea mai încolo de ce anume. Ai fi zis că avansasem în această privinţă exact în măsura în care dădusem înapoi în cealaltă.

Sprijinit în două proptele, prost legate între ele şi mereu oscilante, cabinetul se rezema eând pe una, când pe cealaltă, gata să cadă în orice clipă între ele. Căderea s-a produs din pricina expediţiei armatei noastre la Roma. Aşa stăteau lucrurile atunci când, la 1 octombrie 1849, parlamentarii şi-au reluat lucrările abordând, pentru a doua şi ultima oară, problemele legate de această expediţie.

4. AFACERI EXTERNE

Nu am vrut să întrerup descrierea dificultăţilor noastre interne pentru a vorbi despre greutăţile întâlnite în exterior şi a căror povară o suportam eu mai mult decât oricine altcineva. Mă întorc acum la această chestiune.

Atunci când am fost instalat la ministerul Afacerilor externe şi mi-a fost înfăţişată starea în care se găsea domeniul, am fost foarte impresionat de numărul şi de grandoarea

dificultăţilor, însă ceea ce mă îngrijora mai mult decât orice eram chiar eu[424].

Am, din fire, o mare neîncredere în mine însumi. Cei nouă ani pe care i-am petrecut, în condiţii penibile, în ultimele adunări ale monarhiei, îmi agravaseră această infirmitate naturală şi, cu toate că modul în care am ieşit din încercarea pe care a reprezentat-o revoluţia din februarie mă făcuse să cresc în propriii mei ochi, nu am acceptat o responsabilitate atât de mare, în vremuri ca ale noastre, decât după o lungă ezitare şi mi-am început treaba cu multă teamă.

Nu după mult timp însă am observat câteva lucruri care m-au mai liniştit, dacă nu chiar m-au calmat în întregime. Am observat, mai întâi, că afacerile externe nu devin mai dificile pe măsură ce devin mai însemnate, aşa cum s-ar crede de la distanţă; adevărul e mai degrabă pe dos. Gradul de dificultate nu sporeşte o dată cu importanţa, ba chiar se întâmplă adesea ca ele să se simplifice pe măsură ce consecinţele lor devin mai ample şi mai de temut. De altminteri, cel a cărui voinţă influenţează destinul unui întreg popor are întotdeauna în slujba sa mai mulţi oameni capabili să-l lămurească, să-i ajute şi să-l scutească de detalii, oameni care sunt mult mai dispuşi să-l încurajeze şi să-l apere decât se întâmplă în treburi mai neînsemnate sau la niveluri mai mici. In sfârşit, măreţia obiectului tratat surescitează într-o asemenea măsură forţele sufletului încât, deşi sarcina e ceva mai grea, cel care o asumă este mult mai puternic.

M-am simţit perplex, tare îngrijorat, descurajat şi extrem de agitat în faţa unor responsabilităţi mici. In faţa unora dintre cele mai mari, resimţeam o mare siguranţă a minţii şi un calm aparte. Nu mi-am pierdut niciodată capul. Sentimentul însemnătăţii lucrurilor de care mă ocupam m-a înălţat pe dată la nivelul lor şi m-a menţinut acolo. Ideea eşecului mi se păruse până atunci insuportabilă; în schimb,

perspectiva unei căderi răsunătoare de pe una dintre marile scene ale lumii pe care urcasem nu mă tulbura deloc, ceea ce m-a făcut să înțeleg că punctul meu slab nu era timiditatea, ci orgoliul[425]. Am înțeles la fel de repede că în politică, la fel ca și în alte domenii, poate chiar în toate, intensitatea impresiilor dobândite nu depindea de importanța faptului care o producea, ci de repetarea mai mult sau mai puțin frecventă a acestuia. Cine e tulburat și emoționat în gestionarea unei mici probleme, singura de care s-a întâmplat să se ocupe, sfârșește prin a-și găsi aplombul când se ocupă de unele dintre cele mai mari, dacă acestea revin în fiecare zi. Frecvența lor face ca efectul pe care-l produc să devină oarecum insensibil. Am povestit deja că îmi făcusem mulți dușmani în trecut ținându-mă la distanță de cei care nu-mi atrăgeau atenția prin vreun merit; și cum, adeseori, plictiseala pe care mi-o produceau astfel de oameni era luată drept dispreț, mă temeam ca asemenea situații să nu devină o piedică în marea călătorie pe care urma să o întreprind. Ara remarcat însă repede că, dacă în cazul unor persoane insolența sporește exact în măsura în care le crește și rangul, în cazul meu era altfel și că îmi era mult mai ușor să mă arăt amabil și chiar atent atunci când mă simțeam fără seamăn decât atunci când mă pierdeam în mulțime. Aceasta se datora faptului că, fund ministru, nu mai trebuia să merg să-i caut eu pe oameni, și nici nu mai aveam motive să mă tem că voi fi primit cu răceală, oamenii făcându-și o nevoie din a-i aborda pe cei care ocupă asemenea posturi și fund suficient de simpli ca să dea celor mai neînsemnate cuvinte ale mele o mare însemnătate. Se adăuga faptul că, fiind ministru, nu mai aveam de-a face cu ideile proștilor, ci cu interesele lor, acestea furnizând întotdeauna un subiect de conversație de-a gata și facil.

Am constatat, deci, că eram mai puțin inadecvat decât mă temusem pentru rolul pe care hotărâsem să-l joc.

Această experienţă mi-a dat curaj nu doar pentru prezent, ci pentru tot restul vieţii, iar dacă voi fi întrebat ce am câştigat în acest post - atât de agitat, atât de încercat şi de scurt încât n-am putut decât să încep câteva treburi fără să termin vreuna[426] - voi spune că am câştigat un mare bine, poate cel mai însemnat din această lume, şi anume încrederea de sine.

Mi-am dat seama de la bun început că, în politica externă, la fel ca şi în cea internă, cele mai mari piedici în calea noastră erau create nu atât de dificultatea problemelor tratate, cât de cei cu care eram siliţi să guvernăm. Cei mai mulţi dintre ambasadorii noştri, cei creaţi de monarhie, detestau cu furie, în străfundul inimii lor, guvernarea pe care o slujeau şi, în numele unei Franţe democratice şi republicane, preconizau restaurarea vechilor aristocraţii şi pregăteau în secret restabilirea tuturor monarhiilor absolute din Europa. Alţii, pe care revoluţia din februarie îi scosese dintr-o obscuritate în care ar fi trebuit să trăiască în veci, sprijineau dimpotrivă pe ascuns partidele demagogice pe care guvernul francez le combătea. Viciul celor mai mulţi era însă timiditatea. Ambasadorii noştri, în majoritatea lor, se temeau să se asocieze vreunei politici în ţara în care ne reprezentau şi evitau chiar să trimită propriului lor guvern opinii care le-ar fi putut fi mai târziu imputate ca nişte crime. Aveau, deci, grijă să se ascundă şi să se protejeze cu un talmeş-balmeş de fapte neînsemnate cu care-şi umpleau corespondenţele (căci în diplomaţie trebuie întotdeauna să scrii, chiar dacă nu ştii nimic sau nu vrei să spui nimic). Ei se fereau să spună ce anume credeau despre evenimentele pe care le relatau şi cu atât mai mult să ne indice ce concluzii să tragem din acestea.

Autoanularea la care se pretau agenţii noştri şi care, la drept vorbind, nu era, în majoritatea cazurilor, altceva decât o perfecţionare artificială a naturii lor, m-a determinat ca, de îndată ce o constatam, să trimit la marile curţi oameni noi.

Mi-ar fi plăcut să pot scăpa în acelaşi fel de liderii majorităţii, dar neputând face aşa ceva, am căutat să trăiesc în bună înţelegere cu ei şi nu mi-am pierdut speranţa de a le fi chiar pe plac, rămânând însă străin la orice, influenţă de-a lor; o întreprindere grea, în care am reuşit însă, fiindcă am fost, dintre toţi membrii cabinetului, ministrul care se opunea cel mai mult politicii lor, dar care a rămas totuşi singurul care le-a intrat în graţii. Secretul meu - pentru că trebuie să-l dezvălui - a constat în a le flata amorul-propriu, ignorându-le însă opiniile.

Făcusem, în chestiuni neînsemnate, o observaţie care mi s-a părut foarte nimerită în tratarea unor chestiuni însemnate: am descoperit că negoţul cel mai avantajos care poate fi făcut e negoţul cu vanitatea oamenilor, fiindcă obţii de la ea lucruri foarte substanţiale, dând în schimb foarte puţin înapoi. Vom face întotdeauna afaceri mai proaste cu ambiţia sau cu lăcomia oamenilor[427]. E adevărat însă că, pentru a trata în mod avantajos cu vanitatea celorlalţi, e nevoie să o abandonezi cu totul pe a ta şi să nu urmăreşti decât succesul; iată de ce acest comerţ e întotdeauna greu. L-am practicat cu multă plăcere în aceste împrejurări şi am obţinut profituri mari. Trei erau oamenii care, prin rangul pe care-l ocupaseră înainte, se credeau îndreptăţiţi să conducă politica noastră externă: de Broglie, Mole şi Thiers[428]. I-am copleşit pe toţi trei cu deferenta mea; i-am chemat adeseori la mine şi m-am dus uneori la ei pentru a-i consulta şi pentru a le cere, cu oarece modestie, sfaturi de care nu am profitat aproape niciodată[429]; dar asta nu i-a împiedicat pe cei trei mari oameni să se arate foarte mulţumiţi. Le eram mult mai simpatic cerându-le părerea fără a o urma decât dacă aş fi urmat-o fără a le-o cere. Manevra mi-a reuşit de minune, mai cu seamă în cazul lui Thiers. Cunoscând slăbiciunile lui Thiers, după ce-l frecventase vreme de douăzeci şi cinci de an, Remusat, care dorea în mod sincer, şi nu pentru că

ar fi sperat avantaje personale, ca guvernul să reziste, mi-a spus într-o zi următoarele: „Lumea nu-l cunoaşte pe Thiers; e mai mult vanitos decât ambiţios, îi place mai mult să fie stimat decât să i se dea ascultare şi. ţine mai degrabă la aparenţele puterii decât la putere. Consultaţi-l des şi faceţi pe urmă ce vă taie capul. El va aprecia deferenta dumneavoastră mai mult decât acţiunile". Aşa am făcut şi am avut mare succes. In cele două chestiuni principale pe care le-am avut de tratat în timpul ministeriatului meu - cea a Piemontului şi cea a Turciei - am făcut pe dos de cum voia Thiers şi cu toate astea am rămas până la sfârşit prieteni buni[430].

In ceea ce-l priveşte pe preşedinte, trebuie spus că tratarea afacerilor externe ilustra cel mai bine cât de puţin era el pregătit pentru marele rol pe care zeiţa Fortuna i-l dăduse. Mi-am dat seama foarte repede că acest om, pe care orgoliul îl făcea să-şi dorească să conducă totul, nu fusese în stare să ia măcar o măsură pentru a fi informat în vreo privinţă. Eu am fost cel care i-am propus să-i fac o analiză zilnică a tuturor depeşelor şi să i-o trimit. înainte de asta, el nu ştia ce se petrece în lume decât din auzite şi nu ştia decât ceea ce ministerul Afacerilor externe voia să-i spună. Minţii sale îi lipsea, deci, terenul solid al faptelor, ceea ce explică şi mulţimea de reverii de care se umpluse.

Uneori eram înfricoşat descoperind cât de vaste, himerice, lipsite de scrupule şi confuze erau planurile sale; e adevărat că, dacă îi explicam despre ce e vorba, îl făceam să înţeleagă punctele slabe ale acestor planuri; cum dialogul nu era punctul său tare, el se mulţumea să tacă, dar nu se preda. O asemenea himeră era realizarea unei alianţe cu una dintre cele două mari puteri din Germania, de care spera să se folosească pentru a reface harta Europei şi a şterge frontierele Franţei trasate prin Tratatele de la 1815. Văzând că eu nu credeam că vreuna dintre cele două puteri ar fi dispusă să facă o asemenea alianţă şi să accepte un

asemenea plan, el a căutat să sondeze el însuşi opinia ambasadorilor acestor ţări la Paris. Unul dintre ei a venit într-o bună zi la mine, foarte tulburat, ca să-mi spună că preşedintele Republicii îi întrebase dacă, în schimbul unor compensaţii, curtea sa n-ar accepta ca Franţa să acapareze Savoia. Altă dată, preşedintelui i-a venit ideea să trimită un agent particular, un om de-al său, cum îi spunea, care să se înţeleagă direct cu principii germani. L-a ales pe Persigny[431], rugându-mă să-i dau acreditarea, ceea ce am şi făcut, ştiind foarte bine că nu poate ieşi nimic dintr-o asemenea negociere. Cred că Persigny avea o misiune dublă: era vorba despre grăbirea uzurpării pe plan intern şi de o sporire a teritoriului pe plan extern. A mers la Berlin, apoi la Viena, unde - aşa cum mă aşteptam - a fost bine primit, onorat şi refuzat.

Am vorbit destul despre persoane; să ajungem acum la probleme.

In momentul în care eu intram în minister, Europa semăna cu o văpaie, deşi incendiul fusese deja stins în anumite ţări.

Sicilia era învinsă şi supusă. Napolitanii redeveniseră supuşi şi chiar aserviţi. Bătălia de la Novară tocmai fusese pierdută, iar austriecii, ieşiţi învingători, negociau cu fiul lui Carol-Albert, devenit rege al Piemontului, după abdicarea tatălui său; armatele lor, depăşind frontierele lombarde, ocupau o parte din statele pontificale, Parma, Piacenza şi chiar Toscana, unde intraseră fără a fi chemate şi în ciuda faptului că marele duce fusese reînscăunat de către supuşii săi, de altfel, prost răsplătiţi după aceea pentru fidelitatea şi zelul lor. In schimb, Veneţia rezista în continuare, iar Roma, după ce respinsese primul nostru atac, îi chema în ajutorul ei pe toţi demagogii Italiei şi agita întreaga Europă cu strigătele sale. Niciodată din februarie încoace, Germania nu păruse mai divizată şi mai tulburată. Deşi himera unităţii germanice se evaporase, realitatea fostei

organizări germanice nu-şi recăpătase locul[432]. Adunarea naţională, care încercase până în acel moment să creeze această unitate, redusă la câţiva membri, părăsea în grabă Frankfurtul, plimbându-şi de colo colo neputinţa şi spectacolul furiilor sale ridicole. Căderea ei nu restabilea ordinea, ci lăsa, dimpotrivă, un câmp mai liber anarhiei.

Revoluţionarii moderaţi şi oarecum inocenţi, care se făliseră că pot convinge în chip paşnic, prin raţionamente şi prin decrete, popoarele şi principii din Germania să se supună unui guvern unitar, au eşuat şi s-au retras descurajaţi din arenă, fiind înlocuiţi de revoluţionarii violenţi, care spuseseră întotdeauna că Germania nu putea ajunge la unitate decât dacă erau nimicite fostele guvernări şi era abolită în întregime vechea ordine socială. în locul discuţiilor parlamentare, se năşteau peste tot revolte. Rivalităţile politice se transformau în războaie de clasă; ura şi gelozia naturală a săracului faţă de bogat se transforma în teorii socialiste în multe locuri, mai ales în micile state din Germania centrală şi în marea vale a Rinului. Wurttemberg era agitat, Saxonia avusese parte de o groaznică insurecţie, pe care o învinsese cu ajutorul Prusiei, alte insurecţii răvăşiseră Westfalia, Palatinatul se afla în plină revoltă, iar locuitorii din Baden tocmai îşi izgoniseră marele duce şi numiseră un guvern provizoriu. Cu toate acestea, victoria finală a principilor, pe care o prezisesem cu o lună înainte, pe când traversam Germania, nu putea fi pusă la îndoială; de fapt, aceste violenţe o grăbeau. Marile monarhii îşi recuceriseră capitalele şi armatele. Liderii lor aveau încă dificultăţi de învins, dar nu mai erau în pericol; stăpâni ori aproape stăpâni la ei acasă, ei nu aveau cum să nu devină în curând stăpâni şi în statele de mâna a doua. Tulburarea ordinii publice le crea dorinţa, ocazia şi dreptul de a interveni.

Prusia începuse deja s-o facă, prusacii reuşind să reprime cu arma în mână insurecţia din Saxonia, intrând în Palatinatul din Rin, oferindu-şi serviciile în Wurttemberg

şi urmând să invadeze marele ducat Baden; în acest fel, aproape întreaga Germanie era ocupată cu ajutorul soldaţilor sau.cu influenţa lor[433].

Austria ieşise din criza gravă care îi ameninţase existenţa, dar era încă în fierbere. Armatele sale, victorioase în Italia, erau bătute în Ungaria.

Temându-se că nu va reuşi să-i învingă cu forţe proprii pe supuşii săi, ea ceruse ajutorul Rusiei, iar ţarul, printr-un manifest publicat pe 13 mai, anunţase Europei că va ataca Ungaria. Până în acel moment, împăratul Nicolae, cu puterea sa necontestată, stătuse în banca lui. Privise de la distanţă, în linişte, dar nu cu indiferenţă, agitaţiile popoarelor. Rămas singurul mare suveran, el reprezenta vechea societate şi vechiul principiu tradiţional al autorităţii în Europa. împăratul nu se considera un simplu reprezentant, ci campionul acestui principiu. Teoriile sale politice, credinţele lui religioase, ambiţia şi conştiinţa sa îl împingeau în egală măsură să asume acest rol. El îşi făcuse, de aceea, din cauza autorităţii în lumaun fel de al doilea imperiu, încă mai vast decât primul, încurajându-i prin mesajele sale şi răsplătindu-i prin onorurile pe care le acorda pe toţi cei care, într-un colţişor oarecare din Europa, repurtau victorii împotriva anarhiei şi chiar împotriva libertăţii, ca şi cum ar fi fost propriii săi supuşi şi ar fi contribuit la întărirea propriei sale puteri. Aşa se face că tocmai trimisese, în extremitatea meridională a Europei, o poruncă lui Filangieri[434], învingătorul sicilienilor, căruia îi scrisese personal un mesaj pentru a-i dovedi că era mulţumit de felul în care acţionase acest general. De la înălţimea la care se afla şi de unde privea în linişte desfăşurarea luptei ce agita Europa, împăratul avea timp să judece şi să urmărească sigur de sine şi cu dispreţ nu doar nebuniile revoluţionarilor pe care-i vâna, ci şi viciile şi greşelile taberelor şi principilor cărora le venea în ajutor. în această privinţă, el se exprima cu simplitate, aşteptând o ocazie ca să o facă,

fără a se grăbi să-şi spună părerea, dar şi fără a se gândi să şi-o ascundă.

Pe 11 august 1849, Lamoriciere îmi scria într-o depeşă secretă că ţarul îi spusese în acea dimineaţă următoarele: „Dumneavoastră, domnule general, credeţi, iar eu sunt convins de asta, că partidele dinastice din Franţa ar fi capabile ca, împreună cu radicalii, să răstoarne o dinastie care nu le-ar fi pe plac, cu speranţa de a o înlocui cu a lor. Eu cred de multă vreme că legitimiştii sunt cei din pricina cărora ramura principală a Bourbonilor nu va putea domni. Acesta e unul din motivele pentru care am recunoscut Republica; un alt motiv e acela că naţiunea franceză are un bun-simţ care Ie lipseşte germanilor". împăratul a adăugat apoi: „Regele Prusiei, care mi-e cumnat şi cu care sunt foarte bun prieten, n-a ţinut deloc seama de sfaturile mele. Din această pricină, relaţiile noastre politice s-au răcit atât de mult încât au afectat şi relaţiile de familie. Ştiţi foarte bine ce a făcut: mai întâi, s-a pus în fruntea celor care visează unitatea Germaniei[435]; apoi, după ce a rupt relaţiile cu Parlamentul din Frankfurt, s-a angajat să lupte, la nevoie el însuşi, cu trupele ducatelor de Schleswig şi Holstein, care se organizaseră sub tutela lui. Se poate oare imagina ceva mai ruşinos ? Iar acum, cine ştie ce mai vrea şi cu proiectele lui de Constituţie ?". A continuat în felul următor: „Să nu cumva să vă imaginaţi că, intervenind în Ungaria, aş vrea să justific purtarea Austriei în această chestiune. Ea a făcut mari greşeli şi mari nebunii, una după alta, fiindcă, la urma urmei, ea îngăduise doctrinelor subversive să invadeze ţara. Guvernul a căzut în mâinile celor care iubeau dezordinea. Aşa ceva nu putea fi tolerat". Vorbind despre Italia, împăratul a spus: „Noi nu credem absolut deloc în funcţiile temporale îndeplinite la Roma de către clerici, dar puţin ne pasă de felul în care se descurcă ei în această privinţă, cu condiţia de a face acolo ceva durabil şi ca voi să constituiţi o putere care să reziste". Cum Lamoriciere,

rănit de acest ton uşuratic care aducea a autocraţie şi lăsa să se întrevadă un soi de rivalitate între un Papă şi alt Papă, a luat apărarea instituţiilor catolicismului, împăratul i-a răspuns: „Bine, bine, Franţa poate să fie catolică atât cât vrea, dar ar fi bine să se apere de teoriile şi de pasiunile nesăbuite ale inovatorilor[436]".

Auster şi dur în exercitarea puterii, ţarul avea purtări simple şi aproape burgheze, el păstrând din puterea suverană substanţa şi eliminând pompa şi inconfortul asociate acesteia. „împăratul se află aici" - îmi scria trimisul francez la Sankt-Petersburg pe 17 iulie - „venind de la Varşovia fără suită şi într-o trăsură de poştă (întrucât caleaşca lui s-a stricat la şaizeci de leghe distanţă), pentru a asista la sărbătorirea împărătesei, care tocmai a avut loc. A făcut călătoria în două zile şi jumătate, cu o viteză ieşită dm comun, şi pleacă spre casă mâine. Lumea e impresionată de contrastul dintre simplitate şi putere, atunci când îl vede pe acest suveran care, după ce a trimis o sută douăzeci de mii de oameni pe un câmp de bătălie, străbate drumurile ca un curier ca să nu întârzie la sărbătorirea soţiei sale. Nimic nu ilustrează mai bine spiritul slavilor, pentru care principalul element de civilizaţie este spiritul de familie".

Ne-am înşela dacă am crede că imensa putere a ţarului a fost întemeiată doar pe forţă. Ea era bazată mai ales pe voinţele şi pe simpatiile frenetice ale ruşilor, întrucât, orice s-ar zice, principiul suveranităţii poporului se află la temelia oricărui regim şi se ascunde în cele mai puţin libere instituţii[437]. Nobilimea rusă adoptase principiile şi mai ales viciile Europei, în schimb, poporul era lipsit de contact cu Occidentul nostru şi cu spiritul nou care-l însufleţeşte. El vedea în împărat nu doar principele legitim, ci şi trimisul lui Dumnezeu, aproape Dumnezeu-însuşi.

în mijlocul acestei Europe, pe care tocmai am descris-o, situaţia Franţei era stânjenită şi slabă. Nicăieri altundeva revoluţia nu reuşise să întemeieze o libertate ordonată şi

stabilă. Pretutindeni, fostele puteri erau pe cale să-şi revină din ruinele pe care le lăsase revoluţia, redevenind, ce-i drept, nu chiar ceea ce fuseseră, ci ceva foarte asemănător. Nu puteam ajuta aceste puteri să se consolideze, nici să dobândească victoria, fiindcă regimul pe care îl restabileau era contrar nu doar instituţiilor create de revoluţia din februarie, ci şi ideilor şi moravurilor noastre noi, în ceea ce au ele mai trainic şi mai solid. Dar şi ei se îndoiau de noi, şi pe bună dreptate. Marele rol de restauratori ai ordinii generale din Europa ne era, deci, interzis. Acest rol fusese, de altfel, asumat de o altă putere: el aparţinea de drept Rusiei, aşa că oricum ne-ar fi rămas doar un rol secundar. Cât priveşte plasarea Franţei în fruntea inovatorilor, acest lucru era şi mai eronat din două motive: primul este acela că ar fi fost imposibil să le dai un sfat acestora şi să-ţi închipui că îi conduci, din pricina extravaganţei lor şi a detestabilei lor incompetente; al doilea motiv este acela că nu-i puteai susţine în exterior fără a cădea răpus de loviturile lor acasă. Contactul pasiunilor şi doctrinelor lor ar fi incendiat Franţa, chestiunea revoluţionară dominându-le în acea clipă pe toate celelalte[438]. Iată de ce nu ne puteam uni nici cu popoarele care ne acuzau că le-am ridicat la luptă şi le-am trădat, nici cu principii, care ne reproşau că le-am zdruncinat tronurile. Eram condamnaţi să ne bazăm pe bunul plac steril al englezilor; regăseam izolarea dinainte de februarie, cu diferenţa că acum continentul ne duşmănea mai mult, iar Anglia era mai slabă.

Se cuvenea, deci, la fel ca şi atunci, să ne mulţumim cu o existenţă modestă, de pe o zi pe alta; dar şi asta era greu. Naţiunea franceză, care fusese şi care mai era, în anumite privinţe, cineva în lume, se împotrivea acestei necesităţi a vremii; ea rămăsese mândră, deşi îşi pierduse întâietatea; se temea să acţioneze, dar voia ca vocea să-i fie auzită şi cerea de asemenea guvernului ei să fie mândru, fără însă a-i ierta ezitările ce însoţesc un asemenea rol.

Niciodată privirile nu fuseseră ațintite cu atâta îngrijorare asupra Franței ca în momentul formării cabinetului[439]. Victoria noastră din 13 iunie de la Paris, atât de ușor obținută și atât de completă, a avut repercusiuni extraordinare în întreaga Europă. In general, lumea așteptase o nouă insurecție în Franța. Revoluționarii, pe jumătate nimiciți, nu mai contau decât pe acest eveniment pentru a-și reveni și făceau eforturi însemnate pentru a fi capabili să profite de pe urma lui. Guvernele, pe jumătate învingătoare, temându-se totuși să nu fie surprinse de această criză, s-au oprit o clipă, înainte de a da ultimele lor lovituri. Ziua de 13 iunie a produs strigăte de durere și de bucurie de la un capăt al continentului la celălalt. In acea zi, soarta a fost de partea noastră, după care ea a trecut Rinul.

Armata prusacă, care pusese deja stăpânire pe Palatinat, a pătruns curând în marele ducat Baden, i-a înfrânt pe insurgenți și a ocupat întreaga țară, cu excepția Rastadtului, care a rezistat câteva saptamanr .

Revoluționarii din marele ducat Baden s-au refugiat în Elveția, acolo unde veneau și alții, din Italia, din Franța și, la drept vorbind, din toate colțurile Europei, fiindcă, exceptând Rusia, întreaga Europă fusese sau era în revoluție. Numărul lor s-a ridicat curând la zece sau douăsprezece mii, care alcătuiau o armată gata să se arunce pe statele vecine. Toate guvernele s-au speriat.

Austria și mai ales Prusia, care se plânseseră deja de Confederație, dar și Rusia, pe care chestiunea refugiaților nu o privea, vorbeau despre invadarea teritoriului helvetic, pentru a face ordine în numele tuturor guvernelor amenințate. Noi nu puteam accepta așa ceva.

Am încercat, mai întâi, să-i fac pe elvețieni să înțeleagă și să-i conving să nu aștepte să fie amenințați, ci să-i vâneze ei înșiși de pe teritoriul lor, așa cum îi obliga dreptul națiunilor, pe liderii revoltelor care amenințau în mod deschis liniștea popoarelor vecine. „Dacă veți anticipa

ceea ce noi suntem îndreptăţiţi să vă cerem a face" - i-am spus în repetate rânduri reprezentantului Confederaţiei la Paris - „puteţi să vă bazaţi pe Franţa pentru a vă apăra împotriva tuturor pretenţiilor nedrepte sau exagerate ale puterilor străine, fiindcă mai bine intrăm în război decât să vă lăsăm oprimaţi sau umiliţi de ele. Dacă nu veţi fi însă raţionali, atunci să nu contaţi decât pe voi, fiindcă veţi fi siliţi să vă apăraţi singuri împotriva întregii Europe". Asemenea exprimări nu îi impresionau prea tare pe elveţieni, fiindcă orgoliul şi vanitatea lor sunt fără egal. Nu există la ei ţăran care să nu creadă cu tărie că ţara sa e în stare să sfideze orice principe şi orice popor de pe pământ. Am folosit atunci o altă strategie, care a avut ceva mai mult succes. Am sfătuit guvernele străine - care s-au arătat foarte disponibile - să nu acorde, câtva timp, nici o amnistie supuşilor lor care se refugiaseră în Elveţia şi să le refuze tuturor, indiferent de vina pe care o purtau, permisiunea de a reveni în propria lor patrie. în ceea ce ne priveşte, am închis frontierele tuturor celor care, după ce se refugiaseră în Elveţia, voiau să traverseze Franţa pentru a ajunge în Anglia sau în America, indiferent că era vorba despre refugiaţi inofensivi sau.despre lideri. Cu ieşirile ferecate, Elveţia a rămas cu povara celor zece sau douăsprezece mii de aventurieri, cei mai agitaţi şi mai nesupuşi oameni din Europa. Trebuia să-i hrănească, să-i găzduiască şi chiar să le plătească o soldă, pentru a nu pune ţara la contribuţie. Dintr-o dată, elveţienii au văzut ce neplăceri aduce dreptul de azil. Ei s-ar fi descurcat să păstreze la nesfârşit câţiva iluştri lideri pe teritoriul lor, în ciuda pericolului pe care aceştia îl reprezentau pentru vecini, dar armata revoluţionară îi stânjenea foarte tare. Cantoanele cele mai radicale au cerut primele, foarte apăsat, să fie debarasate cât mai repede de aceşti oaspeţi incomozi şi costisitori. Şi cum era imposibil ca guvernele străine să accepte deschiderea frontierelor pentru mulţimea de re-

fugiaţi inofensivi care puteau şi care voiau să părăsească Elveţia, fără ca mai întâi să fie vânaţi şefii cărora le-ar fi păcut să rămână pe loc, până la urmă i-au expulzat pe aceştia. După ce fuseseră pe punctul să provoace întreaga Europă mai degrabă decât să-i îndepărteze pe aceşti oameni de pe propriul lor teritoriu, elveţienii s-au decis să-i dea afară, pentru a evita un inconfort de moment şi costuri nu foarte însemnate. Nicicând nu s-a văzut mai bine firea democraţiilor, care nu au, cel mai adesea, decât idei confuze sau foarte greşite despre afacerile externe[441] şi care soluţionează întotdeauna problemele externe din motive ce ţin de politica internă.

în vreme ce în Elveţia se întâmplau toate acestea, se schimba situaţia şi în Germania. După lupta popoarelor împotriva guvernelor, a venit rândul ca principii să se lupte între ei. Am urmărit cu multă atenţie şi foarte surprins această nouă fază a revoluţiei.

Din câte se pare, revoluţia nu s-a născut în Germania dintr-o singură cauzăŢ aşa cum s-a întâmplat în restul Europei. Ea a avut drept surse atât spiritul general al vremii, cât şi ideile unioniste, specifice germanilor. Acum, când demagogia era înfrântă, ideea unităţii Germaniei nu dispăruse, întrucât nevoile, amintirile, pasiunile care o inspiraseră erau încă prezente. Regele Prusiei s-a decis să şi-o asume şi să se folosească de ea. Acest principe - care avea multă minte, dar nu şi fler - ezita de un an între teama pe care i-o producea revoluţia şi dorinţa de a profita de pe urma ei. El lupta, în măsura posibilităţilor, împotriva spiritului democratic şi liberal al vremii, dar favoriza ideea unităţii Germaniei, făcând astfel un joc în care, dacă ar fi mers până la capăt, risca să-şi piardă nu doar coroana, ci şi viaţa, căci, pentru a elimina rezistenţele în mod inevitabil create în calea instituirii unei puteri centrale de instituţiile existente şi de interesele celorlalţi principi germani, el ar fi trebuit să se sprijine pe pasiunile revoluţionare ale

popoarelor, de care Friedrich Wilhelm nu s-ar fi putut folosi fără a fi distrus el însuşi de ele.

Atâta vreme cât Parlamentul de la Frankfurt şi-a păstrat prestigiul şi puterea, regele Prusiei l-a menajat şi a căutat să obţină sprijinul acestei instituţii pentru a fi pus în fruntea noului imperiu. Când Parlamentul s-a discreditat şi a devenit neputincios, regele şi-a schimbat atitudinea, nu şi obiectivul. El a încercat să preia moştenirea acestei adunări şi să realizeze, pentru a combate revoluţia, himera unităţii germane, de care democraţii se folosiseră pentru a zdruncina toţi regii. în acest scop, el i-a invitat pe toţi principii germani să cadă de acord pentru a forma, sub conducerea sa, o confederaţie nouă şi mai secretă decât cea din 1815. El a promis să-i răsplătească menţinându-i la putere în statele lor şi întărindu-le puterile. Cei mai mulţi principi au acceptat acest negoţ cămătăresc, fiindcă, deşi detestau Prusia, tremurau de frica revoluţiei. Austria, care s-ar fi văzut, în eventualitatea în care planul reuşea, exclusă din Germania, s-a mulţumit să protesteze, fiindcă nu putea face mai mult. Cele două monarhii importante din sud, Bavaria şi Wurttemberg, i-au urmat exemplul, în schimb, tot nordul şi centrul Germaniei au intrat în această confederaţie efemeră, încheiată pe 26 mai 1849 şi care a luat în istorie numele de uniunea celor trei regi.

Prusia a devenit astfel dintr-o dată o putere care domina un vast teritoriu, ce se întindea de la Memel până la Basel, şi avea drept supuşi douăzeci şi şase sau douăzeci şi şapte de milioane de germani. Acest proces s-a încheiat la puţin timp după sosirea mea la minister.

Mărturisesc că, văzând acest spectacol aparte, în mintea mea s-au născut câteva idei stranii şi că, preţ de o clipă, am fost tentat să cred că preşedintele nu era chiar atât de nebun în politica externă pe cât mi se păruse la început. Uniunea marilor puteri din Nord, care reprezentase multă vreme o povară pentru noi, era ruptă. Două din marile monarhii de

pe continent, Prusia şi Austria, se certau şi erau pe picior de război. Nu venise oare momentul să punem la cale ceea ce ne lipsise în ultimii şaizeci de ani, şi anume o alianţă strânsă şi puternică, încercând să reparăm astfel în parte grelele pierderi suferite în 18 1 5[442]? Ajutându-l cu sânge rece în demersurile sale pe Wilhelm, căruia nici Anglia nu i se opunea, Franţa putea împărţi Europa şi produce una din acele mari crize care conduc la refacerea frontierelor.

Vremurile păreau să se preteze cu atât mai bine unor idei de acest fel cu cât acestea ocupaseră şi închipuirea mai multor principi germani. Cei mai puternici dintre ei nu se gândeau decât la modificarea frontierelor şi la sporirea propriei lor puteri pe seama vecinilor. Boala revoluţionară a popoarelor părea să fi contaminat guvernele. „Nu e posibilă" - îi spunea ministrul Bavariei, von der Pfordten[443], ambasadorului nostru - „o confederaţie cu treizeci şi opt de state. E necesar ca multe dintre ele să devină de sine stătătoare. Cine poate crede că ordinea va putea fi restabilită într-o ţară precum marele ducat Baden, dacă el nu e împărţit între suverani suficient de puternici ca să li se dea ascultare ? în caz contrar, valea Neckarului ne-ar reveni nouă"[444].

în ceea ce mă priveşte, mi-am scos din minte asemenea gânduri, considerându-le nişte himere.

Mi-am dat seama curând că Prusia nu putea şi nu voia să ne dea nimic important în schimbul bunelor noastre oficii, că puterea sa asupra celorlalte state germanice era foarte precară şi va fi efemeră, că nu ne puteam baza nicidecum pe regele ei, care, la primul obstacol întâlnit în cale, ne-ar fi lăsat baltă pentru că s-ar fi lăsat baltă pe sine, şi mai ales că asemenea mari şi vaste planuri nu se potriveau unei societăţi atât de instabile, unor vremuri atât de tulburi şi atât de periculoase precum cele pe care le trăiam, nici unor puteri trecătoare precum cele aflate, din întâmplare, în mâinile mele.

O chestiune mai serioasă pe care mi-am pus-o şi pe care o menţionez aici pentru că ea trebuie avută mereu minte, a fost următoarea: e oare în interesul Franţei ca liantul care ţine împreună Confederaţia germanică să fie întărit sau, dimpotrivă, slăbit ? Altfel spus: trebuie să ne dorim ca Germania să devină în anumite privinţe o singură naţiune sau ca ea să rămână o alăturare fragilă a unor popoare şi a unor principi dezbinaţi ? Conform unei vechi tradiţii a diplomaţiei noastre, e preferabil ca Germania să rămână divizată între numeroase puteri independente. Acest lucru era evident în vremea în care în spatele Germaniei nu se aflau decât Polonia şi o Rusie pe jumătate barbară. Stau însă lucrurile la fel şi azi ? Răspunsul la această întrebare depinde de răspunsul la o alta: ce pericol reprezintă astăzi Rusia pentru independenţa Europei? întrucât cred că Occidentul nostru este ameninţat să cadă, mai devreme sau mai târziu, sub jugul sau cel puţin sub influenţa directă şi irezistibilă a ţarilor[445], consider că interesul nostru principal este de a favoriza toate rasele germanice pentru a le opune ţarilor. Lumea s-a schimbat, aşa că trebuie să schimbăm şi vechile noastre principii: să nu ne temem, deci, să-i întărim pe vecinii noştri pentru ca ei să fie în stare să respingă, împreună cu noi, duşmanul comun.

împăratul Rusiei îşi dă foarte bine seama ce obstacol ar reprezenta pentru el o Germanie unitară. într-una din scrisorile sale private, Lamoriciere m-a înştiinţat că într-o zi împăratul i-a spus, în felul său direct şi cu semeţia lui obişnuită: „Dacă s-ar realiza unitatea Germaniei, pe care cu siguranţă nu v-o doriţi mai mult decât mi-O doresc eu, ar fi nevoie, pentru ca ea să poată fi guvernată, de cineva capabil de ceea ce nici măcar Napoleon n-a fost în stare să facă, iar dacă un asemenea om ar apărea şi această masă înarmată ar deveni ameninţătoare, chestiunea ar trebui reglată de voi şi de mine".

Când îmi puneam asemenea întrebări, nu venise încă timpul ca ele să fie rezolvate şi nici măcar dezbătute, fiindcă Germania se întorcea singură şi în chip irezistibil la vechea sa Constituţie şi la vechea anarhie a puterilor sale. Tentativa unionistă a adunării din Frankfurt eşuase. Cea a regelui Prusiei avea să eşueze la rândul ei.

Doar teama de revoluţie îi împinsese pe principii germani în braţele lui Friedrich Wilhelm. Pe măsură ce, graţie eforturilor prusacilor, revoluţia era înăbuşită peste tot şi înceta astfel să mai sperie, aliaţii (am putea spune: noii supuşi ai) Prusiei visau să-şi recapete independenţa, întreprinderea regelui Prusiei era una din acele nefericite acţiuni al căror succes dăunează chiar reuşitei şi, dacă ar fi să compar marile lucruri cu cele neînsemnate, aş spune că istoria sa semăna cu a noastră şi că, la fel ca şi noi, el urma să eşueze atunci când va fi restabilit ordinea şi tocmai pentru că a reuşit s-o restabilească. Principii care aderaseră la aşa-numita hegemonie prusacă n-au întârziat să caute o ocazie pentru a o părăsi. Le-a furnizat-o Austria de îndată ce, înfrângându-i pe unguri, ea a putut, în septembrie 1849, să-şi facă reapariţia pe scena germană, cu puterea sa materială şi cu puterea amintirilor legate de numele său. Atunci când regele Prusiei s-a văzut din nou în faţa acestui puternic rival, în spatele căruia credea că se afla Rusia, s-a speriat, aşa cum mă aşteptam, şi a reintrat în vechiul său rol[446]. Constituţia germanică din 1815 a fost repusă în vigoare, iar Dietele şi-au reînceput activitatea, astfel încât în curând din marea mişcare de la 1848 n-au mai rămas în Germania decât două urme vizibile: o dependenţă mai mare a micilor state faţă de marile monarhii şi o ireparabilă atingere adusă la tot ceea ce rămăsese din instituţiile feudale. Ruinarea lor, desăvârşită de popoare, a fost sancţionată de către principi. De la un capăt la altul al Germaniei, au rămas abolite rentele funciare perpetue, dijmele senioriale, corvezile, drepturile de mutare,

de vânătoare, de justiție, care constituiau o mare parte din bogăția nobililor[447]. Regii erau restaurați, dar aristocrațiile nu și-au mai revenit[448].

Fiind convins de la bun început că nu vom avea un rol de jucat în această criză internă germană, m-am decis să întreținbune relații cu toate părțile aflate în dispută. Am avut relații de prietenie mai ales cu Austria, al cărei sprijin ne era necesar, așa cum voi explica mai târziu, în chestiunea romană. M-am străduit să duc la bun sfârșit negocierile, începute cu mult timp în urmă, între Austria și Piemont, punând cu atât mai mult suflet cu cât eram convins că, dacă ele nu încheie o pace solidă, Europa nu va fi liniștită, putând fi aruncată în orice clipă în situații delicate.

Piemontul negocia zadarnic cu Austria după bătălia de la Novară. Austria a vrut mai întâi să impună condiții inacceptabile. De partea sa, Piemontul păstra pretenții care nu mai corespundeau poziției sale. Negocierile, întrerupte în mai multe rânduri, tocmai fuseseră reluate în momentul în care eu am devenit ministru. Aveam mai multe motive serioase să dorim încheierea grabnică a acestei păci[449]. în orice clipă, războiul putea evada din acest colț al continentului pentru a se generaliza. De altfel, Piemontul era prea aproape de noi ca să acceptăm să-și piardă independența, care o separa de Austria, și instituțiile constituționale, dobândite de curând și care îl apropiau de noi; independența și instituțiile constituționale reprezentau două bunuri care ar fi fost serios amenințate dacă s-ar fi recurs din nou la arme.

M-am plasat, deci, cu mare entuziasm, în numele Franței, între cele două părți, vorbindu-i fiecăreia pe limba care mi se părea a fi cea mai convingătoare pentru ea.

Austriei îi spuneam cât de urgentă este asigurarea păcii generale în Europa prin intermediul acestei păci restrânse și mă străduiam să-i pun în evidență ce anume era excesiv în cererile sale.

Piemontului îi arătam punctele în care mi se părea că onoarea şi interesul îi îngăduiau să cedeze. Am încercat să aduc din vreme la cunoştinţa guvernului piemontez, în idei clare şi precise, ce anume putea aştepta de la noi, pentru a evita ca el să cadă în capcana unor iluzii periculoase ori să mimeze o asemenea capcană[450]. Nu voi. intra în detaliile condiţiilor discutate, care acum sunt lipsite de interes ; mă voi mulţumi să spun că până la urmă păreau să fie gata să se înţeleagă, rămânând în suspensie doar o chestiune financiară. In acest punct ne aflam, iar Austria ne dădea asigurări prin ambasadorul său la Paris că e dispusă la concesii; credeam că pacea e ca şi încheiată, când am aflat că plenipotenţiarul austriac, schimbând dintr-o dată şi atitudinea şi limbajul, trimisese, pe 19 iulie, un ultimatum în termeni foarte duri, lăsându-le piemontezilor doar patru zile pentru a răspunde. După aceste patru zile, armistiţiul avea să fie denunţat, iar războiul să fie reluat. Mareşalul Radetzky[451] îşi strânsese deja armata şi se pregătea să intre din nou în campanie. Aceste veşti, care contraziceau asigurările ce ne fuseseră date în privinţa păcii, m-au surprins foarte tare şi m-au indignat. Asemenea solicitări exagerate, înfăţişate cu dispreţ şi violenţă, păreau să anunţe că Austria nu dorea doar pacea, ci se opunea independenţei Piemontului şi poate chiar şi instituţiilor sale reprezentative. E adevărat că de fiecare dată când libertatea scoate capul într-un colţ din Italia, Austria se simte ameninţată peste tot.

Pe moment, am crezut că trebuie evitată cu orice preţ abandonarea unui vecin atât de apropiat, cedarea în favoarea austriecilor a unui teritoriu aflat la graniţele noastre, acceptarea abolirii libertăţii politice în singura ţară în care, după 1848, ea se înfăţişase sub o formă moderată[452]. Consideram, de altfel, că felul în care procedase Austria în relaţia cu noi vădea fie intenţia de a ne înşela, fie do-

rința de a vedea până unde merge toleranța noastră, fie, cum se spune de obicei, dorința de a ne lua pulsul.

Mi-am dat seama că aceasta era una din acele împrejurări extreme, pe care le anticipasem, în care merita să risc nu doar portofoliul care-mi fusese încredințat - ceea ce nu însemna, la drept vorbind, mare lucru -, ci și destinul Franței. Am expus, de aceea, chestiunea în fața Consiliului de miniștri.

Președintele și colegii mei de cabinet au fost cu toții de acord că trebuia să acționăm. Am telegrafiat imediat ordinul de concentrare a armatei din Lyon la poalele Alpilor, pentru ca mai târziu, întors acasă, să scriu eu însumi (întrucât stilul flasc al diplomației nu se potrivea în aceste împrejurări) scrisoarea următoare "]:

„Dacă guvernul austriac nu renunță la pretențiile pe care le-ați expus în depeșa pe care ați trimis-o ieri prin telegraf, dacă, părăsind cercul discuțiilor diplomatice, denunță armistițiul și se decide, așa cum susține, să meargă să dicteze pacea la Torino, Piemontul poate fi sigur că nu-l vom abandona. Situația ar fi diferită de cea în care s-a aflat înainte de bătălia de la Novară, când a pus din nou mâna pe arme și a reînceput lupta, ignorând sfaturile noastre. Acum, Austria ar fi cea care ar lua inițiativa, fără a fi provocată. Natura cererilor sale și violența cu care procedează ne pot lăsa să credem că ea nu se mulțumește să caute pacea, ci amenință integritatea teritoriului piemontez sau, în orice caz, independența guvernului sard.

Nu vom accepta ca la porțile noastre să se realizeze astfel de planuri. Dacă, în aceste condiții, Piemontul e atacat, îl vom apăra".

Am considerat, de asemenea, necesar să-l convoc pe reprezentantul Austriei[454] (un mărunt diplomat, care semăna cu o vulpe, și la chip, și la caracter) și, convins că în poziția adoptată de noi mânia însemna prudență, am profitat de faptul că se putea crede că nu m-am familiarizat

pe deplin cu cutumele rezervei diplomatice pentru a-i exprima surprinderea şi nemulţumirea mea în termeni atât de aspri încât mai târziu mi-a mărturisit că nu mai fusese tratat niciodată aşa.

înainte ca depeşa din care am citat un fragment să ajungă la Torino, cele două puteri au ajuns la un acord, înţelegându-se în chestiunile financiare în termeni foarte apropiaţi de ceea ce sugerasem şi noi.

Cum guvernul austriac dorise, de fapt, să creeze teamă doar pentru a grăbi negocierile, el s-a arătat foarte înţelegător în privinţa condiţiilor.

Prinţul Schwarzenberg[455] mi-a oferit tot felul de explicaţii şi scuze, iar pacea a fost semnată pe 6 august. După atâtea greşeli şi nenorociri, era o pace nesperată pentru Piemont, fiindcă îi aducea mai multe avantaje decât îndrăznise să spere la început.

Această afacere a scos foarte bine în evidenţă specificul diplomaţiei engleze şi, în particular, purtarea lordului Palmerston aflat în fruntea ei exemplul merită citat. De la începutul negocierii, guvernul englez vădise permanent animozitate faţă de Austria şi îi încurajase cu putere pe piemontezi să nu se supună condiţiilor pe care austriecii voiau să le impună; din acest motiv, englezii erau foarte apreciaţi la Torino. Prima mea grijă după ce am luat deciziile pe care le-am menţionat a fost să le fac cunoscute englezilor, încercând să-i aduc pe acelaşi drum. Din acest motiv, i-am trimis o copie a depeşei mele lui Drouyn de Lhuys[456], care era atunci ambasador la Londra, cerându-i să i-o aducă la cunoştinţă lordului Palmerston şi să vadă care erau intenţiile acestuia. „I-am expus lordului Palmerston deciziile dumneavoastră şi instrucţiunile pe care i le-aţi transmis lui Boislccomte[457] - îmi scria Drouyn de Lhuys[458] - iar el m-a ascultat şi părea să fie de acord, însă când i-am spus: «Mylord, iată până unde vrem noi să mergem; aţi putea să-mi spuneţi până unde veţi merge

dumneavoastră?», lordul Palmerston mi-a răspuns pe dată: « Guvernul britanic, care nu e la fel de interesat ca şi cel francez de această chestiune, nu va acorda guvernului piemontez decât asistenţă diplomatică şi un sprijin moral »". Nu e oare caracteristic ?

Aflată la adăpost de maladia revoluţionară a popoarelor, datorită înţelepciunii legilor sale şi forţei vechilor sale moravuri, ferită de mânia principilor datorită puterii ei şi izolării sale în mijlocul nostru, Anglia joacă, în treburile interne ale continentului, rolul de avocat al libertăţii şi al dreptăţii. Ei îi place să-i cenzureze şi chiar să-i insulte pe cei puternici, să-i apere şi să-i încurajeze pe cei slabi, dar toate astea par să fie pentru ea doar un mod de a se arăta generoasă şi onestă, căci ori de câte ori protejaţii săi au nevoie de ea, Anglia îşi oferă sprijinul moral.

Închei această parte spunând că Angliei i-a reuşit manevra. Piemontezii au rămas convinşi că doar Anglia îi apărase, în vreme ce noi aproape că am abandonat-o. Anglia a rămas foarte populară la Torino, iar Franţa foarte suspectă. într-adevăr, naţiunile seamănă cu oamenii: ele iubesc mai degrabă ceea ce le flatează pasiunile decât ceea ce le slujeşte interesele.

Abia ieşiţi din această încurcătură, am ajuns la una şi mai mare. Urmărisem cu regret şi cu teamă ceea ce se petrecea în Ungaria. Nefericirile acestui popor lipsit de noroc ne trezeau simpatia. Intervenţia ruşilor care a dus la subordonarea, pentru un timp, a Austriei faţă de ţar şi la implicarea tot mai pronunţată a acestuia în treburile generale ale Europei, nu ne puteau fi pe plac. Dar toate aceste evenimente se întâmplau în afara zonei noastre de influenţă, aşa că nu puteam face nimic. „Nu e nevoie să vă spun" - îi scriam eu lui Lamoriciere - „cu ce viu interes şi cu câtă tristeţe urmărim evenimentele din Ungaria. Din păcate, în această chestiune, rolul nostru nu poate fi, până în prezent, decât pasiv. Litera şi spiritul tratatelor nu ne

dau nici un drept de intervenţie. De altminteri, de-ar fi să luăm în seamă doar distanţa care ne separă de teatrul de război, suntem obligaţi ca, în starea în care ne aflăm şi noi şi Europa, să ne abţinem. Neputând vorbi şi acţiona cu eficacitate, demnitatea ne impune să nu ne agităm în chip steril şi să evităm să ne arătăm neputincioşi. In privinţa evenimentelor din Ungaria, trebuie să ne mărginim să observăm ce se întâmplă şi să ghicim ce se va întâmpla"[459].

Se ştie că, întnicât adversarii erau mult mai numeroşi, ungurii au fost înfrânţi sau au căzut prizonieri, iar şefii lor cei mai însemnaţi, ca şi câţiva generali polonezi care se asociaseră cauzei lor, au trecut Dunărea, pe la sfârşitul lui august şi au ajuns la Vidin, unde au căzut în mâinile turcilor. De aici, cei mai importanţi doi lideri, Dembinski[460] şi Kossuth[461] i-au scris ambasadorului nostru Ia Constantinopoî[462]. Purtările şi atitudinea particulară a acestor doi oameni au ieşit în relief în scrisorile trimise de ei. Scrisoarea războinicului era scurtă şi simplă; cea a avocatului şi a oratorului era lungă şi plină de înfloriturî. îmi amintesc, între altele, una din frazele sale, în care spunea: „Am ales, ca un bun creştin ce mă aflu, durerea inexprimabilă a exilului în locul liniştii aduse de moarte". Ambele scrisori se încheiau cu solicitarea protecţiei Franţei.

în vreme ce proscrişii ne implorau să-i ajutăm, ambasadorii Austriei şi Rusiei se prezentau în faţa Divanului pentru a cere să le fie predaţi. Austria îşi întemeia cererea pe Tratatul de la Belgrad (18 septembrie 1739), care nu-i dădea un asemenea drept, iar Rusia pe Tratatul de la Kainargi (10 iulie 1774), al cărui sens era cel puţin obscur, în fond însă, ele nu apelau la dreptul internaţional, ci Ia un drept mai bine cunoscut şi mai practic, dreptul celui mai puternic. Asta vădeau gesturile şi limbajul folosit de ele. încă din prima zi, cele două ambasade au arătat că era vorba de o chestiune de pace sau război. Refuzând să discute, ele solicitau să li se răspundă prin „da" sau „nu",

declarând că, dacă răspunsul va fi negativ, vor rupe imediat relaţiile diplomatice cu Turcia.

Miniştrii turci au răspuns acestor ameninţări cu moderaţie, afirmând că Turcia e neutră, că dreptul popoarelor le interzicea să predea nişte proscrişi refugiaţi pe teritoriul turcesc, că adeseori austriecii şi ruşii invocaseră acelaşi drept atunci când musulmanii rebeli veniseră să caute azil în Ungaria, în Transilvania sau în Basarabia. Ei au susţinut cu calm că, dacă un lucru e îngăduit pe malul stâng al Dunării, el trebuie să fie îngăduit şi pe malul ei drept. In sfârşit, miniştrii turci au arătat că li se cerea un lucru contrar onoarei şi religiei lor, că se vor îngriji ca refugiaţii să fie internaţi în locuri în care să nu poată dăuna cuiva, dar că nu puteau să accepte să-i dea pe mâna călăului.

Ambasadorul nostru mi-a relatat că tânărul sultan[463] îi răspunsese cu o zi inainte trimisului Austriei că, deşi dezavuează ceea ce făcuseră răzvrătiţii maghiari, nu-i poate considera decât ca pe nişte nefericiţi ce caută să scape de moarte şi că omenia îl împiedica să-i predea. La rândul său, marele vizir Reşid-paşa[464] îi spusese ambasadorului nostru: „De va fi să pierd puterea din această pricină, voi fi mândru", adăugând, cu un aer serios: „In religia noastră, orice om care cere îndurare trebuie s-o obţină". Turcii vorbeau ca nişte oameni civilizaţi şi ca nişte creştini. Ambasadorii s-au mulţumit să răspundă ca nişte turci, susţinând că e absolută nevoie ca fugarii să le fie predaţi, în caz contrar ajungându-se la o ruptură şi probabil chiar la război.

Populaţia musulmană era, la rândul ei, foarte impresionată; ea aproba şi susţinea guvernul, iar muftiul a venit să-i mulţumească ambasadorului nostru pentru sprijinul dat cauzei omeniei şi dreptului.

încă de la începuturile disputei, Divanul se adresase ambasadorilor Franţei şi Angliei. El făcuse apel la opinia publică din cele două mari ţări pe care aceştia le reprezentau,

le-a cerut sfatul şi ajutorul, în cazul în care puterile din nord şi-ar fi dus la îndeplinire ameninţările. Ambasadorii răspunseseră pe dată că, în opinia lor, Austria şi Rusia încălcau dreptul şi încurajaseră guvernul turc să nu cedeze.

Tocmai atunci şi-a făcut apariţia la Constantinopol un aghiotant al ţarului, care aducea o scrisoare pe care acesta îşi dăduse osteneala să i-o scrie el însuşi sultanului, pentru a cere extrădarea polonezilor care luptaseră cu şase luni înainte în armata Ungariei împotriva armatei ruse. Acest demers[465] ar putea părea straniu dacă nu vedem ce motive particulare îl împinseseră pe ţar să acţioneze în aceste împrejurări. Un pasaj dintr-o scrisoare a lui Lamoriciere, pe care-l reproduc mai jos, le menţionează cu multă perspicacitate şi arată în ce măsură opinia publică e temută la această extremitate a Europei, unde ea pare să nu aibă nici organ, nici putere:

„Aşa cum ştiţi" - mi-a scris el[466] - „războiul din Ungaria, făcut pentru a susţine Austria, care e detestată ca popor şi al cărei guvern nu e stimat, era foarte impopular, fiindcă n-a adus nimic şi a costat optzeci şi patru de milioane de franci. Ca răsplată pentru sacrificiul din această campanie, ruşii sperau să-i facă prizonieri în Polonia pe Bem[467], Dembinski şi ceilalţi polonezi. Mai ales armata lor e furioasă împotriva acestora. Dorinţa de a satisface acest amor-propriu naţional, oarecum sălbatică, era exaltată şi la soldaţi, şi la popor. In ciuda atotputerniciei sale, împăratul este obligat să ţină seama cu atenţie de ceea ce cred masele, pe care el se sprijină şi care-i dau, de fapt, forţa de care dispune. Nu este vorba aici despre o problemă de amor-propriu individual, ci se află în joc sentimentul naţional al ţării şi al armatei".

Acestea au fost, fără îndoială, consideraţiile care l-au determinat pe ţar să facă demersul hazardat despre care tocmai am vorbit. Prinţul Radziwill[468] şi-a prezentat scrisoarea, dar n-a obţinut nimic. El a plecat imediat, refuzând

cu trufie o nouă audienţă, care-i fusese oferită pentru a-şi lua rămas-bun; ambasadorii Rusiei şi Austriei, au declarat oficial ruptura relaţiilor diplomatice dintre capitalele lor şi Divan.

In aceste împrejurări critice, Divanul a acţionat cu o fermitate şi o ţinută care ar fi făcut cinste şi celor mai experimentate guverne din Europa. In vreme ce sultanul refuza să accepte cererile sau **mai** degrabă poruncile celor doi împăraţi, el i-a scris ţarului pentru a-i spune că nu vrea să discute chestiunea de drept ridicată de interpretarea tratatelor, ci contează pe prietenia şi pe onoarea lui, rugându-l să accepte ca guvernul turc să nu ia o măsură ce l-ar face să piardă stima întregii lumi. De altfel, el se oferea din nou să-i închidă pe refugiaţi, astfel încât ei să devină inofensivi. Abdul-Medjid l-a însărcinat pe unul dintre cei mai înţelepţi şi mai destoinici oameni din imperiul său, Fuad-Efendi[469], să ducă această scrisoare la Sankt-Petersburg. O scrisoare analogă a fost redactată la Viena, dar aceasta a fot remisă împăratului Austriei de către ambasadorul turc, ceea ce marca în mod foarte clar preţul diferit ataşat asentimentului celor doi principi. Aceste informaţii mi-au parvenit la sfârşitul lui septembrie. Prima mea grijă a fost să le aduc la cunoştinţă Angliei. I-am trimis ambasadorului nostru o scrisoare particulară[470] în care îi spuneam:

„Felul în care va acţiona Anglia, mai interesată decât suntem noi de această afacere şi mai puţin expusă în conflictul ce se poate naşte de aici, trebuie să ne influenţeze foarte tare. E necesar ca guvernul englez să spună clar şi categoric *până unde* înţelege să meargă. Nu am uitat cazul piemontez. Dacă e nevoie de noi, atunci să se pună punctul pe i. E posibil ca într-o asemenea variantă, să fim foarte hotărâţi; dacă nu, nu. Este, de asemenea, foarte important să vedeţi în ce dispoziţie îi vor găsi aceste evenimente pe *tones* de diferite orientări, fiindcă, într-o guvernare parlamentară,

în consecinţă mobilă, sprijinul partidului dominant nu reprezintă întotdeauna o garanţie suficientă".

In ciuda gravităţii situaţiei în care ne aflam, miniştrii englezi, absenţi din cauza vacanţelor parlamentare, au fost greu de adunat, fiindcă în această ţară, singura din lume în care aristocraţia mai guvernează, cei mai mulţi miniştri sunt în acelaşi timp şi mari proprietari şi, de obicei, mari seniori. In acea perioadă, ei se odihneau pe proprietăţile lor, după oboseala şi greutăţile aduse de treburile publice, şi nu s-au grăbit să le părăsească. Estimp, presa engleză de toate orientările a luat foc. Ea i-a criticat cu furie pe cei doi împăraţi şi a mobilizat opinia publică în favoarea Turciei. Pus pe foc, guvernul englez a luat atitudine. De data aceasta, n-a ezitat o clipă, fiindcă era vorba, aşa cum declara chiar el, nu doar despre sultan, ci şi despre influenţa Angliei în lume[471]. In consecinţă, el a decis, în primul rând, să se facă reproşuri Rusiei şi Austriei şi, în al doilea rând, ca escadra engleză a Mediteranei să se deplaseze în dreptul Dardanelelor pentru a da curaj sultanului şi pentru a apăra, la nevoie, Constantinopolul. Am fost invitaţi să facem acelaşi lucru şi să acţionăm în comun. In aceeaşi seară, flota engleză a primit ordinul de misiune.

La aflarea acestor decizii însemnate, am fost foarte surprins; nu aveam nici o ezitare în privinţa purtării generoase a ambasadorului nostru la Constantinopol şi a ajutorului dat sultanului[472], dar nu credeam că e înţelept să adoptăm o atitudine belicoasă. Englezii ne cereau să acţionăm ca şi ei, dar poziţia noastră nu semăna deloc cu a lor. Apărând cu armele Turcia, Anglia îşi risca flota, în schimb noi ne riscam existenţa. Miniştrii englezi puteau fi siguri că Parlamentul şi naţiunea vor susţine soluţia extremă; noi eram, în schimb, aproape siguri că vom fi abandonaţi de Adunare şi chiar de către popor, dacă se ajungea la război, fiindcă datorită dificultăţilor şi pericolelor interne oamenii nu se mai puteau gândi la altceva. In

plus, eram convins că în acest caz ameninţarea, departe de a sluji obiectivelor noastre, le dăuna. Dacă Rusia - fiindcă, de fapt, doar despre ea era vorba - voia să deschidă dosarul împărţirii Orientului prin invadarea Turciei, ceea ce mi-era greu să cred, trimiterea flotelor noastre oricum nu ar fi împiedicat criza: iar dacă nu era vorba, aşa cum se părea, decât de răzbunarea pe polonezi, gestul nostru nu ar fi făcut decât să agraveze criza, complicând retragerea ţarului şi oferind drept ajutor resentimentului său propria sa vanitate.

Iată cu ce gânduri m-am dus la Consiliul de miniştri. Mi-am dat seama pe dată că preşedintele se decisese deja şi era chiar foarte hotărât, aşa cum ne-a şi mărturisit. Hotărârea îi fusese inspirată de ambasadorul englez, lord Normanby[473], un diplomat tipic pentru secolul al XVIII-lea, care se bucura din plin de încrederea lui Louis-Napoleon[474]. Cei mai mulţi dintre colegii mei considerau ca şi el că trebuie să participăm fără ezitare la acţiunea la care ne invitaseră englezii şi să trimitem, aşa cum făceau şi ei, flota noastră la Dardanele.

Neputând amâna o măsură pe care eu o credeam prematură, am solicitat ca măcar înainte de a o pune în aplicare să-l consultăm şi pe Falloux, care fusese obligat, din motive de sănătate, să părăsească momentan Parisul şi să se retragă la ţară. Lanjuinais a mers în acest scop la el, i-a expus problema şi s-a întors cu răspunsul că Falloux fusese de acord, fără ezitare, să trimitem flota. Ordinul a fost transmis chiar atunci. Cu toate acestea, Falloux acţionase fără să-i consulte pe liderii majorităţii şi pe prietenii săi şi fără să se gândească la consecinţele gestului. Cedase unui impuls, ceea ce i se întâmpla uneori, deoarece natura îl făcuse superficial şi distrat, înainte ca educaţia şi obişnuinţa să-l transforme într-o persoană calculată până la duplicitate. Probabil că, după ce a vorbit cu Lanjuinais, a primit sfaturi în acest sens sau a ajuns el însuşi la concluzii

contrare celor pe care le exprimase. Mi-a scris, de aceea, o scrisoare lungă şi foarte confuză[475], în care pretindea că nu a înţeles prea bine ce voia Lanjuinais (ceea ce era imposibil, Lanjuinais fiind cel mai clar şi mai riguros dintre oameni, atât în scris, cât şi în acte). îşi schimbase opinia şi căuta să evite orice responsabilitate; i-am trimis fără întârziere următorul bilet: „Dragă coleg, decizia Consiliului e luată şi, la ora actuală, el nu mai poate face altceva decât să aştepte evenimentele; de altminteri, în această chestiune, responsabilitatea Consiliului e colectivă, şi nu individuală. Nu eram de acord cu măsura, dar o dată luată, sunt gata să o susţin în faţa oricui şi împotriva tuturor"[476].

Faptul că-i dădeam o lecţie lui Falloux nu mă făcea să fiu mai puţin îngrijorat şi stânjenit de rolul ce-mi revenea. Nu mă îngrijora ce urma să se petreacă la Viena, fiindcă în acest dosar nu atribuiam Austriei decât un rol minor. Ce urma să facă în schimb ţarul, care se angajase cu atâta imprudenţă faţă de sultan, şi al cărui orgoliu era pus la o aşa grozavă încercare de ameninţările noastre ? Din fericire, aveam atunci la Sankt-Petersburg şi la Viena doi ambasadori abili, cu care puteam discuta în mod deschis. Le-am scris[477] următoarele: „Trataţi chestiunea cu moderaţie, feriţi-vă să îndreptaţi împotriva noastră amorul-propriu al adversarilor, evitaţi o intimitate prea mare şi prea vizibilă cu ambasadorii englezi, al căror guvern e detestat în capitalele în care vă aflaţi, rămânând totuşi cu ei în bune raporturi. Pentru a reuşi, adoptaţi un ton prietenesc şi nu mizaţi pe teamă. înfăţişaţi situaţia noastră în datele sale reale: nu vrem război, îl detestăm, ne temem de el, dar nu putem să ne pierdem onoarea. Nu putem recomanda Porţii, care ne cere sfatul, să fie laşă; iar atunci când curajul pe care ea l-a dovedit, şi pe care noi l-am apreciat, o va pune în pericol, nu putem să refuzăm ajutorul pe care ni-l solicită. Trebuie găsită, deci, o cale de ieşire din criză. Pielea lui Kossulli merită oare un război general? E în

interesul marilor puteri ca problema Orientului să fie deschisă în acest moment şi în acest fel ? Nu se poate oare găsi o soluţie onorabilă pentru toată lumea ? Ce se vrea, de fapt ? Se doreşte oare doar predarea unor nefericiţi ? Pentru aşa ceva, nu merită să ne certăm atât de rău; dacă e însă un pretext, dacă fondul problemei este dorinţa de a lovi în Imperiul Otoman, atunci se doreşte un război general, fiindcă oricât de paşnici am fi, nu vom accepta vreodată căderea Constantinopolului fără a scoate sabia".

Conflictul era din fericire terminat atunci când aceste instrucţiuni au ajuns la Sankt-Petersburg. Lamoriciere procedase excat în acest fel, înainte de a-i transmite eu instrucţiuni. El a acţionat, în aceste împrejurări, cu o înţelepciune şi o moderaţie care i-au uimit pe cei care nu-l cunoşteau, dar care pe mine nu m-au surprins. Ştiam că avea un temperament impetuos, dar că spiritul său format la şcoala diplomaţiei arabe, cea **mai** savantă dintre toate, era circumspect şi fin până la viclenie.

De îndată ce zvonul disputei îi ajunsese la ureche direct de la Rusia, Lamoriciere s-a grăbit să exprime foarte apăsat, chiar dacă pe un ton amical, că nu era de acord cu ceea ce se petrecea la Constantinopol, dar s-a ferit să facă reproşuri oficiale şi mai ales să ameninţe. Cu toate că şi-a concertat acţiunea cu cea a ambasadorului Angliei, el a evitat să se compromită împreună cu acesta în demersuri comune; iar când Fuad-Efendi, mandatat de scrisoarea lui Abdul-Medjid, a sosit, i-a transmis în taină că nu va veni să-l vadă, pentru a nu compromite succesul negocierii, dar că Turcia se poate baza pe Franţa.

El a fost în mod admirabil ajutat de acest trimis al Marelui Suveran, care, sub pielea sa de turc, ascundea o inteligenţă foarte pătrunzătoare şi subtilă. Cu toate că sultanul solicitase sprijinul Franţei şi al Angliei, ajuns la Sankt-Petersburg, Fuad nu a vrut nici măcar să-i viziteze pe reprezentanţii celor două mari puteri. El a refuzat să

vadă pe cineva înainte de a discuta cu ţarul, de la a cărui voinţă, aşa cum a spus el, aştepta succesul misiunii sale.

Ţarul trebuie să fi fost foarte dezamăgit văzând ce puţin succes avuseseră ameninţările sale şi constatând ce turnură neprevăzută luaseră evenimentele, dar a avut tăria să se abţină. In fond, el nu voia să deschidă chestiunea Orientului, deşi, nu cu multă vreme în urmă, îi scăpase această remarcă: „Imperiul Otoman e mort, nu ne mai rămâne decât să stabilim cum se vor desfăşura funeraliile sale".

Era greu să pleci la război pentru a-l obliga pe sultan să violeze dreptul popoarelor. Ţarul ar fi fost susţinut într-o asemenea întreprindere de pasiunile sălbatice ale poporului său, dar ar fi fost dezaprobat de opinia întregii lumi civilizate. El ştia deja ce se întâmplă în Anglia şi în Franţa. S-a decis să cedeze, înainte de a fi ameninţat. Măreţul împărat a dat, deci, înapoi, spre marea surprindere a supuşilor săi şi chiar a străinilor. L-a primit pe Fuad şi a renunţat la cererea adresată sultanului. Austria s-a grăbit să-i urmeze exemplul. Atunci când nota lordului Paîmerston ajungea la Sankt-Petersburg, totul era încheiat. Cel mai bine ar fi fost ca după asta să nu se mai spună nimic, însă, în timp ce în acest dosar noi nu urmărisem decât succesul, cabinetul englez căutase şi scandalul. Avea nevoie de scandal ca să dea un răspuns iritării din ţară. Chiar a doua zi după ce decizia ţarului a fost făcută cunoscută, ambasadorul englez, lord Bloomfield[478], s-a prezentat la contele Nesselrode[479], care l-a primit cu foarte multă răceală[480] şi i-a citit nota prin care lordul Paîmerston cerea, în mod politicos, dar ferm, ca sultanul să fie obligat să predea refugiaţii. Rusul a replicat că nu înţelegea nici scopul, nici obiectul acestei solicitări, că problema despre care neîndoielnic era vorba fusese reglată şi că, de altfel, Anglia nu avea a se amesteca. Lordul Bloomfield i-a cerut să-i spună cum se prezenta situaţia. Contele Nesselrode a refuzat cu trufie să-i dea vreo explicaţie, „fiindcă" - spunea el -

„asta ar fi însemnat recunoaşterea dreptului Angliei de a se amesteca într-o problemă care nu o privea". Cum ambasadorul englez a insistat să îi lase cel puţin o copie a notei lui Nesselrode, acesta, după ce mai întâi a refuzat, a primit copia cu vădită neplăcere şi i-a spus în chip de rămas bun, cu nonşalanţă, că va răspunde acestei note, care era extrem de lungă, motiv pentru care răspunsul îl va plictisi foarte tare. „Franţa" - a adăugat cancelarul - „m-a obligat deja să spun aceleaşi lucruri, dar a făcut-o mai devreme şi mai bine".

In clipa în care am aflat de încheierea acestei periculoase dispute şi am constatat că se terminau cu bine cele două însemnate afaceri externe care ameninţaseră pacea lumii, războiul din Piemont şi cel din Ungaria, cabinetul era pe punctul de a cădea.

NOTE ŞI VARIANTE

[1] Atât M1942, cât şi M2004 intercalează aici „şi neputând să mă ocup de vreo cercetare serioasă din pricina stării mele de sănătate".

[2] M1942 şi M2004 citesc aici „imprecise" (neclară), în loc de „agitee" (agitată).

[3] M1942 indică aici o notă marginală: „Asemenea memorii nu vor putea fi o oglindă fără cusur. Ele n-ar putea fi citite sau arătate decât unui prieten căruia nu i-aş zugrăvi vreo slăbiciune şi căruia aş consimţi să-i înfăţişez slăbiciunile mele. Am oare un asemenea prieten ? Toate portretele făcute prietenilor pe care ei le pot vedea sau autoportretele înfăţişate lumii sunt mincinoase. Nu sunt adevărate decât portretele rămase secrete". M2004 plasează aceeaşi notă în dreptul următoarei fraze.

[4] M2004 intercalează aici fragmentul: „Singurul scop pe care-l urmăresc alcătuind-o este să-mi procur o plăcere solitară, plăcerea de a contempla în singurătate un tablou adevărat al societăţii umane, de a vedea omul în realitatea vinurilor şi viciilor sale, de a-i înţelege natura şi de a-l judeca". M1942 consideră acest fragment o notă marginală, plasată la sfârşitul paragrafului.

[5] Melonio observă că autorul le-a scris prietenilor săi că nu vrea să publice textul *Amintirilor,* dar i-a citit totuşi unele fragmente lui Ampere.

[6] Tocqueville a făcut parte din cabinetul Barrot, ca ministru de externe, între 3 iunie şi 31 octombrie 1849. Adresându-se preşedintelui Adunării, Louis-Napoleon reproşa atunci cabinetului că nu a menţinut „ordinea în interior şi demnitatea Franţei in exterior".

[7] Autorul nu a reuşit să acopere întreaga perioadă menţionată. Două din textele introduse în apendice („Notă despre partea care trebuie să se întindă de la evenimentele din iunie la ministeriatul meu" şi „Diverse note despre partea care rămâne de scris din *Amintiri*"), evocă planul şi temele avute în vedere pentru a completa textul redactat.

[8] Monarhia din iulie este numele regimului instaurat după insurecţia din 27-29 iulie 1830 *(Les Trois Glorieuscs)*, care a condus la îndepărtarea lui Charles X şi înlocuirea dinastiei Bourbon cu familia d'Orleans. Pe 9 august 1830, ducele de Orleans este înscăunat rege al francezilor sub numele Louis-Philippe I.

[9] Atât M1942, cât şi M2004 indică aici următoarea notă marginală: „Mărturisesc că sunt onest mai degrabă din instinct decât din principiu. Am considerat însă întotdeauna că instinctul e foarte util şi că mi-ar fi fost foarte greu să trăiesc ca un ticălos, chiar dacă aş fi dorit-o".

[10] In loc de „nu trebuie să apară decât ca", M1942 şi M2004 citesc „îmi apărea ca".

[11] M1942 şi M2004 intercalează aici, între virgule, expresia „care a durat patruzeci şi unu de ani".

[12] M1942 şi M2004 citesc aici „mi se părea a fi fost" în loc de „a fost".

[13] M1942 intercalează „şi pasiuni diverse", în timp ce M2004 oferă drept variantă „şi chipuri diverse".

[14] Ambele variante din secolul XX intercalează aici: „Tot ceea ce rămăsese din Vechiul Regim a fost distrus".

[15] Şi M1942, şi M2004 citesc aici „ale burgheziei", în loc de „ale acestei clase".

[16] Melonio notează faptul că numărul funcţionarilor din administraţia centrală (care sporeşte de la circa 670 în 1791 la circa 7.000 la sfârşitul secolului al XVIII-lea) se stabilizează între 1820 şi 1870 la circa 2.500. Creşterea semnificativă a slujbelor publice, adeseori criticată de Tocqueville, este datorată, de fapt, preluării de către stat a unor servicii asigurate anterior de către societate. Studiile administrative realizate la mijlocul secolului al XIX-lea arată că numărul slujbaşilor publici francezi creşte la circa 200 de mii de persoane.

[17] Tocqueville are în vedere faptul că după o primă perioadă de 6 ani în care s-au succedat numeroase guverne (Laffiţe, Perier, Soult I, Gerard, Maret, Mortier, ducele de Broglie, Thiers I) şi după alţi patru ani cu guverne ceva mai stabile (Mole, Soult II, Thiers II), regimul a fost dominat de guvernarea lui Francois Guizot (18404848).

[18] Conform M2004, o notă marginală a lui Tocqueville: „Clasa mijlocie făcea singură legislaţia prin legea electorală, împărţea dreptatea prin jurii, controla spaţiul public cu ajutorul gărzii naţionale, ţinea în mână presa prin legile fiscale şi slujbele prin toate acestea reunite".

[19] M1942 şi M2004 dau aici următoarea versiune: „Stăpână peste toate cum nici o aristocraţie n-a fost şi probabil nici nu va fi vreodată, clasa mijlocie, care trebuie numită clasa guvernamentală, s-a cantonat în propria ei putere şi, curând, în propriul egoism, astfel încât guvernarea a căpătat aparenţele unei industrii private: fiecare dintre membrii săi se gândea la afacerile publice doar pentru a le deturna în interesul său privat şi, mulţumit cu mica sa bunăstare, dădea uitării cu uşurinţă oamenii din popor". M1942 indică drept variantă textul ediţiei de la 1893. ^

[20] în viziunea lui Tocqueville, exprimată într-un text din 1847, clasa mijlocie a devenit sub Guizot „o mică aristocraţie coruptă şi vulgară, căreia ar fi ruşinos să i te supui", el preconizând „extinderea drepturilor politice" dincolo de limitele acestei clase (apud Jean-Claude Lamberti, „Introduction aux *Souvemrs",* in Alexis de Tocqueville, *De la democraţie en Amerique. Souvemrs. L'Ancien Regime et la revolution,* introductions et notes de Jean-Claude Lamberti et de Francoise Melonio, Robert Laffont, Paris, 1986, p. 705). Aşa cum observa Louis Girard, clasa mijlocie era bazată, în viziunea lui Guizot, „nu pe munca manuală şi pe salariu, ci pe avere şi inteligenţă, capabile să-i asigure independenţa. Ea nu constituie o aristocraţie, rămânând deschisă, accesibilă prin mişcarea ascendentă a indivizilor şi competiţia întemeiată pe merit" (Louis Girard, *Les liberaux frangais 1814-1875,* Aubier, Paris, 1985, p. 154). Claude Lefort observa la rândul său că limbajul folosit de Tocqueville atunci când descria clasa mijlocie „nu e deloc diferit de cel al lui Marx, cu deosebirea că autorul *Războiului civil din*

Franţa şi al lui *18 Brumar* distingea cu mare grijă între puterea bancherilor şi cea a industriaşilor. în schimb Tocqueville tratează burghezia ca un întreg şi e interesat doar de confiscarea progresivă a interesului public de către guvernarea de după 1830" (Claude Lefort, „Preface", in Tocqueville, *Souvenirs,* col. Folio Histoire, 2004, pp. X-XI).

[21] în loc de „caracterul epocii", M1942 şi M2004 citesc „agitaţia şi coruperea epocii".

[22] M1942 şi M2004 adaugă aici propoziţia: „El a fost accidentul care a transformat maladia într-una mortală", considerând apoi fraza următoare din ediţia de la 1893 o notaţie marginală.

[23] M1942 şi M2004 intercalează aici un fragment neglijat de primii editori: „Trăsăturile sale principale se zăreau însă cu uşurinţă chiar de la distanţă şi fără a fi foarte atent. Deşi acest principe provenea din cea mai nobilă rasă a Europei, deşi în străfundul sufletului său ascundea întregul orgoliu al eredităţii şi credea că nimeni nu-l poate egala, el deţinea majoritatea calităţilor şi defectelor proprii rangurilor inferioare ale societăţii. Avea purtări obişnuite şi dorea ca în jurul său ele să fie la fel. Era ordonat în comportament, simplu în obiceiuri, moderat în privinţa gusturilor; era în chip natural amicul legii şi inamicul excesele, era uman fără a fi sensibil, era lacom şi blând; n-avea pasiuni aprige, nici slăbiciuni care să-l ruineze şi nici vicii care să sară în ochi; avea o singură virtute de rege - curajul. Avea o politeţe extremă, dar care nu era aleasă, ci lipsită de măreţie; era o politeţe de negustor mai degrabă decât una de principe. Nu-i plăceau literele şi artele, dar iubea cu pasiune industria. Memoria lui era prodigioasă şi capabilă să reţină cele mai mici detalii. Conversaţia sa - prolixă, difuză, originală, trivială, anecdotică, plină de fapte mărunte, de sare şi piper - procura deliciile tipice unei inteligenţe lipsite de delicateţe şi de elevaţie. Mintea îi era distinsă, dar încorsetată şi diminuată de micimea absolută a sufletului său. Luminată, fină, suplă şi tenace, mintea sa era orientată doar spre lucruri utile şi plină de un dispreţ atât de profund faţă de adevăr şi de o asemenea suspiciune faţă de virtute încât vederea îi era întunecată, astfel încât îi era imposibil să perceapă frumuseţea pe care adevărul şi onestitatea o poartă cu ele, dar şi să înţeleagă utilitatea acestora; cunoştea oamenii în chip profund, dar le vedea

doar viciile; în materie de religie, era necredincios precum secolul al XVIII-lea, iar în materie de politică, era sceptic precum secolul al XIX-lea; nu avea o credinţă proprie şi nici nu credea că alţii ar avea; era într-un mod atât de natural amator de putere şi de curtezani lipsiţi de onestitate de parcă s-ar fi născut realmente pe tron; ambiţia sa nemăsurată era frânată doar de prudenţă, dar nu era sătulă niciodată, nici nu se înflăcăra şi rămânea, de fapt, foarte terestră. Au existat mai mulţi principi de acest fel, dar ceea ce era particular pentru Louis-Philippe a fost analogia sau mai curând înrudirea ori consangvinitatea defectelor sale cu cele ale vremii sale; iată ce l-a făcut, în ochii contemporanilor săi, şi în particular ai clasei care poseda puterea, un principe atrăgător şi foarte periculos şi corupător. Aşezat în fruntea aristocraţiei, el ar fi putut exercita o influenţă fericită asupra ei. Dar ca şef al burgheziei, el a împins-o pe aceasta în direcţia naturală pe care ea era înclinată să o urmeze. Şi-au unit astfel viciile în familie, iar această uniune, care iniţial a dat forţă unei părţi, a dus la demoralizarea celeilalte, sfârşind prin distrugerea amândurora." M1942 indică, după „lipsiţi de onestitate", o notă marginală a lui Tocqueville: „mediocri, facili şi plaţi".

[24] Este vorba despre revoluţi* din 22-24 februarie 1848, care va conduce la răsturanrea monarhiei şi instituirea celei de-a doua Republici, evenimente care vor fi descrise în detaliu în capitolele următoare.

[25] Tocqueville a ocupat această poziţie în al doilea semestru al anului 1847.

[26] Louis-Philippe (1773-1850) fusese silit la exil între 1803 şi 1814, petrecând în America perioada 1796-1799, când l-a întâlnit, între alţii, pe Washington.

[27] Este vorba despre Nicolae I, ţarul Rusiei între 1825 şi 1855.

[28] Henry John Temple, viconte de Palmerston (1764-1865) deputat în Parlamentul englez şi ministru de externe în mai multe rânduri.

[29] Expresia din text este „mener mon fiacre".

[30] „Căsătoriile spaniole" au avut loc în octombrie 1846: este vorba despre căsătoria reginei Spaniei Isabel cu vărul său, Francisco de Asis, duce de Cádiz şi a surorii reginei, infanta Maria-Luisa, cu ducele de Montpensier, fiul lui Louis-Philippe. Puse la cale de Guizot pentru a spori influenţa franceză asupra Spaniei, păstrând dinastia Bourbon pe tron, căsătoriile au fost încheiate în ciuda

opoziţiei reginei Victoria. Tocqueville face aluzie la politica dinastică a lui Louis XIV, care îl înscăunase pe tronul Spaniei pe nepotul său, ducele d'Anjou, sub numele Filip al V-lea în 1700.

[31] M1942 şi M2004 intercalează aici „de nonşalant".

[32] M1942 şi M2004 intercalează aici: „De obicei, producea o furtună de locuri comune, pe care le debita cu gesturi false şi nelalocul lor, făcând un mare efort de a părea mişcat şi bătându-se cu pumnul în piept".

[33] Din ediţia de la 1893 lipseşte următorul pasaj, intercalat în ediţiile ulterioare aici: „In general, stilul său în ocaziile solemne amintea de jargonul sentimental din secolul al XVIII-lea, reprodus cu o abundenţă facilă şi foarte imprecisă: semăna cu discursul lui Jean-Jacques [Rousseau] retuşat de o bucătăreasă din secolul al XIX-lea, adică era o pedanterie ridicolă. Asta îmi aduce aminte de ziua în care, într-o vizită pe care Camera deputaţilor o făcea la Tuileries, era gata-gata să izbucnesc în râs şi să produc astfel un scandal, atunci când, aşezat în văzul tuturor, m-am trezit că Remusat, colegul meu de la Academie, dar şi din legislativ, s-a găsit să-mi şoptească, răutăcios, în timp ce regele vorbea, pe un ton grav şi melancolic următoarele vorbe de duh: „în această clipă bunul cetăţean trebuie că este în mod agreabil emoţionat, în schimb, academicianul suferă".

[34] In loc de „în spiritul său propriu,,, M1942 şi M2004 citesc aici „din punctul său de vedere".

[35] Blocajul reproşat guvernului Guizot privea absenţa unei reforme electorale (în primul rând a definirii mai largi a corpului elestoral, în condiţiile în care Guizot refuza sufragiul universal), ca şi absenţa unei reforme parlamentare (în sensul definirii unor incompatibilităţi, în primul rând între statutul de deputat şi postul de funcţionar, în condiţiile în care în 1840, din 450 de deputaţi, 170 ocupau slujbe publice (cf. Girard, *op. cit.*, pp. 133,154). Pe de altă parte, aşa cum remarca acelaşi Girard, până la Guizot, între 1830 şi 1840, „nu există partide organizate, ci doar tabere mai mult sau mai puţin coezive şi durabile grupate în jurul unor personalităţi puternice", acesta fiind motivul unei instabilităţi puternice. Guizot se va baza în schimb pe o „majoritate fidelă care seamănă cu un partid în formare", o majoritate care era în fond „fostul centru condus

de Mole" şi căreia i se vor ralia numeroşi legitimişti: Guizot va fi susţinut de asemenea de partidul catolic (Montalembert, Lacordaire, Foisset) - Girard, pp. 128 şi 152.

[36] Din ediţia de la 1893, lipseşte aici pasajul „folosindu-se de greşelile şi mai ales de viciile adversarilor săi".

[37] Tema plictiselii introdusă de Tocqueville aici era o replică la adresa lui Guizot, care se făIea că a instituit „guvernarea liberă". Autorul *Amintirilor* o folosise prima dată într-o dezbatere în Cameră din ianuarie 1844, după ce o preluase de la Lamartine, cel care scria în 1839: „Franţa c o naţiune care se plictiseşte. Nu uitaţi însă că plictiseala poporului se transformă repede în convulsii şi dezastru".

[38] M1942 şi M2004 adaugă aici „care căutau să se păcălească unii pe alţii în împărţirea aceleiaşi moşteniri".

[39] în ambele variante din secolul al XX-lea, e intercalată aici expresia: „aproape absolută".

[40] M1942 şi M2004 intercalează aici expresia „foarte mândru de profitul tras din acest ingenios mecanism".

[41] M1942 şi M20Q4 intercalează aici expresia „aşa cum făcuse Ludovic alXVIU-lea".

[42] M2004 indică aici o not% marginală a autorului: „Maşinăria era bine alcătuită şi mergea bine, dar nu era decât o maşinărie. La urma urmei, Constituţiile sunt făcute din hârtie şi cerneală, în vreme ce societăţile sunt făcute din pasiuni".

[43] M1942 indică aici o notă marginală a lui Tocqueville: „Simptomele trebuie enumerate aici foarte succint, dacă nu sunt menţionate în altă parte".

[44] M1942 plasează aici o notă a lui Tocqueville: „In locul acestui citat foarte amplu, care încetineşte [lectura], câteva cuvinte".

[45] Cf. M1942, Tocqueville a adăugat pe marginea manuscrisului „poate trebuie început de aici".

[46] Trebuie remarcat faptul că Tocqueville relua aici pasaje care aveau un vădit ton profetic, pentru a justifica explicaţia dată centralităţii dreptului de proprietate în confruntările care urmau să se producă în 1848. Merită notat, de asemenea, că socialismul este înfăţişat ca o faţetă a marii mişcări democratice, descrise aici ca o „maladie".

[47] Aşa cum precizează M2004, manuscrisul lui Tocqueville nu face decât să indice textul, fără a-l reproduce. Trebuie menţionat,

de altfel, că intervenţia sa a fost pronunţată pe 27 ianuarie 1847 (şi publicată in *Moniteur universel* de a doua zi), ca parte a dezbaterii pe marginea discursului Coroanei.

[48] Jurământul de la Jeu de Paume (de la numele unei săli de la Versailles) desemnează legământul făcut în iunie 1789 de deputaţii stării a treia, care opuneau rezistenţă regelui Louis XVI şi îşi făgăduiau că vor colabora până la adoptarea unei noi Constituţii. Jurământul reprezintă un moment simbolic al Revoluţiei franceze.

[49] Mărie Joseph Paul Yves Roch Gilbert du Motier, marchiz de La Fayette (1757-1834), nobil francez angajat în războiul de independenţă al Statelor Unite, dar şi în Revoluţia franceză, cu o carieră sinuoasă care a durat până în timpul Monarhiei din iulie.

[50] Honore Gabriel Riqueti, conte de Mirabeau (1749-1791), revoluţionar francez, ales de starea a treia în Adunare, unde s-a afirmat ca un mare orator al Revoluţiei.

[51] Tocqueville foloseşte aici o formă particulară a retoricii „profeţiei împlinite": discursul despre ruinarea regimului ajunge să se împlinească în clipa în care nimeni nu mai credea în el.

[52] M1942 citează expresia „îmi depăşisem scopul" ca notă marginală.

[53] Jules Armând Stanislas Dufaure (1798-1881) a fost deputat atât în timpul Monarhiei din. iulie (între 1834 şi 1848), când a avut numeroase poziţii comune cu Tocqueville, cât şi în Constituanta aleasă în 1848 şi în Adunarea din 1849. Dufaure a fost ministru de interne în două rânduri: 13 octombrie-20 decembrie 1848 (în guvernul Cavaignac) şi 2 iunie-31 octombrie 1849 (în al doilea guvern Barrot).

[54] Ultima parte a frazei („ceea ce alţi profeţi politici, mai îndreptăţiţi decât mine să prezică viitorul, trebuie să fi păţit uneori") apare atât în M1942, cât şi în M2004 ca notă marginală.

[55] în loc de „pregăteau evenimentele", M1942 şi M2004 citesc „pregăteau ruina Monarhiei din iulie".

[56] Banchetele au fost principalul mijloc de reacţie al. diverselor grupări ale opoziţiei faţă de guvernarea lui Guizot, ca urmare a respingerii reformelor electorale în Cameră. Banchetele au fost imaginate în încercarea de a evita aplicarea legii referitoare la adunările publice. Primul banchet a avut loc pe 9 iulie 18471a (Ihâteau **Rouge,** la iniţiativa lui Duvergier de Hauraniu-, un **ftpropiftl** .il lui **Thieri**

Apoi, banchetele s-au ţinut în întreaga Franţă, reunind toate sensibilităţile opoziţiei - centru-stânga (Thiers), stânga dinastică (Barrot), dar şi pe radicali (cf. Jardin, *op. cit,* p. 381). Tocqueville a refuzat să participe la banchete, explicând că, dacă ele eşuau, atunci organizatorii ar fi fost şi mai discreditaţi decât erau, iar dacă reuşeau - poporal n-ar mai fi putut să fie ţinut în frâu. Asocierea radicalilor l-a convins că revoluţia devenea inevitabilă.

[57] Adolphe Thiers (1797-1877), ministru şi prim-ministru în timpul Monarhiei din iulie, după ce sprijinise desemnarea lui Louis-Philippe ca rege al francezilor, opozant al lui Guizot după 1840, raliat cauzei revoluţiei de la 1848, susţinător al alegerii lui Louis-Napoleon la preşedinţie, dar opozant al loviturii de stat din 1851, refugiat în Elveţia, ales apoi deputat în 1863 sub al doilea Imperiu, va deveni primul preşedinte al celei de-a treia Republici (1871-1873). Lamberti *(op. cit,* p. 1147) notează că Tocqueville l-a apreciat pentru politica sa externă, dar îl considera machiavelic în politica internă. Autor al unei *Histoire de la revolution,* redactate în 1823-1827.

[58] Camille Hyacinthe Odilon Barrot (1791-1873) a fost liderul stângii dinastice în Camera deputaţilor dinainte de 1848, fiind apoi ales în adunările republicane. Membru în Constituantă, alături de Tocqueville, a condus un prim guvern în decembrie 1848, apoi un al doilea, din care a făcut parte şi autorul *Amintirilor,* între iunie şi octombrie 1849. Melonio precizează că asocierea sa cu Thiers în decembrie 1845 nu a fost urmată de Tocqueville, Dufaure şi Billault, care încercau să definească o nouă stângă. Istoricii sunt de acord cu Tocqueville care va observa în rândurile următoare că Barrot era „exploatat" de Thiers, care era de acord cu banchetele, dar prefera să rămână în umbră. Ca şi Tocqueville, se va retrage din viaţa politică după lovitura de stat din 2 decembrie 1851; memoriile sale vor fi publicate postum.

[59] Gustave Auguste de Beaumont de la Bonniniere (1802-1866), prieten foarte apropiat al lui Tocqueville, care l-a însoţit în călătoria din Statele Unite din 1831-1832, în urma căreia Tocqueville a scris *Despre democraţie în America.* împreună cu Tocqueville a alcătuit lucrarea *Essaisurle systemepenitentiaire* (1833). Ales deputat, ca şi Tocqueville, în 1839, apoi în Constituantă şi în Adunarea din 1849, Beaumont va fi ambasador la Londra şi apoi la Viena.

Retras ca şi prietenul său din viaţa politică după 2 decembrie 1851, Beaumont este şi primul editor al operei lui Tocqueville.

[60] Melonio notează că sentimentele lui Tocqueville erau împărtăşite de Dufaure şi Barrot.

[61] M1942 şi M2004 intercalează aici formula „mai ales".

[62] Cf. M1942, manuscrisul conţine în acest loc o însemnare marginală cu următorul conţinut: „Aici câteva detalii asupra îndreptării simultane spre catastrofă a guvernului şi a opoziţiei, care se iritau şi se îmboldeau reciproc. Vezi *Monitorul*".

[63] Melonio precizează că balul oferit de ambasadorul Turciei, Suleiman-paşa, a avut loc pe 19 februarie 1848.

[64] Prosper Duvergier de Hauranne (1798-1881), deputat de Sancerre în timpul Monarhiei din iulie, a publicat *Principes du gouvernement representatif et de leur application* (1838) - rămânând celebru pentru principiul „regele domneşte, dar nu guvernează" -, dar şi o monumentală lucrare în 10 volume intitulată *Histoire du gouvernement parlementaire en France de 1814 a 1848,* tipărită între 1857 şi 1875.

[65] M2004 indică aici o notă marginală: „Acest ceva era monarhia şi poate chiar societatea".

[66] M1942 şi M2004 intercalează aici „iritat".

[67] Charles-Marie Tanneguy Duchâtel (1803-1867), de mai multe ori ministru în timpul Monarhiei din iulie: la Agricultură şi Comerţ, la Finanţe, apoi la Interne (în timpul lui Guizot). Melonio precizează că Duchâtel a fost unul dintre adversarii sistemului penitenciar propus de Tocqueville după experienţa sa americană.

[68] M1942 şi M2004 adaugă la sfârşitul acestui paragraf „un om care nu putea fi nici iubit, nici urât".

[69] Soţia autorului, Mary Montley (1799-1864), abjurase credinţa protestantă pentru a se căsători cu Tocqueville în 1833. Doamna de Lamartine, şi ea de origine engleză, Mary Anne Elisa Birch (1790-1863), abandonase la rândul său protestantismul înaintea căsătoriei.

[70] J.P. Mayer şi Bernadette M. Wicks-Boisson, autorii notelor la ediţia Folio de la Gallimard, precizează că ultimul discurs al Coroanei pe care l-a ţinut Louis-Philippe e datat 28 decembrie 1847.

Melonio precizează că dezbaterea pe marginea discursului a început pc 32 ianuarie, tema banchetelor fiind abordată pe 7-9 februarie,

[71] Carta (la Charte) adoptată în 1814 fusese modificată în 1830, la începutul regimului, în sensul sporirii rolului Parlamentului.

[72] în ediţia de la 1893, o notă, reluată de Melonio, preciza că „Ministrul [Duchâtel] răspundea lui Leon de Malleville; el a invocat legile din 1790 şi 1791 ce conferau autorităţii dreptul de a se opune reuniunilor publice, atunci când acestea păreau a ameninţa ordinea publică, a citat precedente şi a declarat că întrucât guvernul şi-a îndeplinit obligaţiile nu va ceda în faţa nici unei manifestaţii. La sfârşitul discursului, ei a reluat cuvintele *pasiuni oarbe sau duşmănoase* şi a încercat să le justifice".

[73] MichelPierre Alexis Hebert (1799-1887) a fost ministru al justiţiei în 1847, după ce fusese procuror general ai Curţii pariziene şi deputat (din 1834). într-o notă a ediţiei de la 1893, se preciza că Hebert, în răspunsul adresat lui Barrot, a susţinut că dreptul de reuniune nu exista întrucât nu fusese enunţat de Cartă.

[74] Charles X. este cel de-al doilea suveran al Restauraţiei (1824-1830): el i-a succedat la tron fratelui său Ludovic al XVTII-lea (rege al Franţei în perioada 1814*1824).

[75] Jules de Polignac (1780-1847), minsitru de externe şi preşedinte ai Consiliului în 1829, şi Charles Ignace de Peyronnet (1778-1854), ministru ai justiţiei în 1821 şi ministru de interne în 1830, au semnat în iulie 1830 Ordonanţele de la Saint-Cloud, prin care se introducea cenzura presei, era dizolvată Camera şi se modificau legile electorale, gest care a dus la declanşarea revoluţiei. .

[76] M1942 şi M2004 intercalează aici „atât de devotat monarhiei".

[77] Melonio notează că discursul adresat Camerelor a fost aprobat cu 241 de voturi din 244, în condiţiile în care opoziţia s-a abţinut de la vot.

[78] M2004 indică aici ca notă marginală „începând din această clipă, nu s-a mai avut în vedere decât organziarea banchetului final. Opoziţia constituţională şi partidul radical au trudit în acest sens, prima pentru a organiza o manifestaţie şi celălalt - pentru a face o revoluţie".

[79] M1942 şi M2004 intercalează aici fragmentul următor: „Această supunere a opoziţiei moderate faţă de partida revoluţionară

devenise inevitabilă din clipa în care acţiunea comună se prelungea. Am observat că, în orice adunare politică, cei care îşi doresc şi scopul şi mijlocul, devin întotdeauna stăpânii celor care vor doar una dintre ele". -

[80] M1942 indică aici, ca notă marginală, observaţia: „Toate acestea trebuie verificate".

[81] Este vorba, aşa cum precizează Melonio, despre gazetele *Le National, La Reforme* şi *La Democraţie pacifique.*

[82] M1942 indică aici, ca notă marginală, observaţia: „Aceasta e oare data ? De verificat în ziarele epocii".

[83] Decizia a fost luată în seara zilei de 21 februarie 1848.

[84] M1942 indică aici, ca notă marginală, observaţia: „De plasat poate în altă parte".

[85] M1942 şi M2004 citesc „dorinţelor", nu „voinţelor".

[86] In dimineaţa de 22 februarie, Parisul a cunoscut confruntări violente în Place de la Concorde şi Madeleine. în cursul serii, oraşul a fost ocupat militar.

[87] Charles Henri Paul Paulmier (1811-1887),deputat în 1846-184 8 şi din nou în 1849 (în tabăra monarhistă), se va ralia loviturii de stat din decembrie 1851.

[88] M1942 şi M2004 intercalează aici o frază: „M-am gândit că trăim nişte vremuri foarte stranii, în care nu eşti deloc sigur că nu se iscă o revoluţie între momentul în care comanzi mâncarea şi clipa în care o mănânci".

[89] Charles Jeah Sallandrouze de Lamornais (1808-1867), proprietar al unei mari manufacturi de ţesături din Aubusson, a fost deputat din 1846 până în 1867.

[90] M1942 şi M2004 citesc „tapis" (covoare) şi nu „tissus" (ţesături).

[9 1] 0 notă a ediţiei de la 1893 preciza: „Sallandrouze de Lamornais propusese atenuarea expresiilor *pasiuni oarbe şi duşmănoase* introducând următorul paragraf: «în mijlocul diverselor manifestări, guvernul nostru va recunoaşte dorinţele legitime şi reale ale ţării; să sperăm că el va lua iniţiativa unor reforme înţelepte şi moderate pe care le reclamă opinia publică, printre care reforma parlamentară. Intr-o monarhie constituţională, asocierea puterilor statului îngăduie adoptarea unei politici progresiste şi satisfacerea tuturor intereselor morale şi materiale ale ţării»".

[92] Emile de Girardin (1806-1881), fondator în 1836 al gazetei *La Presse*, a fost deputat sub Monarhia din iulie (1834-1848), dobândind apoi un nou mandat în 1850. Melonio precizează că Girardin era convins de căderea regimului încă din toamna lui 1847; el a făcut parte din delegaţia care pe 24 februarie i-a cerut lui Louis-Philippe să abdice.

[93] Melonio precizează că fanfara a început să cânte după ce mulţimea protestatară a fost împinsă din faţa Adunării în Place de la Concorde.

[94] Alexis Vavin (1792-1863) a fost membru al opoziţiei liberale între 1839 şi 1848, fiind apoi ales în Constituantă, ca şi în legislativul din 1849, părăsind apoi scena politică în momentul loviturii de stat din 1851.

[95] Louis Mathieu Mole (1781-1855) a fost ministru al justiţiei în timpul Imperiului, ministru de externe şi premier în timpul Monarhiei din iulie, fiind apoi ales în Constituantă, ca şi în legislativul rezultat din alegerile din 1850. înrudit cu Tocqueville, Mole a fost membru al Academiei franceze.

[96] Melonio notează faptul că Tocqueville exploata aici o imagine devenită curentă după 1830, inciusiv prin intermediul caricaturilor publicate de Cham în *L'Illustration.*

[97] M1942 citează aici ca variantă: „Boala a măcinat ca un rău interior... a măcinat guvernarea din interior... înlăuntru, lăsându-i totuşi forma exterioară. Până în clipa în care nu a mai fost vorba de o aparenţă".

[98] Expresia „la el ranchiuna şi ambiţia erau mult mai tari" lipseşte din M2004, în timp ce M1942 o menţionează ca notă marginală.

[99] Ultima frază lipseşte din M2004, iar M1942 o menţionează ca notă marginală.

[100] Victor Ambroise Lanjuinais (1802-1869) aparţinea unei familii revoluţionare de la 1789 şi fusese ales deputat în 1838, situându-se pe poziţii foarte apropiate de cele ale lui Tocqueville. Va face parte ca şi prietenul său Tocqueville din al doilea cabinet Barrot, asumând portofoliul Comerţului şi Agriculturii.

[101] Auguste de Portalis (1801-1855) deputat sub Monarhia din iulie din 1831 în 1842, situat la extrema stângă, a fost ales după revoluţie în Constituantă.

[102] Tocqueville locuia pe rue de la Madeleine, iar ministerul se afla pe rue des Capucines. în apropierea locuinţei sale, în seara de 23 februarie au avut loc confruntări soldate cu câteva zeci de morţi, unele din cadavre fiind expuse public a doua zi. Tocqueville va face referire la aceste confruntări la începutul capitolului următor.

[103] Melonio precizează, reluând informaţii din *Memoriile* lui Barrot, că tratativele nocturne îi angajaseră pe Thiers, Duvergier, Remusat, Malleville, Lamoriciere, Abbatucci şi Barrot; aceştia eşuaseră în încercarea de a forma un cabinet, dar determinaseră numirea lui Lamoriciere în poziţia de comandant al gărzii naţionale pariziene. Abia dimineaţa, regele l-a desemnat pe Barrot ca şef al Consiliului şi a dizolvat Camera. Toate cele trei ediţii inserează în *Apendice* un text găsit în manuscris intitulat „Le 24 fevrier suivant G. de Beaumont", datat de Tocqueville 24 octombrie 1850 şi care conţine următoarele: „Am avut astăzi [24 octombrie 1850] o conversaţie cu Beaumont, care merită să fie consemnată. Iată ce mi-a relatat: Pe 24 februarie, la şapte dimineaţa, Jules Lasteyrie şi un altul (am uitat numele pe care mi l-a spus Beaumont) au venit să mă caute ca să mă conducă la Thiers, unde urmau să se afle Barrot, Duvergier şi mulţi alţii. D.: - Ştiţi ce s-a întâmplat în cursul nopţii, între Thiers şi rege ? B.: - Mi-a povestit Thiers şi mai ales Duvergier, care a consemnat relatarea lui Thiers, că acesta fusese chemat pe la unu noaptea şi că i s-a părut că regele era nehotărât; mai înainte de orice, Thiers i-a spus că nu poate intra în guvern decât însoţit de Barrot şi Duvergier, iar regele, după câteva obiecţii, a părut că cedează; până la urmă, l-a amânat pe Thiers până a doua zi de dimineaţă, dar, conducându-l spre ieşire, i-a spus că înţelegerea nu e făcută. (E evident că regele se gândea să încerce o altă combinaţie în cursul nopţii.) Trebuie să plasez aici, a continuat Beaumont, o întâmplare curioasă. Ştiţi cu ce se ocupa Bugeaud în timpul acestei nopţi decisive, chiar la Tuileries, unde tocmai i se încredinţase comanda generală ? Vă spun eu: ambiţia şi speranţa lui Bugeaud erau de a deveni ministru de război dacă Thiers ar ajunge la guvernare. Cum vedea că lucrurile nu se îndreptau în această direcţie, era preocupat să-şi asigure influenţa preponderentă în minister, dacă nu-l putea conduce. Aşa că în noaptea de 24 februarie Bugeaud i-a scris lui Thiers, chiar de la castel, o scrisoare de patru pagini, în

care îi spunea, în esenţă, următoarele: « înţeleg obstacolele care vă împiedică să mă numiţi ministru de război; v-am simpatizat întotdeauna şi sunt convins că într-o zi vom fi împreună în guvern; vă înţeleg motivele şi mă plec în faţa lor, dar vă rog ca măcar să-i încredinţaţi lui Magne, care e omul meu, postul de subsecretar de stat ia ministerul de Război». Reluând firul principal al povestirii, Beaumont a spus: - Când am ajuns la Place Saint-Georges, Thiers şi prietenii săi plecaseră deja la Tuileries. M-am grăbit să-i ajung din urmă şi am sosit în acelaşi moment cu ei. Felul în care arăta Parisul era deja nemaipomenit; cu toate acestea, regele ne-a primit ca de obicei, cu vorbăria obişnuită şi cu fasoanele cunoscute. înainte de a-l întâlni (am impresia că aici plasa Beaumont întâmplarea următoare), am discutat între noi despre mersul lucrurilor. Eu am insistat energic pentru destituirea lui Bugeaud: dacă vrem să folosim forţa împotriva publicului, atunci avem nevoie într-adevăr de numele şi de îndrăzneala lui Bugeaud; noi însă vrem conciliere şi suspendarea ostilităţilor [nota lui Tocqueville: „Asta arată că, independent de felul pozitiv în care mi-a expus situaţia Beaumont, ideea principală a noului cabinet era de a ceda."] ... numele lui Bugeaud e o neînţelegere. Cum ceilalţi mă aprobau, Thiers a cedat, cu ezitări şi în silă. Aşa cum ştiţi, s-a ales calea ocolită: Bugeaud păstrând nominal comanda generală, iar Lamoriciere fiind numit şeful gărzii naţionale. Thiers şi Barrot au intrat în cabinetul regelui, unde nu ştiu ce s-a întâmplat. Tuturor trupelor le fusese dat ordinul de încetare a focului şi de repliere la castel, pentru a face loc gărzii naţionale, împreună cu Remusat, am redactat în grabă proclamaţia care aducea la cunoştinţă aceste ordine şi le explica populaţiei. Pe la nouă, s-a convenit ca Thiers şi Barrot în persoană să încerce să convingă poporul; Thiers a fost prins pe scări şi convins, cu greu, să se întoarcă din drum. Doar Barrot a plecat până la urmă, însoţit de mine. (Aici, relatarea lui Beaumont şi cea a lui Barrot sunt identice.) Barrot s-a purtat admirabil, a spus Beaumont. Mi-a fost foarte greu să-l conving să se întoarcă, deşi la Porte Saint-Denis nu mai puteam înainta. întoarcerea a înrăutăţit situaţia: în urma noastră venea o mulţime, care se arăta mai ostilă decât cea pe care o traversasem la dus; ajuns la Place Vendome, Barrot s-a temut că, fără voia lui, va lua cu asalt Palatul Tuileries împins de mulţimea care-l

urma; a refuzat aşa ceva şi s-a întors acasă. Eu am revenit la palat; situaţia mi se părea foarte gravă, dar departe de a fi disperată, aşa că am fost foarte surprins să constat haosul care cucerise minţile în absenţa mea şi confuzia teribilă care domnea la Tuileries. N-am înţeles prea bine ce se întâmplase, nu ştiu nici ce veşti ajunseseră să dea totul peste cap acolo. Eram mort de oboseală şi de foame, aşa că m-am apropiat de o masă şi am înfulecat ceva. în cele trei sau patru minute cât a durat această masă, au venit la mine un aghiotant al regelui sau un principe de nu mai puţin de zece ori, vorbindu-mi într-o limbă de neînţeles şi plecând de fiecare dată fără să înţeleagă prea bine ce am răspuns. M-am alăturat în mare grabă unui grup format din Thiers, Remusat, Duvergier şi încă unul sau doi inşi, care urmau să formeze noul guvern. Am mers în cabinetul regelui, acesta fiind singurul consiliu de miniştri la care am asistat vreodată. Thiers a luat cuvântul şi a ţinut un discurs moralizator despre datoriile unui rege şi tată de familie. - Să înţeleg că mă sfătuiţi să abdic ?, a spus regele, atins într-o oarecare măsură de partea sensibilă a discursului şi mergând la concret. Thiers a confirmat şi a expus motivele unui asemenea gest. Duvergier Fa susţinut cu multă energie. Nefiind prevenit, mi-am arătat mirarea şi am exclamat că nu era totul pierdut. Thiers a părut să fie foarte contrariat de exclamaţia mea, aşa că nu m-am putut împiedica să cred că, de la bun început, scopul secret al lui Thiers şi Duvergier fusese acela de a scăpa de rege, pe care nu se puteau baza niciodată, şi de a guverna sub domnia ducelui de Nemours sau a ducesei d'Orleans, după ce-l vor fi obligat pe rege să abdice. Cel care mi se păruse foarte ferm până la un punct mi-a făcut impresia, către sfârşit, că a cedat cu totul. In acest punct, am o lacună în privinţa relatării făcute de Beaumont, lacună pe care o voi completa într-o altă conversaţie. Ajung la scena abdicării, petrecută puţin după aceea. între timp, cum evenimentele se agravau, iar ştirile sporeau panica, Thiers a declarat că nu mai putea rămâne în funcţie, ceea ce era probabil adevărat, şi că pentru Barrot era la fel de dificil. După care Thiers s-a făcut nevăzut, sau cel puţin eu nu l-am mai văzut acolo; asta era o mare greşeală, întrucât, chiar dacă îşi părăsea postul, nu trebuia să-i abandoneze pe rege şi familia sa, ci se cuvenea să rămână lângă ei pentru a-i sfătui ce să facă. Am asistat la scena finală a abdicării: ducele de Mc nu provin

îşi ruga tatăl să semneze şi îl presa cu atâta forţă încât acesta s-a oprit o clipă şi i-a spus: « Nu pot să mă grăbesc mai mult de-atât». Regina era disperată şi eroică: ştiind că în Consiliu lăsasem să se înţeleagă că nu eram de acord cu abdicarea, m-a apucat de mâini şi mi-a spus că nu trebuia acceptată o asemenea laşitate, că se cuvenea să ne apărăm, că ea îşi va da şi viaţa pentru a-l apăra pe rege. Cu toate acestea, abdicarea a fost semnată, iar ducele de Nemours m-a rugat să merg degrabă să-l anunţ pe mareşalul Gerard, aflat la extremitatea dinspre Carrousel a palatului, că l-am văzut pe rege semnând, pentru ca el să poată anunţa oficial poporului că regele abdicase. Am făcut drumul dus-întors în mare grabă. Toate apartamentele palatului erau goale. Treceam din cameră în cameră fără să întâlnesc pe nimeni. Am coborât în grădină, unde l-am găsit pe Barrot, care, întors de la ministerul de Interne, începuse şi el să caute, dar tot în zadar. Regele fugise pe aleea principală, iar ducesa d'Orleans plecase, după cât se pare, pe aleea subterană din preajma apei. Nu era necesar să plece de la castel, care era în acea clipă în perfectă siguranţă şi pe care poporul nu l-a ocupat decât la o oră după ce l-am abandonat. Barrot voia să o scape pe ducesă, aşa că pregătise în mare grabă cai pentru ea, pentru tânărul prinţ şi pentru noi, sugerând să trecem prin mijlocul poporului, singura şansă care ne rămânea, o şansă care era, ce-i drept, foarte mică. Neputând-o găsi pe ducesă, am plecat spre ministerul de Interne. în drum, ne-am întâlnit, aşa că restul îl ştiţi".

[104] Charles de Remusat (1797-1875), deputat şi ministru în timpul Monarhiei din iulie, ales de asemenea în adunările din timpul celei de-a doua Republici. Prieten cu Tocqueville şi membru al Academiei de ştiinţe morale şi politice (din 1845) şi al Academiei franceze (din 1847).

[105] Claude Francois Philibert Tireuy de Corcelle (1802-1892) a fost deputat începând din 1839, fiind apropiat ca sensibilitate politică de Tocqueville şi Dufaure; a fost ales apoi şi în adunările postrevoluţionare, iar Tocqueville, în calitatea sa de ministru de externe, îl va numi ambasador la Sfântul Scaun în 1849.

[106] Toate cele trei ediţii conţin în *Apendice* un text ai lui Tocqueville intitulat „Conversation avec Barrot (10 octobre 1850). Le 24 fevrier suivant sa version" şi care conţine următoarele:

„Cred că Mole nu a refuzat ministerul decât după confruntarea de pe bulevard. Thiers mi-a spus că fusese chemat de rege la unu noaptea, că m-a solicitat pe mine ca pe o persoană absolut necesară, că regele s-a împotrivit, apoi a cedat şi că, până la urmă, a amânat întâlnirea noastră cu el pentru nouă dimineaţa. Pe la cinci, Thiers a venit la mine să mă trezească. Am stat de vorbă, apoi s-a întors acasă, de unde m-am dus să-l iau la opt dimineaţa. L-am găsit bărbierindu-se tacticos. E mare păcat că regele şi Thiers au pierdut vremea de la unu noaptea până la opt dimineaţa. După ce şi-a terminat bărbieritul, ne-am dus la castel. Populaţia era deja foarte activă: se ridicau baricade şi chiar se trăseseră câteva focuri de armă din casele aflate lângă Tuileries. Cu toate acestea, l-am găsit pe rege foarte calm şi neschimbat. Ne-a spus frazele banale pe care vi le puteţi imagina cu uşurinţă. La acea oră, Bugeaud era încă general-şef. L-am presat pe Thiers să nu îşi asume responsabilitatea în această companie, şi să corecteze situaţia încredinţând comanda gărzii naţionale lui Lamoriciere, care se afla acolo. Thiers a acceptat acest aranjament, agreat şi de rege, ca şi de Bugeaud. I-am propus apoi regelui dizolvarea Camerei deputaţilor. «Niciodată, niciodată», a strigat el şi s-a retras, închizându-ne uşa în nas, mic şi lui Thiers. Era evident că nu voia să ne numească la guvernare decât pentru a salva situaţia pe moment şi că intenţiona ca, după ce ne compromiteam în faţa poporului, să ne demită cu ajutorul Parlamentului, în vremuri normale, m-aş fi dat la o parte imediat; gravitatea situaţiei m-a făcut să rămân şi să propun să mă înfăţişez poporului, pentru a-i anunţa chiar eu formarea noului cabinet şi pentru a-l calma. Cum ne era imposibil, în situaţia dată, să imprimăm şi să facem public vreun anunţ, mă consideram un om-afiş. Trebuie să fiu cinstit în privinţa lui Thiers şi să spun că el a vrut să mă însoţească şi că eu am fost cel care l-a refuzat, temându-mă că prezenţa sa nu va da bine. Am plecat, deci, înaintând fără arme spre baricade; în faţa fiecăreia, armele erau coborâte; se striga: «Trăiască reforma! trăiască Barrot!». Aşa am mers până la Porte Saint-Denis, unde ne-am lovit de o baricadă înaltă cât două etaje şi înconjurată de oameni care n-au dat semne că ar fi de acord cu ce le spuneam şi care nu păreau că ar vrea să ne lase să trecem; am fost, deci, obligat să mă întorc. La întoarcere, poporul mi se părea

a fi mai însufleţit decât la dus; cu toate acestea, n-am auzit vreun strigăt sediţios şi n-am văzut nimic care să anunţe o revoluţie imediată. Singurul lucru grav l-am auzit de la Etienne Arago, care a venit spre mine şi mi-a spus: «Dacă regele nu abdică, până la opt diseară vom avea revoluţie». Am ajuns la Place Vendome; mii de oameni mă urmăreau strigând: « La Tuileries! la Tuileries!». M-am întrebat ce aveam de făcut. A merge la Tuileries în fruntea acestei mulţimi însemna să devin stăpân absout peste situaţie, dar printr-un act care ar fi putut părea revoluţionar şi violent. Dacă aş fi ştiut ce se întâmpla în acea clipă la Tuileries, n-aş fi ezitat; dar nu aveam încă nici o grijă. Atitudinea poporului nu mi se părea hotărâtă. Ştiam că toate trupele se duceau către castei, că guvernul şi generalii se aflau acolo, aşa că nu îmi puteam imagina panica din pricina căreia, nu peste mult timp, el va cădea în mâinile mulţimii. Am luat-o către dreapta şi m-am dus acasă, să-mi trag puţin sufletul; nu mâncasem încă, aşa că eram istovit. După câteva clipe, Malleville mi-a transmis de la ministerul de Interne că trebuia să merg urgent acolo, ca să semnez nişte depeşe telegrafice ce trebuiau să fie trimise departamentelor. M-am dus acolo cu trăsura mea, în aclamaţiile poporului, apoi m-am îndreptat spre castel. Nu ştiam încă nimic din cele întâmplate. Ajuns pe chei, în faţa parcului, am văzut un regiment de dragoni care se întorcea în cazarmă, iar un colonel mi-a spus: «Regele a abdicat; toate trupele se retrag». Am alergat spre Palat, dar ajuns la portic mi-a fost foarte greu să pătrund, fiindcă trupele se retrăgeau în forţă prin toate ieşirile. Am ajuns într-un târziu în curte, care era deja aproape goală; am dat peste ducele de Nemours, pe care l-am întrebat cu aplomb unde se afla ducesa d'Orleans; mi-a răspuns că nu ştie, dar crede că se află în pavilionul de la marginea lacului. Am fugit într-acolo, dar mi s-a spus că ducesa nu era. Am forţat uşa, am străbătut apartamentele care, într-adevăr, erau goale. Am părăsit Tuileries, sfătuindu-l pe Havin, întâlnit în cale, să nu meargă cu ducesa, dacă o va găsi, la Cameră, întrucât aceasta nu putea face nimic. Intenţia mea fusese ca, dacă îi găseam pe ducesă şi pe fiul ei, să-i urc pe cai şi să mă arunc cu ei în mijlocul poporului; cerusem, de altfel, să mi se pregătească şi caii. Negăsind-o pe prinţesă, m-am întors la ministerul de Interne. V-am întâlnit în calc şi ştiţi ce se întâmpla la minister.

Am fost căutat ca să merg degrabă la Cameră; abia intrat acolo, şefii extremei stângi m-au înconjurat şi m-au silit să intru în primul birou întâlnit în cale, rugându-mă să propun Adunării numirea unui guvern provizoriu din care să fac parte; i-am trimis la plimbare şi am pătruns în Cameră. Restul îl ştiţi".

[107] Toate cele trei ediţii conţin în *Apendice* un text recuperat din manuscrise, care e intitulat „Traces du 24 fevrier. Efforts de M. Dufaure et de ses amis pour empecher la revolution de Fevrier. Responsabilite de M. Thiers qui Ies rend impuissant", în care autorul *Amintirilor* consemna o conversaţie avută cu prietenul său baronul Rivet (1800-1872). Textul are două secţiuni. Prima nu are un titlu şi cuprinde următoarele: „Astăzi (19 octombrie 1850), Rivet îmi evocă împrejurările unui incident demn de a fi păstrat în memorie. In săptămâna care a precedat-o pe cea în care monarhia a fost răsturnată, mai mulţi deputaţi conservatori au conceput un plan pe care guvernul şi colegii lor nu l-au împărtăşit. Ei s-au gândit că în locul aventurării în banchete era preferabilă o răsturnare a cabinetului, cu condiţia ca ea să nu se facă prin violenţă. Unul dintre ei, Sallandrouze, i s-a adresat lui Billaut şi i-a propus acest lucru; banchetul trebuia să aibă loc marţi 22. Pe 21, Dufaure şi prietenii săi ar fi urmat să prezinte o ordine de zi în acest sens, a cărei redactare urma să fie convenită cu Sallandrouze şi cu cei în numele cărora vorbea, ale căror nume le-a oferit şi care erau în număr de patruzeci. Ordinea de zi urma să fie votată de ei, cu condiţia ca, la rândul ei, opoziţia să renunţe la banchet şi să domolească poporul. Duminică 20 februarie ne-am reunit la Rivet pentru a discuta această propunere. Erau prezenţi, din câte îmi aduc aminte, Dufaure, Billault, Lanjuinais, Corcelle, Ferdinand Barrot, Talabot, Rivet şi eu. Propunerea lui Sallandrouze ne-a fost explicată de către Billault; am fost de acord imediat şi am redactat o ordine de zi în consecinţă. Eu am fost cel care a redactat-o, iar textul, după ce a fost revăzut, a fost acceptat de aliaţii mei. Termenii în care a fost redactat, pe care nu-i mai ştiu, erau moderaţi, dar adoptarea acestei ordini de zi aducea în mod necesar retragerea cabinetului. Rămânea de îndeplinit condiţia de care depindea votul conservatorilor, adică renunţarea la banchet. Ne ţinusem la distanţă de acest gest, fiindcă nu noi puteam opri desfăşurarea lui. S-a convenit ca unul dintre

noi să meargă pe dată la Duvergier de Hauranne şi la Barrot şi să le propună să acţioneze astfel încât condiţia să fie respectată. Rivet a fost desemnat să poarte această negociere şi ne-am dat întâlnire pe seară pentru a vedea ce reuşise să facă. Seara, el a venit într-adevăr să dea seamă de ce se petrecuse. Iată ce ne-a spus: Barrot fusese de la bun început entuziasmat; îi prinsese cu entuziasm mâinile celui care făcea propunerea, declarându-se dispus să facă tot ceea ce i se cerea în sensul indicat; părea să fi fost uşurat de o mare povară atunci când a întrevăzut posibilitatea de a scăpa de responsabilitatea banchetului. A adăugat însă că nu era singurul angajat într-o asemenea întreprindere şi că trebuia să se înţeleagă cu prietenii săi, fără de care nu putea face nimic. O ştiam prea bine! Rivet s-a dus la Duvergier. Acesta se afla la Conservatorul de muzică, dar trebuia să se întoarcă acasă înainte de cină. Rivet l-a aşteptat. Când Duvergier a sosit, Rivet i-a împărtăşit propunerea conservatorilor şi propunerea pe care o făcusem noi pentru ordinea de zi. Duvergier a primit veştile cu mult dispreţ, spunând că ei erau prea avansaţi pentru a mai da înapoi; conservatorii ajunseseră să regrete, dar era prea târziu; Duvergier şi prietenii săi nu puteau, fără a-şi pierde popularitatea şi poate întreaga influenţă^supra maselor, să le facă pe acestea să renunţe la manifestarea proiectată. «De altfel, a adăugat el, nu vă dau aici decât impresia mea spontană şi personală, dar voi cina la Thiers şi vă voi trimite în această seară un mesaj care vă dezvălui ultimul nostru cuvânt». Mesajul a sosit, într-adevăr, când eram reuniţi; în el se spunea, în câteva cuvinte, că opinia pe care o exprimase Duvergier înainte de cină era împărtăşită de Thiers şi că trebuia renunţat la afacerea despre care discutasem. Ne-am despărţit: zarurile fuseseră aruncate! Nu mă îndoiesc că printre motivele principale ale refuzului lui Duvergier şi Thiers era şi unul care nu a fost mărturisit: dacă guvernul cădea fără scandal, ca urmare a unui angajament comun al conservatorilor şi al nostru şi ca urmare a unei ordini de zi prezentate de noi, puterea ne-ar fi revenit nouă şi nu ar fi ajuns la cei care montaseră toată maşinăria banchetelor pentru a o cuceri". Cea de-a doua parte a conversaţiei cu Rivet poartă subtitlul „Conduite de Dufaure, le 24 fevrier 1848" şi conţine următoarele: „Rivet îmi spunea astăzi (19 octombrie 1850) că nu a discutat niciodată cu Dufaure despre ce i se

întâmplase acestuia pe 24 februarie, dar că vorbind cu membri ai familiei sale sau cu apropiaţi ai acestuia a ajuns la următoarea concluzie : Pe 23 februarie, pe la şase şi un sfert, Mole, după ce se pusese de acord cu Montalivet, i-a trimis un mesaj lui Dufaure, rugându-l să treacă de partea lui. Dufaure, în drum spre Mole, a intrat la Rivet şi l-a rugat să-l aştepte, pentru că intenţia sa era de a reveni la Rivet după ce-l vede pe Mole. Dufaure nu s-a mai întors, iar Rivet nu l-a revăzut decât mult mai târziu, dar crede că o dată ajuns la Mole şi după o lungă conversaţie, Dufaure s-a retras, declarând că nu voia să facă parte din noul cabinet şi că, în opinia sa, împrejurările cereau oameni care se implicaseră în mişcarea politică, adică Thiers şi Barrot. Foarte şocat de felul în care arăta Parisul, a revenit acasă, unde şi-a găsit soacra şi soţia şi mai şocate, iar pe 24, la cinci dimineaţa, a plecat împreună cu ele la Vanves. El s-a întors apoi la Paris; eu l-am văzut pe la opt sau nouă, dar nu-mi amintesc să-mi fi spus ceva despre această călătorie matinală. Venisem la el împreună cu Lanjuinais şi Corcelle, dar ne-am despărţit curând, dându-ne întâlnire la prânz, la Camera deputaţilor. Dufaure n-a venit acolo; SC pare că o apucase într-acolo şi a ajuns până la Palatul Adunării, care în acel moment era deja invadat. Ceea ce e sigur este că n-a mai intrat şi a mers să-şi reîntâlnească familia la Vanves".

108 M1942 şi M2004 indică fragmentul „întâmplările istoriei sunt diferite, aşa că trecutul nu ne învaţă mare lucru despre prezent" ca o primă versiune de redactare, reţinând în schimb ca variantă definitivă „vremurile nu seamănă unele cu celelalte".

109 M1942 şi M2004 menţionează ca notă marginală următoarele: „De povestit din nou aceste lucruri lui Dufaure. Idem lui Beaumont. Sunt multe detalii pe care le pot simţi conversând cu ei ca şi cum le-aş fi trăit eu însumi".

[110] O variantă menţionată de M2004: „Nu dădeau semne nici de entuziasm, nici de iritare".

[111] M1942 şi M2004 includ aici un fragment care nu se regăseşte în ediţia publicată de contele de Tocqueville: „Revenit acasă, am dat peste fratele meu Edouard, soţia sa şi copiii lor. Ei locuiau în Faubourg Montmartre: în jurul casei lor, se trăsese toată noaptea, îngroziţi de această agitaţie, ei luaseră decizia spre dimineaţă să-şi părăsească locuinţa. Ajunseseră la noi pe jos, traversând mai

multe baricade. Ca de obicei, cumnata mea îşi pierduse cumpătul: îşi vedea soţul mort, iar fetele violate. Fratele meu, care era unul dintre cei mai decişi oameni pe care î-am cunoscut, nu ştia ce să mai facă, fiind foarte emoţionat. în acea clipă, mai mult decât oricând, mi-am dat seama că, în vremuri de revoluţie, o soţie curajoasă e de mare ajutor, iar o găină plouată, chiar cu suflet de porumbiţă, reprezintă un nefericit impediment. Ceea ce mă îngrijora cel mai mult era faptul că, în lamentaţiile sale, cumnata mea nu amesteca deloc ţara atunci când se gândea la soarta alor săi. Era o femeie cu o sensibilitate mai degrabă demonstrativă decât profundă şi extinsă. Soţie foarte bună şi chiar foarte spirituală, ea îşi mărginise spiritul şi împietrise inima, întemniţându-le într-un fel de egoism pios, ea trăind preocupată exclusiv de bunul Dumnezeu, de soţul şi copiii săi, mai ales de sănătatea ei şi neinteresându-se deloc de ceilalţi; cumnata mea era cea mai bună soţie şi cea mai rea cetăţeancă. Mă grăbeam să îi dau o mână de ajutor şi să scap la rândul meu de povara pe care ea o reprezenta. Fam propus să o duc până la Versailles, care nu era foarte departe. Ii era foarte frică să rămână la Paris, dar şi să plece din oraş, continuând să mă înspăimânte cu temerile sale şi cu incapacitatea ei de a lua o hotărâre. Până la urmă, am luat-o cu forţa şi am condus-o în siguranţă, împreună cu întreaga ei familie, până la debarcader, de unde m-am întors în oraş". Fratele lui Tocqueville, Louis Edouard Clarei (1800-1874) fusese gardă de corp pentru Charles X. Melonio precizează că din căsătoria lui cu Alexandrine Ollivier s-au născut trei fete, care aveau în momentul descris de Tocqueville 10, 13 şi 18 ani.

[112] Generalul Mărie Alphonse Bedeau (1804-1863), pe care Tocqueville îl cunoscuse în Algeria în 1846, fusese desemnat de Bugeaud să reprime insurecţia. Ales deputat în adunările din 1848 şi 1849, Bedeau va fi exilat din Franţa în Belgia, după lovitura de stat din decembrie 1851.

[113] Notă marginală indicată în M1942 şi M2004: „De cerut lui Bedeau detalii despre aceste evenimente".

[114] Mareşalul Thomas Robert Bugeaud de la Piconnerie (1784-1849) îşi începuse ascensiunea în carieră în timpul Imperiului, fiind deputat în vremea Monarhiei din iulie şi numit guverna-

tor al Algeriei în 1840. Tocqueville face referire aici la un episod petrecut în rue Transnonain.

[115] Melonio precizează că în urma acestei înfruntări au murit 30 de persoane.

[116] M1942 şi M2004 intercalează aici o frază absentă din ediţia de la 1893: „El era tulburat de chestiuni mărunte, aşa că se poate imagina cu uşurinţă cât de liniştit era în faţa situaţiei prezente".

[117] Jean-Pierre, zis Paul Sauzet (1800-1876), deputat de centru-stânga între 1834 şi 1848, ministru de justiţie în cabinetul Thiers din 1836, a prezidat Camera între 1839 şi 1848. Autorul lucrării *La Chambre des deputes et la Revolution de Fevrier,* Paris, 1851.

[118] M2004 citează o notă marginală din manuscris: „Nu era bun de altceva decât să fie ucis în mod stupid, în ţipete".

[159] Cristophe Leon Louis Juchault de Lamoriciere (1806-1865), distins pe câmpul de luptă în Algeria un deceniu şi jumătate, general în 1840, fusese ales în 1846 deputat, alăturându-se opoziţiei monarhice. Ministru de război în guvernul Cavaignac în 1848, ales în cele două adunări republicane, va deveni ambasador în Rusia ***pi*** timpul ministeriatului lui Tocqueville, care îl cunoştea încă din 1828. Pe 24 februarie 1848, aşa cum precizează Melonio, Lamoriciere a fost rănit în încercarea sa de a se interpune între gărzile naţionale pariziene şi mulţime.

[120] M2004 indică o notă marginală din manuscris: „Cu ajutorul escadroanelor lui Bedeau".

[121] *In angustiis* = într-o situaţie critică.

[122] Ducesa d'Orleans, pe numele său Helene Louise Elisabeth de Mecklenburg-Schwerin (1824-1858) se căsătorise în 1837 cu fiul cel mare al regelui Louis-Philippe: ducele d'Orleans murise însă în 1842, lăsându-i doi fii - Philippe, conte de Paris (1838-1894) si Robert, duce de Chartres (1840-1910). Ducele de Nemours (1814-1896) era fiul cel mic al lui Louis-Philippe.

[323] M1942 şi M2004 intercalează aici fragmentul: „Şi mut. Era ca un stâlp pictat în locotenent general".

[124] M1942 şi M2004 intercalează aici un fragment ce lipseşte din ediţia de la 1893: „[Era] steril şi tern, iar curajul său era mai degrabă de natură să descurajeze şi să-i înmoaie pe prietenii săi decât

să impună adversarilor, neputându-i îngădui decât să moară în chip decent, dacă se ivea ocazia".

[125] Reluând însemnările memorialistice ale iui Barrot, Melonio arată că acesta, imediat după ce a aflat de fuga regelui, s-a gândit să o protejeze pe ducesa d'Orleans, dar, negăsind-o la Tuileries, a făcut cale întoarsă la ministerul de Interne.

[126] Bertrand Theobald joseph, baron de Lacrosse (1796-1865) a fost deputat al stângii dinastice între 1834 şi 1848, fiind ales apoi în ambele adunări postrevoluţionare şi devenind ministru în cele două cabinete Barrot, ca şi în ultimul guvern dinaintea loviturii de stat din 1851, pe care de altfel a susţinut-o, devenind astfel senator în 1852.

[127] Andre Mărie Jean-Jacques Dupin (1783-1865), deputat cu o carieră începută în 1827, ales şi în cele două adunări republicane.

[128] După moartea ducelui d'Orleans, Louis-Philippe a reuşit, în 1842, să impună regenţa în favoarea ducelui de Nemours, în ciuda încercărilor ducesei d'Orleans de a-l impune pe fiul său cel mare; în 1842, ea fusese sprijinită de Odilon Barrot şi de Lamartine, nu şi de Tocqueville; ralierea lui Thiers la proiectul regelui a condus la ruptura dintre stânga dinastică şi centru-stânga. După episodul din 24 februarie 1848, la care face referire Tooqueville aici, ducesa s-a exilat în Anglia, rărmânând o adversară a fuziunii celor două ramuri ale familiei Bourbon care ar fi fost defavorabilă orleaniştilor.

[129] Atât în M1942, cât şi în M2004, ultima frază figurează ca notă marginală.

[130] Melonio notează că Tocqueville era pe bună dreptate răutăcios, fiindcă Lamartine primise într-adevăr propunerea de a dirija o guvernare republicană.

[131] Auguste Adolphe Mărie Billault (1805-1863) fusese deputat de centru-stânga începând din 1837, refuzând ca şi Tocqueville să participe la campania banchetelor. Va fi ales în Constituantă şi, spre deosebire de Tocqueville, va accepta lovitura de stat al lui Louis-Napoleon.

[132] Alexandre Pierre Thomas Amable Mărie de Saint-Georges, zis Mărie (1795-1870), liberal în timpul Restauraţiei, deputat al stângii dinastice **începând** din 1842, va deveni ministru în guvernul provizoriu, membru in Constituantă şi al comisiei executive, apoi ministru de justiţie sub Cavaignac.

[133] Isaac Moise, zis Adolphe Cremieux (1796-1880) a urmat o carieră asemănătoare cu cea a lui Mărie înainte de 1848, participând la campania banchetelor și devenind ministru al justiției în guvernul provizoriu. Susținător al lui Louis-Napoleon în cursa pentru președinție, va alege mai târziu tabăra opoziției, continuându-și cariera sub a treia Republică, ca deputat și apoi ca senator.

[134] Jean Baptiste Dumoulinț 1807-1874) se distinsese printr-o conspirație organizată în timpul Restaurației. Va rata alegerea în Constituantă, raliindu-se apoi candidaturii lui Louis-Napoleon la președinție.

[135] Alexandre Auguste Ledru, zis Ledru-Rollin (1807-1874) a fost deputat începând din 1841, fondator al gazetei *La Reforme* și promotor al campaniei banchetelor. Intrat în guvernul provizoriu, deputat în ambele adunări de după 1848, Ledru-Rollin s-a implicat masiv în insurecția din iunie 1849, exilându-se după eșecul acesteia în Anglia.

136 p ; $_{erre}$ Antoine Berryer (1790-1868) a fost deputat începând din 1831, situându-se în opoziția legitimistă. După 1848, membru în cele două adunări.

[137]M1942 și M2004 citează următoarea notă marginală: „M[aiy de Tocqueville] consideră că întreg acest pasaj este oarecum greoi și plin de patimă; într-adevăr, ideea nu e înfățișată astfel încât să fie înțeleasă. Ar trebui să încep prin a pune în relief *imitația* și lipsa de interes care a rezultat din ea".

[138] Alphonse de Lamartine (1790-1878) publicase în 1847 o monumentală lucrare în 8 volume care glorifica revoluția intitulată *Histoire des Girondins*. Devenit între februarie 1848 și iunie 1849 foarte popular, Lamartine se va retrage din viața politică după pierderea alegerilor prezidențiale din decembrie 1848.

[139] M1942 și M2004 conțin „ședință" în loc de „agonie".

[140]M1942 și M2004 intercalează aici un fragment lăsat de-o parte în ediția anterioară: „M-am oprit, nu rușinat, ci mirat să mă aflu acolo, fiindcă, la urma urmei, nu aveam nici un motiv să mă atașez de soarta acestei familii. Nu primisem de la ea niciodată vreun avantaj și nici măcar vreun semn de încredere. Regretasem urcarea ei pe tron, iar faptul că dorisem menținerea sa se datora fidelității mele față de interesul public, nu unei afecțiuni pentru

această familie. Ea prezenta, în ochii mei, un singur motiv de interes : acela al marilor nefericiţi".

[141] Louis Antoine Garnier-Pages (1803-1878) era deputat din 1842, situându-se în opoziţia republicană şi participând la campania banchetelor. Primar al Parisului şi membru al guvernului provizoriu din februarie 1848, el avusese un frate vitreg - Etienne joseph Louis Garnier-Pages, care murise în 1841, după ce fusese la rândul lui deputat (de extrema stângă) începând din 1831. Louis Antoine a publicat, între 1861 şi 1872, o lucrare în 10 volume intitulată *Histoire de la Revolution de 1848.*

[142] Melonio menţionează că Lamartine a citit în acea după-amiază o listă alcătuită cu câteva zile înainte şi pe care figurau Arago, Dupont de l'Eure, Lamartine, Ledru-Rollin, Mărie şi Cremieux.

[143] Melonio indică un detaliu istoric care explică aparenţele teatrale ale scenei: strigătul „Â l'Hotel de Viile, Lamartine en tete!" a fost lansat de actorul Bocage, care venise la Adunare în cursul dimineţii, pentru ca, în numele unor societăţi secrete, să-l convingă pe Lamartine să instaureze un regim republican.

[144] Mărie Francois Pascal Armând Marrast (1801-1852), lider al fracţiunii republicane în vremea Monarhiei din iulie, redactor al gazetelor *La Tribune* şi *Le National,* membru al guvernului provizoriu, primar al Parisului (martie-mai 1848) şi preşedinte al Constituantei.

[145] Nicolas Charles Victor Oudinot (1791-1863), duce de Reggio, distins în campaniile napoleoniene, ca şi în opoziţia moderată din Cameră începând din 1842, va deveni reprezentant în Camerele republicane şi va fi trimis de Louis-Napoleon Bonaparte în aprilie 1849 să conducă expediţia franceză la Roma, la care Tocqueville se referă în partea a treia a *Amintirilor.*

[146] Alexandre Philippe Andryane (1797-1863) a fost unul din carbonarii francezi cei mai influenţi în anii douăzeci. Arestat şi întemniţat în castelul Spielberg (din Brno), va cunoaşte în 1837 un răsunător succes de public cu volumul *Memoires d'un prisonnier d'Etat.*

[147] încarcerat, ca şi Andryane, la Spielberg, Pellico va anticipa succesul literar al imitatorului său, cu lucrarea din 1832 *Le mie Prigioni.*

[148] Melonio citează o anecdotă celebră în epocă potrivit căreia Thiers ar fi părăsit Camera înainte de sosirea ducesei d'Orleans strigând: „Mareea urcă! Mareea urcă!".

[149] Leon Talabot (1796-1863) deputat de centru-stânga între 1836 şi 1848, aliat al lui Thiers.

[150] M1942 şi M2004 inserează la final o frază absentă din ediţia de la 1893: „Dintre cei patru oameni care avuseseră o contribuţie decisivă la evenimentele din 24 februarie - Louis-Philippe, Guizot, Thiers şi Barrot - primii doi erau proscrişi la sfârşitul acestei zile, iar ceilalţi doi erau pe jumătate nebuni". M2004 menţionează de asemenea că, la sfârşitul acestei fraze, o notă marginală a lui Tocqueville indica următoarele: „De terminat prima parte cu cuvintele: m-am dus direct acasă şi n-am mai ieşit".

[151] Moliere, *Mizantropul,* actul I, scena a II-a, versul 169.

[152] Deşi Thiers (câteva luni în 1836 şi alte câteva luni în 1840), Mole (1836-1839) şi Guizot (1840-1848) însumaseră ca preşedinţi ai Consiliului mai puţin de 18 ani, influenţa lor asupra **guvernării** Monarhiei din iulie fusese totuşi extrem de însemnată.

[153] Aşa cum observă Melonio, critica viziunii istorice fataliste apare şi în capitolul al XX-lea din al doilea volum al *Democraţiei în America.*

[154] Populaţia pariziană depăşise la 1848 un milion de persoane, una din explicaţii fiind şi lucrările de fortificare a oraşului realizate după 1841.

[155] Ar fi vorba, în opinia lui J.P. Mayer şi M. Wicks-Boisson, de ceilalţi doi fii ai lui Louis-Philippe aflaţi în Algeria.

[156] Melonio notează faptul că în preajma revoluţiei crisparea legalistă a regelui nu a slăbit, Louis-Philippe argumentând că nu-l va demite pe Guizot fiindcă dorea să rămână în limitele Cartei.

[157] Acest paragraf lipseşte din M1942 şi M2004, care îl indică doar ca variantă marginală.

[158] Acest paragraf lipseşte de asemenea din M1942 şi M2004, care îl indică doar ca variantă marginală.

[159] Tocqueville evocă aici o experienţă directă, întrucât, aşa cum precizează Melonio, el era în vremea revoluţiei din 1830 voluntar în garda naţională; „fărâma de afectiune ereditară" - adică

moştenirea legitimistă a familiei sale - nu l-a împiedicat să-l deteste pe Charles X.

[160] M2004 menţionează că o filă manuscrisă conţine o dezvoltare la care Tocqueville a renunţat: „De rezervat pentru disputa mea cu Ampere. I-am spus următoarele: cu toate că ştiu că temperamentul popoarelor are ceva intratabil şi invincibil, am sperat că experienţa le oferise francezilor ceva din spiritul şi moravurile popoarelor libere. Ii văd însă acum la fel de nerăbdători, de nerezonabili, de impetuoşi, la fel de indiferenţi faţă de lege, insensibili la exemplele trecutului şi la fel de temerari în faţa pericolelor ca şi cum am fi în 1788. Timpul pare a nu fi schimbat decât obiectul dorinţelor lor şi a-i fi făcut la fel de superficiali în privinţa lucrurilor serioase pe cât erau altădată în privinţa celor superficiale". Ultima parte a acestei note a fost folosită la sfârşitul prezentului capitol.

[161] Este vorba despre Jean-Jacques Ampere (1800-1864), fiul celebrului fizician, un prieten vechi al lui Tocqueville. M1942 menţionează aici ca notă marginală un fragment care apare şi în M2004 ca unul lăsat ulterior de-o parte: „Restul zilei s-a scurs într-o atmosferă tristă. Nimeni n-a venit să mă vadă şi nici eu nu m-am dus nicăieri. Ajunsesem într-una^din acele situaţii în care totul este incert, exceptând inutilitatea eforturilor şi în care nu-ţi mai rămâne altceva de făcut decât să bagi capul între umeri. II invitasem mai demult pe Ampere să cinăm în acea zi. Datorită evenimentelor din acea zi, uitasem de invitaţie. Ampere n-a uitat şi, cu toate că era revoluţie, a venit la cină".

[162] M1942 şi M2004 intercalează aici expresia „care era indulgenţa însăşi şi care nu păstrase din viaţa de coterie pe care o dusese decât slăbiciunea pentru amicii săi".

[163] Din ediţia de la 1893 lipseşte următorul fragment, inclus în ediţiile ulterioare: „Ura pe care le-o purta acestora şi mai cu seamă amicilor lor francezi era singura ură de care era, după ştiinţa mea, capabil. Se temea ca de moarte de plicticoşi, dar îi detesta cu adevărat doar pe credincioşi. E adevărat că aceştia îl răniseră cu cruzime, fiindcă nu le era adversar din fire; de altfel, nimic nu dovedeşte mai bine intoleranţa lor oarbă decât faptul că au ajuns să-l irite aşa de tare pe un om atât de creştin ca Ampere, nu prin credinţa lor, ci prin intenţia, prin gustul şi, îndrăznesc să spun, prin temperamentul lor.

Ampere accepta de aceea cu uşurinţă căderea unui guvern care-i sprijinise pe detractorii săi". Tocqueville făcea aici referire la un episod istoric consumat în 1845-1847: şapte cantoane elveţiene catolice, reunite într-o confederaţie separatistă, fuseseră înfrânte de armata federală, în ciuda sprijinului acordat de Franţa; opoziţia îl acuza pe Guizot că nu ajutase confederaţia.

[164] M1942 şi M2004 intercalează aici un pasaj absent din ediţia de la 1893: „Un loc de educaţie unde nu eşti pregătit să trăieşti în vremuri de revoluţie şî unde nu te simţi în siguranţă într-o zi de revoluţie". Cei doi nepoţi despre care e vorba sunt fiii lui Edouard de Tocqueville.

[165] Fragmentul „dar ei erau mai degrabă mânaţi de vin decât de pasiuni politice şi" figurează ca notă marginală în M1942 şi nu apare deloc în M2004.

[166] M1942 şi M2004 intercalează aici o explicaţie care trimite la un eveniment relatat în ultimul capitol al părţii întâi: „Un aghiotant anunţase cu o zi înainte că Lamoriciere murise după ce a căzut de pe cal".

[167] M1942 indică o variantă intermediară în care apare şi fraza „nu-i rămâneau libere decât antebraţul şi mâna dreaptă, de care se folosea din când în când pentru a-şi băga o ţigară în gură sau pentru a o scoate".

168]y[i **9 4 2** recuperează aici o interogaţie notată de Tocqueville pe marginea manuscrisului: „Oare cine a mai spus acest lucru ?".

[169] Melonio precizează că sursa folosită aici de autor este *Istoria Florenţei* a lui Machiavelli.

170 M1942 indică aici o notă marginală absentă din celelalte ediţii: „Adevărul este că nici o altă schimbare operată la nivelul guvernării, mai degrabă decât în privinţa situaţiei unei naţiuni, nu a fost opera unor cetăţeni atât de indiferenţi".

[171] M1942 şi M2004 intercalează aici un fragment absent din ediţia de la 1893: *„Histoire de la Revolution* a lui Thiers, *Les Girondins* a lui Lamartine, ca şi alte lucrări mai puţin celebre, dar foarte cunoscute, dar mai ales piesele de teatru reabilitaseră teroarea şi o transformaseră oarecum într-o modă". M1942 adaugă o notaţie a lui Tocqueville în marginea acestui pasaj: „Asta s-a spus când a fost luată Camera. De văzut care e cel mai bun loc pentru plasarea acestei idei, care trebuie exprimată o singură dală". Melonio

notează aversiunea lui Tocqueville față de demersul istoric al lui Thiers, ca și față de reabilitarea Revoluției în ultimii ani ai Monarhiei din iulie de către Louis Blanc, Michelet și Lamartine.

172 M1942 și M2004 citează aici o notă marginală: „Mai ales într-o vreme în care vederea lumii de dincolo a devenit mai obscură și în care nefericirea ei este mai vizibilă și pare insuportabilă, întrucât este mai vizibilă și pare mai greu de evitat".

[173] Melonio observă că teama de socialism a lui Tocqueville era anterioară Revoluției de la 1848.

[174] M1942 citează nota lui Tocqueville: „Toate acestea seamănă cu ceea ce a fost spus și mai sus".

[175] M2004 menționează câteva notații în marginea manuscrisului: „Trei lucruri: 1. ideea că orice rezistență era imposibilă; 2. Lipsa dorinței de a rezista. Chiar un efort de adaptare la noua ordine a lucrurilor; 3. Tăcere în privința regelui Louis-Philippe".

[176] M2004 menționează o însemnare marginală: „Așa cum ar fi putut face un nobil de altădată găsind un cruciat printre strămoșii săi".

[177]M1942 și M2004 intercalează aici următorul fragment: „Rudele despre care evitai să vorbești, care altădată ar fi fost trimise la Bastilia, iar acum ar fi putut deveni funcționari publici în Algeria, deveneau dintr-o dată strălucirea familiei și sprijinul său". Melonio precizează, pe de altă parte, că Ledru-Rollin a procedat la masive schimbări ale prefecților cu comisari, mulți dintre aceștia fiind lipsiți de orice experiență.

[178] M2004 indică aici o notă marginală: „Nu povestesc decât faptele la care am participat ca actor sau ca spectator. Celelalte le trec sub tăcere sau mă mulțumesc să le indic, pentru a fixa un reper al amintirilor mele. In timp ce reflectam, așa cum am spus, la evenimente și la oamenii care luau parte la ele, guvernul provizoriu vedea lumina zilei. Principiul reunirii urgente a unei Constituante era împărtășit de membrii săi, care vorbeau de asemenea despre alegeri generale

[179] O variantă ușor diferită în M1942.

[180] Achille Charles Leonce Victor, duce de Broglie (1785-1870), deputat între 1817 și 1830, apoi ministru al afacerilor extrene și președinte al Consiliului în vremea Monarhiei din iulie, ales în

Constituantă la 1848, închis în 1851, ca şi Tocqueville, în momentul loviturii de stat.

[181] Memoriile cardinalului de Retz au apărut în 1717.

182 plecând de la acest autoportret, Louis Girard rezuma eşecul carierei politice a lui Tocqueville în câteva rânduri: „La 36 de ani, e considerat ca un nou Montesquieu. Tocqueville are de-acum un nou proiect. Având gloria literară, are ambiţia unei mari cariere politice. După un eşec în 1837, e ales deputat de Valognes în 1839 şi va rămâne deputat până în 1851. Sub Louis-Philippe e omul politic cu cea mai mare influenţă în departamentul Manche. In Cameră, însă, ambiţiile sale nu se realizează. Se plasează între centru-stânga al lui Thiers şi stânga dinastică a lui Barrot; discursurile pe care le ţine şi rapoartele pe care le elaborează îl scot în evidenţă. Forţa oratorică îi lipseşte şi nu ştie să cultive camaraderia parlamentară. Independenţa îl duce la izolare. II disprețuieşte pe rege, îl detestă pe Guizot, e prins între Thiers şi Lamartine şi nu ajunge să ocupe poziţia la care spera. Iată de ce va fi foarte sever cu Monarhia din iulie şi se va ralia fără regret la Republica moderată" (Louis Girard, *Les liberaux francais 1814-1875,* Aubier, Paris, 1985, p. 147).

[183] M1942 şi M2004 intercalează aici un fragment care nuc prezent în ediţia de la 1893: „M-am înşelat crezând că voi reuşi la tribună la fel de bine cum reuşisem ca autor. Dar meseria de scriitor şi cea de orator nu se sprijină, ci mai degrabă îşi dăunează reciproc. Nimic mai puţin asemănător decât un bun discurs şi un capitol bine scris. Mi-am dat seama foarte repede de asta şi am realizat că sunt plasat între vorbitorii corecţi, ingenioşi, câteodată profunzi, dar întotdeauna lipsiţi de căldură şi, în consecinţă, şi de forţă. N-am fost în stare să mă schimb în această privinţă. Nu s-ar zice că-mi lipsesc pasiunile, însă la tribună pasiunea unui bun discurs le-a anulat pe toate celelalte". Atunci când se descrie ca autor de succes, Tocqueville are în vedere cartea sa despre Statele Unite.

[184] M2004 indică următoarea însemnare marginală: „De identificat interesele, istoria, viciile, slăbiciunile fiecăruia, ce pot fi folosite ca puncte de sprijin".

[185] în capitolul 4 din partea a III-a, conscrat ministeriatului său, Tocqueville va descoperi facilitatea dialogului cu oamenii mărunţi, atribuind-o unei schimbări a naturii interlocutorilor: „Fiind ministru,

nu mai aveam de-a face cu ideile proştilor, ci cu interesele lor, acestea furnizând întotdeauna un subiect de conversaţie de-a gata şi facil".

[186]M1942 şi M2004 intercalează aici următorul fragment: „N-am putut să descopăr la vreunul dintre ei acel gust dezinteresat pentru binele oamenilor pe care-l descopăr în mine însumi, în ciuda erorilor şi slăbiciunilor mele".

[187] Un alt pasaj neglijat în 1893: „Până la urmă, am ajuns să trăiesc într-o izolare cenuşie, astfel încât eram zărit doar de la distanţă şi eram prost judecat. Simţeam în fiecare zi că mi se atribuiau calităţi şi defecte imaginare. Mi s-a atribuit de pildă o abilitate în purtări, o profunzime ieşită din comun, o ambiţie remarcabilă, pe care nu le aveam; pe de altă parte, nemulţumirea mea faţă de mine însumi, plictiseala şi atitudinea mea rezervată erau privite ca o sfidare, un defect care produce mai mulţi duşmani decât cele mai rele vicii. Eram considerat viclean şi uneltitor fiindcă eram tăcut; mi se atribuia o fire austeră, eram considerat ranchiunos şi acru, cu toate că nu fac decât să trec de la bine la.rău cu multă indulgenţă, aproape cu slăbiciune, dând atât de repede uitării reproşurile pe care le-aş avea de făcut, încât o asemenea ignorare a răului trece mai degrabă drept slăbiciunea unui suflet incapabiPsă ţină minte injuriile decât ca un efort virtuos de a uita. Faptul că eram atât de prost înţeles nu mă făcea să sufăr, ci mă cobora mult sub nivelul firii mele. Nu există vreun om care să aibă mai multă nevoie decât mine de aprobarea celorlaţi, nici cineva care să fie în mai mare măsură ajutat de stima şi de încrederea publice pentru a realiza acţiunile de care e în stare. Neîncrederea mea extremă în forţele proprii, nevoia pe care o resimt fără încetare de a fi aprobat de ceilalţi, se nasc oare dintr-o modestie veritabilă ? Cred că ele vin mai degrabă dintr-un orgoliu la fel de mare, de viu şi de neliniştit ca şi mintea însăşi".

[188] Melonio precizează că sufragiul universal fusese proclamat pe 2 martie, pentru ca trei zile mai târziu guvernul provizoriu să fixeze modul de scrutin. Tocqueville a părăsit Parisul pe 12 martie şi a rămas în departamentul său până pe 4 aprilie; alegerile fuseseră fixate iniţial pentru 2 aprilie, dar au fost amânate pentru 23 aprilie. Amănunte la Andre Jardin, *Alexis de Tocqueville (1805-1859)*, Hachette, Paris, 1984, în special pp. 387-437.

[189] M2004 indică o notă marginală plasată în acest loc: „Aici domnește bunăstarea. Predomină viața calmă. Viciile sunt discrete, iar virtuțile sunt lipsite de strălucire. Pasiunile sunt temperate, imaginația e leneșă, [totul e] tern".

[190] M2004 intercalează aici ea variantă marginală: „Departamentul i se supunea precum un sclav. Dar, cu o expresie nimerită a lui Alfieri, era un sclav zbuciumat".

[191] M2004 citează aici o variantă la care Tocqueville a renunțat: „A lupta, cu puteri modeste, împotriva revoluției era o întreprindere prea îndrăzneață și părea o misiune prea grea și prea periculoasă pentru a-ți dori foarte mult să o asumi".

[192] Legislația electorală stipula posibilitatea depunerii candidaturii în mai multe circumscripții.

[193] Așa cum precizează Melonio, manifestul a fost publicat pe 19 martie 1848 și începea cu formula „domnilor și dragi concetățeni".

[194] M1942 și M2004 consemnează următoarea notă marginală: „Nu vă cer, deci, votul, dar sunt gata să vă consacru timpul, averea și viața mea".

[195] M1942 indică un pasaj intercalat aici, ca variantă de redactare: „E ușor să ieși în evidență în vremuri de revoluție, fiindcă e suficient să rămâi fidel naturii tale pentru a deveni o ființă aparte".

1% M1942 și M2004 intercalează aici următorul fragment: „în procesul verbal al acestei reuniuni, am dat peste întrebarea ce mi-a fost adresată și peste răspunsul pe care l-am dat. Le reproduc pentru că ele vădesc foarte bine preocupările de atunci și starea minții mele. *Întrebare:* Dacă răzmerița ar ajunge la Adunarea națională, dacă baionetele ar intra în incinta ei, jurați să rămâneți s-o apărați, dacă e nevoie ? *Răspuns*: Prezența mea aici ține loc de răspuns. După nouă ani de trudă și de eforturi inutile pentru a așeza guvernarea care tocmai a căzut pe o cale mai liberală și mai onestă, mi-aș fi dorit să revin la o existență privată și să aștept până ce trece furtuna. Onoarea m-a împiedicat să fac așa ceva. Da, cred, ca și voi, că reprezentanții voștri fideli vor putea fi în pericol; dar pericolele înseamnă glorie, iar eu sunt aici tocmai pentru că există pericole și glorie". Melonio precizează că pasajul reproduce un dialog care a avut loc în cadrul comitetului electoral ținut pe 26 martie 1848.

[197] Leonor Joseph Havin (1799-1868) fusese deputat al stângii dinastice între 1831 şi 1848 şi participase la campania banchetelor în ultimii ani ai Monarhiei din iulie, confruntându-se cu Tocqueville pentru şefia acestei tabere; a fost de asemenea ales în Constituantă.

[198] Narcisse Vieillard (1791-1857) fusese preceptorul lui Louis-Napoleon şi deputat al stângii dinastice între 1842 şi 1846, a fost ales şi în 1848 şi în 1849.

[199] Gabionul e un cilindru metalic cu ajutorul căruia se săpa în mină.

[200] Armând Francois, conte de Briqueville (1785-1844), ofiţer în campaniile napoleoniene, deputat în timpul Restauraţiei şi al Monarhiei din iulie. înrudit cu Tocqueville, plănuise în 1837 să-şi abandoneze circumscripţia în favoarea autorului *Amintirilor.*

[201] Tocqueville fusese ales în 1842 în consiliul departamental, condus de Havin; acesta va pierde poziţia în 1845, recâştigând-o în 1848, pentru a o pierde din nou în 1850 în faţa lui Tocqueville. Pe această temă, v. E. L'Hommede, *Un departement frangais sous la monarchie de Juillet. Le Conseil general de la Manche et Alexis de Tocqueville,* Paris, 1933.

[202] Cum alegătorii înscrişi erau foarte numeroşi, votul s-a desfăşurat pe 23 şi 24 aprilie. Procedurile electorale utilizate la alegerile pentru Constituanta din 1848 sunt descrise în Philippe Tanchoux, *Les procedures electorales en France,* Comite des travaux historiques et scientifiques, Paris, 2004, pp. 395 şi urm.

[203] Intr-o notă marginală menţionată de M2004, Tocqueville preciza că „preotul şi vicarul erau şi ei aşezaţi la rând".

[204] Tocqueville a fost ales în cadrul unui scrutin de listă cu panaşaj, având drept circumscripţie departamentul, scrutin la care puteau participa toţi bărbaţii care împliniseră 20 de ani. Participarea a fost foarte numeroasă: din cei circa 130 de mii de votanţi potenţiali, au votat 120 de mii. Tocqueville s-a clasat al treilea, cu 110.764 voturi - fiind precedat de Havin, care obţinuse 119.117 şi de Vieillard, care avea 117.756 (cf. Jardin, *op. cit.,* p. 393). Aşa cum remarca Jean-Claude Lamberti, „aristocratul Tocqueville a fost ales deputat mai uşor sub regimul votului universal decât sub regimul cenzitar" (Jean-Claude Lamberti, *op. cit,* p. 712).

[205] M2004 indică aici o variantă: „Aceea de a administra fără administratori şi de a guverna cu ajutorul unei majorităţi formând doar o minoritate", însoţită de un comentariu al lui Tocqueville: „N-au luat din Teroare decât imaginile şi limbajul acesteia".

[206] M1942 şi M2004 intercalează aici fragmentul: „Alegerile au fost deci contrare taberei care făcuse revoluţia şi nu putea fi altfel. Era o surpriză neplăcută pentru ea". Melonio precizează că în Adunarea constituantă fuseseră aleşi circa 500 de republicani moderaţi, circa 300 de regalişti şi mai puţin de 100 de republicani de stânga, inclusiv socialişti.

[207] Moliere, *Şcoala femeilor,* actul V, scena IV, versul 12.

[208] Melonio precizează că pe 25 februarie guvernul crease, din şomeri şi tineri muncitori, o gardă naţională mobilă permanentă, pe care Marx o va numi „lumpenproletariat"; în aceeaşi perioadă fusese democratizată şi garda naţională propriu-zisă, care primise în rândurile ei numeroşi tineri.

[209] Tocqueville are în vedere incidentele legate de despuierea urnelor şi numărarea voturilor, respectiv arderea buletinelor tic vot la Limoges şi uciderea a 23 de muncitori revoltaţi de rezultatul alegerii la Rouen.

[210] Anunţul a apărut, precizează Melonio, pe 25 martie 1848, în condiţiile înmulţirii disputelor dintre proprietari şi chiriaşii aflaţi în imposibilitate de a plăti sumele datorate. Cum numeroşi parizieni ajunşi şomeri nu-şi mai plăteau chiriile, primarul Parisului a fost obligat, la începutul lui aprilie, să emită o circulară care reamintea obligaţia achitării sumelor datorate.

[211] M2004 citează o însemnare marginală a lui Tocqueville: „A fost mai degrabă un triumf al logicii decât al onestităţii".

[212] Guvernul stabilise pe 30 aprilie o uniformă oficială, care includea haina neagră, cămaşa cu guler întors, pantalon negru cu curea tricoloră, panglică roşie cu însemnele Republicii la butoniera stângă. Aşa cum precizează Melonio, costumul n-a fost purtat decât o singură dată, cu ocazia venirii guvernului provizoriu în Adunare.

[213] Jean Joseph Charles Louis Blanc (1811-1882) a fost un influent gazetar socialist, care a fondat în 1840 *La Revue du Progres.* Blanc e autorul lucrării socialiste *L'organisation du travail* (1840), a fost membru al guvernului provizoriu şi a fost ales în Constituantă;

creator al Atelierelor naţionale, el a fost silit să se exileze în Anglia după evenimentele din 15 mai.

[214] Louis Marc Caussidiere (1808-1861), muncitor arestat în urma insurecţiei de la Lyon din 1832, a devenit prefect de poliţie după revoluţia din februarie; ales în Constituantă în aprilie 1848, a fost silit să se refugieze la Londra după insurecţia din iunie.

[215] Caussidiere a înfiinţat o gardă specială a prefecturii, ai cărei membri au fost numiţi Montagnarzi, cu trimitere la facţiunea Montagne, creată în 1791 şi dominată de Danton, Marat şi Robespierre, inspiratorii unui regim de teroare în numele Republicii, începând din 1793 când controlează Convenţia şi Comitetul Salvării publice.

[216] Melonio precizează că Thiers pierduse alegerile în aprilie, fiind ales în schimb în iunie, la un scrutin parţial; Victor de Broglie nu îşi depusese candidatura la alegerile pentru Constituantă, fiind ales în schimb în mai 1849 în Adunarea legislativă.

[217] Guizot se refugiase în Anglia, de unde va reveni pentru alegerile din 1849, pe care le va pierde; Duchâtel nu va mai participa la viaţa politică.

[218] Melonio indică faptul că doar^.200 din membrii Constitutantei fuseseră aleşi şi înainte de 1848.

[219] Numele *Montagne* provenea, la 1791, de la faptul că adepţii lui Danton, Marat şi Robespierre se grupaseră în băncile din partea de sus a sălii, în vreme ce adversarii lor, aşezaţi pe băncile de jos, căpătaseră numele *Plaine* sau *Marais*.

220 Mi942 citează această ultimă frază ca notă marginală, în vreme ce M2004 nu o menţionează.

[221] M2004 menţionează aici o notă marginală, absentă şi din ediţia de la 1893 şi din M1942: „în marea lor majoritate, membrii acestei Adunări îi detestau pe Montagnarzi, urau teoriile socialiste şi voiau în mod sincer întemeierea Republicii".

[222] Aşa cum precizează Melonio, sala fusese construită în curtea de la Palais Bourbon, întrucât vechea sală a Adunării nu putea cuprinde un număr atât de însemnat de aleşi.

223 M1942 şi M2004 citează aici o însemnare marginală: „în lipsa unor embleme care să se adreseze direct credinţelor şi pasiunilor poporului".

[224] Conform sistemului candidaturilor în mai multe circumscripţii.

[225] M2004 citează o notă marginală, care schiţează un portret al lui Lamartine: „N-am văzut de când mă ştiu un om care să ia atâtea chipuri. Un suflet religios şi melancolic".

[226] M1942 şi M2004 consideră această ultimă frază ca o notă marginală.

[227] Aşa cum precizează Melonio, Tocqueville îl cunoscuse pe Lamartine în 1835, refuzând un an mai târziu să intre în tabăra acestuia din cadrul Adunării.

[228] Este vorba despre Victor de Champeaux de Laboulaye, secretarul lui Lamartine.

[229] Pe 9 mai 1848, Constituanta a votat, cu o majoritate foarte firavă (411 contra 385), instituirea unei comisii executive (alcătuită din 5 membri), care era însărcinată cu numirea miniştrilor. Această decizie a deschis un conflict pe tema eliminării sau a menţinerii socialiştilor în guvern.

[230] M2004 citează o notă marginală: „Talentul său era foarte potrivit pentru această Adunare novice, pe care o antrena oarecum în torentul discursului său înainte ca aceasta să aibă timpul să reflecteze la ceea ce el spunea". Melonio precizează că în şedinţa din 9 mai, Barrot susţinuse că miniştrii trebuie aleşi de Adunare (în aşa fel putând fi excluşi radicalii din ecuaţia guvernamentală), iar Lamartine a apărat nevoia unui executiv în sensul propriu al termenului, sperând în menţinerea radicalilor la putere.

[231] Cf. M2004, din comisia executivă făceau parte, în urma şedinţei din 10 mai 1848, în ordinea voturilor obţinute, Arago, Garnier-Pages, Mărie, Lamartine, Ledru-Rollin.

[232] O notă marginală citată de M2004 indică „acestea i-au separat pe Ledru-Rollin de Louis Blanc".

[233] Melonio observă că emoţia era creată de prezenţa la Paris a câtorva mii de emigranţi polonezi şi de organizarea unor demonstraţii în sprijinul revoluţiei din Polonia, numărul participanţilor crescând de la câteva sute pe 12 mai la peste o sută cincizeci de mii patru zile mai târziu.

[234] Louis Fran9ois Michel Raymond Wolowski (1810-1876), economist francez de origine poloneză, participant la revoluţia din

1830 şi ţara sa de origine şi exilat la Paris un an mai târziu, a fost ales în Constituantă şi apoi în Legislativă, adoptând poziţii moderate şi fiind un susţinător al lui Cavaignac. A refuzat lovitura de stat din 1851.

[235] Joseph Mărie-Anne Degousse (1791-1862), soldat sub Imperiu, inginer de formaţie, cu o activitate de insurgent în timpul Restauraţiei, a fost ales în 1848 în Constituantă (situându-se pe poziţii moderate), dar nu şi un an mai târziu în Legislativă.

[236] Amable Gaspard Henri, viconte de Courtais (1790-1877), deputat cu poziţii de extremă stânga între 1842 şi 1848, după un trecut ca ofiţer în timpul Imperiului şi la începutul Restauraţiei, a fost ales în 1848 şi a devenit apoi comandantul gărzii naţionale din Paris. A fost destituit după ce a eşuat în asumarea misiunii încredinţate de guvernul provizoriu de a apăra Adunarea constituantă pe 15 mai. Melonio citează şi interpelarea potrivit căreia indeciziile lui Courtais din 15 mai, ale căror consecinţe sunt relatate de Tocqueville în acest capitol, au fost o manevră a republicanilor moderaţi Marrast şi Garnier-Pages împotriva revoluţionarilor.

[237] Părintele Dominique Lacordaire (1802-1861), celebru predicator, apropiat al lui Lamennais, a fcţst ales în Constituantă, dar a demisionat pe 18 mai 1848.

[238] M2004 include o variantă diferită de celelalte două ediţii: în loc de „spre surprinderea mea" apare „mai mult decât oricare altă creatură umană".

[239] Francois Vincent Raspail (1794-1878), militant republican arestat de mai multe ori în perioada 1831-1835, foarte activ în 1848, când a intrat printre primii în Hotel de Viile, a fost arestat după revolta din 15 mai. Ales deputat în septembrie 1848, în cadrul unei alegeri parţiale, nu a putut să-şi asume mandatul, fiind arestat şi închis în aprilie 1849. Exilat între 1855 şi 1859, va reveni în viaţa politică franceză câţiva ani mai târziu, fiind ales deputat în 1869 şi 1876.

[240] Renaud Oscar d'Adelsward (1811-1898), deputat de dreapta cu un trecut de ofiţer, ales de asemenea în 1849, întemniţat în 1851, după lovitura de stat şi revenit în viaţa parlamentară în 1863.

[241] Philippe Joseph Benjamin Buchez (1796-1865), medic de profesie, angajat în mişcarea carbonară şi saint-simoniană, devenit apoi autorul unor scrieri socialist-creştine în gazeta *L'Europeen*.

Autorul unei compilaţii în 46 de volume, scrise împreună cu Roux şi publicate în 1834-183 8: *Histoire parlementaire de la Revolution frangaise.* Deputat în 1848, devenit preşedinte al Constituantei cu sprijinul republicanilor moderaţi, va fi subiectul unor critici violente din partea conservatorilor şi nu va fi reales în 1849.

[242] Louis Auguste Blanqui (1805-1881), militant republican cu activitate subversivă în timpul Monarhiei din iulie, închis între 1839 şi 1848, a fost din nou întemniţat după 15 mai 1848 pentru 10 ani.

[243] Armând Barbes (1809-1870), militant republican, conspirator în timpul Monarhiei din iulie, arestat ca şi Blanqui între 1839 şi 1848, a fost ales în Constituantă, dar condamnat, ca unul dintre principalii instigatori ai revoltelor din 15 mai, la închisoare pe viaţă, fiind totuşi eliberat în 1854.

[244] Mărie Joseph Sobrier (1825-1854), conspirator republican, gazetar (fondator al publicaţiei *La Commune de Paris),* a fost arestat după evenimentele din 15 mai.

[245] Melonio precizează că teama de prăbuşire a tribunelor a produs strigăte, care nu au fost luate însă în serios, întrucât s-a crezut că e vorba de o manevră destinată să evacueze sala.

[246] Louis Aloysius Huber (1815-1865), militant revoluţionar arestat de mai multe ori între 1837 şi 1848, deşi aparţinuse poliţiei secrete a lui Louis-Philippe, a fost unul dintre principalii organizatori ai revoltelor din 15 mai, trebuind să se exileze la Londra după acele zile. Melonio, citând *Monitorul oficial,* precizează că Huber agita o inscripţie „Au nom du peuple, l'Assemblee est dissoute", fiind cel care a cerut deplasarea la Hotel de Viile.

[247] Ulysse Trelat (1795-1879), medic de profesie, liberal în vremea Restauraţiei şi a Monarhiei din iulie, ales în Constituantă şi ministru al lucrărilor publice în mai-iunie 1848.

[248] Melonio precizează, pe baza lecturii *Monitorului oficial,* că sala a fost evacuată la orele 17 de garda mobilă şi de garda naţională.

[249] M1942 şi M2004 citează un fragment pe care Tocqueville a avut intenţia de a-l plasa aici, răzgândindu-se însă (pagina poartă menţiunea: „Totul trebuie suprimat, pentru că nu merită spus şi întrerupe relatarea"). Fragmentul conţinea următoarele: „In timpul primei agitaţii provocate de intrarea gărzilor naţionale în sală, am păţit un lucru pe care mi-ar plăcea să-l afle toţi judecătorii,

pentru a-i pune în gardă împotriva erorilor profesiei lor. Dimineaţa, adusesem la Adunare un baston-sabie, pe care îl lăsasem în faţa porţii. M-am dus să-l iau atunci când am auzit tobele bătând, dar nu l-am mai găsit. Imediat după aceea, tăvălugul mulţimii m-a împins în apropierea unui tânăr, care ţinea într-o mână o sabie, iar în cealaltă bastonul meu şi care striga din toate puterile: «Trăiască Adunarea naţională!». «O clipă», i-am spus, «bastonul e al meu». «Nu-i adevărat», mi-a răspuns el. «Dovada că e al meu este că ştiu că în interior are o sabie», am spus eu. «Da, aşa e, are o sabie, pe care eu am introdus-o acolo acum două zile. Dar cine sunteţi dumneavoastră», a adăugat el. I-am spus cum mă numesc. Şi-a scos, foarte respectuos, pălăria de pe cap şi mi-a înmânat bastonul, spunându-mi: «E al meu, dar vi-l împrumut cu plăcere, fiindcă s-ar putea să aveţi mai multă nevoie decât am eu. Voi veni să-l iau înapoi mâine ». A doua zi, mi-am regăsit bastonul într-un colţ al Adunării. Semăna atât de bine cu cel al hoţului meu încât mi-a fost imposibil să le disting, aşa că nu ştiu dacă, atunci când a venit la mine să-şi ia înapoi bastonul, i l-am dat pe al meu sau pe al lui".

[250] Citând *Monitorul oficial,* Melonio confirmă molestarea lui Courtais de către gărzile naţionale, dar nu şi intervenţia lui Tocqueville.

[251] Melonio notează că *Memoriile* lui Lamartine referitoare la acea zi confirmă descrierea lui Tocqueville.

[252] Potrivit lui Melonio, Lamartine a plecat la Hotel de Viile însoţit de Ledru-Rollin, gărzile naţionale, ca şi de Falloux şi Mornay, făcând astfel posibilă arestarea lui Barbes şi Albert. Melonio precizează de asemenea că Sobrier şi Raspail au fost arestaţi în aceeaşi zi, Blanqui după două săptămâni., în vreme ce Huber a reuşit să fugă.

[253] Melonio descrie incidentele cărora le-a căzut victimă Louis Blanc, insultat şi lovit de gărzile naţionale la Palais Bourbon, drept pentru care a reacţionat strigând: „Cetăţeni, ceea ce apăr eu este libertatea voastră, dreptul vostru, demnitatea voastră".

[254] Melonio precizează că proiectul iniţial al sărbătorii Concordiei (prevăzute iniţial să aibă loc pe 14 şi amânate pentru 21 mai) includea un asemenea punct în scenariul aprobat de Ledru-Rollin.

[255] Francois Edmond de La Fayette (1818-1890), nepotul generalului cu acelaşi nume, înrudit cu Beaumont şi cu Corcelle, a fost ales în Constituanta din 1848 (în cadrul căreia s-a situat pe poziţii centriste), dar nu şi în adunarea din anul următor.

[256] Această frază este citată ca însemnare marginală în M1942 şi M2004.

[257] Lazare Hippolyte Carnot (1801-1888), deputat cu vederi republicane de stânga în perioada 1839-1848, participant la campania banchetelor, ales în Constituantă, membru în comisia executivă cu portofoliul Instrucţiunii publice (24 februarie-5 iulie 1848).

[258] M2004 citează o însemnare marginală plasată în acest loc: „Lamartine era încă eroul zilei".

[259] Melonio precizează că, în a sa *Histoire de la revolution de 1848,* Lamartine relatează acest episod în următorele cuvinte: „Trei sute de mii de baionete şi zece mii de săbii ornate cu flori au defilat prin faţa estradei ocupate de membrii Adunării, de miniştri şi de guvern [...] Această sărbătoare a creat reprezentanţilor sentimentul că sunt inviolabili, iar ţării sentimentul că e puternică".

[260] Melonio, reluând *Moniteur universel* din 23 mai, precizează că mulţimea a strigat nu doar: „Vive la Republique! Vive la Republique democratique! Vive l'Assemblee naţionale!", ci şi formule sediţioase.

[261] M2004 citează o scurtă notă marginală: "nereuşit".

[262] Melonio precizează că Atelierele naţionale, create în februarie 1848 şi având iniţial circa 13 mii de muncitori, au ajuns în iunie la circa 105-120 de mii de membri.

[263] Mai multe decizii din mai-iunie referitoare la dizolvarea Atelierelor naţionale n-au fost puse în aplicare, astfel încât ele nu vor fi lichidate decât la începutul lunii iulie de către Cavaignac.

[264] Melonio precizează că Mole a fost ales în septembrie 1848, în alegerile parţiale din Gironde, în timp ce Thiers a fost ales în mai multe circumscripţii (inclusiv Paris) în iunie acelaşi an.

[265] Ales mai întâi în iunie 1848, Louis-Napoleon a demisionat în aceeaşi lună, pentru a fi din nou ales în cinci departamente în septembrie 1848.

266 A$_{urore}$ Dupin, zisă Georges Sand (1804-1876), scriitoare cu vederi republicane, apropiate de cele ale lui Ledru-Rollin.

[267] Richard Monckton Miles, lord Houghton (1809-1885), parlamentar englez şi protector al artelor, renunit pentru dejunurile literare eclectice pe care le oferea. Tocqueville face aluzie în pasajul imediat următor la comentariile iscate de o aventură a doamnei Georges Sand şi a poetului Merimee. In ediţia la care au contribuit, J-.P Mayer şi Bernadette Wicks-Boisson notează că Miles i-a consacrat lui Tocqueville un articol publicat în *Quarterly Review,* voi. 110, nr. 220, art. VIII, pp. 517-544.

[268] M1942 şi M2004 citează ca însemnare marginală un pasaj pe care Tocqueville a decis să-l suprime: „Alerga către tot ceea ce strălucea cu o aviditate prostească, făcându-mă să mă gândesc la acei peşti care se lasă păcăliţi de un fir de pai, crezând că e vorba de lumina soarelui".

269 M1942 şi M2004 intercalează aici un pasaj absent din ediţia de la 1893: „Unii dintre convivi nu se cunoşteau deloc, iar alţii se ştiau foarte bine. Aşa stăteau lucrurile, dacă nu cumva mă-nşel, cu doamna Sand şi Merimee. Cei doi avuseseră, nu cu mult timp înainte, relaţii foarte tandre, dar şi de foarte scurtă durată. Se dădea chiar drept sigur că romanul lor urmase regulile aristotelice şi că unitatea de timp şi de loc le dominase acţiunea. Gazda noastră de dincolo de Canalul Mânecii nu era la curent cu această poveste: neîndemânarea sa îi reunise fără ca ei să fie preveniţi. Cei doi se aflau pentru prima data după aventura lor din nou împreună. Şi cum doamna Sand era foarte supărată pentru că Merimee triumfase atât de repede în faţa ei şi se bucurase de triumful său atât de puţin timp, cei doi au fost ia început foarte stânjeniţi; şi-au revenit însă repede, aşa încât după un timp nu părea să se fi întâmplat ceva deosebit".

270 M1942 şi M2004 inserează aici câteva cuvinte absente din ediţia de la 1893: „Şi au murit 5 generali". Editorii lui Tocqueville indică numele celor cinci generali ucişi în iunie 1848: Brea, Dumesme, Duvivier, Negrier şi Renault. Melonio *(op. cit,* nota 1, p. 842 reaminteşte cronologia evenimentelor: insurecţia începe vineri 23 iunie la prânz când sunt ridicate primele baricade; în ziua următoare sunt recucerite de autorităţi Pantheonul, ca şi cartierele Poissoniere, Saint-Denis şi Temple; duminică, 25 iunie, se produce o contraofensivă, soldată cu **uciderea** celor cinci generali şi recucerirea cartierului Hotel de Viile; în noaptea de duminică spre luni,

Lamoriciere încercuieşte Faubourg Saint-Antoine; în cursul dimineţii de luni, 26 iunie, după capitularea insurgenţilor, sunt arestate 15 mii de persoane.

[271] Melonio notează că revolta femeilor era datorată neincluderii atelierelor pentru femei în legislaţia referitoare la Atelierele naţionale.

[272] Aşa cum precizează Melonio, revolta a fost declanşată de publicarea decretului care impunea tinerilor din ateliere să se înroleze (dacă aveau între 17 şi 25 de ani) sau să plece în provincie, sub sancţiunea pierderii soldei.

[273] Charles Forbes, conte de Montalembert (1810-1870), jurnalist de renume pentru catolicismul său liberal, prieten cu Lacordaire, ales în Constituantă şi, patru ani mai târziu, la Academia franceză.

[274] în zilele insurecţiei, notează editoarea Francoise Melonio, în Paris au fost înălţate circa 400 de baricade, care separau Estul proletar al Parisului de Vestul burghez. Detalii la Mauricc Agulhon, *1848 ou l'apprentissage de la Republique,* Seuil, Paris, 1973.

[275] M2004 menţionează aici o variantă care conţinea şi **expresia** „care le dădea insurgenţilor explicaţii politice şi morale".

276 M1942 şi M2004 menţionează în acest loc următoarea nota marginală: „Pentru toate acestea, mă bazez doar pe memorie. *Monitorul* din 24 îmi lipseşte; trebuie să-l citesc la Paris".

[277] Frederic Alfred Pierre, conte de Falloux (1811-1886), deputat între 1846 şi 1848, ales şi în Constituantă, e considerat personajul-cheie în declanşarea insurecţiei din iunie, deoarece a cerut pe 23 iunie închiderea imediată a Atelierelor naţionale. Ministru al instrucţiunii în cele două guverne Barrot, catolic fervent, Falloux a rămas celebru în istoria Franţei pentru legea libertăţii învăţământului care-i poartă numele.

[278] M2004 consemnează o altă variantă a acestei fraze: „Ea seamănă cu un paralitic, căruia doar capul i-a rămas activ şi sănătos, în vreme ce membrele celelalte se agită neputincioase".

[279] Este vorba, după cum precizează Melonio, de Garnier-Pages şi de Lamartine.

[280]Jacques Alexandre Bixio (1808-1865), de profesie medic, participant la revoluţia de la 1830, fondator al celebrei *Revue des Deux Mondes,* ales în Constituantă, rănit pe 24 iunie 1848, ales ulterior de şase ori vicepreşedinte al Camerei şi ministru al agriculturii

pentru câteva zile în 1848. Auguste Dornes (1799-1848), de profesie jurnalist, ales în Constituantă, va deceda în urma rănilor din 24 iunie.

[281] Prosper Victor Considerau (1808-1893), doctrinar socialist ales în Constituantă (unde s-a întâlnit cu Tocqueville în comisia pentru redactarea Constituţiei), reales în adunarea legislativă; se va refugia în Belgia după revolta din 13 iunie 1849, pe care o va provoca împreună cu Ledru-Rollin. Apropiat al lui Fourier, va deveni moştenitorul intelectual al acestuia.

[282] Generalul Louis Eugene Cavaignac (1802-1857), care se distinsese în luptele din Africa, va fi autorul reprimării insurecţiei din iunie, din poziţia de ministru de război. în decembrie 1850, el va fi contracandidatul lui Louis-Napoleon la alegerile pentru preşedinţia Republicii, câştigate de acesta din urmă cu circa 5 milioane şi jumătate de voturi (faţă de circa 1 milion şi jumătate pentru Cavaignac).

[283] Jerome Adolphe Blanqui (1798-1854), fratele revoluţionarului Louis Auguste Blanqui, economist, membru, ca şi Tocqueville, al Academiei de ştiinţe morale şi politice, fusese ales deputat în 1846. Cartea sa cea mai însemnată este *Des classes ouvrieres en France pendant l'annee 1848,* tipărită la Paris în două volume în 1849.

[284] Louis I de Bourbon, prinţ de Conde (1530-1569), de religie calvinistă, a condus trupele protestante în lupta de la Jarnac din martie 1569.

[285] Melonio notează că acest proiect va fi folosit de Thiers şi mai târziu, în timpul Comunei din Paris.

[286] M1942 menţionează aici următoarea variantă: „Adunările au parte adeseori de stări bizare care seamănă cu un coşmar în care vezi un obiect în apropierea ta, dar nu poţi să-l apuci, sau o poartă deschisă prin care nu poţi să treci".

[287] Jules Bastide (1800-1879), gazetar de profesie, a fost ministru de externe în guvernul Cavaignac.

[288] Consemnată de *Monitor,* declaraţia s-a produs, după cum precizează Melonio, cu o oră înainte de demisia comisiei executive.

[289] M2004 precizează că în dreptul acestei fraze Tocqueville a notat: „Ei îşi redactează gândurile într-un stil lapidar".

[290] M1942 şi M2004 menţionează aici varianta următoare: „Mă plimbam în acest timp plin de îngrijorare, spunându-mi că un singur cuvânt ar putea opri rîdicola vorbărie; conform cutumei noastre

parlamentare, a rosti aşa ceva însemna însă a cere să fii comisar şi mărturisesc că eu nu voiam aşa ceva. Mi se părea că aş exagera intervenind, precum Bixio şi Dornes, în mijlocul unui discurs fără cap şi coadă. Privindu-i pe Cormenin şi Cremieux, membri ai biroului ca şi mine şi responsabili pentru ceea ce se întâmpla, îmi spuneam că ei au tot dreptul să spere la o asemenea demnitate. Eu, însă, care fusesem exclus din această incintă cu şase luni în urmă, aş fi greşit să visez la poziţia de comisar. E adevărat că ajunsesem într-un punct în care nu mai era vorba doar de ei, ci de noi toţi şi că semănăm cu nişte călători oneşti care, răpiţi de piraţi, sunt obligaţi să salveze nava pentru a se salva de la înec. La aşa ceva mă gândeam. Pierzându-mi într-un târziu răbdarea, am intervenit ca să opresc această vorbărie".

[291] Louis Mărie de Lahaye, viconte de Cormenin (1788-1868), jurist de formaţie, creatorul dreptului administrativ. Membru al opoziţiei din Cameră între 1828 şi 1846,afost ales în **Constituantă,** fiind ales preşedinte al comisiei pentru elaborarea Constitui iei.

[292] Michel Goudchaux (1797-1862) a fost ministru de finanţe în guvernul provizoriu, ca şi în guvernul Cavaignac.

[293] M2004 consemnează următoarea notă marginală: „E o plăcere pe care mi-am oferit-o de multe ori din februarie încoace, deşi, la drept vorbind, pericolele au fost uneori atât de mari încât mi-au distras atenţia de la aşa ceva".

[294] Eugene Janvier (1800-1852), avocat de profesie, deputat între 1834 şi 1848, susţinător al lui Guizot, dar şi prieten cu Tocqueville.

[295] M2004 citează aici o notă marginală: „Soarta fiecărui individ era în această clipă legată în chip vizibil de soarta ţării".

[296] Melonio indică faptul că pe 23 iunie Ledru-Rollin ordonase prefecţilor din Seine-et-Oise, Loiret şi Somme să trimită la Paris gărzile naţionale, care au ajuns în capitală pe 24.

[297] Louis Honore Felix Lepelletier d'Aunay (1782-1855), vărul lui Tocqueville, prefect în timpul Imperiului (1808), deputat în regimul Restauraţiei, ales apoi în Legislativă din 1849, a acceptat lovitura de stat a lui Louis-Napoleon. Lepelletier d'Aunay i-a facilitat lui Tocqueville misiunea din America, destinată studiului sistemului penitenciar.

[298] Antoine Mărie Jules Senard (1800-1885), responsabil al banchetului opoziţiei organizat la Rouen în 1847, ales în Constituantă

în 1848, preşedinte al acestei adunări după 6 iunie, ministru de interne în guvernul Cavaignac (iunie-octombrie 1848).

[299] M1942 menţionează o notă a lui Tocqueville: „Capitolul trebuie redus, tăind mai ales în partea sa de mijloc".

[300] Tatăl lui Tocqueville, Herve Louis Francois Bonaventure Clerel, conte de Tocqueville (1772-1856), fusese arestat în timpul Revoluţiei şi ocupase funcţia de prefect sub regimul Restauraţiei.

[301] M2004 citează o indicaţie marginală a lui Tocqueville referitoare la o fază anterioară a redactării: „Trebuie pus peste tot rue Samson, şi nu Faubourg-du-Temple, care vine imediat după ea".

[302] M1942 şi M2004 intercalează aici următorul fragment: „E adevărat că, o dată angajaţi, au făcut minuni. Toţi aparţineau acelei rase de odrasle pariziene care furnizează armatelor noastre soldaţii cei mai indisciplinaţi şi cei mai curajoşi, întrucât înfruntă fără teamă orice pericol. Mergeau la război ca la o sărbătoare".

[303] M2004 citează o variantă: „în fiecare clipă se anunţa venirea unor întăriri din provincie, dar şi noutăţi îngrijorătoare sau, dimpotrivă, îmbucurătoare. Aşa am aflat de moartea sublimă a arhiepiscopului de Paris, de moartea generalului Negrier, de asasinarea generalului Brea, ca şi a aghiotantului său".

[304] M2004 menţionează aici o variantă de redactare cvasi-identică.

[305] Atât M1942, cât şi M2004 menţionează această frază ca o notă marginală.

[306] M2004 menţionează o notă marginală: „Mi-au trebuit două ore ca să ajung la Palais-Bourbon".

[307] Un frate al lui Chateaubriand şi tatăl lui Tocqueville se căsătoriseră cu două nepoate ale lui Malesherbes.

[308] Chateaubriand a murit pe 4 iulie 1848.

[309] Nota lui Tocqueville: „Trebuie să încerc să revăd procesul-verbal. Nu-mi mai amintesc deloc detaliile legate de lungile discuţii care au avut loc în legătură cu preambulul. Există o mare lacună în acest capitol, fiindcă nu vorbesc deloc despre discuţiile şi hotărârile referitoare la *principiile generale*. Multe din aceste discuţii au fost profunde şi majoritatea hotărârilor au fost înţelepte şi chiar curajoase. Cele mai multe predispoziţii revoluţionare şi socialiste ale timpului au fost combătute. In aceste chestiuni generale, eram pregătiţi şi avertizaţi".

[310] Nota lui Tocqueville: „Am avut patru sute nouăzeci şi şase de voturi".

[311] Felicite Robert de Lamennais (1782-1854), preot ultramontanist, fondator în 1830 al gazetei *L'Avenir,* care va deveni un punct de referinţă al catolicismului liberal francez: enciclica papală *Mirări vos* (1832) va condamna acest demers, Lamennais îndepărtându-se de Biserică şi practicând un socialism eclectic, care-l va plasa la stânga Constituantei.

[312] Alexandre Francois Auguste Vivien (1799-1854), avocat de profesie, deputat şi ministru de justiţie în timpul Restauraţiei, pentru ca după 1848 să fie din nou deputat şi ministru al lucrărilor publice în guvernul Cavaignac.

[313] Toţi editorii precizează că a fost nevoie de trei tururi de scrutin pentru a-i alege pe cei 18 membri ai Comisiei: Cormenin, Marrast, Lamenais, Vivien, Tocqueville, Dufaure, Martin, Woirhaye, Coquerel, Corbon, Tourret, Beaumont, Dupin, Vaulabclle, Barrot, Garnier-Pages, Dornes, Consideram.

[314] Achille Tenaille de Vaulabelle (1799-1879), gazetar şi **istoric,** redactor la *National* începând din 1838, autor al unei *Histoire des deux Restaurations des Bourbons* (1841), membru al Constituantei şi ministru al instrucţiunii publice în guvernul Cavaignac (iulie-octombrie 1848).

[315] Acesta e singurul loc din *Amintiri* care conţine o trimitere la excelenţa americană în materie de politică, cu toate că, aşa cum au observat comentatorii, Tocqueville făcea numeroase trimiteri la Statele Unite în dezbaterile parlamentare, ca şi în corespondenţa sa privată. Ironia face ca relaţiile cu Statele Unite să se înrăutăţească tocmai sub mandatul său de ministru de externe (v. infra, partea a treia), Tocqueville însuşi ajungând să exclame, conform lui Andre Jardin: „Quels animaux que ces Americains!", după un incident diplomatic care-i angrenase pe ambasadorul francez la Washington şi pe secretarul de stat american (Jardin, *op. cit,* p. 423).

[316] M2004 consemnează în acest loc o notă marginală a lui Tocqueville: „Nu ştiu dacă moderaţia binecunoscută şi republicanismul îndoielnic al majorităţii membrilor comisiei nu au contribuit până la urmă la radicalizarea acesteia. Membrii comisiei, preocupaţi de felul în care va fi apreciat efortul lor şi neîncrezători

în ei înşişi, se arătau adeseori mai republicani decât republicanii, semănând cu nişte soldaţi care pleacă primii la asalt întrucât curajul lor e pus la îndoială".

[317] Melonio precizează că prima şedinţă s-a ţinut pe 19 mai şi a fost consacrată stabilirii modului de lucru, după care pe 22 mai s-a dezbătut posibilitatea introducerii unei declaraţii a drepturilor, inclusiv a dreptului la muncă, o chestiune în care Tocqueville s-a pronunţat, deşi el nu menţionează în text acest aspect.

[318] M2004 consemnează aici o notă marginală a lui Tocqueville: „In Franţa doar centralizarea e sigură că durează la nesfârşit, în vreme ce libertatea pare să fie imposibilă".

[319] Este vorba despre un *Petit pamphlet sur leprojet de Constitution,* publicat de Cormenin în august 1848.

[320] Editorii precizează că Tocqueville face aluzie aici la viaţa de lux pe care o ducea Barras după alegerea sa în Directorat.

[321] Dezbaterea a avut loc pe 24 mai, Tocqueville pledând pentru bicameralism, opinia care s-a impus fiind cea favorabilă sistemului unicameral.

[322] Ultimele două fraze figurează atât în Ml 942, cât şi în M2004 ca note marginale.

[323] Andre Dupin (1783-1865), preşedinte al Camerei între 1832 şi 1840, ales şi în Constituantă, şi în Legislativă, când a redevenit preşedinte al Adunării.

[324] Athanase Laurent Charles Coquerel (1795-1868), pastor protestant la Amsterdam şi la Paris, unde a fost ales în cele două adunări postrevoluţionare.

[325] Melonio precizează că discuţia despre puterea executivă s-a purtat pe 27, 30 şi 31 mai.

[326] Propunerea lui Marrast, aşa cum precizează Melonio, a fost următoarea: „Adunarea naţională va propune cinci candidaţi aleşi din sânul ei, iar naţiunea va alege unul dintre ei".

[327] M20O4 citează o variantă de redactare: „Noi rămăsesem monarhişti în spirit, chiar dacă inima noastră abandonase monarhia".

[328] Această frază figurează în M1942 ca notă marginală, în vreme ce M2004 nu o menţionează nicăieri.

[329] într-o primă variantă a textului, menţionată în M2004, Tocqueville scrisese: „Sigur era doar că vor fi în război şi că se vor produce alte revoluţii".

[330] Melonio menţionează că Barrot a preluat ideile lui Tocqueville în şedinţa din 15 iunie.

[331] Tocqueville va regreta impunerea acestei formule. M2004 menţionează o notă marginală a lui Tocqueville în acest loc: „E posibil ca în acest fel direcţia afacerilor Republicii să ajungă, printr-un aranjament, pe mâna unui partid care nu dispune decât de o minoritate la nivelul ţării".

[332] Este vorba despre articolul 47 din Constituţia de la 4 noiembrie 1848: „Dacă nici un candidat nu a obţinut majoritatea sufragiilor exprimate şi cel puţin două milioane de voturi sau dacă vreuna dintre condiţiile expuse în articolul 44 nu este îndeplinită [„Preşedintele trebuie să fie francez din naştere, să aibă minimum 30 de ani şi să nu-şi fi pierdut vreodată calitatea de francez"], atunci Adunarea va alege preşedintele Republicii, cu majoritatea absolută a voturilor, în cadrul unui scrutin secret, dintre cei cinci candidaţi eligibili care au obţinut cele mai multe voturi".

[333] Melonio precizează că această discuţie a avut loc pe 3 şi 4 iunie 1848.

[334] J.P. Mayer şi Bernadette M. Wicks-Boisson menţionează că Tocqueville are în vedere aici articolul 87 („Judecătorii de primă instanţă şi de apel, membrii Curţii de casaţie şi ai Curţii de conturi sunt numiţi pe viaţă. Ei nu pot fi revocaţi sau suspendaţi decât ca. urmare a unei judecăţi, nici nu pot fi scoşi la pensie altfel decât în condiţiile fixate de lege"), articolul 89 („Conflictele de competenţă dintre autoritatea administrativă şi autoritatea judecătorească vor fi reglate de un tribunal special format din membrii Curţii de casaţie şi din consilieri de stat, desemnaţi, în număr egal, o dată la trei ani de fiecare din cele două corpuri") şi la articolul 91 („înalta Curte de justiţie judecă toate persoanele acuzate de Adunarea naţională de crime, atentate sau comploturi împotriva siguranţei externe sau interne a statului").

[335] M2004 consemnează în acest loc o notă marginală a lui Tocqueville: „înalta Curte mi se pare a fi o inovaţie foarte fericită.

Era greu să se găsească o soluţie mai bună pentru o chestiune care i-a iritat multă vreme pe legislatorii noştri".

[330] Despre activitatea lui Tocqueville în comisia de revizuire din 1851 este vorba într-un text care a fost publicat de toate cele trei ediţii ca apendice. Textul e intitulat „Conversaţia pe care am avut-o cu Berryer pe 21 iunie 1851, cu ocazia unei întrevederi pe care i-am acordat-o. Eram amândoi membri ai comisiei de revizuire" şi are următorul conţinut: „L-am abordat în felul următor: să lăsăm de o parte aparenţele. Nu faceţi o campanie de revizuire, ci una electorală. El mi-a răspuns că am dreptate şi că am apreciat bine situaţia. Să zicem, i-am spus, vom vedea imediat dacă aveţi dreptate. Ceea ce trebuie să vă spun imediat este că nu pot participa la o manevră care nu are drept scop decât acela de a salva, la alegerile viitoare, doar o fracţiune a partidului moderat, lăsând de o parte alte câteva, inclusiv cea din care fac parte. Din două, una: fie le oferiţi republicanilor moderaţi un motiv serios pentru a vota revizuirea, fie va trebui să vă aşteptaţi din partea noastră la un efort de a vă slăbi poziţia. A fost de acord cu mine, dar mi-a expus şi obstacolele care dădeau naştere pasiunilor şi prejudecăţilor din propriul său partid. Am discutat puţin despre ce era de făcut, după care am ajuns, în fine, la chestiunea de fond, şi anume politica pe care o făcea el. Am vrut să păstrez urma lucrurilor pe care i le-am spus în această privinţă. I-am spus: «Berryer, ne împingeţi pe toţi, fără voia noastră, într-o situaţie pentru care, trebuie să ştiţi asta, veţi fi singurul responsabil. Dacă legitimiştii se alăturau opozanţilor preşedintelui, poate că s-ar mai fi putut lupta. Dar v-aţi împins partidul, oarecum fără voia lui, în direcţia contrară; de-acum, nu mai putem opune rezistenţă; nu putem rămâne singuri cu Montagnarzii; ne vom supune, pentru că şi voi vă supuneţi, dar care va fi urmarea ? Văd ce gândiţi, e clar: credeţi că în împrejurările actuale ascensiunea preşedintelui e irezistibilă, iar mişcarea care împinge ţara spre el insurmontabilă. Neputând lupta împotriva acestui curent, vă aruncaţi în el, cu riscul de a-l face şi mai violent, dar cu speranţa că el vă va purta, pe dumneavoastră, pe aliaţii pe care-i aveţi şi diverse alte fracţiuni ale partidului Ordinii, care nu e simpatizat de preşedinte, în viitoarea Adunare. Credeţi că doar aici veţi putea găsi un punct de sprijin solid pentru a-i rezista şi că doar făcându-i azi

jocurile veţi putea păstra în viitoarea Adunare un nucleu de oameni capabili să-i ţină piept. A lupta împotriva valului care îl poartă astăzi înseamnă a deveni impopular şi ineligibil, înseamnă a livra partidul socialiştilor şi bonapartiştilor, pe care totuşi nu vreţi să-i vedeţi triumfând, nu-i aşa ? Acest plan are anumite elemente plauzibile, dar şi un păcat major: v-aş înţelege dacă alegerea ar avea loc mâine şi dacă ar fi vorba să recoltaţi imediat rodul manevrei pe care o faceţi, aşa cum s-a întâmplat la alegerile din decembrie; numai că alegerile se ţin peste aproape un an. Nu veţi reuşi să le devansaţi, astfel încât să se ţină în primăvară, dacă veţi reuşi cumva să le devansaţi. Până când se vor ţine alegeri, credeţi că mişcarea bonapartistă, sprijinită şi stimulată de voi, se va opri ? Nu vă daţi oare seama că, după ce v-au solicitat reviziuirea, opinia excitată de toţi agenţii puterii şi condusă de propria noastră slăbiciune, ne va cere altceva, apoi altceva, până ce vom fi dispuşi să susţinem realegerea ilegală a preşedintelui şi să-i facem pur şi simplu jocurile ? Puteţi merge până în acest punct? Partidul vostru va vrea aşa ceva, dacă voi vreţi ? Nu. Veţi ajunge într-un moment în care veţi fi siliţi s.i v.i opriţi, să vă ţineţi bine în propriul teren, să rezistaţi efortului c<ml binat al naţiunii şi al puterii executive, adică, pe de o parte să deveniţi impopulari şi pe de alta să pierdeţi sprijinul sau cel puţin neutralitatea electorală a guvernului după care tânjiţi; nu veţi face decât să vă aserviţi, sporind în chip considerabil forţele care vi se opun. Vă prezic următoarele: fie veţi trece, în chip complet şi până la capăt, prin furcile caudine ale preşedintelui, fie veţi pierde, chiar în clipa în care ar trebui să-l culegeţi, rodul manevrei pe care o faceţi, nefăcând altceva decât să vă asumaţi, în faţa voastră şi în faţa ţării, repsonsabilitatea de a fi contribuit la înălţarea unei puteri care va fi poate, în ciuda mediocrităţii personajului, dar datorită puterii extraordinare a împrejurărilor, moştenitorul revoluţiei şi stăpânul nostru». Am avut impresia că Berryer a rămas cu gura căscată la auzul acestor cuvinte şi, cum venise momentul să ne despărţim, ne-am luat la revedere".

[337] Edouard Martin, cunoscut ca Martin de Strasbourg (1801-1858), republican moderat, care făcuse parte din opoziţie în timpul Monarhiei din iulie.

[338] M2004 menţionează o notă marginală a lui Tocqueville: „Ceea ce e mai straniu este faptul că au fost discutate mai ales detaliile, fiindcă acestea erau la îndemâna tuturor, în vreme ce ideile importante nu erau accesibile pentru toată lumea".

[339] Claude Anthyme Corbon (1808-1891), de profesie sculptor, fondator al gazetei *L'Atelier*, a fost ales în Constituantă, dar nu şi în Legislativă, pentru a reveni în viaţa politică după 1871.

[340] Melonio precizează că locul lui Cormenin a fost luat de Marrast.

[341] Evenimentele descrise în această a treia parte s-au petrecut în perioada mai-octombrie 1849. Tocqueville plecase în aprilie 1849, împreună cu soţia sa, în Germania, unde a asistat la dizolvarea Parlamentului de la Frankfurt. El a plecat spre Paris pe 24 mai, la recomandările lui Beaumont. Planurile de redactare a acestei a treia părţi au fost publicate în M1942 şi M2004, ca apendice la text. Autorul a schiţat în aprilie 1851 două asemenea planuri. Primul dintre ele (publicat ca al patrulea text în apendice în M1942) poartă titlul „Notă asupra părţii care trebuie să se întindă de la evenimentele din iunie până la ministeriatul meu" şi are următorul conţinut: „Cavaignac la putere. Portretul său. Discutarea Constituţiei. Cele două discursuri pe care le-am ţinut, ambele reuşite. Mi-am dat seama că vorbesc mai uşor în această mare adunare lipsită de experienţă, dar sensibilă la marile interese ale ţării şi preocupată de cele mai însemnate şi delicate chestiuni decât îmi era în vechile Camere, dominate de hărţuielile nesfârşite ale partidelor. Caracteristicile dezbaterii. Tendinţele generale ale Adunării: de revăzut dezbaterea, cel puţin partea substanţială anexată la codul adnotat. Votul meu în favoarea bicameralismului, care pare să mă separe de principalii mei aliaţi. Vot aproape unanim în favoarea Constituţiei. Cavaignac, care iniţial nu dorise să guverneze decât cu vechii republicani, simte că îi e imposibil să se bazeze doar pe aceştia şi îşi dă seama că trebuie să aducă în cabinet foşti parlamentari. Negocieri pentru a-l introduce în guvern pe Dufaure, care voia să ia cu el doi dintre prietenii săi. Ne-a desemnat pe Vivien şi pe mine, pe el la Lucrări publice, pe mine - la Instrucţie publică. Corcelle intermediar. Cavaignac nu-l voia decât pe Dufaure. El cedează în privinţa lui Vivien, dar împins sau mai degrabă susţinut de către Mărie şi

[...], care declară că se retrag dacă intru eu, drept pentru care mi s-a împotrivit. Dufaure m-a abandonat, aşa că Vivien m-a anunţat că doar el intră, dar că el a pus drept condiţie ca eu să conduc negocierile cu Anglia şi cu Austria, în chestiunea italiană. Nemulţumirea mea. Accept cu ezitări. Nu vedeam nimic serios în aceste negocieri şi, într-adevăr, ele n-au dus la nimic. Voturile mele în chestiunea constituţională, diferite de ale prietenilor mei. Abandonarea mea de către Dufaure şi resentimentul de care am fost bănuit l-au făcut pe Thiers să creadă că sosise momentul să mă înhaţe şi să mă înregimenteze. Deschiderea indirectă a lui Remusat. Ce opinie credea el că are Thiers despre mine ? Un spirit superior. Am primit aceste laude cu multă recunoştinţă; am consimţit să-l frecventez din nou pe Thiers, cu care nu mai discutasem de multă vreme, dar să mă ţin la distanţă de el. In acest fel, am ajuns să-l întâlnesc pe Thiers mult mai des decât până atunci. Ce cred eu despre el. Merită un portret. Erorile publicului în privinţa lui şi erorile mele în ceea ce-l priveşte. Nu mai bun, ci altfel decât îl credeam. Mişcarea de reacţie determinată de evenimentele din iunie continuă cu impetuozitate în sânul naţiunii. Toate alegerile o atestă. Mii de semne o vădesc. Guvernul e înfricoşat de această mişcare, dar e totuşi luat şi el de val. Partidele monarhice îşi redobândesc speranţa şi se unesc. Pe de altă parte, numeroşi republicani care fuseseră de partea noastră a început să se îndrepte spre Montagnarzi. Mişcarea a devenit din ce în ce mai sensibilă, chiar şi în vremea administraţiei lui Cavaignac, ajungând să se generalizeze pe măsură ce naţiunea îi abandona pe Montagnarzi şi mai ales în clipa în care Cavaignac a părăsit puterea. Fără a mă lăsa absorbit de partidele monarhice, am votat fără ezitare tot ceea ce au propus acestea în vederea restabilirii ordinii şi a disciplinei în societate şi pentru a doborî partidul revoluţionar şi socialist. Candidatura lui Louis-Napoleon exprimă caracterul revoluţiei din februarie. Poporul propriu-zis e actorul principal. Evenimentele s-au produs oarecum de la sine, fără ca personalităţile sau clasele înalte şi cele mijlocii să lase impresia că ar face aşa ceva. Caracterul neaşteptat al candidaturii şi succesul său. Din prima clipă, am considerat ca sigură alegerea lui Louis-Napoleon şi înfrângerea lui Cavaignac. L-am avertizat pe Desessarts. Conversaţia mea cu el, imediat după evenimentele din iunie: ne îndreptăm

către o stare mai puțin liberă decât monarhia. M-am hotărât totuși să ader la platforma lui Cavaignac. Care au fost motivele mele. Louis-Napoleon mi se părea a fi cel mai rău *final* al Republicii și nu voiam să îi fiu asociat. Credeam că, întrucât acceptasem o funcție publică de la Cavaignac, era nedemn să trec de partea adversarului. Am rămas în tabăra lui, în ciuda protestelor și amenințărilor venite de la alegătorii mei; nu mă arunc însă într-o cauză pe care s-o consider de la bun început pierdută. Opinia contrară a principalilor săi prieteni. Iluzia miniștrilor care mi-au dat o lecție pe care nu o voi uita niciodată. Calculele matematice ale lui Lamoriciere. Rapoartele prefecților către Dufaure. Cavaignac își răpune fără milă toți adversarii din Adunare. Dufaure îl tratează cu ironie pe Louis-Napoleon. Pe măsură ce sporește sprijinul popular în favoarea lui Louis-Napoleon, trec de partea lui unii șefi parlamentari, inclusiv Barrot; din vanitate și ambiție, Mole și Thiers s-au îndepărtat de Cavaignac, trecând în opoziție. Thiers a fost mai întâi violent împotrivă, apoi violent pentru. Legitimiștii au ezitat multă vreme: cei mai mulți au cedat torentului; coada societății a tras după ea capul. Doar clasele mijlocii au rămas de partea lui Cavaignac; garda națională din Paris este în majoritate favorabilă lui; demonstrația de seară din rue Varennes; relatarea despre 10 decembrie. Atitudinea lui Cavaignac și a miniștrilor săi. Ședința de învestire; cea mai amre ședință parlamentară pe care am văzut-o și cu siguranță una dintre cele mai mari din istorie. Entuziasmul pentru cel ales. Prima trecere în revistă. Tristețea mea profundă. Am impresia că libertatea țării mele dispare într-o monarhie bastardă și ridicolă. Ar fi putut răsturna Republica încă din prima clipă. Prietenii săi l-au împins către un asemenea gest: scrisoarea lui Persigny. Demisia mea din funcția de plenipotențiar: deși nu mă mândream cu Cavaignac, am considerat că e demn să plec odată cu el. M-am îmbolnăvit. Străin de ce se întâmplă în Cameră în primele luni din 1849. La sfârșitul lui aprilie, plec pe malurile Rinului, ca să mă vindec. înainte de asta, în ajunul expediției la Roma, conversația mea cu Barrot; remarcile mele. Călătoria în Germania. Sejurul meu la Frankfurt, în ultimele zile ale Adunării naționale germane; caracterul pedagogic și revoluționar al acestei adunări. Rămân ferm convins de două lucruri, pe care le spun și **prietenilor** mei: 1) că Germania are o boală

revoluţionară, pe care o putem alina, dar nu vindeca, iar această boală va distruge iremediabil vechea societate; 2) că în scurt timp, vor avea câştig de cauză principii şi puterea militară. La Frankfurt, aflu de eşecul expediţiei trimise la Roma, despre ultimele convulsii ale Adunării şi, efect al acestor două evenimente, despre rezultatul alegerilor generale, un rezultat care mă surprinde şi mă impresionează. în ciuda absenţei şi tăcerii mele absolute, am fost ales primul pe lista din Manche. Mă grăbesc să revin în Franţa, unde descopăr că partidul moderat era absolut stupefiat: întrucât iniţial îşi exagerase dimensiunile succesului, acum era derutat, fiindcă deşi câştigase, succesul său era modest; derută; teroarea, mai puternică decât ura şi chiar vanitatea, i-a împins pe şefii partidelor parlamentare să facă un apel disperat pentru ca guvernului Barrot să i se alăture Dufaure şi prietenii săi; criza guvernamentală începuse atunci când am sosit. Descrierea călătoriei mele în Germania trebuie să cuprindă o evocare a stării Germaniei din acel moment. In acest scop, mă pot folosi de 1) notele care evocă tabloul opiniilor, regiune cu regiune şi 2) de scrisorile scrise în această perioadă lui Corcelles şi Beaumont, daca le mai au. De terminat capitolul cu ştirile sosite din Franţa şi un citat din scrisoarea lui Rivet, cel mai probabil bucata referitoare la dejun. De transferat aici câteva rânduri de la începutul primului capitol al părţii despre ministeriatul meu". Cel de-al doilea text poartă titlul „Diverse note despre partea care îmi rămâne de scris *din Amintiri* (aprilie 1851 pe drumul de întoarcere)" şi are următorul conţinut: „Mai 1849. Călătoria mea în Germania şi sejurul meu la Frankfurt către sfârşitul Dietei, când mulţi din membrii săi se retrăseseră deja. Impresia mea: ţară profund afectată de spiritul revoluţionar; vechea societate - distrusă; triumful principilor. Aflu rezulatul alegerilor şi succesul neaşteptat al socialiştilor. Revin în mare grabă. Noua Adunare trebuie să-şi deschidă lucrările pe 28 sau 29 mai. Aspectul ţării: teroare exagerată după încredere exagerată. Două idei în toate minţile: în curând, se va produce o criză inevitabilă; necesitatea ralierii la guvern a republicanilor, pentru a lupta împotriva crizei şi pentru a izola tabăra revoluţionară. Toţi ochii erau îndreptaţi către Dufaure şi prietenii săi, daţi ca miniştri siguri. Tentativele numeroase ale lui Barrot de a ne convinge să i ne alăturăm. Nu ne interesa, pe mine în mod particular,

decât în mică măsură luarea puterii. Nu am văzut niciodată viitorul mai limpede. O criză internă. De asumat responsabilitatea expediţiei la Roma. Nu e de aşteptat vreun sprijin solid, nici de la preşedinte, nici de la şefii de partid; folosiţi şi de unii şi de ceilalţi pentru a traversa o perioadă dificilă, dar decişi să scape de noi de îndată ce pericolul va trece; victoria noastră ne va aduce în mod necesar căderea. După ce vom fi restabilit ordinea, vom fi inutili şi îi vom încurca. Pe scurt: fiind la putere, vom reprezenta ideea Republicii moderate şi rezonabile, pe care aproape nimeni n-o vrea, fiecare dorind ceva mai puţin, ceva mai mult sau altceva. Văd toate astea. în ciuda acestui fapt, doresc să intru la guvernare. E un amestec de ambiţie şi de dorinţă de a salva ţara din criză. Formarea cabinetului. Dificultăţi de tot felul. Una din ele sunt chiar eu. La fel ca în cazul intrării lui Dufaure sub Cavaignac. Preşedintele voia cu tot dinadinsul să-l păstreze pe Falloux, fiindcă acesta îi câştigase încrederea şi era într-adevăr necesar pentru a-i avea de partea sa pe legitimişti, fără de care nu se putea guverna (un lucru de care-mi dădeam prea puţin seama în acea vreme). Convenisem că... e imposibil să intri la guvernare într-un moment mai greu. Ordinul de a ataca Roma era dat deja de trei^zile, în ciuda votului Adunării constituante. Vestea începe să se răspândească. Agitaţie revoluţionară în Paris. Reunirea noii adunări în vechea sală a deputaţilor. Atitudinea războinică şi neconstituţională a Montagnarzilor, care erau încântaţi de succesul nesperat avut la alegeri şi considerau invadarea Romei un bun pretext de revoluţie; cererea de punere sub acuzare a miniştrilor; stânjeneala mea, datorată faptului că nu voiam să asum responsabilitatea trecutului recent al invadării Romei. Declarasem deja acest lucru lui Barrot, înainte de a accepta să intru în guvern. Nu voiam să par însă laş. Luând drept pretext exagerările, informaţiile false şi atacurile lui Ledru de la tribună, am luat iniţiativa şi l-am atacat la rândul meu; am primit sprijinul frenetic al majorităţii, devenind din această zi popular şi rămânând, cu câteva excepţii, cel mai agreat membru al cabinetului. Strada ne-a acaparat întreaga atenţie; e pregătită o tentativă de revoluţie; rapoartele departamentelor; rapoartele poliţiei din Paris; exagerările. Aceasta e o ilustrare a faptului că guvernele sunt împinse spre neadevăr şi că, la urma urmei, e mai sigur să judeci plecând de la o

viziune de ansamblu decât de la cunoaşterea unor detalii false sau exagerate. Cu toate că rapoartele poliţiei lăsau să se creadă că pericolul era infinit mai mare decât îl apreciam eu, am rămas la convingerea mea şi am avut dreptate. Cu toate acestea, resimţeam o nemulţumire inevitabilă. Ziua de 13 iunie. Caracterul acestei zile. Cu un an înainte: armată lipsită de statul-major; acum: stat-major fără armată. Trepidaţiile lui Thiers; teama de insurecţie şi de holeră; întins pe un fotoliu al preşedinţiei Adunării, frecându-şi stomacul şi cerând cu umor declararea stării de asediu la Paris, pe care guvernul nu o ceruse încă; nerăbdarea Adunării în această privinţă. L-am găsit pe Dufaure la ministerul de Interne şi l-am rugat să prezinte această solicitare. La 3, a venit la Adunare. La Paris s-a decretat stare de asediu. Dispersarea revoltei. Arestarea unora dintre şefi. Din 13 iunie, am început să ne ocupăm de poziţia noastră şi de chestiunile interne. Observaţii despre mine însumi şi despre aptitudinea mea pentru o nouă profesie. Pot reuşi mai bine în marile chestiuni decât în cele mărunte. Sunt mai puţin tulburat de marile responsabilităţi decât de cele neînsemnate. Măreţia situaţiei şi a faptelor mă susţin într-o anumită măsură. Pe nesimţite, îmi recapăt încrederea în mine. Descopăr că nu există o relaţie directă între dificultatea unor probleme şi însemnătatea lor şi că nu e atât de greu, cum ar părea de la distanţă, să le rezolvi. Aş cita, cu referire directă la mine, celebrul vers: străluceşte în primul rând cel care e eclipsat în rândul al doilea. Problemele interne ale Franţei. Starea în care se aflau la venirea mea. Starea Europei. Toate vechile puteri scot capul în mijlocul ruinelor, întrucât revoluţia din februarie nu a reuşit nicăieri să întemeieze o libertate rezonabilă şi stabilă. Revoluţionarii sunt pretutindeni, nebuni. Nimic schimbat în poziţia politică a Franţei. Nici un rol pentru ea. Vechile puteri se tem de ea şi susţin, de altfel, principii care contrazic spiritul nou şi noile noastre instituţii. Noi nu putem juca rolul principal în apărarea lor, din pricina Rusiei. Tabăra care se opune acestor puteri este revoluţionară până la extravaganţă şi imposibil de stăpânit, întrucât 1) nu putem spera să o conducem şi să o facem rezonabilă şi 2) pasiunile şi excesele sale ar bulversa cu siguranţă Franţa. Pe de altă parte, Franţa se află şi în imposibilitatea de a relua mari proiecte în exterior. Orice mare întreprindere în exterior ar duce la ruină în interior. Guvernul nu

avea drept sprijin decât tabăra demagogică. Echilibrul de forţe s-a schimbat, devenind potrivnic interesului Franţei. Pe scurt: un spectacol trist şi o situaţie nefericită pentru un ministru de externe care trebuie să conducă treburile unei naţiuni dominate de ideea unei influenţe pe care nu o mai poate exercita, care e mândră fără a fi puternică şi care vrea ca guvernul său să se exprime cu demnitate, dar care n-ar aprecia ca ea să ajungă să scoată sabia din teacă. Am întrevăzut toate acestea de la distanţă, iar acum le văd în detaliu. Iată de ce cred că am făcut o critică exagerată a politicii externe a lui Louis-Philippe: guvernul său era lipsit de îndrăzneală şi de sentimente naţionale, dar avea şi multe dificultăţi interne. îmi dau seama că nu merită încercat ceva măreţ, ci trebuie aşteptate evenimentele, menţinând moderaţia puterii liberale. Nu trebuie să ne agităm. E nevoie de relaţii bune cu Anglia, care rămâne puterea cea mai simpatică. E nevoie de fermitate, dar fără emfază, fără aroganţă. Trebuie spus şi cerut ce se cuvine Franţei, iar dacă nu primim, mai bine risc totul decât să las ţara umilită cu mâinile mele. O complicaţie particulară în contextul dificultăţilor generale: dosarul expediţiei la Roma. Dificultăţile interne ale acestui dosar. Mă decid să subordonez totul acestei problesme. Oricâte dificultăţi mi-ar crea Europa, cele interne sunt mult mai mari. Cum voiam, în mod sincer, să slăbim tabăra demagogică şi să redăm vigoare legii şi guvernului, aveam şansa de a ne înţelege cu majoritatea pentru ceva' vreme (zic „un timp" întrucât în fond aceasta voia mai mult: poziţii, putere, o revenire la monarhie), dar poziţia noastră era periclitată, încă de la început şi mai cu seamă după 13 iunie, de detestabila vanitate a şefilor de partid, care nu voiau să ia puterea, dar nu acceptau să guvernăm fără să ţinem seama de ei. Ei înţelegeau că le puteam fi prieteni, dar niciodată agenţi. Aşa s-a născut un mic război surd şi neîncetat, o intrigă permanentă, un efort constant de a domina guvernul cu ajutorul preşedintelui. De acord cu acesta pentru a dărâma guvernul, şefii de partid vor fi împiedicaţi să-şi realizeze obiectivul de către legitimişti. Chiar dacă nu le-am fi putut fi cu totul pe plac, trebuie spus că Dufaure îi exaspera cu manierele sale brutale şi inamicale. Am apucat o altă cale şi am reuşit. Am renunţat la orice influenţă aparentă care le putea satisface vanitatea, rezervându-mi puterea reală. In chestiuni mărunte

şi în privinţa unor persoane, am făcut tot ceea ce puteam ca să le fiu pe plac. înainte de orice, le-am cerut sfatul şi i-am ascultat cu multă atenţie, fie că m-am dus să-i consult, fie că i-am chemat la mine. E straniu ce binevoitori sunt cu mine, deşi nu am făcut ce voiau ei în chestiunile importante. Mă gândesc mai ales la Thiers: deşi am făcut contrariul a ceea ce voia el în chestiunea Piemontului, în cea a refugiaţilor maghiari şi în parte în privinţa Romei, am rămas prieteni. Stânjeneală şi dificultăţi interne în cabinet. Toţi membrii guvernului se înţeleg, cu excepţia lui Falloux. încrederea şi simpatia reciprocă, stima fiecăruia pentru ceilalţi (mai mult decât în oricare alt cabinet, zic unii). Doar Falloux a rămas un străin. De ce ? Falloux era mai curând reprezentantul Bisericii decât al unui partid politic. Am identificat urmele unor vechi dispute pe care le-a avut, înaintea intrării mele în guvern, cu Barrot. Mai e şi antipatia dintre Dufaure şi Falloux, care riscă să nimicească guvernul. Relaţiile dintre aceştiu doi oameni. Dificultatea convieţuirii celor doi. Doar eu pot încerca să-i împac, fiind stimat şi apreciat de Dufaure, dar şi apropiat de firea lui Falloux. Eforturile mele în acest sens. In sfârşit, cea mai mare dificultate: preşedintele. Părerea mea despre el: cu mult inferior faţă de ceea ce ar fi dorit partizanii săi, cu mult superior faţă de ceea ce credeau adversarii lui şi cei care au contribuit la numirea sa, crezând că-l vor domina şi se vor lepăda de el imediat după numire. Primul meu punct de vedere asupra lui, şi anume că trebuia să i se ofere un viitor previzibil pentru ca el să nu caute unul imprevizibil. Nu aveam motive să credem că se va mulţumi cu o preşedinţie temporară. Am încercat să îi conving de acest lucru şi pe prietenii mei din guvern. Acelaşi lucru i l-am spus adesea şi preşedintelui: «Nu vă voi ajuta să răsturnaţi Republica, dar vă voi sprijini să obţineţi un loc permanent în cadrul ei». Firea mea m-a pus în situaţia de a avea o relaţie bună, mai hună decât a oricărui alt ministru, cu excepţia lui Falloux. Cu toate acestea, sunt obligat să-i contrazic opţiunile, fiindcă are exclusiv unele deplorabile. II combat însă cu ajutorul unor motive raţionale, cu dorinţa sinceră de a-i fi pe plac atunci când e posibil. Anturajul său: escroci, ciorditori (cum le-a spus Changarnier), întotdeauna ostili faţă de guvern, gata să-i trădeze permanent pe şelu majorităţii. Marele lor reproş e acela că nu-i lăsăm să acapareze

toate poziţiile. Vechii prieteni sau prietenii electorali ai preşedintelui. Asprimea cu care îl trata Dufaure. Lipsa de curtoazie şi brutalitatea răutăcioasă a lui Passy. Evoluţia situaţiei. Situaţia internă: furtuna produsă în sânul majorităţii de asprimea lui Dufaure şi de menţinerea unor persoane respinse de majoritate. Imposibilitatea de a satisface această majoritate. Era însă posibil ca ea să fie mai puţin ostilă dacă i se făceau câteva concesii mărunte şi de formă. Afacerile externe. Tratatea în paralel a tuturor afacerilor externe, după recitirea documentelor şi, la final, expediţia la Roma. Aceasta a produs naşterea şi sfârşitul guvernului. Trebuie povestită în întregime, până la plecarea noastră de la guvernare, cu un mic epilog care să aducă la cunoştinţă faptul că, după ce am fost eliminaţi întrucât nu aveam suficientă vigoare, s-a cedat totul, nu doar la Roma, ci în întreaga Italie. Ar fi mai bine, mai natural şi mai interesant dacă, în locul lungii expuneri de la început, aş putea amesteca ideile, măcar în parte, cu nararea, de pildă, a disputelor dintre Dufaure şi Falloux".

[342] în aprilie 1849, Franţa trimisese un corp expediţionar în Italia, sub comanda generalului Oudinot, de teamă ca Austria să nu profite de pe urma instabilităţii create la Roma de mişcarea republicană liberală. Oudinot a fost înfrânt pe 30 aprilie, dar expediţia militară a fost reluată, Roma fiind asediată în iunie şi cucerită pe 3 iulie 1849.

[343] După înfrângerea lui Oudinot în aprilie, Constituanta a format o comisie parlamentară care reproşa guvernului pierderile de vieţi omeneşti şi angajarea în dosarul roman doar pentru a-l salva pe Pius al IX-lea, care părăsise Roma şi se refugiase la Napoli.

[344] Alegerile pentru Adunarea legislativă au avut loc pe 13 mai 1849. Republicanii moderaţi, care dominaseră alegerile din aprilie 1848, nu mai obţin acum decât 80 de locuri; stânga montagnardă câştigă în schimb circa 150 de mandate; partida Ordinii, formată din monarhişti şi catolici, va obţine aproape 500 de mandate parlamentare. Modificarea peisajului parlamentar a determinat schimbarea sensului pe care-l avea misiunea militară trimisă la Roma: aşa cum observă Melonio, nu mai era vorba de prevenirea unei ocupaţii austriece, ci de apărarea Papei de agresiunea republicanilor.

[345] în afara lui Tocqueville, au mai fost realeşi Daru, Vieillard şi Gaslonde.

[346] Tocqueville a obţinut, într-un scrutin dominat de un absenteism masiv, 82.500 voturi.

[347] M2004 indică aici o notă marginală: „Mişcarea de rotaţie a Pământului, influenţa mareelor, anotimpurile, forţa şi direcţia vânturilor explică în parte agitaţiile mării, fără a le explica în întregime. Marea cunoaşte de asemenea mişcări violente şi bruşte ale căror cauze ne rămân necunoscute. Cauzele fenomenului se pierd oarecum în imensitatea lui. La fel se întâmplă şi cu poporul Cei care se aventurează să profeţească sau cei care încearcă să explice *post factum* direcţia în care a apucat-o poporul în întregul său sunt foarte îndrăzneţi".

[348] M2004 citează o altă notă marginală: „Pentru partide, ca şi pentru indivizi, pericolele serioase apar de obicei atunci când nu se mai tem de vreun pericol".

[349] Leon Faucher (1803-1854), membru al Constituantei şi ministru de interne începând din decembrie 1848, demisionase în mai 1849, după ce fusese acuzat că a influenţat votul alegătorilor. Ales şi în Legislativă, va face parte din comisia care a pregătit legea electorală adoptată pe 31 mai 1850 şi va redeveni ministru între 10 aprilie şi 14 octombrie 1851.

[350] M2004 menţionează aici următoarea notă marginală: „Iată suficiente motive pentru a nu vrea să fii ministru, dar, la drept vorbind, am simţit că eram decis să încerc această aventură".

[351] M2004 menţionează următoarea variantă: „Toată lumea recunoştea că nu se poate scăpa de Republica socialistă decât opunându-i Republica moderată".

[352] Comitetul din rue Poitîers era alcătuit din deputaţii monarhişti şi catolici din partidul Ordinii: creat imediat după alegerea Constituantei, comitetul reunea politicieni foarte diferiţi ca origine (Thiers, Mole, Broglie, Benyer, Duvergier de Hauranne, Montalembert etc), care aveau în comun dorinţa de a consolida opţiunea conservatoare, gândită ca obstacol în calea socialismului.

[353] M2004 consideră această propoziţie o simplă notă marginală.

[354] Ultimele trei întrebări apar în M2004 ca note marginale.

[355] M1942 şi M2004 consemnează aici fragmentul următor: „Pentru că naţiunea era nemulţumită şi toată lumea voia să iasă din limitele Constituţiei, unii prin socialism, alţii prin monarhie".

[355] M2004 menţionează o variantă: „Noi voiam cu sinceritate să menţinem Republica şi eram obligaţi să combatem partidul republican, care era şi incapabil şi nedemn să o conducă şi să o guverneze cu ajutorul partidului monarhic, care nu voia decât s-o distrugă. Republicanii constituţionali şi conservatori, al căror stindard îl purtam, nu alcătuiau decât o infimă minoritate la nivelul ţării".

[357] M2004 menţionează aici o însemnare a lui Tocqueville: „Nici naţiunea, nici Adunarea, nici puterea nu ne puteau oferi un sprijin ferm şi solid. în afara acestor consideraţii generale, existau şi altele, de ordin personal: sănătatea mea era prea fragilă ca să mă angajez într-un asemenea efort".

[358] Melonio notează că, în memoriile lor, Barrot, Falloux şi Remusat au oferit variante diferite despre negocierile din aceste zile.

[359] M2004 menţionează o notă marginală a lui Tocqueville referitoare la Dufaure: „Mi se părea că seamănă cu o cloşcă aflată în căutarea unui cuib şi care e dispusă să clocească şi ouă de raţe şi ouă de găină". Vezi şi finalul acestui capitol.

[360] O notă a lui Tocqueville consemnează rezultatul votului în urma căruia a fost ales vicepreşedinte al Legislativei: „Pe 1 iunie 1949, cu trei sute treizeci şi şase de voturi din cinci sute nouăzeci şi şapte de votanţi". După trei zile, devenind ministru, Tocqueville a fost înlocuit de la şefia Adunării legislative.

[361] Melonio precizează că în memoriile sale Remusat nu menţionează o asemenea întâlnire cu Thiers, care ar fi pledat în favoarea lui Dufaure.

[362] Ml 942 şi M2004 consemnează această conversaţie, regăsită între hârtiile lui Tocqueville, o conversaţie purtată în scris, plecând de la câteva întrebări formulate de Tocqueville: „Conversaţie purtată în scris între mine şi Rivet, la masă cu prietenii noştri, înainte de a accepta postul de ministru. Trebuie să blocăm intrarea lui Thiers şi a lui Mole în cabinet, fiindcă altfel vom fi trădaţi. - Ce părere aveţi despre formula de guvernare şi în particular despre prezenţa mea în cadrul cabinetului ? - Cred că formula e riscantă şi ezit în ceea ce vă priveşte. Nu e prea bine să-i pui pe Falloux şi pe Changarnier împreună. în ceea ce priveşte Afacerile externe, mi se par a fi ţinta predilectă a opoziţiei şi cred că nu veti putea juca rolul lui Bastide. - Ce ziceţi însă despre varianta în care Passy e la Externe, iar eu în

locul lui Falloux ? - Nu îndrăznesc să spun nimic, pentru că sunteţi mai potrivit decât Passy la Externe. Dar el e angajat în mişcarea actuală, în vreme ce dumneavoastră nu sunteţi".

[363] Louis Joseph Buffet (1818-1898), avocat de profesie, deputat de dreapta în Constituantă, ministru al agriculturii şi comerţului în primul cabinet condus de Barrot, apoi în guvernul lui Leon Faucher.

[364] M2004 menţionează o notă marginală a lui Tocqueville: „Ar trebui analizate motivele, uneori contrare şi complicate, care l-au făcut pe Barrot să susţină candidatura lui Louis-Napoleon şi să devină primul şef al guvernului prezidenţial. Toate astea ar trebui să preceadă ceea ce am spus aici".

365 M1942 şi M2004 conţin în continuare un fragment absent din prima ediţie a *Amintirilor:* „Când îl vedeam alergând de colo-colo pentru a reuni un cabinet, nu mă puteam împiedica să mă gândesc la o cloşcă aflată în căutarea unui cuib şi care e dispusa să clocească şi ouă de raţe şi ouă de găină"

[366] Hippolyte Passy (1793-1880), economist dc profesie, ministru de finanţe în 1836 şi 1839-1840, vicepreşedinte al ('.unei cl iu 1834-1839, a primit din nou portofoliul Finanţelor în cele două cabinete Barrot.

[367] Generalul Joseph Marcellin Rulhiere (1781-1862) a devenit *pair de France* în 1845, fiind ales apoi în Constituantă şi în Legislativă.

[368] Antoine Cesar Alexandre Dcstutt de Tracy (1781-1864), fiul creatorului termenului „ideologie", ofiţer în timpul Imperiului, deputat situat la extrema-stângă între 1822 şi 1848, ales în cele două adunări post-revoluţionare, unde a adoptat poziţii de dreapta.

[369] Vezi *supra* nota 126.

[370] M1942 consemnează aici o notă marginală: „N-am mai văzut un om de stat care să se consoleze aşa uşor pentru eşecurile sale luând în seamă succesele sale de filosof".

[371] Generalul Nicolas Anne Theodule Changarnier (1793-1877) a fost ales în Constituantă şi în Legislativă, fiind şeful gărzilor naţionale în timpul lui Cavaignac. Changarnier a reprimat tentativa de insurecţie din iunie 1849 şi a fost destituit în ianuarie 1851 de Louis-Napoleon, care vedea în el un obstacol în calea loviturii sale de stat.

[372] M1942 şi M2004 consemnează o notă marginală a autorului: „Toate acestea ar trebui spuse poate atunci când vorbesc despre disputele lui Falloux cu Dufaure".

[373] în M2004 - „interese" în loc de „instincte".

[374] M2004 consemnează o notă marginală plasată aici: „Acest sentiment se regăseşte intact după fiecare dezastru produs de un guvern sau altul".

[375] M1942 şi M2004 inserează aici următoarea propoziţie: „Nici unul dintre aceste rezultate nu merita o nouă revoluţie".

[376] M2004 menţionează în acest loc următorul adaos: „Şi dacă un alt guvern n-ar fi, câtă vreme naţiunea era divizată, atât de bun şi de stabil încât să ne aruncăm ţara într-o nouă revoluţie ca să ni-l oferim".

[377] Ediţia de la 1893 nu cuprinde următorul fragment: „Nu te puteai apropia de el decât prin intermediul unui grup de servitori intimi şi de prieteni despre care generalul Changarnier îmi spunea la un moment dat că îi puteai defini cu ajutorul a două cuvinte: escroci şi decăzuţi. Mai jos decât aceşti apropiaţi ai săi nu erau decât membrii familiei lui, compuse în mare măsură din bolnavi şi ţicniţi".

[378] Melonio citează decizia luată de Constituantă pe care o califică mai ambiguă decât o descria Tocqueville: „Adunarea naţională invită guvernul să ia fără întârziere măsurile necesare pentru ca expediţia din Italia să nu se mai îndepărteze de scopul în care a fost trimisă".

[379] Expediţia va porni la o zi după intrarea lui Tocqueville la Externe.

[380] M2004 consemnează următorul adaos: „Aşa cum se întâmplase în februarie şi cum era gata-gata să se întâmple în zilele fatale din iunie".

[381] Epidemia de holeră izbucnise la Paris în primăvara lui 1849 şi făcuse până în iunie peste 30 de mii de victime, printre care Bugeaud.

[382] M2004 consemnează următoarele însemnări marginale ale lui Tocqueville: „E uşor să identifici într-o adunare animaţia care precede disputa şi animaţia care precede lupta. Nimic nu anunţa disputa, totul anunţa războiul. într-o zi, unul dintre membrii cei mai agresivi ai majorităţii, Taschereau, aflat în băncile opoziţiei, era gata-gata să fie atins de şutul unui Montagnard; văzând aşa

ceva, mai mulţi membri ai dreptei şi-au ridicat bastoanele deasupra capului; dacă nu erau opriţi la timp, ar fi urmat o partidă de box".

[383] M2004 consemnează următoarea completare: „Cea folosită de Constituantă intrase în reparaţii".

[384] M2004 menţionează următorul adaos: „Atunci când depeşa care ne anunţa prima luptă ne-a parvenit, am căutat să amânăm publicarea, sperând că oraşul va fi cucerit şi vom putea astfel vorbi despre un fapt împlinit".

[385] M1942 şi M2004 consemnează o notă marginală: „Cred că purtarea lor era dominată mai degrabă de instinct decât de calcul. Confruntaţi cu perspectiva războiului civil, ei au făcut un pas înapoi".

386 M1942 şi M2004 consemnează următoarea notă marginală: „Trebuie aflat ce au făcut şefii [Montagnarzilor] în timpul nopţii".

[387] Mai multe gazete au publicat pe 13 iunie o proclamaţie către popor redactată de Ledru-Rollin şi Considerant.

388 M1942 şi M2004 menţionează următoarea notă marginală: „în ceea ce mă priveşte, mărturisesc că îl preferam aşa cum se arăta şi nu mi-ar fi plăcut să-l văd luând o înfăţişare mai eroică. Toate defectele sale mi s-au părut în acea zi în avantajul său". Melonio notează că după şedinţa de consiliu, preşedintele a traversat bulevardele Parisului, în aclamaţiile mulţimii.

[389] Pierre Leroux (1797-1871), gazetar şi doctrinar căruia i se atribuie crearea termenului „socialism".

[390] Adunarea legislativă a votat cu o largă majoritate starea de asediu.

[391] Charles Fourier (1772-1837), doctrinar socialist care a propus reorganizarea societăţii în falanstere de 1600 de persoane, auto-subzistente.

[392] Melonio precizează că scrisoarea adresată de Considerant lui Tocqueville datează din 23 iulie 1849.

[393] Denumirea era derivată de la numele lui Odilon Barrot, preşedintele Consiliului de miniştri din care făcea parte şi Tocqueville.

[394] Răspunsul lui Tocqueville, precizează Melonio, a fost formulat pe 18 august 1849.

[395] M2004 menţionează aici următorul adaos: „Să restabilim încrederea şi pacea publică".

[396] M2004 indică varianta „burgheze".

[397] M2004 menţionează aici o variantă de redactare: „[Republica] le fusese de folos în planurile lor de răzbunare. Erau disperaţi că nu aveau parte de un moştenitor, neputând suporta ideea că o altă monarhie ar putea-o înlocui pe a lor".

[398] M2004 menţionează aici următorul adaos: „Şi mai puţin interesaţi de cine va fi stăpân".

[399] M1942 şi M2004 inserează aici următorul fragment: „Ştiam că preferă să facă un lucru bun şi nu unul rău, dar că se distrează făcând rele dacă n-are nimic de făcut". Melonio menţionează că în marginea acestui fragment Tocqueville a notat: „Am spus deja asta, dar merge mai bine în acest loc".

[400] Opoziţia lui Louis-Napoleon era explicată de faptul că Lamoriciere nu-i susţinuse candidatura la alegerile prezidenţiale.

[401] M1942 menţionează aici o notă marginală a lui Tocqueville: „Poate că ar trebui să plasez aici fraza de mai înainte despre scopurile secundare".

[402] M2004 menţionează aici două alte variante de redactare, foarte asemănătoare cu cea din ediţia de la 1893 şi de la 1942.

[403] în M1942 şi M2004, fraza deb utează cu „sacrificiul era mare".

[404] M1942 menţionează că data nu e indicată în manuscris.

[405] Melonio menţionează o întâmplare exemplară în acest sens: Tocqueville l-a sprijinit pe Falloux, împotriva opiniei lui Barrot şi a lui Dufaure, când acesta i-a amnistiat pe monarhism care fuseseră arestaţi pentru revoltă în 1832.

[406] M1942 şi M2004 citează următoarea notă marginală: „Legătura existentă între toţi membrii săi este invizibilă, dar atât de strânsă încât de nenumărate ori mi-a fost mult mai uşor să tratez o problemă cu un nobil ce avea interese şi opinii cu totul diferite de ale mele decât cu un burghez ale cărui idei le împărtăşeam şi ale cărui interese erau identice cu ale mele. In primul caz, eram în dezacord, dar ştiam cel puţin limba în care trebuie vorbit şi simţeam în mod instinctiv ce se putea spune şi ce trebuia făcut".

[407] M2004 menţionează aici câteva rânduri care completează portretul lui Falloux: „Ar fi fost un şef de partid fără seamăn dacă n-ar fi fost uneori neatent şi mai ales dacă ar fi. fost mai sănătos,

I liudcă sănătatea este indispensabilă în jocul politic, în aceeaşi mă-
Niră ca şi în război".

[408] Editorii *Amintirilor* menţionează că Falloux nu a acordat, în ale sale *Memoires d'un royaliste,* o mare atenţie disputei cu I hifaure în privinţa prefectului de Angers, Bordillon, care va fi până la urmă mutat la Grenoble, apoi destituit din administraţie.

[409] J.P. Mayer şi Bernadette M. Wicks-Boisson precizează că gazetele suprimate au fost *La Reforme, Le Peuple, La Democraţie pacifique, La Revolution democratique et sociale, La Vraie Republique* şi *La Tribune des peuples.*

[410] M2004 citează o însemnare marginală a lui Tocqueville: „Suspendarea cluburilor 14 iunie. Idem a presei. 25 iunie lege asupra stării de asediu. 28 iulie lege penuu reactivarea unor generali. Iulie menţinerea magistraturii. Alegeri noi. Amânare: 13 august, 30 septembrie". Melonio precizează că o lege din 19 iunie interzicea cluburile şi alte reuniuni politice vreme de un an; legea asupra delictelor de presă, adoptată în 27 iulie, pedepsea cu închisoarea nerespectarca legii şi atacurile la inviolabilitatea drepturilor; legea asupra stării de asediu a fost votată pe 9 august 1849, fraza lui Dufaure introdusă în textul *Amintirilor* fiind rostită cu ocazia dezbaterilor acestei reglementări.

[411] M2004 citează aici o notă marginală din manuscris: „Aşa am acţionat eu în departamentul meu şi nu mi-e ruşine să spun că i-am salvat aproape pe toţi funcţionarii capabili pe care reacţiunea îi ameninţa datorită opiniilor lor republicane, fără a-i îndrepta împotriva mea pe adversarii Republicii. Faptul de a fi ocupat un post după revoluţia din februarie nu va reprezenta pentru mine, spuneam eu, un motiv pentru a fi dat afară, dacă purtarea era bună, nici unul de a rămâne, dacă purtarea era rea. Acest raţionament a fost bine înţeles. Barrot a mers un pic cam departe: destituind mai puţini şi aducând înapoi mai mulţi decât i se ceruse, cred că nu a fost drept. Dufaure a exagerat în sens contrar".

[412] M1942 şi M2004 consideră restul paragrafului o însemnare marginală.

[413] Esprit Victor Elisabeth Boniface, conte de Castellane (1788-1862) a făcut o lungă carieră militară în timpul Imperiului şi a Monarhiei din iulie, fiind scos în rezervă în 1848, dar reactivat de

Louis-Napoleon un an mai târziu, comandând apoi revoltele împotriva loviturii de stat din decembrie 1851.

[414] M1942 menţionează o variantă a acestui paragraf foarte asemănătoare, pe care Tocqueville a considerat-o „prea lungă".

[415] Melonio precizează că şeful de cabinet al lui Dufaure a fost Eugene Brissot de Warville.

[416] M1942 şi M2004 consideră această frază o însemnare marginală şi nu o includ în text.

[417] Această frază lipseşte din M1942, iar M2004 o consemnează ca o însemnare marginală. Ambele ediţii menţionează în schimb, o altă notă marginală: „Trebuie spus undeva că temerile noastre erau sporite de nevoia de bani a preşedintelui, împins spre tot felul de aventuri, din pricina pasiunii sale pentru confort şi satisfacţii materiale. Trebuie înfăţişată undeva firea sa cheltuitoare şi slăbiciunea sa pentru cheltuieli".

[418] M2004 citează următoarea notă marginală: „Eram pentru el nişte unelte de care se folosea împotriva lor, fiindcă aveam o valoare parlamentară recunoscută şi eram un partid în sânul majorităţii. Dacă Louis-Napoleon ar fi fost înţelept, am fi putut stabili un acord sincer pe aceste baze'^,

[419] în ediţia îngrijită de ea, Melonio citează conţinutul articolului 45: „Preşedintele Republicii este ales pentru patru ani şi nu e reeligibil decât după alţi patru". într-o însemnare a lui Tocqueville, publicată ca apendice şi în Ml 942 şi în M2004, nu şi în ediţia de la 1893, autorul *Amintirilor* notează conţinutul unei conversaţii pe această temă, o „conversaţie avută cu preşedintele Republicii pe 15 mai 1851", când Tocqueville îl vedea „prima dată după întoarcerea din Italia", unde stătuse mai multe luni începând din 1850. Iată conţinutul acestei conversaţii: „Pe 13 mai, am primit un bilet de la aghiotantul de serviciu care mă înştiinţa că preşedintele ar vrea să mă vadă a doua zi, la ora 1. M-am dus. După ce m-a complimentat, preşedintele m-a întrebat ce cred despre situaţia politică. EU: Daţi-mi voie să vă vorbesc fără ocolişuri. PREŞEDINTELE: Desigur. EU: Ei, bine, cred că situaţia s-a înrăutăţit, şi anume pentru toată lumea, pentru Franţa, ca şi pentru Dumneavoastră. Am sporovăit câteva momente, după care i-am spus: Problemele trebuie văzute îndeaproape. Iată în ce situaţie cred eu că vă aflaţi. Aveţi trei

moduri de a ieşi din limitele Constituţiei: fie cu ajutorul Adunării, fie cu ajutorul poporului, fie prin forţele proprii, acelea de care dispune puterea executivă. în ceea ce priveşte această ultimă cale, convingerea mea este că dacă veţi recurge la ea, nu numai că veţi arunca ţara într-o mare criză, dar vă veţi arunca şi Dumneavoastră într-o aventură, în urma căreia veţi eşua. Cât priveşte ieşirea din Constituţie cu ajutorul Adunării, au existat momente când ea ar fi fost practicabilă, dar cred că în clipa de faţă trebuie să renunţaţi la această speranţă şi să nu vă iluzionau că majoritatea care va merge până acolo încât să spună că trebuie revizuită Constituţia vă va urma în încălcarea ei în propriul dumneavoastră interes. Toţi cei care v-ar spune că schimbând miniştrii şi desemnându-vă alţii veţi ajunge la acest rezultat se înşală. (Credeam că toate acestea sunt adevărate şi că trebuie să i le spun, ca nu cumva să creadă că îi cer vreun minister.) A făcut un semn că e de acord cu mine. Rămâne a treia cale: ieşirea din Constituţie cu ajutorul poporului. Altfel zis: să fiţi reales, în ciuda Constituţiei, poporul asumându-şi el însuşi lovitura de stat. Aceasta e soluţia cea mai puţin violentă, cea mai puţin ilegală dintre toate. O cred încă posibilă. Dar acţionând altfel decât dumneavoastră, [aici o pagină din manuscris s-a pierdut - nota trad.] 1. Administraţia internă îi tracasează pe francezi, c provocatoare, violentă, e făcută în profitul anumitor ambiţii sau ranchiune locale. Toate aceste vicii vor fi sporite sub mandatul lui Faucher. O asemenea manieră de a guverna nu numai că vă îndepărtează aliaţii, dar îi împinge către roşii *[id est,* socialişti - nota trad.] pe cei cu orientări moderate şi riscă să ne aducă o alegere revoluţionară. 2. Guvernarea dumneavoastră pare să se bazeze în prea mare măsură pe cler, aruncându-se în braţele ultra-catolicilor şi ale preoţilor. Aşa ceva e periculos nu numai pentru dumneavoastră, ci şi pentru religie, riscând să-i împingă în braţele socialiştilor pe toţi cei neutri. Conversaţia s-a îndreptat apoi spre altă chestiune: legea din 31 mai [o lege electorală care interzicea dreptul de vot la peste 3 milioane de francezi, mai ales muncitori - nota trad.]. Consider că această lege e o nenorocire, aproape o crimă. Ea ne-a luat singura forţă de care dispune în acest moment societatea, puterea morală a votului universal, fără a îndepărta pericolele legate de acest vot. Ea ne-a lăsat în faţa unei mulţimi, dar care e o

mulţime *ne • autorizată*. Preşedintele mi s-a părut la fel de critic ca şi mine la adresa legii din 31 mai. Cu toate acestea, a spus el, nu se poate nega că legea a produs şi efecte excelente. Asta nu înseamnă că sunt de acord cu Faucher şi cu Baroche care o consideră sfântă. Va trebui ca ea să fie schimbată, însă cu puţin timp înainte de alegeri. Credeţi, m-a întrebat el, că după ce am fost ales cu şase milioane de voturi, îmi convine un sistem electoral care nu mi-ar da decât patru milioane? După trei sferturi de oră de conversaţie, ne-am despărţit. Departe de a se fi supărat pentru tonul meu necruţător, preşedintele mi-a mulţumit şi m-a rugat să ne revedem din când în când. Cum nimic nu e mai greu decât să-i pătrunzi în minte, dincolo de expresia imobilă a feţei, după o conversaţie cu el nu poţi avea decât *impresii*. Iată care sunt impresiile mele: 1. *Aproape* că a renunţat (nu însă complet) să-şi atingă scopul cu ajutorul Adunării; 2. E departe de a fi renunţat să dea el însuşi o lovitură de stat; 3. Are în vedere, pentru propria realegere, lovitura de stat populară, considerând-o ca una dintre cele mai bune soluţii, fără a dori însă să adopte valea pe care i-am indicat-o. In sfârşit, are de gând să modifice legea din 31 mai, dar în ultima clipă, ca un soi de apel adresat poporului şi o lovitură^dată Adunării".

[420] Acest paragraf figurează în M1942 şi în M2004 ca însemnare marginală.

[421] M1942 şi M2004 menţionează că Tocqueville a ezitat în privinţa introducerii acestui paragraf, editorii menţinându-l datorită unei note marginale care menţionează: „E necesar să păstrez anecdota despre Beaumont, care e proba bunăvoinţei despre care vorbesc şi care face credibil portretul pe care l-am realizat. Sfârşitul paragrafului trebuie tăiat". Editorii menţionează, de asemenea, că numeroase rânduri consacrate, imediat după acest paragraf, lui Beaumont au fost efectiv suprimate de autor în manuscris. Pe de altă parte, Melonio precizează că, dintr-un bilet trimis de către Tocqueville lui Beaumont, rezultă că autorul *Amintirilor* punea numirea acestuia la Viena pe scama preţuirii pe care i-a acorda Louis-Napoleon; Melonio reaminteşte de asemenea că Beaumont demisionase din poziţia de ambasador la Londra după alegerea ca preşedinte a lui Louis-Napoleon în decembrie 1849.

[422] Melonio confirmă că Falloux a acceptat ministeriatul la insistenţele abatelui Dupanloup.

[423] Pe 11 august 1849, reunirea Adunării a fost amânată până pe 1 octombrie.

[424] M2004 menţionează prima variantă de redactare a acestui paragraf: „Am spus că nu mă hotărâsem să îmi asum Afacerile externe decât cu multe ezitări şi temeri. Mi-era teamă de asemenea responsabilităţi în asemenea timpuri. La drept vorbind însă, cel mai mult mă temeam de mine. Mi-era frică să nu fiu cumva depăşit de rolul pe care urma să-l joc, am acceptat acest rol tremurând şi mi-aş fi dorit să debutez pe o scenă mai mică".

[425] M1942 şi M2004 consemnează următorul adaos marginal: „Mă temeam mai mult de mediocritate decât de eşec".

[426] M2004 menţionează următoarea însemnare marginală: „Neputând cunoaşte, din marile afaceri externe, decât grijile şi dificultăţile, nu şi câştigurile".

[427] Această frază apare ca notă marginală în M1942 şi e cu totul absentă din M2004.

[428] Melonio precizează că de Broglie, Mole şi Thiers aveau propriii lor emisari în străinătate, încercând astfel să blocheze acţiunea lui Tocqueville.

[429] M1942 şi M2004 consemnează următoarea însemnare marginală: „Trebuie să introduc aici o frază din care să se înţeleagă că nu am refuzat *în mod sistematic* sfaturile lor, preluându-le pe cele care mi se păreau bune şi refuzându-le pe cele mai multe, fie pentru că erau slabe, fie pentru că mi se păreau a fi expresia unor interese de partid. Thiers, de pildă, care dusese, după 1840, o politică nebunesc de aventurieră şi care, după cum îi era obiceiul, nu mai avea decât un singur gând, era favorabil unei toleranţe fără margini şi îmi spunea... (trebuie să îmi amintesc acea expresie foarte caracteristică)".

[430] M2004 consemnează următoarea notă marginală: „înţeleg prin asta că, deşi a criticat cabinetul, m-a menajat întotdeauna în intervenţiile sale, făcând astfel tot ceea ce aşteptam de la el".

[431] Jean Gilbert Victor Fiallin, duce de Persigny (1808-1872), un prieten al lui Louis-Napoleon care încercase în mai multe rânduri organizarea unor revolte în favoarea acestuia în timpul

Monarhiei din iulie, a fost trimis în Germania şi în Austria în octombrie 1849, pentru a încerca o apropiere a Franţei de Prusia. Persigny va juca un rol însemnat în organziarea loviturii de stat din decembrie 1851, fiind numit în anul următor ministru de interne.

[432] M1942 şi M2004 menţionează următoarea însemnare marginală, care lua în seamă planul lucrării, aşa cum îl avusese în vedere Tocqueville: „Starea Germaniei a fost deja explicată în partea referitoare la călătoria mea la Frankfurt".

[433] Aşa cum precizează Melonio, Tocqueville a fost interpelat pe 25 iunie 1849 în Adunarea legislativă în privinţa conivenţei Franţei cu armatele prusace care intraseră în mai mutle landuri germane în cursul acelei luni.

[434] Generalul Carlo Filangieri, principe de Satriano (1784-1867), a luptat în expediţiile napoleoniene şi a condus expediţia din Sicilia din 1849, guvernând-o apoi până în 1855.

[435] Melonio menţionează că Friedrich Wilhelm al IV-lea, cum; natul ţarului Rusiei, încercase încă din februarie să coalizeze puterile conservatoare împotriva Republicii franceze.

[436] M2004 menţionează ca variantă „[ale] anarhiştilor".

[437] M2004 menţionează aici o însemnare marginală: „E ascuns în orice instituţie politică sau expus la suprafaţa acesteia, dar e întotdeauna undeva".

[438] M1942 şi M2004 menţionează aici următoarea notă marginală: „De altfel, războaiele de principii în care am fi fost implicaţi dacă am fi urmat această cale, ne-ar fi constrâns, pentru a evita cucerirea, să dezlănţuim noi înşine furia revoluţiilor. Situaţi între aceste două extreme, nu puteam nici să acţionăm singuri, nu puteam face nici o mare alianţă".

[439] Fraza aceasta lipseşte din M2004, dar nu şi dinM1942. Ambele ediţii inserează în schimb în text fraza: „Tristă condiţie pentru un ministru de externe într-o asemenea ţară şi în asemenea timpuri", semnalând că în dreptul acesteia Tocqueville a introdus următoarea notă marginală: „După ce am reflectat la cele spuse mai sus, am adoptat două maxime care mi-au fost de mare ajutor în timpul scurtului meu ministeriat şi care ar trebui să fie urmate, cred eu, de către toţi cei care vor dirija afacerile externe ale Franţei în vremurile noastre. Prima a fost aceea de a rupe fără rezerve legăturile cu

partida revoluţionară din afara Franţei, fiindcă nu eram în situaţia de a juca rolul pe care-l jucase Richelieu atunci când îi persecuta pe protestanţi în Franţa, ajutându-i în schimb să se întărească în Germania, în acelaşi timp, mi-am promis să nu mă las antrenat în negarea principiilor revoluţiei noastre - libertatea, egalitatea şi clemenţa - şi să favorizez restabilirea ordinii, evitând însă pasiunile vechilor puteri, pe care îmi era imposibil să le asum, astfel încât Franţa, în războiul său împotriva revoluţiei, să nu piardă aerul liberal care caracteriza fizionomia sa naturală între popoare. E adevărat că acest aer nu îi putea aduce multe succese în vremurile pe care le trăiam, fiindcă libertatea nelimitată discreditase Republica, dar îi aducea totuşi ceva şi o făcea să fie respectată, în aşteptarea momentului în care ea ar fi putut să fie temută. O a doua maximă a fost aceea de a nu vorbi despre ceea ce ne depăşea forţele, de a nu promite decât ceea ce puteam face, de a nu încuraja pe cineva pe care nu-l puteam susţine şi nici de a ameninţa pe cineva pe care nu-l puteam lovi, pe scurt, de a nu aspira la rangul la care am fi putut aspira în alte vremuri, dar pe care starea actuală a lumii nu ni-l mai îngăduia, ocupând cu mândrie rangul înalt pe care-l mai aveam totuşi acum, menţinându-l cu orice risc, dacă ne-ar fi negat. Iar dacă preşedintele sau Adunarea ar fi vrut să-mi pună beţe în roate, eram hotărât să mă retrag. «Domnilor», le-am spus eu ambasadorilor la prima întâlnire la care au venit, « nu sunt un diplomat, aşa că vă voi spune de la bun început ce cred şi nu-mi voi schimba cuvântul rostit. Ştiu că Franţa nu e în măsură să domine Europa, nici să-şi impună dorinţa în locurile mai îndepărtate. Iată de ce nu vom încerca să facem aşa ceva. Fiţi siguri că vă vom lăsa cu totul liberi în problemele pe care nu le stăpânim şi că nu vom încerca nici măcar să ne agităm în asemenea chestiuni pentru a ne da importanţă şi a lăsa impresia că participăm la ele. Franţa are însă dreptul de a exercita o influenţă determinantă asupra ţărilor învecinate şi asupra problemelor care o privesc în mod direct. Nu ne vom amesteca în ceea ce se întâmplă la celălalt capăt al Europei, în Principate, în Polonia sau în Ungaria. Vă avertizez, în schimb, că nu veţi putea face nimic în Belgia, în Elveţia, în Piemont fără a ne consulta şi fără intervenţia noastră. în această arie, ne vom exercita dreptul nu doar prin negocieri, ci la nevoie şi prin intermediul războiului, riscând

totul pentru a o menţine. Nu vă ascund că în acest moment ar fi greu şi periculos să purtăm un război, ordinea socială riscând să se surpe din cauza unui asemenea efort, antrenând printre ruine averile şi viaţile noastre. Luaţi însă seamă că, în cazurile indicate, vom merge până la capăt. Fiţi siguri, în orice caz, că dacă preşedintele şi Adunarea nu m-ar urma pe o asemenea cale, mi-aş da demisia ». Aşa le-am vorbit şi trimişilor noştri din diferite capitale".

[440] în acest loc, toate cele trei ediţii citează, cu minime diferenţe, următorul text ca notă a lui Tocqueville: „Nimic mai mizerabil decât purtarea acestor revoluţionari! Soldaţii, care la începutul insurecţiei îşi îndepărtaseră ori uciseseră ofiţerii, cedau acum în faţa prusacilor. Liderii lor nu au fost capabili decât să se certe şi să se jignească, în loc să se apere, şi s-au refugiat în Elveţia, după ce jefuiseră trezoreriile publice şi-şi obligaseră la răscumpărare propria ţară. Atât cât a durat lupta, am avut grijă ca nu cumva insurgenţii să primească vreun ajutor din Franţa. Cei care, foarte numeroşi, au trecut Rinul au primit de la noi azil, dar au fost dezarmaţi şi închişi. Aşa cum se putea bănui, învingătorii au abuzat de victoria pe care au obţinut-o. Mulţi prizonieri au fost ucişi, libertăţile au fost suprimate pe durată nelimitată, iar guvernul care tocmai fusese restaurat a fost la rândul lui ţinut din scurt. Mi-am dat seama că reprezentantul Franţei în marele ducat Baden nu numai că nu încerca să tempereze aceste violenţe, dar le considera foarte utile. I-am scris pe dată următoarele: «Domnule, aflu că au avut loc numeroase execuţii militare şi că sunt anunţate multe altele. Nu înţeleg de ce nu ni le-aţi adus la cunoştinţă şi de ce nu aţi încercat, chiar şi fără a aştepta instrucţiunile noastre, să le împiedicaţi. Am contribuit, atât cât ne stătea în putinţă, dar fără a ne angaja în luptă, la reprimarea insurecţiei; iată un motiv suplimentar pentru a dori ca victoria la care am contribuit să nu fie murdărită de acte de violenţă, pe care Franţa le respinge şi pe care noi le considerăm detestabile şi inadecvate. Mai există o problemă care ne preocupă, dar care nu pare să vă fi interesat şi pe dumneavoastră. E vorba despre instituţiile politice ale marelui ducat. Nu uitaţi că scopul guvernului Republicii a fost acela de a sprijini, în această ţară, reprimarea anarhiei, nu şi distrugerea libertăţii! Nu putem sprijini în nici un fel o restaurare antilibcrală. Regalitatea constitu-

ţională avea nevoie să creeze sau să menţină în jurul Franţei state libere. Republica are o obligaţie şi mai mare în această privinţă. Guvernul le cere, de aceea, tuturor reprezentanţilor săi şi fiecăruia în parte să se conformeze cu stricteţe acestor necesităţi impuse de situaţia în care ne aflăm. Mergeţi să-l vedeţi pe marele duce şi spuneţi-i foarte clar care sunt dorinţele Franţei. Nu vom accepta cu siguranţă niciodată ca, în apropierea noastră, să fie instituită o provincie prusacă sau o guvernare absolută în locul unei monarhii independente şi constituţionale». Nu mult după aceea, execuţiile au încetat. Marele duce a dat asigurări în privinţa ataşamentului său faţă de formele constituţionale şi a hotărârii sale de a le menţine. Pentru moment, asta era tot ceea ce putea face, fiindcă nu mai guverna decât cu numele. Prusacii erau adevăraţii stăpâni".

[441] M1942 menţionează aici o notă marginală: „Ignorând întotdeauna forţa adversarilor şi chiar propria lor forţă".

[442] M2004 menţionează următoarea completare marginală: „Şi să înlocuim politica intereselor cu politica principiilor".

[443] Ludwig Karl Fleinrich, baron von Pforden (1811-1880), rector al Universităţii din Leipzig, ministru al cultelor în 1848, ministru al afacerilor externe al Bavariei între 1849 şi 1859.

[444] In acest loc, toate cele trei ediţii citează următoarea notă marginală a lui Tocqueville: „Depeşă din 7 septembrie 1849". M2004 menţionează că ambasadorul Franţei era Armând Lefebvre.

[445] Melonio reaminteşte că tema opoziţiei dintre Occident şi Rusia fusese deja dezvoltată în *Despre democraţie în America* şi notează că intrarea Rusiei în Principatele române în septembrie 1848 şi în Ungaria în mai 1849 îi întărise lui Toqueville credinţa că intuiţia sa e confirmată.

[446] Melonio precizează că tentativa lui Friedrich Wilhelm al IV-lea din 1850 de a construi un stat federal a fost anulată un an mai târziu.

[447] In acest loc, toate cele trei ediţii citează următoarea notă marginală a lui Tocqueville: „Scrisoare particulară de la Beaumont, Viena, 10 octombrie 1849 - Depeşa lui Lefebvre de la Munchen, 23 iulie 1849".

[448] în acest loc, toate cele trei ediţii citează următoarea notă marginală a lui Tocqueville: „Prevăzusem încă de la început că Austria si Prusia vor reveni curând în vechea lor sferă si vor recădea

şi una şi cealaltă sub influenţa rusească. Regăsesc aceste previziuni în instrucţiunile pe care le-am dat pe 24 iulie, adică înainte de evenimentele pe care tocmai le-am povestit, unuia dintre ambasadorii noştri care pleca în Germania. Aceste instrucţiuni sunt redactate de mine, ca toate depeşele principale pe care le-am trimis, şi sună în felul următor: «Ştiu că boala care afectează toate vechile societăţi europene este incurabilă, că ea, deşi şi-a schimbat simptomele, nu şi-a schimbat şi natura şi că toate vechile puteri sunt mai mult sau mai puţin ameninţate să fie modificate sau distruse. Cred însă tot mai mult că următorul eveniment care se va produce în Europa va fi consolidarea autorităţii. E, de altfel, posibil ca, sub presiunea unui instinct comun de apărare şi influenţată de asemenea de evenimentele recente, Rusia să vrea şi să realizeze chiar un acord între nordul şi sudul Germaniei, să apropie apoi Austria şi Prusia, astfel încât toată această mişcare să conducă până la urmă doar la o nouă alianţă a principilor din cele trei monarhii, în defavoarea guvernelor de rang secund şi în defavorea libertăţii cetăţenilor. Luaţi în seamă situaţia din acest punct de vedere şi transmiteţi-mi observaţiile dumneavoastră»".

[449] M1942 şi M2004 inserează aici o frază absentă din ediţia de la 1893: „Europa nu se putea linişti în lipsa acestei păci".

[450] In acest loc, toate cele trei ediţii citează următoarea notă marginală a lui Tocqueville: „Depeşa din 4 iulie 1849 către Boislecomte: « Condiţiile propuse Piemontului de către Majestatea Sa împăratul Austriei sunt fără îndoială dure, dar ele nu ameninţă nici integritatea teritorială, nici onoarea acestui regat. Ele nu-i diminuează forţa de care trebuie să dispună în continuare, nici influenţa pe care merită şi pe care e chemat să o exercite asupra politicii generale a Europei şi, în particular, asupra problemelor Italiei. Tratatul care i se propune spre semnare este, fără îndoială, supărător, dar nu dezastruos, şi, dacă e să ne luăm după ceea ce armele au arătat, el nu depăşeşte neplăcerile la care ne puteam în mod firesc aştepta. Franţa a făcut şi va face tot ceea ce-i stă în putinţă pentru ca acest proiect să fie modificat. Ea va insista pentru a obţine de la guvernul austriac schimbările pe care ea le consideră conforme nu doar cu interesele Piemontului, ci şi cu menţinerea facilă şi durabilă a păcii generale; pentru a obţine acest rezultat, ea se va folosi de toate mijloacele puse la dispoziţie de diplomaţie, şi nimic mai mult.

Franţa crede că, în situaţia actuală şi luând în seamă interesele Piemontului, nu e oportun să se facă mai mult şi nu va ezita să aducă la cunoştinţă tuturor această opinie fermă şi chibzuită. A lăsa să se creadă, fie şi tăcând, că am fi luat decizii importante pe care de fapt nu le-am luat, a da speranţe pe care nu suntem convinşi că am vrea să le realizăm, a sugera o acţiune pe care nu suntem siguri că se cuvine s-o sprijinim prin gesturi; într-un cuvânt, a-i angaja pe alţii, fără a te angaja tu însuţi sau a te angaja fără s-o ştii, mai mult decât ai vrea sau ai putea să faci, reprezintă, şi pentru un guvern, şi pentru un individ, un mod de acţiune care nu mi se pare a fi nici înţelept, nici onest. Puteţi fi sigur, domnule, că atâta timp cât voi ocupa postul pe care mi l-a încredinţat preşedintele, guvernul Republicii nu va face aşa ceva: Franţa nu va anunţa vreun lucru pe care nu este hotărâtă să-l şi realizeze, ea nu va face vreo promisiune pe care să nu vrea s-o respecte; onoarea îi impune să spună dinainte ce nu vrea să facă, dar şi să realizeze cu promptitudine şi hotărâre ceea ce a spus că va face. Vă rog să citiţi această depeşă lui d'Azeglio»". M2004 precizează că marchizul d'Azeglio era preşedintele Consiliului şi ministrul piemontez al afacerilor externe.

[451] Mareşalul austriac Johann Joseph Wenzel Anton Franz Karl, conte Radetzky (1766-1858) înfrânsese armata piemonteză a regelui Carol Albert la Novară în 23 martie 1849, fiind numit apoi guvernator general al Regatului lombardo-veneţian.

[452] M2004 menţionează o însemnare marginală în care Tocqueville vorbeşte despre „abolirea singurei Constituţii liberale şi practicabile născute în timpul revoluţiei de la 1848".

[453] în acest loc, toate cele trei ediţii citează următoarea notă marginală a lui Tocqueville: „Scrisoarea către Boislecomte din 25 iulie 1849".

[454] Diplomatul la care se referă Tocqueville este Joseph Alexander Htibner (1811-1892).

[455] Prinţul Schwartzenberg (1800-1852), diplomat şi cancelar austriac, responsabil pentru reprimarea insurecţiei maghiare din 1848 şi autor al unificării Austriei.

[456] Edmond Drouyn de Lhuys (1805-1881), deputat între 1842 şi 1848, ales în Constituantă şi în Adunarea legislativă, a fost ministrul afacerilor externe în 1848-1849,1851-1852,1855 şi 1862-1866.

[457] Andre Olivier Ernest Saint de Boislecomte (1799- ?) a fost după 1848 ambasador la Napoli, Torino, apoi la Washington.

[458] In acest loc, toate cele trei ediţii citează următoarea notă marginală a lui Tocqueville: „Depeşele din 25 şi 26 iulie 1849".

[459] M1942 consemnează o notă marginală a lui Tocqueville: „Toate acestea ar putea fi trecute într-o notă".

[460] Generalul polonez Dembinski (1791-1864) s-a aflat la comanda armatei maghiare împotriva Austriei, fiind înfrânt în 1849.

[461] Avocatul şi poetul maghiar Lajos Kossuth (1802-1894) a proclamat independenţa Ungariei în 1849, iar după înfrângerea armatei maghiare de către austrieci s-a refugiat în Turcia.

[462] In acest loc, toate cele trei ediţii citează următoarea notă marginală a lui Tocqueville: „Scrisorile din 22 şi 24 august 1849".

[463] Este vorba despre sultanul AbdulMedjid (1823-1861).

[464] Vizirul Reşid-paşa (1802-1858) a fost ambasador la Londra şi la Paris, ca şi ministru al afacerilor externe în mai multe rânduri între 1846 şi 1856.

[465] M1942 şi M2004 inserează în acest loc câteva cuvinte care lipsesc din ediţia de la 1893: „Care era lipsit de măreţie şi depăşea scopul urmărit, dacă nu cumva acest scop era chiar războiul".

[466] In acest loc, toate cele trei ediţii citează următoarea notă marginală a lui Tocqueville: „Depeşele din 11 şi 25 octombrie 1849".

[467] Generalul polonez Bem (1795-1850) a luptat alături de maghiari în revoluţia de la 1848, refugiindu-se în Turcia în momentul în care austriecii au pătruns în Transilvania.

[468] Prinţul lituanian Leon Radzwill (1801-1882) era aghiotantul ţarului Nicolae I.

[469] Fuad Mehmed-paşa (1815-1869), trimis al sultanului în Rusia în 1849, va deveni ministru de interne în acelaşi an şi va ocupa în următoarele două decenii, în mai multe rânduri, poziţia de ministru de externe.

[470] In acest loc, toate cele trei ediţii citează următoarea notă marginală a. lui Tocqueville: „Scrisoare particulară din 1 octombrie 1849".

[471] In acest loc, toate cele trei ediţii citează următoarea notă marginală a lui Tocqueville: „Scrisoarea particulară a lui Drouyn de Lhuys din 2 octombrie 1849".

[472] în acest loc, toate cele trei ediţii citează următoarea notă marginală a lui Tocqueville: „Scrisori particulare către Lamoriciere şi Beaumont, din 5 şi 9 octombrie 1849".

[473] Constantin Henry Phipps, marchiz de Normanby (1797-1863) ambasador la Paris între 1846 şi 1852, după o carieră ministerială (ca ministru de război şi ca ministru de interne). Prieten cu Tocqueville, care l-a ajutat să-şi publcie scrierile despre revoluţie în Franţa.

[474] M1942 şi M2004 inserează aici un fragment absent din ediţia de la 1893: „întrucât trăia cu Miss Howard, o femeie care devenise amanta lui Louis-Napoleon sau, ca să fim corecţi, preferata acestuia, întrucât el avea mai multe amante în acelaşi timp". Miss Howard, pe numele ei Elisabeth Ann Haryett (1823-1865), era o actriţă engleză, amanta lui Louis-Napoleon, pe care-l va ajuta de altfel financiar în pregătirea loviturii de stat din decembrie 1851.

[475] în acest loc, toate cele trei ediţii citează următoarea notă marginală a lui Tocqueville: „Scrisoare de la Falloux din 11 octombrie 1849".

[476] în acest loc, toate cele trei ediţii citează următoarea notă marginală a lui Tocqueville: „Scrisoare către Falloux din 12 octombrie 1849".

[477] în acest loc, toate cele trei ediţii citează următoarea notă marginală a lui Tocqueville: „Scrisori particulare către Lamoriciere şi Beaumont, din 5 şi 9 octombrie 1849".

[478] John Arthur Douglas, lord Bloomfield (1802-1879), ambasador la Sankt-Petersburg între 1839 şi 1851.

[479] Contele de Nesselrode (1780-1862), ministrul afacerilor externe în 1816, va participa, ca semnatar din partea Rusiei, la congresul de la Paris din 1856.

[480] în acest loc, toate cele trei ediţii citează următoarea notă marginală a lui Tocqueville: „Scrisoarea lui Lamoriciere din 19 octombrie 1849".

CUPRINS

Studiu introductiv. 5
Notă despre text, editarea lui şi prezenta traducere. 33
Cronologie. 36

AMINTIRI

PRIMA PARTE. 41
1. Originea şi caracterul acestor amintiri. Fizionomia generală a epocii care a precedat revoluţia de la 1848. Semnele prevestitoare ale acestei revoluţii. . . . 41
2. Banchetele. Securitatea guvernului. Preocuparea şefilor opoziţiei. Acuzarea miniştrilor. 53
3. Tulburările din 22 februarie. Şedinţa din 23. Noul guvern. Ce credeau Dufaure şi de Beaumont. . . . 62
4. 24 februarie. Planul de rezistenţă al miniştrilor. Garda naţională. Generalul Bedeau. 69
5. Şedinţa Camerei. Doamna ducesă d'Orleans. Guvernul provizoriu. 78

PARTEA A DOUA. 93
1. Ce cred despre cauzele care au dus la 24 februarie şi gândurile mele de atunci despre ceea ce avea să se întâmple. 93
2. Parisul a doua zi după 24 februarie şi în zilele următoare. Caracterul socialist al noii revoluţii. 101

de făcut şi deciziile mele 109
4. Candidatura mea în departamentul Manche. Aspectul provinciei. Alegerea generală 117
5. Prima reunire a Adunării constituante. Cum arăta această Adunare 128
6. Relaţiile mele cu Lamartine. Tărăgănelile acestuia 139
7. 15 mai 1848 146
8. Sărbătoarea Concordiei şi pregătirea evenimentelor din iunie 159
9. Evenimentele din iunie 168
10. Urmarea evenimentelor din iunie 188
11. Comisia constituţională 200

PARTEA A TREIA 220
1. întoarcerea în Franţa. Formarea cabinetului 220
2. Fizionomia cabinetului şi acţiunea sa până după tentativele insurecţionale din 13 iunie 230
3. Guvernarea. Certurile din interiorul cabinetului. Dificultăţile sale în relaţia cu majoritatea şi cu preşedintele 246
4. Afaceri externe 262

Note si variante 296

„*Amintirile* alcătuiesc o galerie de portrete deloc flatante pentru prieteni și feroce pentru dușmani."

MICHEL BRESSOLETTE

„în *Amintiri,* Tocqueville e ranchiunos, dar în cazul acesta trebuie ținut seama și de verva sa, ca și de slăbiciunea lui pentru caricatură."

ANDRE JARDIN

„Autorul îi evocă pe liderii politici ai vremii sale, în primul rând pe regele Louis-Philippe și pe principele Louis-Napoleon, cu o precizie nemiloasă."

/ JEAN-CLAUDE LAMBERTI

„Aveam pe atunci portar la casa în care locuiam pe rue de la Madeleine un bărbat cu o proastă reputație în cartier, un fost soldat, puțin țicnit, bețiv și mare derbedeu, care își petrecea la cabaret tot timpul pe care nu-l folosea ca să-și bată nevasta. Am putea spune că acest om era socialist din naștere mai curând decât din temperament. Primele succese ale insurecției îl exaltaseră și, între alte răutăți pe care le spusese, afirmase că mă va ucide când mă voi întoarce acasă [...] și chiar arătase în public cuțitul de care spera să se folosească."

ALEXIS DE TOCQUEVILLE, *Amintiri*

ISBN 978-973-569-964-2